

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE

Neyrîzî'nin Siyâsetnâmesi

ŞİHÂB EN-NEYRÎZÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 108

<i>Bilim ve Felsefe Serisi</i>	: 41
<i>Kitabın Adı</i>	: MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE Neyrîzî'nin Siyâsetnâmesi
<i>Müellifi</i>	: Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî (ö. 800/1397'den sonra)
<i>Özgün Dili</i>	: Farsça
<i>Çeviri</i>	: Dr. Abdollah Dodangeh
<i>Editör</i>	: Hüseyin Örs, Yazma Eser Uzmanı
<i>Proje Editörü</i>	: Doç. Dr. Özgür Kavak İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Doç. Dr. Hızır Murat Köse İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
<i>Proje Koordinatörü</i>	: Dr. Göker İnan
<i>Son Okuma</i>	: Banu Ateş, Yazma Eser Uzmanı Fatih Kablan, Yazma Eser Uzmanı
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No. 2086
<i>Kapak Görseli</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No. 2086 vr. 1 ^a
<i>Yapım</i>	: Yüksel Yücel
<i>Baskı</i>	: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti. Merkez Mah. Atatürk Cad. Göl Sok. No: 1, Bahçelievler / İstanbul Tel.: 444 62 18 / www.imakofset.com.tr / Sertifika No: 12531
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2018
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Şihâb en-Neyrîzî
Neyrîzî'nin Siyâsetnâmesi, *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*

1. Siyâset, 2. Ahlâk, 3. Tarih, 4. Neyrîzî, 5. Miftâhu's-Sa'âde

ISBN: 978-975-17-3942-1

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE
FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE
NEYRÎZÎ'NİN SİYÂSETNÂMESİ

(İNCELEME - METİN - ÇEVİRİ)

ŞİHÂB EN-NEYRÎZÎ
(ö. 1397'den sonra)

Hazırlayan
Abdollah Dodangeh

Editör
Hüseyin Örs

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecektir değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	11
HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ	13
GİRİŞ	17
<i>MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE</i>	
HAKKINDA	17
1. Müellifin Hayatı ve Eserleri	17
2. Eserin İsmi	19
3. Eserin Telif Sebebi	19
4. Eserin Telif Tarihi	20
5. Eserin Tertibi ve Muhtevası	20
6. Eserin Farsça Nüshası ve Özellikleri	26
7. Eserin Zahriye Kaydı	27
8. Eserin Tercümelere ve Nüshaları	30
9. Müellifin Eserleri	31
10. Metni Hazırlarken Takip Edilen Yol	33
11. Değerlendirme	34
BİBLİYOGRAFYA	41
<i>MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE</i>	
Mukaddime	60
Birinci Mesele: İmam Tayin Etmenin Farz Oluşu	60
İkinci Mesele: İmamda Bulunması Gereken Özellikler	62
Üçüncü Mesele: İmâmet Akdinin Biçimleri	64
Dördüncü Mesele: Riyâset Mertebeleri	68
Beşinci Mesele: Hilâfet ve Saltanat Kavramları	68
Altıncı Mesele: İmama İtaat	70
Yedinci Mesele: Hz. Peygamberden Sonraki Halifeler	72

BİRİNCİ BÖLÜM

SALTANATIN MÂNASININ İNCELENMESİNE DAİR

Birinci Mukaddime: Padişahın Âlim ve Bilginlerin Sohbetinde Bulunması ve Cahillerden Uzak Durması	76
İkinci Mukaddime: Saltanattan İmâmete Geçişte Dinî Bilgi Öğrenimi	78
Üçüncü Mukaddime: Hulefâ-yi Râşidîn ve Büyük İmamların Hayatı ve Tecrübeleri Üzerine Düşünme	84
Dördüncü Mukaddime: Hükümdar Âdil Olmalı, Zulüm ve Adaletsizlikten Uzak Durmalı	94
Birinci Maksat: Adaletin Fazileti ve Faydaları Hakkında	94
İkinci Maksat: Adaletin Hakikatı ve Kısımları	100

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN VE YÖNETİCİLERİN UYMASI GEREKEN DİNÎ GÖREVLER

İlmî Olan Kısım	136
Birinci Tür: İnsanı Tanımak	136
İkinci Tür: İnsanın Melekî, Hayvanî ve Şeytanî Vasıfları	144
Amelî Olan Kısım	148
Birinci Vazife: İmâmetin Mânası	148
İkinci Vazife: Yöneticilerin Az ile Yetinmeleri	156
Üçüncü Vazife: İhtiyaç Sahiplerin İhtiyacını Görme	160
Dördüncü Vazife: İşi Ehline Verme	162
Beşinci Vazife: Yöneticilerin Vasıfları	166
Altıncı Vazife: Kolaylığın İlke Edinilmesi	172
Yedinci Vazife: Halkın Rızasını Talep Etme	176
Sekizinci Vazife: Yöneticinin Dünya ve Ahiret Sorumluluğu	178
Dokuzuncu Vazife: Övgüye Kapılmama	180
Onuncu Vazife: Mütevazı Olma	180
On Birinci Vazife: Affetme	188
On İkinci Vazife: Sabırlı ve Sakin Olma	194
On Üçüncü Vazife: İmar ve Tarım İşlerine Dair	198

On Dördüncü Vazife: Zulme Engel Olma	200
On Beşinci Vazife: Zaman Yönetimi	204
On Altıncı Vazife: Reâyâyâ Karşı Nazik Olma	210
On Yedinci Vazife: Düşman Edinmeme	214
On Sekizinci Vazife: Kararlılık Gösterme	218
On Dokuzuncu Vazife: Sözünde Durma	224
Yirminci Vazife: Bilgi Elde Etme	226
Yirmi Birinci Vazife: İstişare Etme	232

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PADİŞAHIN VEZİRLERİ, NÂİBLERİ VE MEMURLARININ
ÂDÂBI HAKKINDA

Giriş	240
Fasıl: Vezir ve Nâiblerin Vazifeleri	246
Birincisi: Hak Teâlâ'ya Karşı Olan Vazifeleri	246
İkincisi: Kendisine Karşı Olan Vazifeleri	248
Üçüncüsü: Padişaha Karşı Olan Vazifeleri	256
Dördüncüsü: Reâyâyâ Karşı Olan Vazifeleri	266

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BU KİTABA UYGUN HİKÂYE VE SÖYLEYİŞLERE DAİR

Birinci Fasıl: Hazret-i Ömer'in Hayatına Dair Bir Özet	276
İkinci Fasıl: Ömer b. Abdülazîz'in Hayatına Dair Bir Özet	318
Üçüncü Fasıl: Çeşitli Hikâyelere Dair	340
HÂTİME	352
DİZİN	363

ÖNSÖZ

Klasik İslâm siyâset düşüncesi, İslâm düşünce ve ilim geleneğindeki muhtelif disiplinleri kuşatan bir alandır. Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerdeki zengin mâlûmatın yanında, felsefe tarafından da konu edilen siyâset; “edeb literatürü” çerçevesinde değerlendirilen siyâset-nâme ve nasihatnâme türü eserlerin de merkezinde yer almaktadır. Klasik dönem İslâm siyâset anlayışını belirlemek, tüm bu eserlerin yanında bu türler altına girmeyen tarih ve tabakattan coğrafyaya, bilimsel eserlerden şüire ve hatta mimariye kadar geniş bir literatürden müteşekkil birikimi dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımla mümkün olabilir. Tüm bu eserler bir bütün hâlinde incelendiğinde siyasî düşünce geleneğinin, farklılıkları içerisinde barındıran zengin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm siyâset düşüncesini konu edinen çalışmalar çağdaş İslâm düşüncesinde gittikçe ağırlık kazanmaya, Batılı literatürün de artan bir ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Mamafih ikincil literatürdeki tüm bu çalışmaların henüz emekleme aşamasında olduğu ve bir disiplin olarak tüm kavram, konu ve meseleleri ortaya konulan müstakil bir İslâm siyâset düşüncesi alanının henüz teşekkül etmediğini söylemek mümkündür. Siyâset olgusunun modern öncesi dönemdeki serencamı göz önüne alındığında İslâm medeniyetinin bu olguya dair kendisine has bir yaklaşım geliştirip geliştirmedeği ve dinin temel metinlerinin bu olguya dair neler söylediği sorularıyla birlikte ele alındığında esaslı bir meseleye dönüşen bu hususa dair sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için yukarıda bahsi geçen disiplinlerde kaleme alınan siyâset metinlerinin incelenmesi ve mukayeseli çalışmalara konu edilmesi elzem görünmektedir.

Tarih boyunca birbirinden farklı saiklerle kaleme alınan çok sayıdaki siyâset risalesi hâlâ gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Büyük bir kısmı yazma hâlindeki bu metinlerin önce tahkikli/tenkitli neşirlerinin yapılması, ardından içerikleri analiz edilerek kaynaklarının tespiti, dönemine ve muhataplarına etkisi, farklı entelektüel/ilmî geleneklerle etkileşimi ve birbirleriyle mukayesesi, süreklilik ve değişim bağlamında tahlili vb. bir dizi mesele çerçevesinde bahsi geçen metinlerin incelenmesi bir yandan siyasî düşünce tarihine önemli bir katkı olacak, diğer yandan günümüz dünyasına hitap edecek, iç tutarlılığı olan bir siyâset dili geliştirilmesi açısından önemli bir kaynak havuzu teşkil edecektir. Bu alandaki boşluğu doldurmak üzere Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde klasik siyâset düşüncesi metinlerinin neşredilmesine yönelik proje hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan farklı edebi türlerdeki eserler geniş anlamıyla kullandığımız “Siyâsetnâme” üst başlığı dahilinde yayınlanacaktır.

Özgür Kavak
Hızır Murat Köse

HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

İran coğrafyası, tarih boyunca muhtelif hânedanlar tarafından yönetilmiştir. Bu hânedanlar döneminde çeşitli kültürler birbirini etkilemiştir. Bu etkileşim, dil, edebiyat, askerî ve idarî teşkilat, yaşam tarzı gibi farklı alanlarda kendini göstermiştir. İlhanlı sonrası, İran coğrafyasında ortaya çıkan Tevâifü'l-Mülûk'tan biri de Muzafferî Hânedanı'dır. Çalışma konumuzu teşkil eden *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*, Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî tarafından 777 (1375) yılında Muharrem ayında Muzafferî Hânedanı'ndan (1318-1393) Ebü'l-Fevâris Şah Şücâ için kaleme alınan siyâsetnâme tarzında bir eserdir.

İleride detaylı olarak üzerinde duracağımız bu eser, hem dil hem de bir siyâsetnâme metni olması bakımından dikkate değerdir. Bu çalışmamızda eserin siyâsetnâme yönüne odaklandık. Çalışmamızın giriş kısmında, eserin yazıldığı dönemin siyasî ve kültürel olaylarına kısaca temas edilmiş, müellifin hayatı hakkında bilgi verilerek eserin daha sağlıklı değerlendirilmesi için zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bilâhare *Miftâhu's-Sa'âde* hakkında kapsamlı şekilde bilgi verilmiş ardından eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin tespit ettiğimiz tek Farsça nüshasının dizgisi de Türkçe tercümesinin karşısında verilmiştir. Eser, bir giriş, dört bâb ve hâtimeden oluşmaktadır.

Eserin 777/1375 yılındaki telifinden sonra tespit ettiğimiz üzere Sadeddîn'in oğlu Abdülazîz Efendi tarafından 1025/1617'de Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Bu çevirinin iki nüshasını tespit ettik. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin gerek Farsça orijinali gerekse Osmanlı Türkçesine çevirisi üzerine tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamız, bu boşluğu doldurmaya mâtuftur.

Devlet yönetimi ile ilgili siyâsetnâme türünde olan bu eser, dönemin siyâset anlayışını anlamak için başvurulması gereken ana kaynak niteli-

ğinde olup Sünnî bir hükümdar olan Muzafferî Hânedanı (1318-1393) üyelerinden edip ve şair Şah Şücâ'ya sunulmuştur. İlhanlılar sonrası ortaya çıkan hânedanlardan en uzun ömürlü olan Muzafferî Hânedanı ve bu devletin en başarılı ve uzun süre hüküm süren padişahı Şah Şücâ dönemi (760-786/1358-1384) hakkında yeteri kadar çalışma henüz yoktur. Dolayısıyla üzerinde çalıştığımız eser bu hânedana sunulan bir metin olması bakımından bu dönemin tarihi ve kültürü ile ilgili çalışmalar için de önemlidir.

Bilindiği üzere İslâm kültür havzasında Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi hâkim diller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dillerde kaleme alınan çok sayıda yazma eser kütüphanelerde mevcuttur. Sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Farsça eserlerin sayısının on binin üzerinde olduğu bilinmektedir. Üzerinde çalıştığımız eserin yegâne Farsça nüshası 2086 numarayla Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonundadır. Eserin Osmanlı Türkçesine çevirisinin bir nüshası Nuruosmaniye Koleksiyonunda, bir nüshası ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndedir. Eserin Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş olması 777/1375'te Şîraz'da kaleme alınan ve çalışmamıza konu olan bu metnin Osmanlı ilim dünyasında bilindiğini göstermektedir.

Çalışmamızda imlâ kuralları ile ilgili, bazı istisnaî hususların dışında genel olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin (*DİA*) transkripsiyon ve imlâ kuralları esas alınmıştır. Müellifin; Allah, Hz. Muhammed (s.a), Ehli Beyt ve diğer âlim ve imamların isimlerini zikrettikten sonra kullandığı dua cümleleri ile lakaplar, metnin bütünlüğünü muhafaza etmek adına olduğu gibi transkribe edilmiştir.

Çalışmamızı eğer bir meyve ağacı olarak farz edersek havasından suyuna, toprağından bağbanına, güneşinden yağmuruna, dikeninden meyvesine, anbean bu ağacın mahsul verme aşamasına gelmesinde birçok kimsenin payı olduğunu düşünüyorum. Elinizde bulunan ki-

tap, aynı zamanda 2010-2015 yıllarında doktora tez konumuzu teşkil eden eserdir. Söz konusu dönemde eserin ortaya çıkmasında emeği geçen kişilere bu vesile ile teşekkür etmek istiyorum. Tez danışmanı hocam, Sayın Prof. Dr. Hayrunnisa Alan'a özellikle saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Prof. Dr. Osman Yorulmaz'ın yürütücülüğünde desteklerini aldığım MSGSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Tavsiyelerinden oldukça istifade ettiğim saygıdeğer hocalarımdan, Prof. Dr. Ramazan Şeşen'e, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a, Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, Prof. Dr. Cihan Pi-yadeoğlu'na teşekkür ederim. Eseri bize öneren ve her türlü teşekkürü lâyık olan Sayın Prof. Dr. Ahmet Suphi Fırat'a teşekkür ve hürmetlerimi sunarım. Maddî ve manevî desteklerinden dolayı Süleymaniye Kütüphanesi eski müdürü Sayın Emir Eş'e de müteşekkirim. Arapça kavramların tercümesi, ayrıca metnin muhtevası ile ilgili çalışmamız boyunca yardımlarını esirgemeyen yazma eser uzmanı üstadım, Dr. Hüseyin Mottaqi'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yazmalar konusunda bana yardımcı olan uzman arkadaşım Seyyid Muhammed Taqi Hüseyini'ye de saygılarımı sunarım. Sabancı Üniversitesi'nin saygıdeğer hocalarından Prof. Dr. Akşin Somel'e tavsiyelerinden dolayı teşekkür ederim. Aynı üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim görevlilerinden Tamer Kütükçü'ye ve Banu Gümüştüs'e de yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Çalışmalarım boyunca yardımlarını esirgemeyen Dr. Nevzat Keleş'e de teşekkür ederim. İstanbul Üniversitesi'nin saygıdeğer hocalarından Prof. Dr. Mehmet Atalay Farsça şiirlerin Türkçe çevirilerini okumuş ve öneride bulunmuştur. Kendilerine yardımlarından dolayı müteşekkirim. Hâfız Şinâsî Kurumu'nun Başkanı olan Prof. Dr. Kavous Hasanli'ye de bütün önerilerinden dolayı teşekkür ederim. Tavsiyelerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Gültekin Yıldız'a da teşekkür borçluyum. Süleymaniye, IRCICA ve İSAM kütüphanelerinin muhterem yetkililerine ve çalışanlarına teşekkür ederim. Kendisinden bilgisayar konusunda destek aldığım arkadaşım Ali Mortezaie'ye de te-

şekkürlerimi sunarım. Nihayet çalışmalarım boyunca bana tahammül eden ve yardımlarıyla beni yalnız bırakmayan eşim Hikari Kotoku ve oğlumuz Erfan'a şükranlarımı sunarım.

Eserimizin kitap hâline gelmesine yönelik projemizi kabul eden Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına özellikle teşekkürlerimi sunarım. Eserin meyve vermesi bir başka ifade ile okuyucunun eline geçmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Özgür Kavak hocama mahsus teşekkürlerimi sunarım.

Dr. Abdollah Dodangeh

GİRİŞ

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE HAKKINDA

1. Müellifin Hayatı ve Eserleri

Müellif Neyrîzî'nin hayatı hakkında gerek modern eserlerde gerekse klasik kitaplarda pek fazla bilgiye rastlanmamıştır. İlhanlı sonrası ile Timurlu hânedanının kuruluş döneminde yaşadığını tespit edebildiğimiz müellifimiz hakkında ne yazık ki Molla Câmî¹, Devletşah Semerkandî², Ali Şîr Nevâtî³ gibi âlim ve ediplerce Timurlu döneminde kaleme alınan şuarâ ve sûfî tezkirelerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çalışmamızın konusu olan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin Osmanlı Türkçesine çevirildiğini tespit etmemize rağmen *Şakâ'ik-i Nu'mâniye*⁴ gibi biyografik, *Kesfû'z-Zünûn*⁵ gibi bio-bibliyografik temel eserlerde de müellifimizin adı ne yazık ki geçmemektedir. Dolayısıyla şimdilik *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin müellifi hakkındaki tek bilgi kaynağımız bu eseridir.

Müellifimizin adı, eserin Farsça yazmasının 108^b varığında “Muhammed b. Abdülkerîm el-mülakkab bi-Şihâb en-Neyrîzî” şeklinde geçmektedir.⁶ Eserin Osmanlı Türkçesine iki farklı şahıs tarafından (Hattat Mehmed Süleyman ve Abdülazîz Efendi) yapılan tercüme nüshalarında müellifin adı Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Îcî olarak kaydedilmiştir.⁷ Metnin künyesinde geçen Neyrîz, Şîraz eyaletine bağlı olan bir yerleşim yeridir.⁸ Buna göre, müellif Neyrîz bölgesindedir. Abdülkerîm

1 Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-Üns*, trc. Lâmiî Çelebi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.

2 Devletşah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (nşr. E. G. Browne), Leiden 1901.

3 Ali Şîr Nevâtî, *Nesâyimü'l-Muhabbe min Şemâiyimî'l-Fütüvve*, I, haz, Kemal Eraslan, Türk Dili Kurumu, Ankara, 1996.

4 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakaik-ı Numâniye ve Zeyilleri*, haz, Abdülkadir Özcan, c. I-V Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

5 Kâtip Çelebi, *Kesfû'z-Zünûn* c. I-V, trc. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

6 Süleymaniye Ktp. Ayasofya no: 2086.

7 Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, no: 2335, 166^b.

8 Neyrîz Şehri, ulemânın, seyyidlerin, şeyhlerin ve şairlerin şehri olarak bilinir. Bkz. *Mücmel-i Fasîhî*, c. II, s. 760; Neyrîz bölgesi hakkında ayrıca bkz. Hamdullah Müstevfî, *Nüzbetü'l-Kulûb*, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, hş.1389/2010, s.120, 138, 240; Neyrîz ve İc bölgeleri ili ilgili bkz. İbn Belhî, *Farsnâme*, G. Le. Strange, R.A. Nicholson Cambridge University Press, London, 1921.

Neyrîzî'nin Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355) ile çağdaş olması, Sa'deddîn et-Teftazânî (ö. 792/1390), Şemseddîn el-Kirmânî (ö. 786/1385) ve Seyfüddîn-i Ebherî (ö. 831/1428) gibi âlimlerden ders almış olma ihtimalini düşündürmektedir. Adudüddîn Îcî gibi büyük âlimlerin de mensup olduğu Şâfiî mezhebinin ve Eş'arî kelâm ekolünün da yaygın olduğu Şiraz bölgesinde yaşamış olması, ayrıca metinde geçen mevzulara olan yaklaşımından dolayı onun da aynı çizgiden gittiği düşünülebilir.

Müellif, imâmet ve imamın (liderlik ve lider) seçimi konusunda özellikle Hz. Muhammed'in (s.a.) vefatından hemen sonra gerçekleşen halife seçimi mevzusu başta olmak üzere, İslâm hukukuna göre halifenin, ilmî açıdan öne çıkan birkaç kişiden oluşan konseyin kararı neticesinde seçilmesinin üzerinde durmuştur. Özellikle üzerinde durduğu Hulefâ-yi Râşidîn'in seçimi ve onların seçimini meşru görmesi, İslâm hukukuna göre devlet yönetimine ilişkin üzerinde yoğunlaştığı meselelerdeki yaklaşımı ve eserde geçen, âdil müslüman hükümdar örneklerindeki izlenim, onun Mâverdi'nin (ö. 450/1058) yolundan gittiğini ve bir anlamda da eserin oluşumunda onun çizgisini takip ettiğini göstermektedir.

Neyrîzî'nin Farsçanın yanısıra Arapçaya da hakim olduğunu hem bu eserinden hem de diğer eserlerinden anlayabiliyoruz. *Miftâhu's-Sa'âde fi Kavâ'idî's-Siyâde* Farsça kaleme alınmış olmasına rağmen, âyet ve hadislerin dışında metinde yer yer Arapça'ya geçmektedir. Eser edebî özelliği yanında, muhteva bakımından incelendiğinde fıkıh ve kelâm gibi dinî ilimlere vâkıf olan bir şahsiyet tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Eserde zikredilen âyet ve hadislere dair açıklamalar, büyüklerin sözleri ve bunlara ilişkin verilen bilgiler ile müellifin kelâmî düşünce ve felsefî yaklaşımları bu konulara olan hâkimiyetini göstermektedir. Bu tür bir bilgi birikiminin oluşabilmesi de elbetteki bir tedris sürecinden geçmeyi gerektirmektedir.

2. Eserin İsmi

Eserin adında geçen “miftâh” kelimesi “anahtar”, “saâde” kelimesi de “mutluluk” anlamına gelmektedir. “Kavaid” kelimesi, “kâide”nin çoğuludur. “Siyâde” ise “ululuk, erdemlik, büyüklük, efendilik” anlamlarına gelir. Buna göre eserin adı, içeriği de göz önünde bulundurarak “Yönetim Esaslarında Mutluluğun Anahtarı” şeklinde Türkçe ifade edilebilir. Eserin 1^a varağında, eserin kütüphaneye sunulduğuna dair bir metin mevcuttur. Ayrıca müellif tarafından kaydedilmiş olması muhtemel “Kitâb-ı *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde*” diye başlayan bir metin vardır. Aynı yaprağın baş kısmında hattı farklı olmak üzere “Kitâb-ı umûru's-saltana el-merkûm bi-*Miftâhu's-Sa'âde, min Kıbeli't-Tevârih*” diye bir kayıt mevcuttur. Eserin hem Farsça nüshasının üzerindeki bu kayıtlardan hem de tercümelerinde eser adının bu şekilde zikredilmiş olmasından yola çıkarak eser adının *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* olduğunda şüphe olmadığını ifade edebiliriz.

3. Eserin Telif Sebebi

Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde adlı eser, Farsça olarak 777/1375 yılında Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî tarafından Muzafferîler'in hükümdarı Şah Şücâ (1358-1384) için kaleme alınmıştır. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* eserin telif sebebi hakkında müellif, 3^a varağında eserini Muzafferî Hânedanı'ndan Ebü'l-Fevâris Şah Şücâ'ya sunduğunu zikretmektedir. Bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Allah Teâlâ'nın bütün canlılar üzerindeki hücceti, itaat edilenlerin itaat ettiği Sultan Ebü'l-Fevâris Şâh Şücâ, -Allah onun hilâfet ve saltanatının gölgesini bâki kılsın, onun ihsan ve muhabbet kaynağını bütün müslümanlar için taşırsın ve akıtsın- her şey nihayet ait olduğu aslına geri döner muktezasınca bu durum padişah hakkında geçerlidir. Benim bunları bir araya getirerek düzenlememin sebebi ise, Kâinâtın Efendisi'nin (en yüce selamlar onun üzerine olsun) şöyle buyurmasıdır: ‘Halka şükretmeyen kimse Allah'a da şükretmez.’”

Müellif ayrıca bu eseri kendisine birçok makam ihsan eden Şah Şücâ'ya diliyle yaptığı duaya ek olarak eliyle de dua etme amacıyla yazdığını ifade

etmektedir. Bu durumu şöyle belirtmektedir: “Dilim ve kalbim bana sunulan nimetlerin zikri ile güçlü devlet için hayır dualar etmekle devamlı meşgul oldukları gibi elim de dil ve kalbime uyup hareket ederek bu risaleyi yazma girişiminde bulundu. Makbul görülerek şereflendirilirse, ‘İşte bu, Allah’ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir.’”

Müellif ayrıca 2^b varağında eserin telif sebebine ve Farsça olarak kaleme alınmasına dair şöyle demektedir: “Bu muhtasar eser, imamın tayin edilmesinin zarureti, hükümdar ve valiler için gerekli bazı âdâb, usûl ve şartları açıklama amacını taşımakta olup faydasının genel olması için Farsça olarak yazılmıştır.”

4. Eserin Telif Tarihi

108^b-109^a varaklarında, devlet yönetimi siyâseti ile ilgili olan *Miftâhu’s-Sa’âde fi Kavâ’idi’s-Siyâde*’nin, 777/1375 yılında “Şeyh Muhammed b. Abdülkerîm el-Mulakkab bi-Şihâb en-Neyrîzî” tarafından telif olunduğuna dair bilgi mevcuttur. Elimizdeki nüsha ise 780/1378 yılında istinsah edilmiştir. Eserin Osmanlı Türkçesine yapılmış olan çeviri nüshalarında, eserin telif tarihi (785/1383-1384) olarak kaydedilmiştir. Farsça nüsha ile bunun arasındaki fark, mütercimlerin kullandığı farklı nüshalardan kaynaklanmış olabilir. Ya da istinsah tarihi ile telif tarihi karıştırılmış olabilir. Bir diğer ihtimal ise müellifin, eserini tekrar gözden geçirip farklı bir versiyonunu yazmış olmasıdır. Ancak hem Farsça aslında hem de tercümelerinde eserin telif edildiği ay, Muharrem ayının ortaları olarak zikredilmektedir. Bu da bize aslında eserin farklı versiyonlarının olmadığını, tercüme nüshasında veya Farsça aslındaki tarihlerden birinin hatalı olduğunu göstermektedir. Biz bu çalışmada telif tarihi olarak eserin Farsça nüshasındaki 777/1375 tarihini esas aldık.

5. Eserin Tertibi ve Muhtevası

Eserin 1^b yaprağında, önce Allah’a hamd ve senâ edildikten sonra Allah Teâlâ’nın peygamberleri, imamları ve başarılı yöneticileri halkı âdilce yönetmek ve onları dünyevî ve uhrevî saadete ulaştırmak üzere görevlendir-

diği vurgulanmaktadır. Bunu Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyeti ile süslemektedir. Daha sonra Hz. Muhammed'e (s.a.), diğer peygamberlere, imamlara, sahâbeye ve bütün sâlih amelleri olanlara hitaben dua edilmektedir. 2^b yaprağında kitabın telif sebebine ve 3^a yaprağında da Şah Şücâ'ya ithaf olunduğuna dair Arapça ve Farsça şiirler içeren uzun bir methiyeye yer verilmektedir. Kısaca müellif, devlet yönetiminin şeriat hukukuna uygun ve hemen her sayfada altını çizdiği “adalet” eksenli olması gerektiğini vurgulamak suretiyle eserin konusunu da belirtmiştir. Müellif 4^a yaprağında kitabın içeriği ile ilgili kısaca bilgi vermiştir. Eser, bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtimedden oluşmuştur. Eseri incelediğimizde bu ana yapıya uygun olarak mukaddime ve bâblar yer almaktadır. Bunların her birinin kendi içinde fasıl, mesele, mukaddime, tür, vazife, vecih vs. alt başlıkları bulunmaktadır. Buna göre eserin muhtevası şöyledir:

Mukaddime

Takdimi zaruri olan birkaç meseleye dair. Mukaddime kısmında yedi mesele üzerinde durulmuştur:

Birinci Mesele: İmamın tayin edilmesinin şer'î açıdan farz oluşunun açıklanması hakkındadır.

İkinci Mesele: İmam olan kişide bulunması gereken özellikler hakkındadır:

Birincisi: Delil sunup şek ve şüpheli şeyleri çözmesi ve fetva verebilmesi için dinin hem asıl (usûlü'd-din) hem de fûrûunda (fûrûu'd-din) ictihada ehil olması gerekir.

İkincisi: Doğru karar alabilmek. Savaş ve barış durumlarında ve siyasî işlerde başkalarına muhtaç kalmadan doğru karar alabilmelidir.

Üçüncüsü: Düşmanlara karşı savaşabilecek ve şeriatın hududlarını uygulayabilecek cesarete sahip olması gerekir.

Dördüncüsü: Güvenilir olabilmesi için adaletli olmalıdır. Halka karşı, onların malları ve eşyaları konusunda adalet ve insafa göre hareket etmelidir.

Beşincisi: Akıllı olmalıdır.

Altıncısı: Bulûğa ermiş olmalıdır.

Yedincisi: Erkek olmalıdır.

Sekizincisi: Hür olmalıdır.

Dokuzuncusu: Kureyşli olmalıdır.

Üçüncü Mesele: İmâmet akdinin oluşum biçiminin açıklanması hakkındadır. Dört şekilde olmaktadır:

Birinci Vecih: Birincisi Sıddîk-i Ekber'in [Ebû Bekir] (radiyallâhu anh) imâmeti gibi biat ile gerçekleşen imâmettir.

İkinci Vecih: Birilerini kendi yerine halife seçmek (istihlâf) yoluyla halife seçimidir.

Üçüncü Vecih: Diğer bir yol şûra yoluyla halife seçimidir.

Dördüncü Vecih: Galebe ve zorbalıkla hükümdar olmaktır.

Dördüncü Mesele: Riyâset mertebelerine dair.

Beşinci Mesele: Hilâfet ve saltanat kavramlarının kullanımına dair.

Altıncı Mesele: Emir ve nehiyleri şeriata uygun olduğu sürece halkın imama itaat etmesinin vâcipliğine dair.

Yedinci Mesele: Resûlullah'tan sonra gerçek halifelere dair.

Birinci Bâb

Saltanatın mânâsının incelenmesine dair. Bu mevzuda dört mukaddime bulunmaktadır:

Birinci Mukaddime: Padişahın âlim ve bilginlerin sohbetinde bulunması ve cahillerden uzak durması gerekir.

İkinci Mukaddime: Saltanattan imâmete geçişte dinî bilgi öğrenimi.

Üçüncü Mukaddime: Hulefâ-yi Râşidîn ve büyük imamların hayatı ve tecrübeleri üzerine düşünmeye dair.

Dördüncü Mukaddime: Hükümdar âdil olmalı ve zulüm ve adaletsizlikten uzak durmalıdır. Bu mukaddimede iki amaç güdülmektedir:

Birinci Maksat: Adaletin fazileti ve faydaları hakkındadır.

İkinci Maksat: Adaletin hakikati ve kısımları hakkındadır. Bu da dört kısımdır.

Birincisi: Kendisi ve sahip olduğu güçleri arasındadır.

İkincisi: Kendisi ve Allah arasındadır.

Üçüncüsü: Kendisi ve halk arasındadır.

Dördüncüsü: Başkaları arasında olandır.

Bu da iki şart ile mümkün olur:

Birincisi: Halk sınıflarını birbiriyle eşit tutarak birinin diğerine musallat olmasına meydan vermemesiyle mümkün olur.

İkinci Şart: Mal, mevki, güvenlik, asayiş ve benzeri müşterek hayratı halk arasında eşit biçimde taksim etmesi gerekir.

İkinci Bâb

Sultan ve yöneticilerin uyması gereken dinî görevler hakkındadır. Bu mevzu ilmî ve amelî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

İlmî Olan Kısım:

Birinci Tür: Şöyle ki, insanı tanımak, onun yaratılış maksadını anlamak, hedefinin ne olduğunu bilmek, onun niçin bu dünyaya geldiğini anlamak, saadet ve rezaletin nelerde olduğunu bilmektir.

İkinci Tür: Şu ki, insanoğlu melekî, hayvanî ve şeytanî sıfatlardan oluşmaktadır. İlim, ibadet ve iffet bakımından meleklerle; şehvet, gazap, kin, kibir ve diğer kötü özellikler bakımdan da hayvanlara benzer. Kişinin, bunların farkında olup hangi türe yakınlığını gözlemlemesi gerekir.

Amelî Olan Kısım: Bu hususta sürekli ve istikrarlı olarak uygulanması gereken birkaç sorumluluk vardır. Burada bunlardan yirmi bir vazife zikredilecektir:

Birinci Vazife: İmâmetin mânasının ve ondan kastedilenin halkı ıslah etmek olduğunu bilmelidir.

İkinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, arzuların, isteklerin, içecek, yiyecek ve giyeceklerin, bütün dünya zevklerinin en az miktarı ile yetinmelidir.

Üçüncü Vazife: Padişah ve yöneticiler, kendisine gelen muhtaçları hor görmemelidir. Onların ihtiyaçlarını gidermek için gayret etmelidir.

Dördüncü Vazife: Padişah ve yöneticiler, işleri cahil ve ehliyetsiz olan kimselere bırakmamalıdır.

Beşinci Vazife: Diğer bir vazife de padişah ve yöneticilerin, adalet, hoşgörü, nasihat ve müslümanlara şefkat gösterme gibi sıfatların, reâyâdan daha çok yöneticilere lazım olan ibadet türlerinden olduğunu bilmeleridir.

Altıncı Vazife: Padişah ve yöneticiler, yaptığı işlerde mümkün mertebe mülâyim davranmalı ve bütün işlerde zorluktan ziyade kolaylığa çabalamalıdır.

Yedinci Vazife: Padişah ve yöneticilerin en mühim gayesi Allah Teâlâ'nın halkının rızasını talep etmek olmalıdır.

Sekizinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, dünya ve âhirette vilâyet ve hükümlanlıkta büyük faydaların yanısıra büyük tehlikelerin de olduğunu bilmelidir.

Dokuzuncu Vazife: Padişah ve yöneticiler, çevresindeki kişilerin kendisini övmelerine kapılmamalıdır. Çünkü gösterişli olarak yapılan medhiyeler, övenlerin veya halkın hoşnut olduğu anlamına gelmez.

Onuncu Vazife: Padişah ve yöneticiler, mütevazı olmayı nefsine galip kılmalıdır ve kibirli olmaktan kaçınmalıdır.

On birinci Vazife: Padişah, yöneticiler ve devlet ricalinde affetmek baskın olmalıdır.

On ikinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, sabırlı ve sakin (hilm) olmalı ve gazaptan sakınmalıdır ki yırtıcı hayvanlara benzemesin. Sakinlik ve sabırlı olmak, nefsin hışmından kaçınmaktır.

On üçüncü Vazife: Padişah ve yöneticiler, mümkün mertebe mevat, boş ve işlenmeyen araziye canlandırmak için gayret göstermelidir.

On dördüncü Vazife: Padişah ve yöneticilerin, devlet adamlarından, nâiblerden, hizmetçilerden vs. halka zulmedecek kimseye meydan vermemeleri, müsaade etmemeleri gerekmektedir.

On beşinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, zamanını sorumluluklarına uygun olarak orantılı ve düzgün şekilde ayarlayarak taksim etmelidir.

On altıncı Vazife: Padişah ve yöneticiler, reâyâyâ karşı nazik olmalıdır. Sürekli olarak halkı doğru yola yönlendirerek ıslah etmeyi ve memleketi mamur kılmayı düşünmelidir.

On yedinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, mümkün olduğu kadar düşman edinmemelidir. Ona düşman olan kimseye karşı hoşgörölü ve iyi davranarak onun gönlünden husumeti silmelidir.

On sekizinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, bütün durumlarda kararlılık, uyanıklık göstermelidir.

On dokuzuncu Vazife: Padişah ve yöneticiler, verdikleri her sözü ellerinden geldiğince yerine getirmeye çalışmalıdır.

Yirminci Vazife: Padişah ve yöneticiler, gerekli olan bilgileri araştırmakta ve tahkik etmekte mümkün olduğu kadar gayret etmelidir.

Yirmi birinci Vazife: Padişah ve yöneticilerin işlerde âdil, tecrübeli ve ılımlı olan kimseler ile meşveret etmesi gerekir. Zira işlerde istişare etmek önemli ve büyük bir zarurettir.

Üçüncü Bâb

Padişahın vezirleri, nâibleri ve memurlarının âdâbı hakkındadır.

Padişah tarafından müslümanların işleri ile ilgili bir göreve tayin olunan veya divan işlerinden birisinde görevlendirilen kimsenin dikkat etmesi gereken dört mesele vardır:

Birincisi: Hak Teâlâ ile ilgili olan husus.

İkincisi: Kendisi ile ilgili olan husus.

Üçüncüsü: Padişaha karşı olan sorumluluğu ile ilgili husus.

Dördüncüsü: Reâyâyâ karşı nasıl olması gerektiği ile ilgili husus.

Dördüncü Bâb

Bu kitaba uygun hikâye ve söyleyişlere dair. Bu bâb üç fasıldan oluşmaktadır:

Birinci Fasıll: Hz. Ömer'in hayatına dair bir özet.

İkinci Fasıll: Ömer b. Abdülazîz'in hayatına dair bir özet.

Üçüncü Fasıll: Çeşitli hikâyeler ile ilgilidir (13 Hikâye).

Hâtime

6. Eserin Farsça Nüshası ve Özellikleri

Eserin tespit edebildiğimiz tek Farsça nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu 2086 numarada kayıtlıdır. Eserin katalog bilgileriyle yazma üzerinde yaptığımız inceleme sonucu tespit ettiğimiz hususlar şöyledir:

Katalog Bilgisi		Bizim Tespitimiz
Kitabın adı	<i>Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde</i>	
Müellifi	Şeyh Muhammed b. Abdülkerîm el-mulakkab bi-Şihâbüddîn	Muhammed b. Abdülkerîm el-mulakkab bi-Şihâb en-Neyrizî
Dili	Farsça	
Cilt	1	
Yazıldığı veya Basıldığı Yer, Tarih	H. 780.	H. 777 eserin telif tarihi H. 780 istinsah tarihi
Hattın Nev'i ve Hattatın Adı	Ta'lik, Müellif hatıdır.	
Ölçüsü	165 x 130, 115 x 70	
Varak	109	
Sayfa	218	
Satır	15	

Cildin Nev'i	Siyah meşin kaplı, miklepli	Koyu kahverengi
Nereden ve Ne Suretle Geldiği	Sultan I. Mahmud vakfı	
Tasnif No	Ayasofya 2086	

Yazma üzerinde yapmış olduğumuz çalışmada yazmanın sarımsı krem renkli şarkî olduğu, cildinin alt ve üstten tıgılı yuvarlak şemseli olduğu tespit edilmiştir. Metin içinde başlıklar ve bazı önemli konular siyah ve kırmızı renkli koyu mürekkep ile yazılmıştır. Haşiyelerde kimi yerlerde “tashi olunmuş” anlamına gelen “sahha” ibaresi mevcuttur. Bazı satırlarda rutubetten dolayı mürekkep kayması meydana gelmiştir. Genel olarak nüshanın durumu iyidir.

Söz konusu nüshanın müellif hattı olma ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimali güçlendiren noktalardan biri 67^b yaprağında olduğu gibi derkenar notlarının sonunda “sahha” kaydının bulunmasıdır. Elbette bu notlar başka nüshadan da aktarılmış olabilir. Eser hakkında kesin bir yargı vermemizi engelleyen diğer bir nokta ise eserin telif tarihi olan h. 777 tarihinin zikredilmesinden sonra tahrîr ifadesi ile h.780 tarihinin verilmesidir. Tahrîri yapan kişinin müellif veya müstensih olması muhtemel olduğu için kesin bir sonuca varılamaz.

7. Eserin Zahriye Kaydı

1^a varağının başında sonradan eklenmiş şöyle bir kayıt vardır:

كتاب أمور السلطنة المرقوم بمفتاح السعادة من قبل التواريخ

“Saltanat işleri konusundaki *Miftâhu's-Sa'âde* isimli bu kitap tarih ilmine dairdir.”

1^a varağında, kütüphaneye sunulduğuna dair şöyle bir kayıt mevcuttur:

كتاب مفتاح السعادة في قواعد السيادة

لخزانة كتب صاحب الأعظم الدستور الأفضل الأكرم مفخر أكابر وزراء العجم ولي الألفاف والمعالي والأيادي والتعم مدبر أمور إيران، الخواجه فخر الحق والدنيا والدين سلغر أعز الله تعالى أنصاره وعظم في الدارين أقداره."

"*Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* (adlı eser), yücelik sahibi, faziletli ve kerîm düstûr, Acem vezirlerinin önde gelenlerinin övünç kaynağı, lutfuların, kerametlerin, cömertlik ve nimetlerin velisi, İnan yönetiminin söz sahibi, dünya ve dinin iftiharî olan Hâce Fahrüddin Salgur'un (Allah Teâlâ onun dostlarını aziz kılsın; Allah dünyada ve âhirette onun mevkisini aziz ve başarılı kılsın) kütüphanesine sunulmuştur."

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, ayrıca metnin 107^b varlığında müellifin belirttiği üzere müellifin bizzat istinsah ettiği eserin birkaç nüshasından birinin bu şekilde adı geçen kütüphaneye sunulmuş olması mümkündür.

1^a varlığında bulunan vakıf metni şöyledir:

"قد وقف هذه النسخة الجليلة سلطاننا الأعظم والخاقان المعظم مالك البرين والبحرين خادم الحرمين الشريفين السلطان بن السلطان بن السلطان العالي محمود خان وقفاً صحيحاً شرعياً لمن طالع وتبصر واعتبر وتذكر أجزل الله تعالى ثوابه وأوفر، حرره الفقير أحمد شيخ زاده المفتش بأوقاف الحرمين الشريفين عظمهما."

"Bu nüsha-i şerifi, muazzam sultanımız, büyük hakan, karaların ve denizlerin sahibi, Haremeyn-i Şerîfeyn'in [Mekke, Medine] hizmetçisi, yüce Sultan b. Sultan b. Sultan Mahmud Han vakfetmiştir. Şer'î ve sahih olarak vakfolunan bu kitap, onu okuyan, basîret kazanan, ibret alan, ondan yararlanan ve [Allah'ı ve nimetlerini] hatırlayanlar için vakfedilmiştir. Allah onun [Sultan Muhmud'un] sevabını ziyade buyursun. Bu yazılar Haremeyn-i Şerîfeyn (Allah makamlarını yüceltsin) müfettişi olan fakir Şeyhzâde Ahmed tarafından kaydedilmiştir."

1^a varlığında, II. Bayezid (918/1512), I. Mahmud (1168/1754), Haremeyn-i Şerîfeyn'nin müfettişi olan Şeyhzâde Ahmed'e ait olmak üzere üç tane de mühür bulunmaktadır. 109^a varlığında da II. Bayezid'in mührü mevcuttur.

Eserin bitiminin ardından Sa'dî'ye ait beyitlerin yanı sıra selefi ediplerden Gânim b. Velîd Mahzûnî-i Uşvenî'ye nisbet edilen Arapça beyitler nüshanın sonunda bulunmaktadır.

Nüshanın 109^b-112^b varaklarında metin bittikten sonra bazı beyit ve kaside-ler de bulunmaktadır. Bu kısımda 109^b ve 110^a, şairi bilinmeyen yirmi iki beyitlik bir “kaside-i mîmiyye” mevcuttur.

110^b-112^a yapraklarında dua ve hutbe şeklinde bir metin mevcuttur. Duanın sonu şöyle bitmektedir: “Pîr Budâk Bahadırhan (ö. 871/1466,1467) ve el-Emîru'l-A'zam el-A'del el-Ekrem Emîr Muzafferüddîn Şah Yusuf Bahadır Nuyân (Allah devletlerini ebedî kılsın).” Bu bilgilerden yola çıkarak, yazmanın Karakoyunluların (1351-1469) sarayında bulunduğunu söylemek mümkündür.¹ Dolayısıyla bu eser Muzafferî, Karakoyunlu ve Osmanlı saraylarında okunmuştur.

112^b yaprağında, dostların ayrılığını, mü'minin ölümsüzlüğünü, iyi huyluluğunu anlatan ve gerçek bir müslümanı tasvir eden dört hadis kaydedilmiştir. Ayrıca, Peygamber Efendimiz (s.a.) ve Hz. Ali (r.a.) ile ilgili birkaç hadis de yer almaktadır.

Eserin ilk ve son ibareleri şöyledir:

1^b Baş:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شکر و سبّاس بی نهایت و حمد و ثنایی بی غایت بادشاهی را تقدست اسمآؤه و تعالت آلاءه
کی نوع انسان را بجمال عقل و کمال فضل از أنواع مخلوقات ممتاز کردانید...

109^a Son:

اتَّقِ الفِراغَ من تَألیفه فی أواسط محرّم الحرام لسنة سبع وسبعین وسبعمئة الهجرية الهلالية.
وتحریر هذه النسخة فی ربيع الأول لسنة ثمانین وسبعمئة والحمد لله أولاً وآخراً والصلوة
على رسوله محمد المصطفى باطنا وظاهراً.

1 Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Mirzâ, oğlu Pîr Budağ'ı Şiraz'dan çıkarmış, onun yerine diğer oğlu Ebû Yusuf Mirzâ'yı Şiraz'da onun yerine tayin etmişti. Bkz. Ebû Bekrî Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriye*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 2001, s. 242.

8. Eserin Tercümelere ve Nüshaları

Şu ana kadar yaptığımız araştırmalar sonucunda eserin elimizdeki Farsça nüshasının dışında herhangi bir Farsça nüshasını tespit edemedik. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* adlı eserle ilgili, başka herhangi bir bilgiye rastlanmaması nedeniyle müellif hakkındaki görüşlerimiz, elimizdeki mevcut nüshanın çeşitli özelliklerini esas alarak yorum yapmaktan öteye gidememiştir. Söz konusu nüshanın müellif hattı olması muhtemeldir. Ancak metnin bu kadar tertipli ve temiz yazılması da eserin Neyrîzî tarafından istinsah ettirilmiş olmasını ve kendisinin de tashih etmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Bütün bunlara rağmen yazma eserlerde örneğine az rastlansa da müellif hattı olup oldukça muntazam ve güzel bir yazı ile yazılmış nüshalar bulunmaktadır. Kesin olmamakla beraber zikredilenlere istinaden ve müellifin ilmî ve edebî şahsiyetini de göz önünde bulduğumuzda elimizdeki nüshanın en-Neyrîzî'nin bizzat yazdığı veya müşveddesini bitirdikten sonra temize çektiği bir nüsha olduğunu söylemek mümkündür.

Şu ana kadar tespit ettiğimiz Osmanlıca tercüme nüshalarının bilgisi şöyledir:

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde T18 numaraya kaydedilen Osmanlı Türkçesine yapılmış tercümesinin bir nüshası bulunmaktadır. Güzel nesihle 106 yapraktan ve sayfaları 27 satırdan oluşmaktadır. Eserin mütercimi, Hattat Mehmed Süleyman olup, 1025/1617 senesinde tercümesi tamamlanmıştır. Bu eserin incelenmesi sonucunda, ana metin ile aynı olmakla beraber, 8^a varağında Hâfız-ı Şîrâzî'nin Şah Şücâ için methiye olarak yazdığı şiir parçalarının ilave olunduğu tespit edilmiştir. 102^b varağında el-Îcî'nin¹ (en-Neyrîzî) aynı eserden birkaç nüsha kaleme

1 Müellifin künyesi Osmanlıca tercüme nüshasında Farsça nüshasından farklı olarak en-Neyrîzî yerine el-Îcî şeklinde kaydedilmiştir. Müellif Farsça nüshada, eseri bizzat birkaç nüsha çoğalttığını belirtmiştir. Acaba bizim üzerinde çalıştığımız nüsha dışındaki nüshalarda müellif künyesini Neyrîzî yerine Îcî olarak mı yazmıştı? Zira Îcî ile Neyrîzî bölgeleri birbirine yakın bölgelerdir. Osmanlı Türkçesine yapılan tercüme, bize ulaşmayan nüshalardan yapılmış ve mütercim künyeyi Îcî olarak kaydetmiş olabilir. Bir başka ihtimal de Îcî ve Neyrîzî bölgelerinin birbirine yakın olması dolayısıyla mütercimin böyle bir tasarrufta bulunmuş olabileceğidir.

aldığını belirten bilgi mevcuttur. Eserin sonunda müellifi ve telif tarihi ile ilgili: “Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Îcî” ve “Muharrem ayının ortalarında 785” tarihi kaydedilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda 2335 numarada bulunan nüsha, Abdülazîz Efendi² tarafından yapılan tercümenin 1035/1626 tarihli nüshasıdır. Eser 165 yapraktan ve sayfaları 15 satırdan oluşmaktadır. Büyük ölçüde ana eserin metnine sadık kalsa da mütercim bazı ilaveler yaptığı da görülmektedir. Diğer tercüme eserinde olan şiirin aynısı yer almakla beraber, 12^a varağında, Hâfız-ı Şîrâzî'nin Şah Şücâ'yı methettiğini zikretmektedir. 123^b varağında, mütercim, müellifin (en-Neyrîzî) Hz. Ömer ile Ebû Cehil'i aynı kefeye koymasını kınamıştır. 163^a varağında, el-Îcî'nin (en-Neyrîzî) bu eserden birkaç nüsha telif ettiğine dair bilgi bulunmaktadır. 165^b yaprağında, kitabın sonunda ana metnin müellifi ve telif ile ilgili: “Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Îcî” ve telif tarihi olarak da “Muharrem ayının ortalarında 785” tarihi kaydedilmektedir.

9. Müellifin Eserleri

Müellif hakkında bilgi azlığından dolayı çalışmamıza konu olan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* adlı eserin dışında sahip olduğu başka eserlerden de haberdar değiliz. Ancak Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde, Turhan Sultan Koleksiyonu 231 numarada kayıtlı bulunan *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr*³ adlı eserin incelenmesi sonucunda görülmüştür ki bu kitabın müellifi ile çalışmamıza konu olan eserin müellifinin aynı olabileceği ihtimali oldukça yüksektir. Eser 800/1397-1398 yılında tamamlanarak Timur'a sunulmuştur. Müellif, kitabın 68^a varağında kendi ceddinin künyesini “Erşedüddîn Ebül Hasan Ali b. Muhammed b. Ali en-Neyrîzî” olarak

2 Şeyhül-İslâm Hâce Saddüddîn'in dördüncü oğlu Abdülazîz Efendi'ye ait eserlerden birisi kitabımızın konusu olan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* adlı eserin Osmanlıca tercümesidir. Tercümesi 1021/1613 yılında tamamlanan bu eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin Hâlis Efendi Koleksiyonu'nda 2756 numarada kayıtlı olup, 165 yaprak ve 15 satırdan oluşmaktadır.

3 *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr* hakkında kısaca bkz. İsmail Paşa Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Asârü'l-Müsânnifin*, el-Maarif Matbaası, c. II, İstanbul, 1955, s. 176. Ayrıca bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemül-Mü'ellifin*, c. IV, Dârü'l-Ihyâüt-Turâsü'l-Arabî, Beyrut, t.y, s. 193.

zikretmektedir. Ayrıca “Tefsir eseri olarak *Mecma'ul-Bahreyn* adlı kitabın sahibi, benim ceddimdir” diye belirtmektedir.

Mecma'ul-Bahreyn adlı eser, on ciltten oluşan Kur'an-ı Kerîm tefsiridir.¹ Eser Erşedüddîn Muhammed b. Ali en-Neyrîzî'ye (ö. 604/1207-1208) aittir.² Fıkıh, hadis, tefsir ve edebiyat alanlarında söz sahibi büyük bir âlim olan Erşedüddîn Muhammed Neyrîzî, Şîraz'ın Atik Cami'inde uzun yıllar vaaz ettiği gibi yetmiş sene de fetva vermiştir. Bunun dışında *Tenvirü'l-Mesâbih fi Şerhi'l-Mesâbih fi'l-Hadis, Bâkûretü't-Taleb li Ehli'l-Edeb* adlı eserlerin de sahibidir.³

Erşedüddîn'in eserleri hakkında İran ve Türkiye kütüphaneleri başta olmak üzere, Berlin Devlet Kütüphanesi, British Library ve Fransa Milli Kütüphanesi'nin yazmalar katalogları tarandı. Maalesef konuya ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Sonuç olarak *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr* eserinin sahibi ile kitabımıza konu olan *Miftâhu's-Sa'âde fi Kavâ'idî's-Siyâde*'nin müelliflerinin aynı kişi olduğunu düşünecek olursak, Neyrîzî'nin ilim sahibi bir aileden geldiğini ifade edebiliriz.

Bir de elimizdeki kısıtlı bilgilere istinaden, Pakistan'ın Karaçi Millî Müzesi'nde, N. M. 1957-913/3 numarasıyla kayıtlı bulunan *Şâhnâme-i Firdevsî*⁴ yazmasında, “Muhammed b. Abdülkerîm b. Muhammed b. Ebü'l-Hasan el-Fakih en-Neyrîzî tarafından, Muharrem ayının ikinci günü, 752 [1351-1352] yılında telif olunmuştur” şeklinde bir bilgi tespit ettik. Bu nüshanın hattı ile kitabımıza konu olan eserin hattı oldukça benzerlik taşımaktadır. Hatların benzer olması aynı kişi tarafından yazıldığı izlenimi vermektedir. Müellifin nisbeten daha genç yaşlarda olması hasebiyle, eseri yazdığı dönemde kâtiplik konumunda olduğunu varsayabiliriz. *Şâhnâme*'nin müstensihisi olan Neyrîzî'nin, eserin sonunda kendi künyesi olan “Şihâbüddîn”

1 Hacı Mirza Hasan Hüseyini Fesâi, *Farsnâme-yi Nâsiri*, c. II, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, hş. 1388/2009, s. 1567.

2 Âlimin künyesi ve eserleri için bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *a.g.e.*, c. VII, s.224.

3 Erşedüddîn Neyrîzî hakkında geniş bilgi için bkz. *Şeddü'l-İzâr fi Hatî'l-Evzâr 'en Zavâriü'l-Mezâr* (Şeddü'l-izâr), Çâphâne-i Meclis, Tahran, hş. 1328/1949, s.127.

4 Jâle Nasîrî, *Mu'arrifi-yi Nûshabâ-yi Şâhnâme-yi Firdevsî*, (Mevrid-i İstinâd-i Müessesesi-yi Mutalâât ve Tahkikâtî-i Ferhengî der Kâr-i Tashih-i İlmî ve İntikâdî-i Metn-i Şâhnâme), Müessesesi-yi Mutalâât ve Tahkikâtî-i Ferhengî, Tahran, hş.1369/1990, s. 40-41.

lakabından bahsetmediği görülüyor. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* eserinde ise “Mulakkab bi-Şihâb” kaydından anlaşıldığı kadarıyla Şihâb lakabını kullanmıştır. Netice itibariyle iki eser aynı kişi tarafından istinsah edilmiş olabilir. *Şahnâme*'nin istinsah tarihi 752/1351-1352'dir. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* ise 777/1375 yılında telif olunmuştur.

10. Metni Hazırlarken Takip Edilen Yol

Metni hazırlarken metnin özüne sadık kalmakla beraber, rahat okunmasını sağlamak için, konu başlıkları, mukaddime, bâb, mesele, vazife, vecih, şiir, beyit, hikâye, nükte gibi kavramlar koyu başlıklar hâlinde verilmiştir. Cümlelerin rahat takip edilebilmeleri için nokta, virgöl, noktalı virgöl gibi imlâ işaretleri kullanılmıştır. Âyetler, hadisler ve özlü sözler tırnak içine alınmıştır. İsimlerden sonra olan dualar ise parantez içine alınmıştır. Paragraflarda mümkün olduğu kadar satır başı uygulaması yapılmıştır. Metinde olmayıp anlamı doğru yansıtmak için tarafımızca uygun görülerek ilave edilen açıklamalar parantez veya köşeli parantez içinde verilmiştir.

Metinde geçen âyetlerin tercümesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sitesi kullanılmıştır (<http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#54:55>). Dipnotta âyetlerin bilgisi sûre adı, sûre numarası/âyet numarası olarak verilmiştir. Hadislerin tercümeleri metinde verilerek, dipnotta hadisin geçtiği kaynak bilgisi belirtilmiştir.

Metin sayfalarında derkenar edilmiş parçalar metne dâhil edilerek dipnotta belirtilmiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.) başta olmak üzere, peygamberlerin, imamların, Ehl-i Beyt'in, halifelerin, sahâbe ve büyük şahsiyetlerin isimlerinin ardından gelen dua ibareleri olduğu gibi parantez içine alınmıştır.

Metot olarak Ahmet Ateş'in *İstanbul Kütüphaneleri'nde Farsça Manzum Eserler*⁵ adlı eseri başta olmak üzere, Âşık Mehmed'in *Menâzilü'l-Avâlim*⁶,

5 Ahmet Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

6 Âşık Mehmed, *Menâzilü'l-Avâlim*, c. I, haz. Mahmut Ak, TTK, Ankara, 2007.

Mübahat Kütükoğlu'nun *Tarih Araştırmalarında Usûl*¹, Leon Halkın'ın *Tarih Tenkidinin Unsurları*² ve Gotthelf Bergstrasser'in *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri*³ adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Bu eser bazı yerlerde noktaların eksikliği, satırların kayması, ayrıca yazı stili sebebiyle anlaşılması zor olan kısımlar dışında gayet güzel bir biçimde istinsah edilmiştir. Metinde âyet, hadis ve Arapça şiirlerin yanı sıra devlet adamları, âlimler ve büyüklere ait özlü sözlerin bir kısmının da Arapça olarak kaydedildiğini belirtmek gerekir. Bunların da Türkçe çevirisi verilmiştir.

11. Değerlendirme

Tarihte büyük devletlerin çöküş sebepleri incelendiğinde, devletin yönetim mekanizmasında tezahür eden sorunlarının âdeta bir hastalık gibi zamanla o devletin idarî organlarını da tahrip ettiği görülmektedir. Devletin siyâsî ve ekonomik anlamda zayıflamasının sebeplerini, padişah ile ona en yakın olan vezir(ler), vezir(ler) ile nâibleri arasında iletişim bozukluğunun bulunması, askerî üst düzey komutanlar ile devlet mensupları arasında anlaşmazlıkların olması, devletin temsilcisi olarak merkezden uzak ve uç nahiyelerde bulunan görevliler ile merkez arasındaki sağlam bir dayanışmanın ve haberleşmenin olmayışı ve bunlara ekleyebileceğimiz onlarca başka faktörde aramak gerektiğini söylemek mümkündür.

Devletin idarî sisteminde yaşanan bozukluklar da devlet-reâyâ ilişkisini olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan adaletsizlikler sonucunda, devletin halk nazarındaki itibarı kaybolmuş, halkın arasında da fitne, fesat, yolsuzluk vs. gibi nâhoş durumlar gündeme gelmiştir. Devlet ve halkının her anlamda huzur içinde varlığını sürdürebilmesi için yöneticilere ideal bir devlet yönetiminin prensiplerini öğretmeyi hedefleyen nasihat ve ahlâk kitaplarının (siyâsetnâme/nasihatnâme) kaleme alınması da bu ihtiyaçtan doğmuştur. Devletin siyâsî gücünün ve düşüncesinin padişahın iradesi ve otoritesinde

1 Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1995.

2 Leon Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, trc. Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 2000.

3 Gotthelf Bergstrasser, *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri*, haz. Muhammed Hamdi el-Bekrî, trc. Eyyüp Tanrıverdi, Kitabevi, İstanbul, 2011.

olması hasebiyle filozoflar da devletin iktidarını ve meşruiyetini korumak suretiyle nasıl ve hangi yöntemlerle toplumda gerçek saadetin, diğeri bir tabirle “Medine-i Fâzıla”nın kurulabileceği üzerinde düşünmüşlerdir. Filozoflar, doğru bir “siyâset”in, gerek padişahın ve devletin merkezî gücü elinde tutması, gerekse halkın refah ve saadetine temini adına sunabileceği imkânları ortaya koymuştur. Siyâset kavramının bu şekilde betimlenmesi, yönetim sanatı ile ilgilenen düşünürlerin “padişahın konumu”, “hususiyetleri” ve “yönetimin biçimlerine ilişkin yorumlarının şekillenmesi” gibi hususlara yoğunlaşmalarına olanak vermiştir.

İran'ın İslâm öncesi düşünürleri, kendi yorumlarını beyan eden “enderz-nüvis” ve İslâmî dönemde ise “siyâsetnâme-nüvis” olarak bilinirler. Bu devirlerde özellikle din adamları ve hükümdarlar, evrenle ilgili kendi düşüncelerini şifâhî veya yazılı olarak *Enderznâme*, *Pendnâme*, *Âyinnâme*, *İrşâdnâme*, *Âyne-i Şâhî* gibi ahlâka dair eserlerde açıklamaya çalışmışlardır. Meşhur Sasânî kirası Nûşîrvân'ın *Hitâbe'si*, ünlü veziri olan Büzürgmîhr'in *Âdâb* kitapları buna örnektir. İslâm sonrası dönemlerde ise bu tür eserler tercüme edilerek Arabî-İslâmî şekline büründürülmüştür. İbn Mukaffâ'nın önderliğinde Farsçadan Arapçaya yapılan tercüme çalışmaları sırasında ahlâk ve edep üzerine yazılmış söz konusu eserler, Arap edebiyatına *mevâiz*, *vesâyâ*, *âdâb*, *hikem* gibi başlıklarla geçmiştir.

Siyâsetnâme veya nasihatnâme türü eserler, devletin içine düştüğü siyâsî, ekonomik, askerî ve dolayısıyla idârî alanlardaki sıkıntıları gidermek veya önlemek amacı ile kaleme alınan eserlerdir. Bu eserler genel itibariyle “adalet” odaklı metinlerdir. Eserlerin büyük bir kısmı padişahlar tarafından devletin varisi olacak şehzadeler için kaleme alınmıştır. Bir diğeri kısmı da devlet adamlarının isteği üzerine dönemin meşhur âlimlerinin telif ettiği eserlerdir. Fakat bahsedilen örneklerin dışında bizzat âlimler tarafından telif edilip devlet adamlarına sunulan eserler de mevcuttur. Bu eserler genel anlamda hükümdarlara yönetim felsefesi ve sanatı ile ilgili bilgi veren ve ahlâkî hususlarla kutsal kitaplardan, peygamberlerin hayatlarından, âyetlerden, atasözlerinden, şiirlerden, hikâyelerden, büyüklerin söyleşilerinden

oluşan ve çeşitli özlü sözlerle süslenen metinlerdir. Genel anlamda siyâset-nâmeler, devletin bütünlüğünü muhafaza etmek ve meşruiyetini sağlamakla beraber, devlet yapısındaki mevcut sıkıntıların giderilmesi ve ileride yaşanacak problemleri önlemek amacı ile telif olunan önemli eserlerdir. Örneğin, kendi döneminde devletin yanlış uygulamaları sonucunda meydana gelen sıkıntıları sezen bir âlim veya filozof, devletini ve halkını bu ıstıraplardan kurtarmak, dünyevî ve uhrevî saadete kavuşmalarını sağlamak, yöneticiyi “ideal” bir devletin oluşumunda desteklemek amacı ile yönetim kılavuzu olarak siyâsetnâme/nasihatnâmeyi kaleme alır.

Hükümdarı devlet mekanizmasının kalbi olarak nitelendiren siyâset-nâme eserlerinin padişahlara yönelik olanları, *Siyerü'l-Mülûk*, *Nasîhatü'l-Mülûk*, *Tuhfetü'l-Mülûk*, *Ahlâkü'l-Mülûk*, *En'sü'l-Mülûk* gibi künyeler altında telif olunduğu gibi vezirlere yönelik olanlar da *Nasîhatü'l-Vüzerâ*, *Mir'atü'l-Vüzerâ*, *Tuhfetü'l-Vüzerâ* gibi isimlerle kaleme alınmıştır.

Bir siyâsetnâme örneği olarak çalışmamızın konusunu teşkil eden *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* adlı eser, Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî tarafından 777/1375 tarihinde telif olunup, Muzafferîler'in hükümdarı Şah Şücâ'ya sunulmuştur. Bu çalışmamızda müellifin künyesinin kütüphane kataloğunda yer aldığı gibi Îcî değil de Neyrîzî olanını tercih ettik. Yine çalışmamız esnasında müellifin atasının âlim, fakih, edip, vâiz, müfessir olan Erşedüddîn en-Neyrîzî olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade ettik. Müellifimiz en-Neyrîzî'ye ait olduğu düşünülen ve Emîr Timur Güregen'e sunulan *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr* ile bir *Şâbnâme* nüshası tespit edilmiştir. Ayrıca üzerinde çalıştığımız eserin Muzafferî sarayına sunulmuş olduğu, ancak yazmanın daha sonra Karakoyunlu ve nihayet Osmanlı sarayına intikal etmiş olduğu ortaya konulmuştur. Eser, XIV. asırda Farsça olarak telif olunmasına rağmen yer yer Arapça-Farsça karışık biçimde kaleme alınmıştır. Eserin içeriği yukarıda işaret ettiğimiz siyâsetnâme türü eserlerin yapısına uygundur. Bu mânada siyâset, İslâm tarihi, Fars ve Arap edebiyatının mensur ve manzum örneklerini, tasavvufa dair anlatıları ve Sünnî düşünceye dair hadisleri barındırmaktadır. Yorumu

ve yaklaşımı Eş'arî-Şâfiî anlayışına uygun olarak değerlendirilebilir. Eserin metni, edebî açıdan zor olmakla birlikte, hat açısından düzgün bir metindir. Müellif, Kur'ân âyetleri, rivayetler ve şiir örneklerinden, filozofların, âlimlerin, sûfilerin özlü sözlerinden nakiller yaparak, inşa ve edebî sanatları kullanmış, eserin zenginliğini artırmıştır.

Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde'nin metni üzerinde yaptığımız bu çalışma, özellikle tarihçilere yeni bakış açısı sunacaktır. Metodolojik olarak müellifin rivayetlerin analiziyle ilgili kullandığı yöntem, kanıt olarak kendi görüşünü desteklemek üzere mevzuları bir bütün olarak ele almaktadır. Bu da araştırmacılara çeşitli yorum imkânları sunmaktadır. Bir diğer husus da *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde*'nin, İslâm dini odaklı yönetim felsefesi açısından mütalaa edilmesi gereken bir eser olmasıdır. Bütün bu özelliklerin dışında şunu bilmek gerekir ki bilim erbabı genellikle yönetimin teorik yönlerini öğreten kişidir. Yöneticiler ise bu hükümlerin uygulayıcısıdır. Yöneticiler, halkı âdilce yönetebilmek için siyasî meseleleri teorize eden Neyrîzî gibi âlimlere muhtaçtır. Dolayısıyla yöneticilerin ilme değer vermeleri gerekir. Diğer bir deyişle ulemânın ön planda tutulduğu ve ilmin hâkim olduğu bir devlet, başarılı bir devlettir. Tarihe baktığımızda ilmî açıdan zengin olan devletlerin daha başarılı ve uzun ömürlü olduklarını görüyoruz. İlim erbabına önem veren devletlerde halkın refahı ve dolayısıyla rızası da sağlanmıştır. İnsanlar adaletin hüküm sürdüğü “ideal bir yaşam” sürebilecekleri ortamda yaşamak arzusundadırlar. Bu kitabın anahtar noktası da “adalet” mevzusudur. Adalet bütün halkların arzu ettiği olgudur. Söz konusu esere benzer yazmaların bugünkü yöntemler ile yapılacak tahlili ve neşri, yönetim felsefesi açısından önemli ihtiyaçlarındandır. Zira devletlerin yaşadığı sorunların çoğunun esas sebebi adaletsizliktir. Dolayısıyla özellikle yönetim bahisleri ile ilgili olan bu nadir ve pek kıymetli eserlerin keşfedilip dikkatlice değerlendirilmesi, siyâset literatürüne dair bilgi birikimimize ciddi katkı sağlayacaktır. Bu birikimin siyâset teorilerinin üretiminde kullanılması siyâset bilimcilere ait bir husustur.

Eserin yazıldığı dönem, merkezî iktidarın İlhanlılar'dan Timurlular'a geçiş sürecine denk gelmektedir. Bu dönemde merkezî bir devletten yoksun olan İran sahası, çeşitli mahalli hânedanlar arasındaki sert bir iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Bu kargaşa dönemini (fetret devri) dikkate alacak olursak, böyle bir vaziyette Şah Şücâ gibi bir hükümdarın ilim, kültür ve adalete değer vermesi de önemli bir diğer husustur.

Neyrîzî'nin Sa'deddîn et-Teftazânî, Şemseddîn el-Kirmânî ve Seyfuddîn-i Ebherî gibi büyük âlimlere hocalık yapmış olan Adudüddîn-i İcî'nin yaşadığı çağda ve aynı bölgede yaşamış olması, adı geçen âlimden ders almış olması ihtimalini arttırmaktadır. Dolayısıyla bu ekolün düşünce yapısından etkilenmiş olması da söz konusudur. Bu mevzu, müellifin bakış açısını ortaya koyması ve bölgenin düşünce tarihini anlama noktasında da önemlidir.

Diğer siyâsetnâme/nasihâtname eserlerinden farklı olarak *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* adlı eserinde Neyrîzî, Şâfiî mezhebinin fikhî prensiplerini ve Eş'arî kelâmını esas alarak konuları usta bir biçimde izah etmeye çalışmıştır. Bu özellik de müellifin bu anlamdaki yetkinliğini ortaya koymakta önemli bir noktadır.

Bu tür eserler arasında *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde* adlı eser, XV. asırda İran'da yazılıp günümüze kadar gelmiş olan nadir eserlerdendir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı döneminde de bu eser ulemâ ve devlet adamları tarafından rağbet görmüş ve Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu da dönemin bilginleri ve yöneticilerinin bu esere verdikleri önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Eserde yer alan, yöneticiliğin Allah tarafından hükümdara verildiği, padişahın dîvân-ı mezâlimde oturduğu gibi konuları Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı eserinde de görüyoruz. Eserde naklolunan hikâyelerden bazılarının, İmâm Gazzâlî'nin *Nasihâtü'l-Mülûk* ve Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerifi*'nde geçen hikâyelere benzediği görülmektedir. Devlet adamlarının siyâsete ve âdâba ilişkin karşılaştığı meselelerde ise Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-i Nâsirî* adlı eserindeki yaklaşımı ile örtüşmektedir. Daha önce de

zikrolunduğu üzere, eserin fikhî açıdan, hilâfet doktrini ve özellikle de devlet başkanının (imam) seçilmesinin zarureti ve şartları mevzuunda, el-Mâverdi'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniye* adlı eserindeki düşüncesi ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Konu çeşitliliği açısından ise Muhammed b. Turtûşî'nin, *Sirâcü'l-Mülûk* adlı eserine benzer nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Ancak zikrolunduğu üzere Neyrîzî söz konusu eserini, duyduğu öğütlerle, felsefe, fıkıh, kelâm, siyâset felsefesi ile ilgili bilgilerle, Kur'ân âyetleri ve hadislerin yanı sıra Arapça ve Farsça şiiirler ile süsleyerek gayet uyumlu ve ayrıntılı bir biçimde yoğurarak sunmuştur. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde*'nin aynı başlık altında kaleme alınmış diğer eserler arasında hem İslâm felsefesi hem de edebî yönü itibariyle Muzafferî Hânedanî'dan günümüze kadar gelebilen ve benzerine az rastlanan özgün eserlerden birisi olduğu kanaatindeyiz.

Bir mukaddime, dört bâb ve hâtîme bölümlerinden oluşan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde*'nin müellifin zikrettiğinin dışında telif sebeplerinden birisi de fetret döneminde çeşitli yerel hânedanlar arasında yaşanan siyasî mücadeleler sonucunda toplumsal anlamda büyük sıkıntıların yaşanmış olmasıdır. Bütün bu sıkıntılara şahit olan Neyrîzî, hükümdarın ve devletin önde gelenlerinin reâyâyâ karşı daha hassas davranmalarını sağlayarak, devletin yönetim mekanizmasında yaşanan sıkıntıları gidermek üzere, bir çözüm yolu olarak Şâh Şücâ'ya bu eseri sunmuş olmalıdır.

Siyâsetnâme/nasihatnâme tarzı eserler, İslâm kültür havzasında siyâsetnâme literatürü diyebileceğimiz bir tür grup oluşturacak kadar çoktur. Edebî bir tür olarak karşımıza çıkan siyâsetnâmeleri birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bununla birlikte siyâsetnâme türü eserlerin iç tasniflendirilmesine yönelik kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu açıktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülmelik el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı*, trc. Güldane Gündüzöz-Soner Gündüzöz, Antık Dünya Klasikleri Yayınları, İstanbul, 2007.
- Abdünnâ‘im, Muhammed Hüseyin, *Kâmusu’l-Farsiye*, Dârü’l-Kitab e’l-Lüb-nanî, Beyrut, 1982.
- Abdurrahman Câmî, *Nefahatü’l-üns*, trc. Lâmiî Çelebi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “ez-Zencânî, Sultana Öğütler”, *Tarih İncelemele-ri Dergisi*, c. XXI, sy. 2, 2006, s. 241-246.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, haz. Ahmed Muhammed Şakir, c. III-IV, Dâ-rü’l-Hadis, Kahire, 1995.
- Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtib, *Târih-i Yezd*, haz. İrec Afşar, Şirket-i İn-tişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, hş. 1386/2007.
- Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü’l-Muhabbe min Şemâyimi’l-Fütüvve*, I, haz. Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1996.
- Hz. Ali, *Nehcü’l-Belâğa*, haz. Seyyid Râzî, Kevser Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ali Kâtib, *Târih-i Cedîd-i Yezd*, haz. İrec Afşar, Emîr Kebîr, hş. 1386/2007.
- Âşık Mehmed, *Menâzirü’l-Avâlim*, c. I, haz. Mahmut Ak, TTK, Ankara, 2007.
- Ateş, Ahmet, “Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman Münasebeti ile)”, *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, İstanbul, 1942, s. 253-267.
- , *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I, Milli Eğitim Bası-mevi, İstanbul, 1968.
- Ateş, Süleyman, “Cüneyd Bağdadî”, *DİA*, VIII, Ankara, 1993, s. 119-121.
- Attâr Nişâbüri, *Esrârname*, haz. Muhammed Rıza Şafîi Kedkenî, İntişârât-i Suhen, Tahran, hş. 1386/2007.
- Avşar, Ziya, “Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler”, *Turkish Studies*, c. III, sy. 6, 2008, s. 59-95.
- Ayasofya Fihristi (eski), *Defter-i Kütüphane-i Ayasofya*, Mahmûd Bey Matba-ası, Dersaadet, 1304 hicrî, s. 125.
- Aycan, İrfan, “Ziyâd b. Ebîl”, *DİA*, XXXIV, Ankara, 2013, s. 480-482.

- Ayverdi, İlhan, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, c. II-III, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006.
- Bardakoğlu, Ali, "Had", *DİA*, XIV, Ankara, 1996, s. 547-551.
- Bergstrasser, Gotthelf, *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri*, haz. Muhammed Hamdî el-Bekrî, trc. Eyyüp Tanrıverdi, Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Bozkurt, Nahide, "el-Me'mun", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 101-104.
- , "Hârûnürreşid", *DİA*, XVI, Ankara, 1997, s. 258-261.
- , "Nasr b. Seyyâr", *DİA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 415-416.
- Buhârî, *Sahib-i Buhârî*, nşr. Ebû Suhayb el-Keremî, Beytü'l-Efkâr, Riyâd, 1998.
- Bursalı Tahir, Mehmet Efendi, *Siyâsete Mütea'llik Âsâr-ı İslâmiye*, İstanbul, h. 1330/1911-1912.
- Ca'fer b. Muhammed b. Hasan Ca'ferî, *Târîh-i Yezd*, haz. İrec Afşar, Şirket-i İntişârât-i İlmî Ferhengî, Tahran, hş. 1384/2005.
- Ca'ferî, Tayyibe, "Tahlil-i Sindbâdnâme Ez Didgâh-i Revânşinâsî-i Yüng", *Edeb-Pejûhî Dergisi*, sy. 12, hş. 1389/2010, s. 118-103.
- Cemaleddin Şeyh Ebül-Futûh-i Râzî, *Revzü'l-Cinan ve Rubu'l-Cenan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, haz. Ali Akber Gaffârî, c. I, Kitâbfurûşî-yi İslâmiyye, Tahran, hş. 1356/1977.
- Cihanbahş, Cûyâ, Râhnumây-i Tashi-i Mutûn, Neşr-i Dâniş, *Faslnâme* 16/1, Tahran, hş. 1378/1999.
- Çağmînî, *el-Mûlahhas fi'l-Hey'e* (Tıpkı basım), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- Dehhuda, Ali Ekber, "Bârgâh", *Lugatnâme*, c. VI, Çâp-i Sîrûs, Tahran, 1336/1957, s. 309.
- , "İklîlu'l-Mulûk", *Lugatnâme*, c. V, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1345/1966, s. 3199.
- , "Ma'n", *Lugatnâme*, c. XIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 18709.
- , "Ra'sûl Kelb", *Lugatnâme*, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran hş. 1344/1955, c. III, s. 10446.
- , "İrahîstân", *Lugatnâme*, c. III, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 3186.

- , "Esmâ'î", *Lugatnâme*, c. II, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 2400-2401.
- , *Lugatnâme*, "Sevâd", c. VIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 12184.
- Demirci, Mehmet, "Mâlik b. Dînâr", *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, s. 505.
- DİA, "Hâfız-ı Ebrû", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 89-90.
- Durmuş, İsmail, "Mütenebbî", *DİA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 195-200.
- , Mustafa Çuhadar, "İbnü'r-Rûmî", *DİA*, XXI, Ankara, 2000, s. 186-188.
- Ebû Bekrî Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriye*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 2001.
- Ebû Ca'fer Muhammed el-Kumî, *İleli'l-Şerâ'i'*, İntişârât-i Mu'minîn, Kum, 1960.
- Ertaş, Kasım, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hayatı ve Eserleri", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, c. VI, 2013, s. 191-211.
- Fayda, Mustafa, "Belâzûrî", *DİA*, V, Ankara, 1992, s. 392-393.
- Gökay, Orhan Şaik, "Kâtib Çelebi", *DİA*, XXV, Ankara, 2002, s. 36-40.
- Hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Matbaa-tü's-Saade, Kahire, 1997.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah", *DİA*, XII, Ankara, 1995, s. 412.
- Halîfât, Sahbân, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", *DİA*, c. X, Ankara, 1994, s. 287-291.
- Halkın, Leon, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, trc. Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 2000.
- Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, İntişârât-i Esâtîr, Tahran, hş. 1389/2010.
- , *Nüzhetü'l-Kulûb*, nşr. Muhammed Debir Siyâkî, Çâphâne-i Heyderî, Tahran, hş. 1336/1957.
- , *Tarih-i Güzîde*, haz. Abdülhüseyn Nevâî, intişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, hş. 1387/2008.
- Hans Wehr, *A Modern Arabic-Persian Dictionary, Based on Hans Wehr's Dictionary of Modern Written Arabic*, trc. ve thk. Azertaş Azernur, Neşr-i Ney, Tahran, hş. 1379/2000.
- Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, trc. Acar Sevim Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.

- Hoca, Nazif "Baklı", *DİA*, IV, Ankara, 1991, s. 544-547.
- Hüseynî, Seyyid Muhammed, *Ferheng-i Lugat ve İstilahât-i Fıkhî*, Surûş, hş. 1385/2006.
- İbn Mâce Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, Dârü'l-Hadis, Riyâd, 1997.
- İbn-i Belhî, *Farsnâme*, G. Le. Strange-R.A. Nicholson Cambridge University Press, London, 1921.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, (el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi)*, trc. M. Beşir Eryarsoy, c. II, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2008.
- , *el Kâmil fi't-Tarih*, c. XII, trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyayın, Hikmet Neşriyatı, İstanbul, 1987.
- , *el Kâmil fi't-Tarih*, c. IX, tsh, Muhammed Yusuf ed-Dakkâk, Beyrut, 2003.
- İnal, Güner, "17. Yüzyıldan bir Hafız Divanının Desenlerinde Resim ve Metin İlişkisi", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara, 1984.
- İnalcık, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyâset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, sy. A2, Ankara 1966, s. 259-271.
- İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyetül-Ârifin, Esmâül-Müellifin ve Âsârül-Musenifin*, el-Maarif Matbaası, c. II, İstanbul, 1955.
- Jacson, Peter, "Muzaffarids", *EI*, c. VII, E. J. Brill, New York, 1993, s. 820-822.
- Kandemir, M. Yaşar, "Beyhakî Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 58-61.
- Kara, Mustafa, "Dârânî", *DİA*, VIII; Ankara, 1993, s. 485.
- Karta, Abdullah, "Semnûn b. Hamza", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 498-499.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Behiyye Matbaası, 1364/1945.
- , *Keşfü'z-Zünûn*, c. I-V, trc. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kâvusî, Veliyullâh, *Tiğ ve Tenbûr, Honer-i Devre-i Timuriyân be Revâyet-e Mutûn*, İntişârât-i Metn, Tahran, hş. 1389/2010.
- Kaya, Abdullah, "Selçuklular Döneminde Sivas'ta İlim ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. I, sy. 2, 2008, s. 212-242.
- Kaya, Mahmut, "Âmirî Ebü'l-Hasan", *DİA*, c. III, Ankara, 1991, s. 68-72.

- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemül-Mü'ellifîn*, c. IV, Dârü'l-İhyâü't-Turâsü'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Kesler, Muhammed Fatih “Zeyd b. Eslem”, *DİA*, XXXIV, Ankara, 2013, s. 318-319.
- DİA, “Kutatgu Bilig”, *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 478-480.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1995.
- Lambton, A. K. S., *Devlet ve Hukümet der Dore-i Miyane-i İslâm*, trc. Ali Mürsidizâde, Neşr-i Tibyân, hş. 1380/2001.
- Levend, Ağâh Sırrı, “Siyâsetnâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belle-ten*, 217, 1962.
- Lewisohn, Leonard- Christopher Schackle, “Attâr and The Persian Sufi Tradition, The Art of Spritual Flight”, *The Institute of Islamic Studies*, London, 2006.
- Mazzaoui, Michel M. *Peydâyiş-i Devlet-i Safavî*, trc. Yakup Âjend, Neşr-i Gostereh, hş. 1388/2009.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atâbegleri, Salgurlular*, TTK, Ankara, 1991.
- , “Utbi Muhammed b. Abdülcebbar”, *DİA*, XXXII, Ankara, 2012, s. 236-237.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, haz. Reynold Nicolson, tsh. Gulamhüseyin İ'râbî, İntişârât-i Ordibehişt, Tahran, hş. 1386/2007.
- Mîrhond, *Düsturü'l-Vüzerâ*, thk, Said Nefisî, İntişârât-i İkbâl, Tahran hş.1355/ 1976.
- , *Ravzâtü's-Safâ*, I-VI, haz. Abbas Zeryâb, İntişârât-i İlmî, Tahran, 1994.
- Mîrhüseynî, Muhammed Hasan, *Âl-i Muzaffer*, Defter-i Pejûhişhây-i Ferhengî, Tahran, hş. 1387/2008.
- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bahârü'l-envâr*, c. XV, el-Vefâ, Beyrut, 1403/1983.
- Muhammed b. İbrahim el-Îcî, *Tuhfetü'l-Fakir ilâ Sâhibu's-Serîr (fî İlmi't-Tevarih)* thk. Hâlid Ahmed el-Molla el-Suveydî, Dârü Sa'deddîn, Dimeşk, 2010.

- Muhtar, Cemal, “Beşşâr b. Bürd”, *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 8-9.
- Müslim B. Haccâc, *Sahih*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyâd, 1998.
- Nasîrî, Jâle, *Muarriifi-yi Nüşahâ-yi Şâhnâme-yi Firdevsî*, (*Mevrid-i İstinâd-i Müesseseyi Mutalaât ve Tahkikâtî-i Ferhengî der Kâr-i Tashih-i İlmî ve İntikâdî-i Metn-i Şâhnâme*), Müesseseyi Mutalaât ve Tahkikâtî-i Ferhengî, Tahran, hş. 1369/1990.
- Niyazi, Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, Ankara, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim, “Esfâr b. Şirveyh”, *DİA*, XI, Ankara, 1995, s. 373-374.
- , “Seyfüddeve el-Hamdânî”, *DİA*, XXVII, Ankara, 2009, s. 35-36.
- Özen, Şükrü, “Kadî Şüreyh”, *DİA*, XXIV, Ankara, 2001, s. 119-121.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Gazân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.
- , “Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Vasiyetnâmesi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. I, s. 1, İstanbul, 2014, s. 203-214.
- Özkan, Halit, “Zührî”, *DİA*, XXXIV, Ankara, 2013, s. 544-549.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- Râgıb el-İsfahanî, *Müfredat*, trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010.
- Reha, Ülkü, “Siyâsetnâmenüvisî der İran”, <http://tarikh.nashriyat.ir/node/444> (10.10.2014).
- Savi, Saime İnal, “Senât”, *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 502-503.
- Saferi Ak Kala, Ali, *Guzârîş-i Miras*, “Vasîyetnâme-yi Hâce Nizâmülmülk-i Tûsî”, c. XXVII/XXVIII, sy. 2, hş. 1387/2008.
- Seccâdî Seyyid Ca'fer, *Siyâset-i Medenîyye*, trc. Sâzimân-i Çâp ve İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, Tehran, hş. 1371/ 1993.
- Severcan, Şefaettin, “Necmeddîn Daye'nin Siyâsetnâmesinde Sultan-Din-Devlet”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bilim ve Düşünce Sempozyumu*, 20-22 Ekim, 2011, Konya, s. 531-537.
- , *Mecmu'a-yi Makâlât-i Abbas İkbâl Âştîyânî*, Kitabfurûşî-yi Hayyâm, hş. 1350/1971.

- Subhî, es-Sâlih, *Nehcü'l-belâğâ*, Beyrut, 1387/1968.
- Sucu, Nurgül, "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, Konya, 2006, s. 125-148.
- et-Tabarânî, *el-Mu'cemül-Avsat*, c. IV, Mektebetü'l-Muarif, Riyâd, 1405/1985.
- , *el-Mu'cmaü'l-Kebîr*, c. I, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire, t.y.
- et-Tebersî, *Müşkilatü'l-Envâr fî Gureri'l-Ahbâr*, thk. Mehdi Hûşmend, Kum, t.y.
- et-Tirmîzî, *el-Câmi'us-Sahîh*, Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye, Riyâd, t.y.
- Tünî, Nestin, "Kâtib Çelebî ve Cihânumâ", *Gencine-yi Esnâd, XIX, Defter, II*, Tehran, 2009, s. 33-42.
- Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2001.
- Ulu, Arif, "Tâbiîn", *DİA*, XXXIX, Ankara, 2010, s. 328-330.
- Usta, Aydın, "Sâmâniler", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 64-68.
- Yakut el-Hamevî, *Mu'cemül-Büldân*, c. IV, tsh. Muhammed Emin el-Hancı el-Kutbî eş-Şeyh Ahmed b. Emin eş-Şenkîti, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1906.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Ebû Müslim-i Horasânî", *DİA*, X, Ankara, 1994, s. 197-199.
- , Ca'fer b. Yahua el-Bermekî", *DİA*, VII, Ankara, 1993, s. 4.
- , "Abbâsiler", *DİA*, I, Ankara, 1988, s. 31-48.
- Yürdagür, Metin, "Fetret", *DİA*, XII, Ankara, 1995, s. 475-480.
- Yüksel, Mûsâ Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK, Ankara, 2009.
- Zeynüddîn b. Abdülazîz b. Zeynüddîn el-Mellibârî Ma'berî, *el-İsti'dâd li'l-mevt ve Su'alü'l-kabr*, c. I, thk. Ebü'l-Munzar Sa'ad Kerîm el-Dir'amî, Kahire, 1987.
- Ziyaeddîn Nahşebî, *Silkü's-Sülûk*, tsh. ve haz. Gulâmali Âryâ, Kitabfurûşi-i Zavvâr, Tahran, hş. 1369/1990.

İNTERNET SİTELERİ

- <http://shamela.ws/browse.php/book-11998/page-4>
- http://www.poetsgate.com/poem_74893.html
- <http://tabrizi.org/on-books/nahj-fasahe/html/24.htm>
- <http://aghabozorg.ir>
- <http://vajik.blogfa.com/post-39.aspx>

<http://al-hakawati.net/arabic/civilizations/book321a7.asp>
<http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga>
<http://www.kurantefsiri.com>
<http://www.ensani.ir/fa/17908>
www.princeton.edu/.../Blayde-et-al-Mirrors-Princeton
<http://ara.bi/poetry/16524>
<http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga>
<http://www.alifuatgokce.com/makaleler.html>
http://www.kurantefsiri.com/kuran_tefsiri/abese/abese_suresi_tefsiri.aspx?âyet=19
<http://www.islamansiklopedisi.info/>
<http://kuran.diyinet.gov.tr/>
<http://www.diyantevakfi.org.tr/meal/mealindex.htm>
http://www.kuranmeali.org/54/kamer_suresi/55.âyet/kurani_kerim_mealleri.aspx
<http://waqfeya.com/category.php?cid=45&st=30>
http://library.islamweb.net/newlibrary/display_book.php?flag=1&bk_no=11&ID=1421
<http://icnc.ir/index.aspx?pid=289&metadataID=8fb24af7-4a47-48e7-b005-df6e31593c1e&sq=%D8%A7%D8%AD%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%AB&sid=-1>
<http://shamela.ws/browse.php/book-9472/page-931>
<http://hadis.diyinet.gov.tr/default.aspx>
http://www.islamguiden.com/popuptjanster/hadith_search.html
<http://islamicdoc.org/Multimedia/fbook/10428/index.htm>
http://www.inalcik.com/indexTr/halil_inalcik_makaleleri.asp
<http://ara.bi/poetry/16524>

MİFTÂHU'S-SAÂDE FÎ KAVÂ'IDI'S-SİYÂDE

MUHAMMED B. ABDÛLKERÎM ŞİHÂB EN-NEYRÎZÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

مفتاح السعادة في قواعد السيادة

محمد بن عبد الكريم شهاب النيريزي

رحمة الله عليه

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

İnsanoğlunu aklın cemâli ve faziletin kemâli ile bütün mahlûklardan üstün kılarak hakkında “*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık.*”¹ diye buyuran Padişah’a sonsuz şükür, hamd ve senâ -O’nun isimleri kutsal ve nimetleri yücedir- olsun.

Ezelî inâyeti ve bâki kifâyetiyle peygamberleri ve elçileri insanlar arasından seçti ve böylece peygamberler halkı cehalet ve sapıklığın karanlığından kurtararak marifet, hidâyet ve velâyet (velilik) nuruna kavuşturdu. Halkın, faydalı olan ile zararlı olan şeyleri birbirinden ayırt edebilmeleri için kutsal kitaplar ve kerîm vahiylerin yardımıyla şeriat kanunlarını açıkça koydu. Bu vesileler ile onların hem bu dünyada ve hem âhirette saadet elde etmeleri ve cehennem en alt derecesinden cennetin en üst derecesine yükselebilmeleri sağlanmıştır. Kerîm şeriatın yasalarını korumak ve halkın doğru yolda hareket etmesini sağlamak üzere mütedeyyin imamları (liderleri), başarılı ve mesut padişahları tayin ve teyit etti. Böylece kadîm kitapların öğütlerine uymayan, Kur’ân-ı Kerîm’in ve kudretli şeriatın belirlediği hukuka aykırı davranıp kötü ve çirkin huylarından vazgeçmeyen ve yiğitçe doğru yola girmeyen kimseleri, kakhâr sultanlar keskin kılıçlarıyla yönlendireceklerdir. Allah Teâlâ bununla ilgili şöyle buyurmuştur: “*Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok fayda bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlı olsunlar).*”²

Allah’ın sonsuz salavatı, selâmı ve rahmeti, efendilerin efendisi, saadetin kaynağı, peygamberlerin önderi, seçkinlerin özü olan Muhammed Mustafa’nın üzerine olsun. O rütbece peygamberlerin en üstünü ve onların sonuncusudur. Allah’ın salât ve selâmı bütün peygamberlerin, sâlihlerin, sahâbe ve tâbiîn ile kıyamet gününe değin onlara güzelce tâbi olanların üzerine olsun.

1 İsrâ, 17/70.

2 Hadîd, 57/25.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[۳۱] شکر و سپاس بی نهایت و حمد و ثنایی بی غایت باذشاهی را تقدست
اسماؤه و تعالت آلاءه کی نوع انسان را بجمال عقل و کمال فضل از انواع مخلوقات
ممتاز گردانید و در شان او فرمود: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»

و بعنایت ازللی و کفایت لم یزلی انبیا و رسل را از میان ایشان برکزید تا خلق را از
ظلماب جهل و ضلالت و غوایت برهانیدند و بنور معرفت و هدایت و ولایت رسانیدند و
بر وقف کتب آسمانی و مدد وحی کریم قوانین شریعت غرا نهادند، تا خلق بدان وسیلت
منافع و مضار را از یکدیگر تمیز کنند، و بملاست آن اسباب سعادات دنیا و آخرت حاصل
کنند و از درکات هاویه بدرجات عالیه ترقی نمایند. و از برای حفظ قوانین شرع کریم و
اقامت مردم بر جاده مستقیم امامان دین دار و باذشاهان کامکار را نصب فرمود و تأیید
بخشید، تا هر کس کی بمواعظ کتاب قدیم امثال احکام شرع قویم را غنیمت نداند و
برواج قران عظیم دست از [۲] مقتضیات طبع لئیم باز ندارد و مردانه قدم در سلوک صراط
مستقیم نهد سلاطین قهار بزخم شمشیر آبدار او را الزام کنند. قوله تعالی: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا
رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ
شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ».

و صلوات فراوان و تحیات بی پایان بر روح مطهر و روضه مقدس سید سادات
و منبع سعادات و قدوة انبیا و خلاصه اصفیا محمد مصطفی باذ کی برتبت مقدم همه
است و برتیب خاتم همه صلی الله علیه و علی جمیع الانبیاء والمرسلین و آل کل و سایر
الصالحین من الصحابة والتابعین لهم بإحسان إلى يوم الدين.

Akıl sahiplerine gizli olmadığı üzere, dünyevî maslahatların tedbiri ve âhiret saadetini elde etmenin yolu apaçık şeriatın kanunlarının uygulanmasında ve sapasağlam dine tâbi olmadadır. Çünkü insanoglunun nefsi tabiatı gereği hevaya düşkün ve sapkınlıkları terbiye ve takviyeyle meşguldür. Şüphesiz eğer insanoglu kendi hâline bırakılırsa ve başlarında halkı kötü emellerden sakındırıp emirlere itaat etmelerini sağlayacak, mazlumları zâlim ve dolandırıcı zümrelerin zulüm ve hilelerinden koruyacak, herkese lâyük olabilecek münasip ve şeriata uygun vazifeler tayin edecek, mümin, bilgi sahibi ve muktedir bir lider ve müslüman bir sultan bulunmazsa halk arasında karışıklık yaşanır. Değersiz olan kimse kendini değerli bilecektir. Herkes kendince kurallar koyacaktır ve fitne ve fesat arttığı gibi din ve dünya işleri de karışır ve insanlar helâk olur. “Allah bozgunculuğu sevmez.”¹

Sultanın yönetimi altında olmayan bir şehir

Her ne kadar âbâd görünse de, sen onu virân bil!

15 Allah Teâlâ'nın buyruklarından birisi şudur: “Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir.”²

Emîrül-mü'minin Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) ordan iktibas ederek şöyle buyurur: “Hükümdar ile halkın sakındırıldığı, Kur'ân'ın sakındırıldığından daha fazladır.”³

Bu muhtasar eser, imamın tayin edilmesinin zarureti, hükümdar ve valiler için gerekli bazı âdâb, usûl ve şartları açıklama amacını taşımakta olup faydasının genel olması için Farsça olarak yazılmıştır.

25 Bu kitap, saltanat ve hilâfet sahibi, Arap ve Acem sultanlarının sultanı, adaletin simgesi, şeriatın yollarını bid'at ve karanlıklardan arındıran, yönetimi zâlimlerin zulüm ve ihlâllerinden sakındıran sultanın zatının cömertliğinin ve sıfatlarının güzelliklerinin bir temsilidir. O kendi türü içinde insanî kemâle ulaşmakla ayrıışmış ve onun izzetine devlet adamları istekli olarak diz çöküp boyun eğmiştir.

1 Bakara, 2/205.

2 Haşr, 59/13.

3 Bu söz, Kur'ân'ın buyruğundan türetilmiştir. “Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir.” Bkz. Haşr, 59/13.

أما بعد بر رأی أولوا الألباب بوشیذه نمازند کی مدار تدبیر مصالح دنیوی و بنیاد نیل سعادات اخروی بر رعایت قواعد شرع مبین و متابعت قوانین دین متین نهاده اند. زیرا کی نفوس بشری بمقتضی طباع بر متابعت هوا مجبول است و همواره بتقویت و تربیت مواد ضلالات مشغول و شك نیست کی اگر بنی آدم را با طبع خود گذارند (والعیاذ بالله)، سرداری صاحب شوکت دانایی دین دار و سلطانی مسلمان کامکار قهار ۵ [۳۲] نباشد کی خلق را در رِبقة تسخیر و تشخیص و طاعت کشد و بر امثال مأمورات و انتها از منهیات و محظورات ترغیب و تحریض کند. و بأس ظلمه و متغلبان ازضعفه و بیجارکان بازدارد و هر کس را بکاری کی مناسب حال او و مطابق شریعت مطهره باشد مشغول گرداند. مردم کالجراد المتشتر هر یک بطرفی کشند و هر ناکس فرومایه خود را کسی بندارد و هر بی حساب از خود حسابی برکیرد و کار بهرج و مرج و فتنه ۱۰ و فساد دین و دنیا و هلاک حرث و نسل انجامد، «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ».

شهری که درو سایه سلطان نبوذ ویران شده کیر اگر چه ویران نبوذ

و از آیات بینات قدیم است تعالی المتکلم به: «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ»

۱۵ و امیر المؤمنین عمر بن الخطّاب (رضی الله عنه) از انجا اقتباس فرموده حیث قال: "ما یزعُ بالسلطان أكثر ممّا یزع القرآن".

بس این مختصر در بیان وجوب نصب امام و بعضی از شرائط و آداب باذشاهی و وظائفی کی بر امام و والی متوجه شود، تألیف می یابد بزبان فارسی تا فایده آن عام باشد.

۲۰ و جون این کتاب مثالی است از مکارم ذات و مختصری از محامد صفات بندکی حضرت سلطنت مآب [۳] خلافت بناه معدلت شعار سلطان أعظم مولی أعظم سلاطین العرب والعجم مطهر شوارع الشریعة عن البدع والظلال منقح مناهج الطريقة عن ظلم الظلم والاختلال من حاز الكمالات الانسانیة المتفرقة فی أشخاص النوع وخضعت لعزته أعناق الجبابة بالرغبة والطوع

Bütün büyük hükümdarlar onun evinin eşîğinin toprağını öpmek için yarışa girmişlerdir. Büyük hükümdarlar onun yüce avlusunda secdeye kapandılar. Adalet ve ihsan bayrağını kaldıran, zulmün ve isyanın kökünü kazıyan, keskin görüşleriyle Allah dostlarına yardım eden, Allah düşmanlarına karşı keskin kılıcıyla muzaffer olandır. Hilâfeti zinet olarak gören onu nasıl da güzelleştirir. Sultanlığı da şeref olarak gören onu ne güzel şereflendirir.

Şiir

İnci, güzel bir cemâle güzellik verebilir

Ancak, incinin güzelliğini arttıran, o yüzün güzelliğidir

10 Hakkın, dünya ve dinin celâli, yeryüzünde (doğu ve batıda) Allah'ın gölgesi, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini yayan, kâfir ve isyankârları yok eden, Allah Teâlâ'nın bütün canlılar üzerindeki hücceti, itaat edilenlerin itaat ettiği Sultan Ebü'l-Fevâris Şâh Şücâ, -Allah onun hilâfet ve saltanatının gölgesini bâki kılsın, onun ihsan ve muhabbet kaynağını bütün müslümanlar için taşırsın ve akıtsın- her şey nihayet ait olduğuna [aslına] 15 geri döner muktezasınca bu durum padişah hakkında geçerlidir. Benim bunları bir araya getirerek düzenlememin sebebi ise, Kâinatın Efendisi'nin (en yüce selamlar onun üzerine olsun) şöyle buyurmasıdır: "Halka şükretmeyen kimse Allah'a da şükretmez."

20 Lâyık olmayan ve hiçbir deneyimi olmayan kulunuz olarak, bütün nimetlerini inâyet buyuran Allah Teâlâ'nın lutfu olan [padişaha] herhangi bir hizmet etmeden onun bunca cömertliği ve kerameti (yüce Allah onun saltanatını ebedî kılsın, Allah'ın rızasını kazanmakta ona yardımcı olsun ve hakikat yolunda onu muvaffak etsin) ve adalet severliği karşısında şükran- 25 larımı sunmak için dil yetersiz kalıyor!

Şiir

Nimetlerin sayısı o kadar fazladır ki bütün vücudumun organları

Konuşabilse dahi onları tavsif etmekte yetersiz kalır!

Beyit

30 Bütün vücudum ve varlığım inâyet buyurduğum bir nimettir

O hâlde bir nimet, kendi dili ile nasıl şükredebilir!

وتزاحم لتقبيل عتبه الشريفة شفاه الصناديد وتعقر في فنائه العلية جباه الأكاسرة
الصيّد رافع ألوية العدل والإحسان قالع أبنية الظلم والطغيان الناصر لأولياء الله بالفكر
الصائب المظفرة على أعداء الله بالسيف القاضب من كانت الخلافة زانته فإنه زينها
وأى تزيين ومن كانت السلطنة شرفته وفانه شرفها وأى تشريف.

شعر

وإذا الدرّ زان حسنَ وجوهٍ كان للدرّ حسن وجهك زينا

جلال الحق والدينا والدين ظل الله في الأرضين ناشر علوم الأولين والأخرين
قامع الكفرة والمتمردين حجة الله تعالى على البرايا أجمعين السلطان المطيع المطاع
”أبو الفوارس شاه شجاع“ (خلد الله على العالمين ظلال خلافته وسلطانه وأفاض على
كافة المسلمين زلال رأفته وإحسانه) بر مقتضى كل شيء [٣٣] يرجع إلى أصله بذان
حضرت منسوب باشذ. اما باعث بنده بر جمع و ترتيب آن آنست كى سيد كائنات
عليه أفضل الصلوات و أكمل التحيات فرموده: ”لا يشكر الله من لا يشكر الناس“.

و بنده بفضل الله تعالى بى موجب استحقاقى و سابقه خدمتى مغمور أنواع نعم
و ممنون أصناف اصطناع بندكى حضرت أعلى سلطانى خلد الله تعالى في توفيق
تحصيل مراضيه سلطان و ملكه و اجرى في بحر تحقيق العدل و الاحسان والبرّ فلكه
است و از اداء شكر عشر عشير آن قاصر.

شعر

أيادي لا أسطيع كنه صفاتها و لو أنّ أعضائي جميعاً تكلم

بيت

من شكر جون كنم كى همه نعمت توام نعمت جگونه شكر كند بر زبان خویش

Şükretmenin ya dil ve vücut ile ya da kalp ve ruh ile gerçekleştiği bilinmektedir. Bununla ilgili şöyle derler:

Benden üç nimet aldınız (sizlere nasib oldu)

Elim, dilim ve kalbim (gizli batın)

5 Dilim ve kalbim bana sunulan nimetlerin zikri ile güçlü devlet için hayır dualar etmekle devamlı meşgul oldukları gibi elim de dil ve kalbime uyup hareket ederek bu risaleyi yazma girişiminde bulundu. Makbul görüşlerle şereflendirilirse, “İşte bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir.”¹

10 Bu kitap bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtime'den oluşmaktadır. Giriş kısmında takdimi zarûrî olan birkaç mesele üzerinde durulacaktır.

MUKADDİME

Takdimi zaruri olan bir kaç meseleye dair

BİRİNCİ BÂB

15 Saltanatın gerçek mânasına dair

İKİNCİ BÂB

Sultan ve yöneticilerin uyması gereken dinî vazifelere dair

ÜÇÜNCÜ BÂB

Vezirler ile padişah nâiblerinin âdâbına dair

20 **DÖRDÜNCÜ BÂB**

Bu kitabın amacına uygun düşen hikâye ve söyleyişlere dair

Bu bâb, üç fasıldan oluşmaktadır:

Birinci Fası

25 Emîrû'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb'ın (radiyallâhu anh) hayatının kısa bir özeti

İkinci Fası

Emîrû'l-mü'minîn Ömer b. Abdülazîz'in (rahmetullâhi aleyh) davranışları ve hayatına dair kısa bir özet

Üçüncü Fası

30 Çeşitli hikâyelere dair

1 Cuma, 62/4.

و بوشیده نیست کی شکر بزبان باشد یا بجنان یا بجوارح جنانك گفته اند:

أفادتكم التعماء مني ثلاثة يدي ولساني والضمير المحجّباً

بس جون دل و زبان بنده همواره بتذکار نعمت و تکرار وظائف دعاكوبی دولت قاهره مشغول اند، دست را نیز ارادت موافقت ایشان در حرکت آورد و
 ۵ بتحریر این رساله اقدام نمود. اگر شرف قبول و ارتضا یابد ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾.

و این کتاب مشتمل است [۴] بر مقدمه [مقدمه ای] و چهار باب و خاتمه. مقدمه در مسئله جند کی تقدیم آن ضروری است:

باب اول: در تحقیق معنی سلطنت.

۱۰ باب دوم: در وظائفی که بر سلاطین و ولایة أمور مواظبت بران لازم است.

باب سوم: در آداب وزرا و نواب باذشاه.

باب چهارم: در بعضی از کلمات و حکایات کی مناسب این کتاب است.

و درین باب سه فصل است:

فصل اول: در مختصری از سیرت امیر المؤمنین عمر بن الخطاب (رضی

۱۵ الله عنه).

فصل دوم: در بعضی از سیرت و احوال امیر المؤمنین عمر عبدالعزیز (رحمة الله

عليه).

فصل سوم: در حکایات متفرقه.

MUKADDİME

Bu bölümde yedi mesele üzerinde durulacaktır.

Birinci Mesele: İmamın Tayin Edilmesinin Şer‘î Açından Farz Oluşunun Açıklanması Hakkındadır

5 Eserin giriş kısmında imamın tayini hususundaki aklî delilleri zikretmiştik. Naklî delil ise Kâinatın Efendisi'nin (salavâtullâhi ve selâmuhu aleyh) fâni dünyadan rihlet etmesi esnasında sahâbe-i kibâr (radiyallâhu anh) kendisine şöyle demiş: “Bize halife tayin et.” O şöyle buyurmuş: “Benden sonra Allah halifedir [Allah halifeyi tayin buyuracaktır].”

10 Kâinatın Efendisi vefat ettikten sonra, onun cenaze işleri yapılmadan önce sahâbe bir halifenin seçilmesi konusunda hızlı davranmış ve hiçbir meseleyi ondan daha önemli görmemiştir. Buhârî'nin *Sahîh* adlı eseri ile diğer muteber kaynaklarda bu mesele şöyle aktarılmıştır: Ma'n b. Adî ve Uveym b. Sâide gelip şöyle dediler: “Ebû Bekir nerede, fitne kapısı açıldı?”
15 Ebû Bekir (radiyallâhu anh) dışarı çıktı. Onlar şöyle devam ettiler: “Ensâr, Sakîfe-i Benî Sâide'de toplanmış ve Sâ'd b. Übâde'ye biat edeceklerdir.” Ebû Bekir, Ömer'in (radiyallâhu anhumâ) elini tutarak yola çıktı. Yol esnasında Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh da onlara katıldı ve beraber gittiler. Sakîfe-i Benî Sâide'ye vardıklarında, Sa'd'ın (radiyallâhu anh) ateşi çıkmış ve orada yatıyormuş. Ebû Bekir (radiyallâhu anh) ona: “Yâ Eba Sâbit, ne düşünüyorsun?” diye sordu. Sa'd “Sizin görüşünüz ne olursa olsun ben de sizden biriyim.” diye cevap verdi. Ensâr “Bir emîr bizden, bir emîr de sizden.” diye seslendi.

Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: “İki kılıç bir kılıfa sığmaz; emîrler bizden vezirler sizden olsun.” O sırada “İmamlar Kureyş'tendir”
25 hadisi ve onun gibi imâmete dair hadisleri zikrettiler. Ardından Ebû Bekir şöyle dedi: “Şu iki kişiden birisine biat ediniz.” Yani Ömer ve Ebû Ubeyde. Ömer: “Allah'ın Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) seni ikâme ettiği makamdan (imamlık) geri bırakacak değiliz.”
30 diye yanıt verdikten sonra Ebû Bekir'in elini kaldırarak ona biat etti.

امّا مقدّمه

و آن هفت مسئله است:

مسئله اوّل: در بیان انك نصب امام واجب است بر ما شرعاً.

دلیل عقلی بر وجوب نصب امام در دیباجه ذکر رفت. و امّا دلیل نقلی آنست کی
۵ جون سید کائنات (صلوات الله و سلامه علیه) از دار فنا رحلت می فرمود، صحابه
کبار (رضي الله عنهم) با وی گفتند: ”استخلف [۳۴] علينا“. فرمود کی: ”الله خلیفتي
من بعدي“.

بس جون وفات فرمود، صحابه بیش از تجهیز بنصب امام مسارعت نمودند. و
هیچ قضیه را ازان مهمّ تر ندانستند. چنانکه در صحیح بخاری و دیگر کتب معتبره
۱۰ مسطور است: کی دران حال معن بن عدی و عویم بن ساعده بیامزند و گفتند: ”أبو
بکر کجاست کی در فتنه باز شد!“ أبو بکر (رضي الله عنه) بیرون آمد گفتند: ”انصار در
سقیفه بنی ساعده مجتمع اند و با سعد بن عبادة بیعت خواهند کرد“. أبو بکر دست عمر
(رضي الله عنهما) را گرفت و می رفت، در راه أبو عبیده بن الجراح به ایشان رسید او
را با خود بردند جون بسقیفه بنی ساعده رسیدند سعد را (رضي الله عنه) تب گرفته بود
و انجا خفته. أبو بکر رضي الله عنه ویرا گفت: ”یا ابا ثابت جه می بینی؟“ سعد گفت:
۱۵ ”من نیز یکی از شماام، تا رای شما چیست“. انصار گفتند: ”منا امیر منکم امیر“.

عمر (رضي الله عنه) گفت: ”لا یجمع سیفان فی غمدٍ واحدٍ منا الأمراء و منکم
الوزراء“. بس أحادیث در باب امامت روایت کردند: مثل حدیث الأئمة من قریش و
أمثال آن. بس أبو بکر گفت: ”با یکی ازین دو مرد بیعت کنید“. یعنی عمر و أبو عبیده.
۲۰ عمر گفت: ”وَأَنْتَ حَيٌّ [۱۵] مَا كُنَّا نُوْخِرُكَ عَنْ مَقَامِكَ الَّذِي أَقَامَكَ فِيهِ رَسُولُ
اللّٰهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“. بس دست أبو بکر گرفت و با وی بیعت کرد.

Ardından Üseyd b. Hudayr b. Simâk el-Ensârî [el-Eşhelî] biat etti. Daha sonra Muhâcîr ve Ensâr da onun hilâfeti üzerinde ittifak ederek biat ettiler. Bu olay Hicret'in onuncu yılı, Pazartesi günü, Rebülevvel ayının on ikinci günü gerçekleşti. Ertesi gün, salı günü Allah'ın Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) cenaze merasimi ile meşgul oldular. Bu, imamın seçilmesinin zaruretini gösteren en belirgin kanıttır.

İkinci Mesele: İmam Olan Kişide Bulunması Gereken Özellikler Hakkındadır

Bunlar dokuz özellikten ibarettir:

Birincisi: Delil sunup şek ve şüpheli şeyleri çözmesi ve fetva verebilmesi için dinin hem asıl (usûlü'd-dîn) hem de fûrûunda (fûrûu'd-dîn) ictihada ehil olması gerekir.

İkincisi: Doğru karar alabilmek. Savaş ve barış durumlarında ve siyasî işlerde başkalarına muhtaç kalmadan doğru karar alabilmelidir. “Doğru karar alabilmek, cesur insanların cesaretini önceler.”¹

Üçüncüsü: Düşmanlara karşı savaşabilecek ve şeriatın hududlarını uygulayabilecek cesarete sahip olması gerekir. Bazı âlimler, bu üç özelliğin tamamına sahip olmayan bir kişinin kendi yerine bu özellikleri taşıyan bir nâibi atamasını câiz görmüşlerdir. Allah en doğrusunu bilendir.

Dördüncüsü: Güvenilir olabilmesi için adaletli olmalıdır. Halka karşı, onların malları ve eşyaları konusunda adalet ve insafa göre hareket etmelidir.

Beşincisi: Akıllı olmalıdır.

Altıncısı: Bulûğa ermiş olmalıdır.

Yedincisi: Erkek olmalıdır. Çünkü kadınlar din ve akıl konusunda naks ile muttasıf olmuşlardır.

Sekizincisi: Hür olmalıdır. Çünkü köle efendisine hizmet etmekle meşguldür. Ayrıca kölelik ve başkasının emri altında olma zilleti, istediği hükümleri uygulamayı imkânsız kılar.

1 Şiir parçası şair Mütenebbî'ye aittir, bkz. <http://ara.bi/poetry/16524>, (10.10.2014).

بس أسيد بن خُضير بن سِماك الأنصاري بيعت كرد. بس مهاجر و أنصار (رضي الله عنهم) همه بخلافت او متفق شدند وبيعت كردند. و اين قضيه در روز دوشنبه دوازدهم ربيع الأول سال دهم از هجرت بوذ. جون امامت قرار گرفت روز ديكر كي سه شنبه بوذ، بتجهيز رسول خدای (صلی الله عليه وسلم) قيام نمودند. و اين دليلی قاطع است بر وجوب نصب امام. ۵

مسئله دؤم: در شرائط امامت

و آن نه صفت است:

يکي: اجتهاد در اصول و فروع دين تا در ايراد دلائل و حل شكوك و شبهات و فتوی در وقائع متمکن باشد.

دؤم: رأی متين، جنانجه در تدبير أمور حرب و سلم و أمور سياسی بديکری محتاج نکردد. ”فالرأي قبل شجاعة الشجعان“.

سوم: شجاعت تا قيام بر محاربت أعداء و اقامت حدود تواند نمود. و بعضی از علماء گفته اند: ”اگر اين سه صفت مجتمع نباشد و نائبي را که به اين صفات موصوف باشد نصب کند جايز باشد، والله أعلم.“

چهارم: عدالت است تا محلّ اعتماد باشد، و تصرّف او در رقاب مردم و أموال [۵] و ابضاع ایشان بر قانون معدلت و نصفت باشد.

بنجم: عقل است.

ششم: بلوغ.

هفتم: ذکورت؛ زیرا که زنان ناقصات العقل و الدين اند.

هشتم: حریت؛ زیرا که بنده بخدمت سيّد مشغول باشد و با حقارت رقّ و ذلّ عبوديت نفاذ حکم متعذر باشد. ۲۰

Dokuzuncusu: Kureyşli olmalıdır. Öyle ki [Peygamber Efendimiz şöyle buyurur]: “İmamlar, Allah’a itaat ettikleri ve doğru oldukları sürece Kureyş’tendir.” İsnâ Aşeriyye’nin ve İsmâîlîler’in görüşünün aksine doğru yolda olma ile ismet (hatadan korunmuş olma) şart değildir. Zira Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Başınızdaki yönetici azaları kesik Habeşî bir köle olsa dahi size düşen ona itaat etmektir.”

Üçüncü Mesele: İmâmet Akdinin Oluşum Biçimlerinin Açıklanması Hakkındadır

İmâmet dört şekilde gerçekleşir:

Birinci Vecih: Birincisi Sıddîk-i Ekber’in (Ebû Bekir) (radiyallâhu anh) imâmeti gibi biat ile gerçekleşen imâmettir. Zikredildiği üzere sahâbe (rıdvanullahi aleyhim) kendi istekleriyle onu seçti ve ona biat etti. “Herkesin biat ettiği kişiye, herkesin itaat etmesi vâciptir.” Dolayısıyla imâmet vasıflarına sahip olan birisine akıllı ve ilim sahibi insanların (ehl-i hal ve akd) biat etmeleri sonucunda bu kişi imam olur. Mutlak biat âlimlerin çoğunluğuna göre yeterli değildir ve âlimler birkaç kişinin biatıyla imamın seçilmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları âlim ve müctehid bir kişinin biat etmesini yeterli görmüş ve buna Ömer’in Ebû Bekir’e (radiyallâhu anh) biat etmesini örnek vermiştir. Bazıları ise iki müctehidin biatını yeterli görmüşlerdir. Bazıları da biri müctehid iki kişinin biatıyla geçerli olur demişlerdir. Kimileri ise üç müctehid, bazıları dört müctehid şartını koşmuştur. Biri müctehid dört kişinin biatını şart koşanlar da vardır. Biri müctehid olmak üzere kemâl ehli kırk kişinin biatını şart koşanlar olduğu gibi sayı gözetmeksizin halk nezdinde tanınan ve saygı gören itibarlı ulemâdan veya yöneticilerden katılım sağlamaları zor olmayan kimselerin kararı sonucunda bir imamın seçiminin mümkün olacağını düşünenler de vardır. Zira meşveretsiz, söz sahibi ve kabul görülmüş büyükler (ehl-i hal ve akd) ile danışılmadan başlatılan işlerde genelde muhalefet ve fitne meydana gelir. Bazıları bu görüşün kelâmcıların (mütekellimîn) ve Kadı Ebû Bekir Bâkılânî’nin (rahimehullâh) [ö. 403/1013] görüşü olduğu kanısındadır. Birinci görüş, *Tetimmetül-İbâne* adlı eserin sahibi [Mütevellî (ö. 478)] ile Kadı Hüseyin’e [ö. 462] aittir.

نهم: انك قرشي بوذ؛ کی ”الأئمة من قريش ما أطاعوا الله و استقام الأمر“ و عصمت شرط نیست، بخلاف اثنا عشرية و اسمعيلية. جه بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) فرموده: ”علیکم بالطاعة ولو أمر علیکم عبدٌ حبشيّ مجدّع الأطراف“. مسئله سوّم: در بیان کیفیت انعقاد امامت.

امامت بجهار وجه منعقد شوذ:

یکی: مبايعت و امامت صدیق أكبر (رضي الله عنه) بمبايعت منعقد شد جنانجه ذکر رفت کی صحابه رضوان الله عليهم بطوع و رغبت منقاد او شدند و با او بيعت کردند. ”ومن یصدّر عن الكل مبايعته و جب علی الكل طاعته“. بس هر کس کی شرائط امامت در وی مجتمع شوذ، جون اهل حلّ و عقد با وی مبايعت کنند، باتفاق امام باشد. و مجرد مبايعت بمذهب اکثر علماء کافی نیست و خلاف کرده اند کی امامت بیعت جند کس منعقد شوذ.

بعضی گفته اند: بیک کس کی عالم و مجتهد باشد و خلافت صدیق بمبايعت عمر [١٦] (رضي الله عنهما) منعقد شد. و بعضی گفته اند: بمبايعت دو مجتهد. و بعضی گفته اند: بدو کس کی یکی مجتهد باشد. و بعضی گفته اند: بمبايعت سه مجتهد. و گفته اند: بمبايعت چهار مجتهد. و گفته اند: بجهار که یکی مجتهد باشد. و بعضی گفته اند: جهل کس باید از اهل کمال کی یکی از ایشان مجتهد باشد. و گفته اند: جندانی کی حضور ایشان آسان باشد از علما و رؤسا کی اهل حلّ و عقد امور باشند، دران وقت ها رتبت تقدّمی در میان مردم داشته باشند؛ و آنرا عددی معین نیست. جه هر قضیه کی دران بی مشورت و موافقت بیشوایان مطاع مقبول القول شروع کنند غالب آنست کی از ظهور مخالفت و ثوران فتنه ایمن نتواند بوذ. و بعضی شرط کرده اند، و آن قول متکلمان و قاضی أبو بکر باقلانی (رحمه الله) است و قول اوّل، اختیار قاضی حسین و صاحب تنمّة الإبانة است.

İkinci Vecih: Birilerini kendi yerine halife seçmek (istihlâf) yoluyla halife seçimi. Emîrû'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb'ın Siddîk-i Ekber (radiyallâhu anhuma ve ardahuma) tarafından halife olarak tayin edilmesi buna örnektir. Birini halife olarak bırakmanın (istihlâf) şartı, halife olacak kişinin imâmet şart ve vasıflarını diğerlerine nazaran kendinde daha fazla barındırmasıdır. Ömer de (radiyallâhu anh) böyle biri idi. En faziletli olan kişiye (fâdıl), halkın uymaması durumunda ortaya çıkacak büyük fitnelerin yatıştırılması istendiğinden dolayı fazilet bakımından daha alt seviyede olan bir kimsenin halife olması da geçerlidir. Dolayısıyla imâmet şartlarını taşıyan herhangi bir kişinin dönemin halifesi tarafından diğer insanların biatı olmaksızın da halife olarak atanması mümkündür.

Üçüncü Vecih: Diğer bir yol şûra yoluyla halife seçimidir. İmamın güvenilir bir gruba, kendi içinde istişare ederek aralarından birini halife seçme işini tevdi etmesidir. Emîrû'l-mü'minîn Osman'ın (radiyallâhu anh) hilâfeti bu şekilde gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere Emîrû'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) Mugîre b. Şu'be'nin (radiyallâhu anh) kölesi Fîrûz Ebû Lü'lü' tarafından yaralandığında vefatının yaklaştığını anlayınca hilâfet işini aşere-i mübeşşereden (cennetle müjdelenen on kişi), Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi vesellem) risâleti ile müşerref olan altı sahâbe-i kibâra havale etti. Osman, Ali, Talha, Zubeyr, Sâ'd b. Ebî Vakkas ve Abdurrahman b. Avf'ın birbirleriyle istişare ettikten sonra aralarından birini seçmeleri gerekiyordu. Sonuçta Osman (radiyallâhu anh) seçilmiştir.

Dördüncü Vecih: Hilâfeti elde etme yollarından biri de galebe ve zorbalıkla hükümdar olmaktır. İmâmet vasıflarına sahip olup, Allah Teâlâ'nın kullarına kuvvetle gâlib gelip güçle insanları kendine itaat etmeye sevk ederse önderliği kabul edilir ve verdiği hükümler geçerlidir. Ancak imâmet şartlarını taşımıyorsa ve kılıçla insanlara güç yetirmişse bu konuda iki görüş vardır: Bazılarına göre bu şekilde başa gelen kişinin imamlığı ne biat ne güç ne de istilâ ile sâbit olamaz. Bazıları ise bu kişinin yöneticiliğinin kabul edilmemesi durumunda genel bir zararın olacağı endişesiyle imamlığının geçerli olduğunu söylemişlerdir. İmâm Şâfiî de (radiyallâhu anh) bu görüşü benimsemiştir. Bu şekilde hükümdar olan kişiyi bir başkası savaşıla yenerse azledilmiş olarak kabul edilir.

وجه دوم: در نصب امام طریق استخلاف است: و خلافت أمير المؤمنين عمر بن الخطاب باستخلاف صدیق أكبر (رضي الله عنهما وأرضاهما) [٦٦] منعقد شد. و شرط استخلاف آنست کی کسی را اختیار کند که شرائط امامت را جامعتر باشد. و عمر (رضي الله عنه) جنین بود. إلا انك دفع فتنة عظيمة در استخلاف مفضول متوقع باشد، بدان کی فاضل را مردم مطیع و منقاد نشوند. کی برین تقدیر استخلاف مفضول درین حال نافذ باشد. بس هر کس کی شرائط امامت در وی مجتمع باشد، چون امام وقت او را استخلاف کند، بی مباحث دیگران خلیفه باشد.

وجه سوم: طریق شوری است: انك امام کار با معدودی کی محلّ اعتماد باشند گذارد تا ایشان با همدیگر مشورت کنند و یکی را تعیین کنند. و خلافت أمير المؤمنين عثمان (رضي الله عنه) بدين طریق منعقد شد. چون أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) بدست أبو لؤلؤه فیروز غلام مغیره بن شعبه (رضي الله عنه) مجروح شد، چنانچه مشهور است و وفات او نزدیک رسید کار خلافت را به شش تن از صحابه کبار کی بقیّت عشره مبشره بودند و بخلعت مباحث حضرت رسالت (صلى الله عليه وسلم) مشرف کشته حوالت فرمود عثمان و علی و طلحة و زبیر و سعد بن أبی وقاص و عبد الرحمن بن عوف، کی ایشان با یکدیگر مشورت کنند و یکی را هم ازان طایفه تعیین کنند. و قرعه اختیار ایشان بر عثمان [٧] (رضي الله عنه) افتاد.

وجه چهارم: طریق غلبه و تسلط است: هر قاهری کی شرائط امامت در وی جمع باشد. چون بشوکت بر بندکان خدای تعالی غالب آمد و بقهر مردم را بر طاعت خود حمل کند، پیشوایی او را منعقد شود. و احکام او نافذ باشد. و اگر جامع شرائط نباشد و بشمشیر خلق را مقهور دارد، درین مسئله دو وجه است: بعضی گفته اند: امامت او را ثابت نشود نه به مباحث و نه بقهر و استیلا. و بعضی گفته اند: امامت او را منعقد کرد. چه اگر حکم او را نفاذ نباشد، متضمن مضادّ عامه باشد. و مذهب إمام شافعی (رضي الله عنه) همین است. و این جنین پیشوایی اگر دیگری او را بجنک مقهور کرداند معزول کرد.

Dördüncü Mesele: Riyâset Mertebelerine Dair

Eğer hükümdar olan kişi, kudretini ilme ve hikmete uygun olarak göstermişse onun bizzat kendisinin mi bu ilme sahip olduğuna veya ilmi başkasından mı aldığına bakılır. Kendisi ilim ve hikmet sahibi biri ise ve bu ilim kendisine vahiy yoluyla ulaşmışsa, ona “peygamber”, eğer bu ilmi kendi cinsinden olan birisinden öğrenmişse, ona “imam-ı vakt” denir. İlmi ve hikmeti başkalarından almışsa ona “sultan ve padişah” denir. Şâyet kudretini ilim ve hikmete göre ortaya koymuyorsa ona “mütagallip” denir. Dolayısıyla riyâset, “nübüvvet”, “imâmet”, “saltanat” ve “zorbalık” olmak üzere dört çeşittir.

Beşinci Mesele: Hilâfet ve Saltanat Kavramlarının Kullanımına Dair

Hilâfet başkasının yokluğunda, âciz oluşunda, ölümünde veya başkası tarafından halife olarak tayin edilmesinde (istihlâf) onun yerine ve konumuna geçmek, niyâbet etmek demektir. Allah Teâlâ'nın kullarının hilâfeti de son kullanımdaki anlama yakındır. Gerçek anlamda hilâfet, kişiyi hayırlı fiil ve razı olunacak amellerde, Hz. Peygamber'in sünnetine ittibada, adalet ve ihsanın ilkelerini yaymada doğru yol üzerinde kılan hilâfettir. Bu özellikleri bilfiil taşımayan kişiye sultan veya padişah denilir. “Halife” veya “emirü'l-mü'minîn” kelimeleri kullanılacaksa dilsel açıdan doğrudur ve Allah Teâlâ Âdem ile Dâvûd'a (salâtullah aleyhimâ) “*Ben muhakkak ki yeryüzünde bir halife yaratacağım.*”¹ âyetinde görüldüğü üzere halife adını vermiştir. Dâvûd'a hitâb ederek de şöyle buyurmuştur: “*Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver.”*”² Dolayısıyla ona “Halîfetullah” diye hitab etmek câizdir. Bazıları ise bu âyette geçen hilâfet kavramıyla bunlardan önce yaşayan tâifenin hilâfetinin kastedildiğini ve bundan dolayı onlardan başkası için “Halîfetullah” unvanının kullanılmasının câiz olmadığını öne sürmüşlerdir.

1 Bakara 2/30.

2 Sâd 38/26.

مسئله چهارم: در مراتب سروری

بدان کی صاحب شوکت اگر اظهار قدرت بر وفق علم و حکمت میکنند نظر کنیم، که خود صاحب علم و حکمت است؛ یا نه کی علم از دیگری می آموزد. اگر خود صاحب علم و حکمت است، به بنیم اگر علم و حکمت بطریق وحی باو رسیده، او را بیغمبر خوانند. و اگر بطریق تعلّم از ابناءى جنس خود حاصل کرده، امام وقت و اگر علم و حکمت از دیگری آموزد، او را سلطان و بادشاه گویند. و اگر اظهار قدرت [۳۷] نه بر وفق علم و حکمت کند، او را متغلب خوانند. بس سروری چهار نوع باشد: نبوت، امامت، سلطنت، تغلب.

مسئله پنجم: در بیان خلافت و سلطنت و اطلاق آن

بدان کی خلافت نیابت است از غیر و بجای وی ایستادن یا از جهت غیبت او یا انک او عاجز شوذ یا بمیرد؛ یا انک مستخلف خلیفه را مشرف کرداند بخلافت و تفویض کار بوی کند. و خلافت بندکان خدای تعالی را بمعنی آخر بعید نیست. و خلافت حقیقیه کسی را درست آید کی بأفعال خیر و أعمال مرضیه و متابعت سنت مصطفوی و نشر معالم عدل و احسان این اسم را تصدیق کند. و انکس کی بدین صفات بالفعل متحلی نباشند، او را سلطان و بادشاه گویند. و اگر او را خلیفه و امیرالمؤمنین خوانند، از روی لغت صادق باشد و خدای تعالی آدم و داود را (صلوات الله علیهما) خلیفه خواند جنانک گفت: ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾. و داود را فرمود: ﴿يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ﴾. بنابراین اطلاق "خلیفه الله" بریشان جایز باشد. و بعضی گفته اند: مراد از خلافت درین آیه خلافت طائفه است کی بیش ازیشان [۱۸] بوزه اند و اطلاق خلیفه الله بر غیر ایشان جایز نیست.

Ömer b. Abdülazîz, kendisine “Ya Halîfetallah” diyerek hitap eden bir adama cevap olarak şöyle dedi: “Yazıklar olsun sana! Annem beni kendi ceddinin adı olan Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) adıyla Ömer diye isimlendirmiştir. Büyüyünce kendi künyemi Ebû Hıfz yaptım. Bu iki isimden birisiyle bana hitap edersen sana cevap vereceğim, siz mü'minler beni kendinize vali olarak seçtiniz ve bana “emîrü'l-mü'minîn” lakabını taktınız. Dolayısıyla bana bu lakapla da hitap etmen kâfidir.”

Sultan sözcüğünün lugat anlamı “hüccettir/delildir.” Padişahın sultan olarak isimlendirilmesinin sebebi ise, dindar âlimler için dinî ahkâmı tebliğ ederken karşı çıkan kişilere veya sunmuş oldukları yola imtisal etmeyen kişilere karşı hüccet oluşundandır.

Altıncı Mesele: Emir ve Nahiylere Şeriata Uygun Olduğu Sürece Halkın İmama İtaat Etmesinin Vâcibliğine Dair

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) itaat edin.*”¹ Peygamber de (s.a.) şöyle buyurur: “Sizin başınıza azaları kesik bir Habeşî köle dahi emir tayin edilirse onu dinleyin ve itaat edin.” Ayrıca [Peygamber (s.a)] şöyle buyurmuştur: “Yöneticisine/imamına itaat etmekten el çeken kimsenin kıyamet gününde herhangi bir delili yoktur.” Bu noktada âdil olan hükümdar ile zâlim olanın arasında fark gözetmeksizin ona uyması gerekir.²

Hz. Peygamber'in (salavâtullâhi ve selâmuhu aleyh) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Kendisine yönetici olarak tayin edilmiş olan imamın şeriata aykırı davrandığını gören kimse, onun bu amelinden hoşnut olmadığını gösterebilir ama onun itaatinden çıkmasın.” İmama tâbi olma vâcibiyyeti, onun şeriata uygun hüküm vermesi durumuna bağlanmıştır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Allah'a isyan konusunda başkasına itaat olamaz, itaat ancak iyilikte olur.” Şeriata aykırı hükmetmeleri durumunda onlara muhalefet etmek ve şeriata uymak gerekir. Sıddîk-i Ekber (radiyallâhu anh) bazı hutbelerinde şöyle demiştir: “Biz Allah ve Resûlü'ne itaat ettiğimiz müddetçe sizler de bize itaat ediniz. Allah ve Resûlü'ne karşı geldiğimizde ise bize itaat etmenize gerek yoktur.”

1 Nisa 4/59.

2 Bu görüş aynı zamanda Eş'ari ekolünün görüşüdür.

مردی عمر عبدالعزیز را گفت: ”یا خلیفه الله“، عمر گفت: ”ویحک، مادر من مرا عمر نام کرد با اسم جدّ او، عمر بن الخطّاب (رضی الله عنه) بس جون بزرک شدم کنیت خود ابو حفص کردم. اگر بیکی ازین دو با من خطاب کنی ترا جواب دهم. بس شما کی مؤمنان اید مرا بر خود والی کردانیدید و امیر المؤمنین نام نهادید اگر مرا باین نام خوانی کفایت باشد ترا“.

و اما سلطان در لغت حجّت است. و انک باذشاه را سلطان خوانند، معنی آنست کی باذشاه حجّت باشد علماء دین دار را در تبلیغ احکام دینی تا اگر کسی عناد کند یا برغبت طریق امتثال نسبرد بهتر او را إلزام کند.

مسئله ششم: درانک طاعت امام بر خلق واجب است در اوامر و نواهی مادام کی

حکم موافق شریعت باشد.

خدای تعالی می فرماید: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾. و بیغمبر فرموده (علیه الصلوة والسلام): ”اسمعوا وأطيعوا وإن أمر علیکم عبد حبشی مجدّ الأطراف“ و فرمود: ”من نزع یداً من طاعة إمامه یأتي يوم القيمة ولا حجة له“. و فرقی نیست میان انک عادل باشد یا ظالم.

روایت کرده اند کی [۳۸] بیغمبر (صلوات الله وسلامه علیه) فرموده: ”من ولی

علیه وال فرآه یأتي شيء من معصية الله فليكره ما يأتي من معصية الله ولا ينزع یداً عن طاعته“. و وجوب طاعت امام مشروط است بذاد کی حکم بر مقتضی شریعت

کند. بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرمود: ”لا طاعة في معصية الله إتما الطاعة في المعروف“. و اگر بخلاف شریعت حکم کنند، مخالفت ایشان و موافقت شرع لازم

باشد. صدیق اکبر (رضی الله عنه) در بعضی از خطبها گفته: ”اطيعونا ما أطلعنا الله

ورسوله فإذا عصينا الله ورسوله فلا طاعة لنا عليكم“.

Ömer b. Abdülazîz, halife olduğu gün minbere çıkıp halka nasihat ve vaaz vermiş ve hutbenin sonunda sesini yükselterek şöyle demiştir: “Ey insanlar, muhakkak ki Allah’a boyun eğen kimseye uymak farzdır. Allah’a karşı gelen kimseye ise itaat edilmez. Allah’a itaat ettiğim sürece bana uyunuz. Ne zaman ki Allah’a karşı gelirim o zaman bana itaat etmeniz gerekmez.” Seyyidü’t-tâife Cüneyd¹ (rahimehullâh) şöyle der: “Kendisinden üst makamda olana uyan kimseye, kendisinden daha alt makamda olanlar itaat eder.”

Yedinci Mesele: Resûlullah’tan Sonraki Râşid Halifeler

Resûlullah’tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) sonraki imam, bihakkın Ebû Bekir-i Siddîk (radiyallâhu anh) idi. Onun imâmeti icmâ ile sabittir. Buna binâen sahâbe, Ebû Bekir, Ali ve Abbâs’tan (radiyallâhu anhum) birinin halife seçilmesi konusunda icmâ ettiler. Ali ve Abbâs’ın imâmetine dair görüş batıldır. Zira imâmet bunlardan birisinin olsaydı Ebû Bekir (radiyallâhu anh) ile aralarında anlaşmazlık çıkar ve Ebû Bekir’e (radiyallâhu anh) karşı delil getirirdiler. Üstelik Ebû Bekir yaşlı, fakir ve zayıf birisi idi ve taraftarı da yok idi. Oysaki Ali (radiyallâhu anh) genç, kuvvetli ve cesur birisi olup Fâtıma (radiyallâhu anha) onun eşi idi. Kureyş’in önde gelenlerin çoğu onun makam ve mevkisinin büyüklüğüne binâen onun yanında yer alıyor ve onun halife olmasını arzu ediyorlar idi.

Diğer bir delil ise şudur, Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Allah, içinizden, iman edip de sâlih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri halife kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka halife kılacağını vaad etmiştir.*”² Âyette geçen istihlâf vaadi ittifakla ya Ali hakkında ve ondan sonra gelen kişi hakkındadır ya da Ebû Bekir ile ondan sonra gelen kişi hakkındadır. Birinci görüş ittifakla batıldır. İkinci görüş ise geçerli ve makbul olan görüştür.

Ebû Bekir’den sonra hakkıyla Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) halife olmuştur. Onun hilâfeti Ebû Bekir’in onu halife olarak sunması ve işi ona tevdi etmesi ile sabit olmuştur. Hilâfete dair yazmış olduğu ahidnâmenin metni şöyledir:

1 Hayatı için bkz. Süleyman Ateş, “Cüneyd Bağdadî”, *DİA*, VIII, Ankara, 1993, s. 119-121.

2 Nûr 24/55.

عمر عبدالعزيز دران روز کی متقلّد کار خلافت شد، بر سر منبر رفت و خلق را نصیحت و موعظت فرمود در آخر خطبه آواز بلند برداشت و گفت: ”أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ أَطَاعَ اللَّهَ فَقَدْ وَجِبَ طَاعَتُهُ وَمَنْ عَصَى اللَّهَ فَلَا طَاعَةَ لَهُ، اطِيعُونِي مَا أَطَعْتُ اللَّهَ تَعَالَى، فَإِذَا عَصَيْتَ اللَّهَ فَلَا طَاعَةَ لِي عَلَيْكُمْ“. سید الطائفة جنید (رحمه الله) کویذ: ”من أطاع من فوقه أطاعه من دونه“.

مسئله هفتم

بدان کی امام بحق بعد از رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) أبو بکر صدیق بوذ (رضی الله عنه) کی امامت او باجماع ثابت شد. از برای انک صحابه اجماع کردند بر امامت یکی از سه تن [۹] أبو بکر، علی و عباس (رضی الله عنهم). و قول بامامت علی و عباس باطل است، زیرا کی اگر امامت یکی از ایشان را بوذی، ۱۰ منازعت کردی با أبو بکر (رضی الله عنه) و حجّت را بر وی اظهار کردی. فکیف کی أبو بکر (رضی الله عنه) بپیر و فقیر و ضعیف بوذ و تبعی نداشت. و علی (رضی الله عنه) جوان و قوی و دلیر بوذ و فاطمه (رضی الله عنها) زن او بوذ و اکثر صناید قریش با رفعت شان و علو مناصب با وی بودند، و بخلافت وی مایل و راغب.

دلیل دیگر انک خدای تعالی می فرماید: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾. جه و عده ۱۵ استخلاف باتفاق یا علی را بوذ وانکس را که بعد از او بوذ، یا أبو بکر را و انکس را کی بعد از او بوذ، و قول اوّل باجماع باطل است. بس قول دوّم ثابت باشد و هوالمطلوب.

و بعد از أبو بکر خلیفه بحق عمر بن الخطاب بوذ (رضی الله عنهما) و خلافت وی بتفویض و استخلاف أبو بکر ثابت شد و عبارت عهدنامه کی در باب استخلاف نوشت این بوذ: ۲۰

“Bu mektup, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin müslümanlara bu dünyadaki son ve kâfirlerin iman edecekleri kötülerin sakınacakları âhiretteki ilk ahdidir. Ben size Ömer b. el-Hattâb'ı halife olarak tayin ediyorum. Eğer iyi olup adaletli davranırsa bu benim onun hakkındaki zannımdır. Ama isyan edip zulmederse benim gayba dair bilgim yoktur. Herkes yaptıklarının karşılığını alacaktır. *“Zulmedenler hangi akıbeta uğrayacaklarını göreceklerdir.”*¹

Ondan sonra âdil bir şekilde Osman halife oldu. Onun hilâfeti şûra kararıyla gerçekleşti. Zikredildiği üzere ondan sonra ümmetin icmâsıyla Murteza Ali (Ali-i Murteza) (radiyallâhu anh) halife oldu. Hulefâ-yi Raşidîn'in (rıdvanullahi aleyhim) hilâfedinin doğruluğu ile ilgili bir hadis vardır. Bu hadisi, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî kendi isnadıyla Sefinetü'l-Mevlâ'ya istinaden Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu nakleder: “Benden sonra halifelik otuz yıldır; bunu takiben ısırcı bir saltanat gelecek.”²

Hilâfet-i Şeyhân'ın (Ebû Bekir ve Ömer) (radiyallâhu anhuma) hilâfeti on üç sene sürmüştür. Osman'ın dönemi on iki sene ve Ali'nin hilâfeti ise beş sene sürmüştür. Bu, dört halifenin (Hulefâ-yi Râşidîn) (rıdvanullahi aleyhim ecme'în) hilâfedinin kesinlikle doğruluğunu gösteren delildir.

1 Şuarâ 26/227.

2 Hâfız Ebî el-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr*, c. I, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire, t.y, s. 89; Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, haz. Ahmed Muhammed Şakir c. IV, Kahire, 1995, s. 273.

”هذا ما عهد أبو بكر بن أبي قحافة إلى المسلمين هذا آخر عهده بالدنيا وأول عهده بالآخرة في الحال التي يؤمن بها الكافر ويتقي فيها الفاجر [٣٩] أما بعد فإنني استخلف عليكم عمر بن الخطاب فإن برّ وعدل فذلك ظني به وعلمي فيه وإن جارَ وبدلَ فلا علم لي بالغيّب ولكل امرئ ما اكتسب

٥ ﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾.“

بعد از وی خلیفه بحق عثمان بود کی خلافت او بشوری ثابت شد. جناجه تقریر رفت بس از وی خلافت مرتضی علی را (رضی الله عنه) ثابت شد باجماع اُمت. و دلیل بر صحّت خلافت خلفای راشدین (رضوان الله علیهم) حدیثی است کی ابو عیسی محمد بن عیسی بن سوره الترمذی روایت کند باسناد خود از سفینه مولی رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) کی فرمود: ”الخلافة بعدی ثلاثون سنة ثم یصیر ملکا عضواً“.

و خلافت شیخان (رضی الله عنهما) سیزده سال بود. و ازان عثمان دوازده سال. و ازان علی بنح سال. و این دلیلی قاطع است بر صحّت خلافت خلفای أربعة (رضوان الله علیهم أجمعین).

BİRİNCİ BÖLÜM

SALTANATIN MÂNASININ İNCELENMESİNE DAİR

Daha önce zikredildiği üzere sultan ve padişahın güçlü olması gerekir ki vermiş olduğu hükümler de başkasından öğrendiği ilim ve hikmete uygun olsun. Dolayısıyla saltanat iki şeyle gerçekleşir: Bunlardan biri sultanın dindar âlimlerden devlet işlerinde nasıl davranıp tedbir alacağını öğrenmesidir. Diğeri ise onlardan almış olduğu bu bilgileri uygulamasıdır. Bu maksadı ifade etmek dört mukkaddime ile olacaktır:

Birinci Mukaddime: Padişahın Âlim ve Bilginlerin Sohbetinde Bulunması ve Cahillerden Uzak Durması

Yönetici olacak kişinin âlim, bilgin ve seçkin olan iyi şahsiyetlerle sürekli olarak istişare etmesi, cahillerden ve şer çıkaran insanlardan uzak durması gerekir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “Sâlih bir insanın yoldaşlığı, attâr birinin yoldaşlığına benzer; attârın ıtrından sürmese dahi onun kokusundan hoşnut olur. Kötü bir insanla yolculuk yapmak ise üstü başı kir içinde olan kimse ile yoldaşlık yapmaya benzer; bizzat kötülüğü sana dokunmasa dahi kokusuyla seni rahatsız eder.”¹ Şöyle derler: “Faziletli insanla oturup kalkan bir cahil, akıllı olup da cahil bir kimse ile oturup kalkandan daha iyidir.”

Büzürghimîr’in Nûşîrvân’a yazdığı nasihat kitabında şöyle geçer: “Hükümdarlar için en menfaatli olan şey, ulemâ ile musahebet etmek (oturup kalkmak, sohbet ve istişarede bulunmak) ve ilim öğrenmektir.”

İskender’e şöyle sormuşlar: “Senin için baba mı daha çok değerlidir yoksa hoca mı? O şöyle cevap vermiş: “Hoca daha değerlidir. Çünkü baba fâni hayata, hoca ise bâki hayata sebebiyet verir.”

Tarih ve diğer kitaplardan anlaşıldığı üzere, devlet adamları, sultanlar din âlimleri ve büyükler sürekli âlimler ve bilginler ile konuşmayı, görüşmeyi ve onların ilminden faydalanmayı arzu etmişlerdir.

İskender, devletini genişletmek için diğer memleketleri fethettiği ve yıkıp yıktığı sıralarda, batıdaki toprakların ücra köşesinde havası saba rüzgarından daha temiz ve ferah, suyu zülâl ve latif, toprağı ise verimli ve güzel rayihalarla dolu bitki ve ağaçlarla süslü olan bir şehre varmıştır.

1 Hadis için bkz. Müslim, “Birr ve Sıla”, 146.

باب اوّل

در تحقیق معنی سلطنت

از بیش معلوم شد کی سلطان و بادشاه صاحب شوکتی باشد کی حکم او بر علم و حکمت بود کی از دیکری [۱۰] می آموزد. بس سلطنت بدو جیز محقق شود: یکی انک، کیفیت تدبیر و تصرف از علماء دین دار می آموزد. و دیکر انک، بر مقتضی آن عمل می کند و حصول این معنی بجهار مقدمه میسر کرد:

مقدمه اوّل

انک بیوسته صحبت او با علماء و حکماء و اخیار بود و از صحبت جاهلان و اشرار احتراز نماید. بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) می فرماید: ”مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ مِثْلُ الْعَطَّارِ إِنْ لَمْ تُصَبِّبْ مِنْ عَطْرِهِ أَصَبْتَ مِنْ رِيحِهِ وَمِثْلُ الْجَلِيسِ السَّوِّءِ كَصَاحِبِ الْكَبِيرِ إِنْ لَمْ يَحْرِقْكَ مِنْ شَرَارِهِ أَذَاكَ بِدَخَانِهِ“. و گفته اند: ”بَلِيدٌ يَنْشَأُ فِي صَحْبَةِ الْفَضَلَاءِ خَيْرٌ مِنْ ذَكِي يَنْشَأُ فِي صَحْبَةِ الْجُهَالِ“.

و در کتاب وصیّتی که بزرجمهر از برای نوشروان نوشته آمده کی: ”نافع ترین جیزها ملوک را مصاحبت علما است و استکثار علم“.

اسکندر را گفتند: ”بدر بیش تو عزیزتر یا معلّم؟“ گفت: ”معلّم، از برای انک بذر سبب حیوة فانی است و معلّم سبب حیوة باقی“.

و از کتب تواریخ و غیر آن معلوم می شود که بیوسته ملوک و سلاطین و اعیان ملک و دین خواهان صحبت حکما و علما بوذند.

آورده اند کی: اسکندر بوقتی کی جهت فتح ممالک قطع منازل و مسالک می کرد

در اقصاء مغرب بشهری رسید کی هوای آن در صفا از صبا سبقت می برد، [۱۰] و آب آن از لطافت خاک در چشم جشمه حیوان می ریخت و زمین آن بازهار بساتین و أشجار و ریاحین آراسته.

Toprağı minâ camı renginde perend (sade ipek kumaşı) misali
 Havası ise canlara can katan meltem misali
 Sabâ rüzgârı, toprağına tûbâ taraveti katmış
 Hava, onun suyuna Kevser suyunun tadını vermiş

- 5 Güzel bir bârgâhın¹ kurulmasını emrettikten sonra özel maiyetiyle beraber şehirde geziye çıkmıştı. Bağ ve bostanların nezhliğine ve şehrin meydanlarının temizliğine hayran kalmıştı. Onların mezarlarını gördükleri sırada ise mezarlardan birisinin üzerindeki yazıda mezar sahibinin bir yaşında olduğunun bir diğerinde ise beş yaşında olduğunun kaydedildiğini fark etti.
- 10 Her ne kadar dikkatle okumaya ve araştırmaya çalıştıysa da tüm kişilerin yaşını on yılın altında buldu. Bu duruma hayret eden İskender: “Zannımca böylesine güzel bir iklim insanların ölümüne sebebiyet vermez, muhtemelen buranın insanların ömrü, kendilerinden kaynaklanan sebeplerden kırsadır.” dedi. Şehrin büyüklerini ve meşhur adamlarını çağırıp bu meselenin
- 15 sırrını onlara sordu. Onlar İskender’e karşı saygı ve selamlarını yerine getirdikten sonra şöyle cevap verdiler: “Bizim için gerçek ömür, âlimlerle, fazilet sahibi kimselerle ve kemâle ermiş insanlarla birlikte geçirdiğimiz zamandır; bunun dışında geçirdiğimiz zaman ise boş sayılır. Dolayısıyla bizlerden ölen herkes için bu tür zamanlarını hesaplayarak mezarına yazarız.” Bu sözden
- 20 İskender gayet hoşnut ve memnun oldu. Bundan sonra zamanın bilginlerini buldukları her yerden toplayıp onlarla vakit geçirmiştir.

Hayatım boyunca sadece bir an seninle geçirirsem
 Ömrümün mahsulü sadece o demdir, gerisi ise boş!

İkinci Mukaddime: Saltanattan İmâmete Geçişte Dinî Bilgi Öğrenimi

- 25 Saltanat seviyesinden imâmet seviyesine yükselmeyi başarmak için saltanat ve yönetim için faydalı olacak dinî ilimlerden her gün bir şeyler öğrenmek gerekir. Hilâfette zaruri olan ilim ise, hiçten vücuda gelen her şeyin kemâl noktasının olduğunu, ona ulaşmayı başardığı takdirde Hak
- 30 Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanacağını ve halka ait olacağını bilmektir. Oysa kemâle erişemeyen hiçbir şey tabii olarak Allah Teâlâ'nın takdirini kazanamayacaktır.

1 Padişah ve sultanlar için kurulan çadır anlamına gelir. bkz. Ali Ekber Dehhuda, “Bârgâh”, *Lugatnâme*, c. VI, Çâp-i Sirûs, Tahran, 1336/1957, s. 309.

سواد آن بصفت جون برند مینا رنک هوای آن بمثل جون نسیم جان برور
 صبا نموده بخاکش طراوت طوبی هوا سرشته در آبش حلاوت کوثر

بفرمود تا دران حوالی بارگاه معالی فرو زدند و با جمعی از خواص و اشراف در نواحی
 و اطراف آن طواف میکرد و از نزهت بساتین و نظافت میادین آن تعجب می نمود. ناکاه
 ۵ بمقابر ایشان رسید. دید برکوری نوشته کی ”عمر صاحبش یکسال بود“. و بر دیگری
 نوشته که ”عمرش پنج سال بود“. و هر چند احتیاط نمود عمر هیچ یک بده سال نمی
 رسید. ازین حالت در حیرت افتاد گفت: ”کمان جنین بردم که در جنین آب و هوا تغیر و
 فنا صورت نبدند، خود در این شهر عمر مردم کوتاه تر است“. بفرستاد تا اعیان و مشاهیر
 شهر را حاضر کردند و از سر این معنی پرسید. ایشان بعد از تمهید ثنا و دعا جواب دادند
 ۱۰ کی: ”عمر بیش ما آن مقدار است کی در مجالست حکما و محاورت اهل فطنت و ذکا
 بسر برند. آنچه در غیر اینها مصروف شود آنرا ضایع شمرند. بس هر کی از ما درگذرد آن
 مقدار زمان را حساب کنند و بر کور وی نویسند“. اسکندر را این سخن [۱۱] بغایت
 بسندیده آمد و بعد ازان حکمای زمان را از هر طرف جمع کرد و بیوسته صحبت با ایشان
 می داشت.

۱۵ در همه عمر اردمی با تو برآرم شبی حاصل عمر آن دمست باقی ایام رفت

مقدمه دوّم

انک هر روز از علوم دینی خاصه آنچه در خلافت و سلطنت بکار آید چیزی می
 آموزد تا از درجه سلطنت بدرجه امامت رسد و علمی کی در خلافت ضرورت بود
 آنست کی بدانند کی هر چیزی که از عدم بوجود آمد، آنرا کمالی است کی اکر بدان
 ۲۰ رسد بسندیده حضرت حق تعالی و ازان خلق شود و الا نه.

İnsanın kemâli iki şekilde hâsıl olur: Birincisi “hikmet-i bâliğa” denen eşyanın hakikatine, var olduğu şekilde vâkif olmaktır. İkincisi ise “kudret-i fâsıla”dır. Şöyle ki ona erişildiği zaman uygulamaya geçirilebilen ve fazilet barındıran her şey uygulamaya geçirilebilecektir. Dolayısıyla her şeyden önce Allah Teâlâ'yı zat, sıfat ve fiilleri ile bilmeli, aynı zamanda kendi ile diğer kullar arasında olan sıfat ve zâtî farkları tanımalıdır. İstenilen kemâl seviyesine nasıl çıkabileceğini, âlemde başkalarını da kemâl seviyesine çıkartacak tedbir ve tasarrufları bilmelidir. Gücü yettiğinde bu iki noktanın tafsilatlarını ve parçalarını öğrenmelidir.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Andolsun zamana ki insan gerçekten ziyan içindedir.*”¹ Sürenin sonuna kadar halkın yaşam süresi ve sermayesi olan zamana yemin buyurarak bu dünyada insanoglunun hüsranda olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda olmayan grup ise şu dört özelliğe sahip olmalıdır: Birincisi imândır. O da ilmî kuvvetin kemâline sahip olmaktır. Yani bilinmesi gerekenleri bilmektir ve onun gerçekliğine inanmaktır. İkincisi ise iyi ameller işlemektir. O da amelî kuvvetin kemâlidir. Bunun bilinmesiye amel işleyebilecektir ve bir şeyi de kaçırmayacaktır. Üçüncüsü hakkı tavsiye etmektir. Bu da ilmî kuvvetin kemâle ulaştırılmasıdır. Bunun bilinmesiyle halka öğretebilecektir. Dördüncüsü ise sabrı tavsiye etmektir. Bu da amelî kuvvetin kemâle ulaştırılmasıdır. Bununla halkı kendi dili ve uygulamasıyla doğru yola yönlendirir, amelin bütün detayını, âdâbını ve şartlarını öğretir. Allah en doğruyu bilendir.

Fasıl: [İlmin Fazileti]

İlmin faziletine, öğrenilmesine ve ondan iktibas edilmesine delâlet eden birçok âyet, haber ve rivayet bulunmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”² Ayrıca şöyle buyurur: “*[Size, kalkın, denildiği zaman da] kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin.*”³

1 Asr, 103/1-2.

2 Zümer, 39/9.

3 Mücâdele, 58/11.

کمال آدمی بدو صفت حاصل شوذ: یکی، حکمت بالغه و آن دانستن حقائق اشیاست کماهی. و دوّم، قدرت فاصله و آن صفتی است کی جون حاصل شوذ هر جه دران فضیلتی باشد و در عمل توان آورد در عمل آرد. بس باید کی اولاً خدای تعالی را بذات و صفات و افعال بشناسد و خود را از دیکران کی در تحت حکم او اند بذات و صفات و افعال بشناسد و بدانند کی خود را بکمالی که مطلوب است جون باید رسانید و تدبیر و تصرف در عالم بر وجهی کی مفصّی بتکمیل دیکران شوذ چگونه باید کرد و بقدر وسع و طاقت در تفصیل و جزئیات این دو امر جدّ و [۳۱۱] اجتهاد نماید.

خدای تعالی می فرماید: ﴿وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾. الی تمام سورة سوکنذ یاد میفرماید بروزگار کی مدّت عمر و رأس المال مردم است درین عالم کی نوع انسان در خسران است؛ الاّ طایفه ای کی بجهار خصلت متحلّی باشد؛ یکی: ایمان و آن عبارتست از کمال قوّت علمی یعنی آنچه دانستنی است بدانند و حقیقت آنرا اعتقاد کند. دوّم: ملازمت أعمال صالح و آن کمال قوّت عملی است تا آنچه بدانند بدان عمل کنند و چیزی ازان فرو نکذارند. سوّم: توامی بحقّ، و آن عبارت است از تکمیل قوّت علمی تا آنچه دانند بمردم آموزند. چهارم: توامی بصبر و آن عبارتست از تکمیل قوّت عملی تا مردم را بزبان و عمل ارشاد کنند و دقائق و آداب و شرائط عمل به ایشان آموزند، والله أعلم.

فصل

ودلائل صریحه از آیات و أخبار و آثار در فضیلت علم و تحصیل و اقتباس آن بسیار است. خدای تعالی می فرماید: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾. و می فرماید: ﴿يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾.

Peygamber (s.a), Mu'âz'ı (radiyallâhu anh) Yemen'e gönderdiği sırada kendisine şöyle söylemiştir: "Muhakkak ki senin için dünyadaki bütün şeylerden daha hayırlısı, Allah'ın senin vasıtanla başkasını hidâyete kavuşturmasıdır."¹ Ayrıca şöyle buyurmuş: "Bir âlimin bir âbide üstünlüğü, benim en aşağı mertebede olanınıza üstünlüğüm gibidir." Ayrıca şöyle buyurmuş: "Bir kimse ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır." "Muhakkak melekler ilim öğrenmek isteyen kimse için kanatlarını sererler." "Göklerde ve yerde bulunanlar, hatta sudaki balıklar bile âlim kişiye Allah'tan mağfiret dilerler." "Bir âlimin bir âbide karşı üstünlüğü, ayın on dördünün (Bedir) diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."² Ayrıca şöyle buyurmuş: "Günlerini ilim elde etmeden geçiren kimse, sadece kendi ile Allah arasındaki mesafeyi çoğaltmış olur!"

İmâm Şâfiî (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Dünyayı arzu eden kimse, ilim edinmelidir; âhireti isteyen de ilim edinmelidir." Bu delillerden dolayı ilimle uğraşmanın, namazdan, oruçtan ve diğer ibadetlerden daha üstün olduğu muhakkaktır ve bu ispat olunmuştur. Gerçek şudur ki imam ve vali olan kimsenin tek sığınacağı şey, şeriattır ve onun için her şeyden önce şeriâtın prensiplerini ve ahkâmını öğrenmesi esastır.

Rivayet olunur ki Hârûnürreşid Kâbe ziyareti sırasında bir çekirgeyi ayağıyla ezmiştir. Bunu fark edince, ne yapması gerektiği hakkında tereddüde düşerek meseleyi çözmek için oğlu Me'mûn'u, Fudayl b. İyâz'a gönderdi. Me'mûn Fudayl'ın yanına giderek onu selamladıktan sonra şöyle dedi: "Emîrül-mü'minîn size selam gönderdi ve size ihtiyacı var." Fudayl, ona cevap vermedi. Me'mûn geri dönüp Hârûn'a şöyle dedi: "Sana hiç ihtiyacı olmayan birisini gördüm!" Hârûn hışmlanarak yerinden kalktı (Râvi: "Biz korktuk!") ardından hemen Fudayl'ın yanına gitti. Ona selam verdi. Fudayl selamını aldıktan sonra ona ikramlarda bulundu. Hârûn oturduktan sonra şöyle dedi: "Allah'ın rahmeti üzerine olsun, biliyorsun ki Allah azze ve celle bizi yönetici kılmış ve size de bize itaat etmeyi farz kılmıştır. Sen gelmeyince biz senin huzuruna geldik, henüz Kâbe'yi tavaf ediyordum, o sırada bir çekirgeyi ayağımla çiğnedim. Bunun diyeti nedir?" Fudayl yüksek sesle ağlayarak şöyle dedi:

1 Müslim, "*Fedâilü's-Sahâbe*", 34.

2 Tirmizî, "*İlim*", 19.

و جون بیغمبر (صلی الله علیه وسلم)، معاذ را (رضی الله عنه) بیمن می فرستاد در أثناء کلمات فرمود: ”لأن يهدي الله بك [١٢] رجلاً واحداً وخير لك من الدنيا وما فيها“. و فرموده: ”فضل العالم على العابد كفضلي على أدناكم“. و فرموده: ”من سلك طريقاً بيتغي به علماً سهل الله له طريقاً إلى الجنة وأن الملائكة لتضع أجنحتها لطالب العلم رضى وأن العالم ليستغفر له من في السموات ومن في الأرض حتى الحيتان في الماء، وفضل العالم على العابد كفضل القمر لية البدر له من سائر الكواكب“. و فرموده: ”من لم يزد على الأيام علماً لم يزد من الله إلا بُعداً“.

و امام شافعی (رضی الله عنه) گفته: ”من أراد الدنيا فعليه بالعلم ومن أراد الآخرة فعليه بالعلم“. و بذین دلائل ثابت و محقق می شود کی اشتغال بعلوم فاضلتر از نماز و روزه و دیگر عبادات است. و حقیقت آنک امام و والی را نرسد کی تمسک جوید و بناه برذ الا بشرع مطهر و برین تقدیر او را هیچ کار مهم تر از تعلم احکام شرعیّه نیست.

آورده اند کی: هرون الرشید در طواف کعبه بای بر ملخی نهاد ندانست کی بر وی چه لازم آید. مأمون بسرش را بیش فضیل بن عیاض فرستاد مأمون بیش فضیل رفت و سلام کرد و گفت امیر المؤمنین سلام می رساند و بحضور شما حاجتی دارد فضیل جوابش نداد مأمون بازگشت و هرون را گفت مردی را دیدم کی هیچ حاجت [١٢] بتو ندارد هرون بخشم برخاست راوی گفت: ”ما بترسیدیم“. بر فضیل بس آمد و سلام بر فضیل کرد. فضیل جواب سلام داد و اکرامش کرد. هرون بنشست و گفت: ”رحمك الله“ تو می دانی کی خدای عزّ وجلّ ما را والی کرده است بر شما و طاعت ما بر شما واجب کردانیده جون تو نیا مدی ما بیش تو آمدیم من اکنون طواف کعبه می کردم و در طراف بای بر ملخی نهادم دیت آن چیست؟“ فضیل باواز بلند بگریست و گفت:

“Bu durum, koyunlarının ölümüyle ilgili bir çobanın kendi koyunlarına danışmasına benzer! Hâlbuki kendi hayvanları için güzel otlak, su ve güven sağlamak gibi şeyleri temin etmek çobanın vazifesidir ve sen ey Emîrül-mü'minîn din ilmi ile ilgili bana soruyorsun! Sen reâyânın hukukunu ve yönetimini nasıl sağlıyorsun!” Hârûn utancından terler içinde kalarak geri döndü.

Allah Teâlâ'nın fazlıyla ve yüce mevkili İslâm padişahının bereketiyle (Allah kendisine yardımlarını artırsın, onun hilâfetinin ve saltanatının gölgesini bâki kılsın), [Şah Şücâ] çocukluk ve ergenlik yaşından bugüne dek şerîf vaktini dinî ve yakînî ilimler üzerinde çalışmakla geçirmiştir. İslâmî ilimler üzerinde mütalaa ve tahkikler yaparak bu ilimlerin detaylarını ve zarafetlerini araştırıp irdelemiştir. Bugün memleket işleriyle meşgul olmasına rağmen dönemin büyük âlimleri çözemedikleri karışık meselelerde kendisine başvurarak onun ilminden ve faziletlerinden faydalanırlar.

15 Sanki Allah bütün yeryüzündeki güzellikleri
Kendi kudretiyle toplayıp ona (Şah Şücâ) vermiştir

Allah'ın sürekli inâyet buyurduğu nimet ve hediyelerine şükürler olsun. Bunca nimet karşısında bizim şükranımız bir daire içindeki ufak bir nokta misalidir.

20 **Üçüncü Mukaddime: [Hulefâ-yi Râşidîn ve Büyük İmamların Hayatı ve Tecrübeleri Üzerine Düşünmeli]**

[Hükümdarın,] daima Hulefâ-yi Râşidîn ve büyük imamların huyları ve davranışları üzerinde düşünmesi ve onları tahkik etmesi, onlarla ve diğer âdil hükümdarlarla ilgili incelemeler yapması ve tefekkür etmesi gerekir. Böylelikle onların sahip olduğu tecrübelere sahip olur. İslâm âlimlerinin hükümdarlara ve yöneticilere yaptıkları vaazları ve nasihatleri incelemesi gerekir. Ayrıca İslâm şeyhlerinin ve imamların sultanlara ve emîrlere verdiği öğütleri arzuyla ve hevesle tefahhus etmesi (araştırma) ve irdelemesi, onlarla kendini zenginleştirip süslemesi gerekir. Bu durumdan memnun olup şükretmelidir.

”جون راعی جنان باشد کی از کوسفندان باید برسید که جه کند کوسفندان هلاک شوند. بر راعی واجب است کی طلب کند کیه زار نیک و آب خوش. و جون تو ای امیر المؤمنین سؤال از من کنی از معالم دین بجه طریق سیاست خلق و رعایت رعیت کنی؟“ هرون از خجالت غرق غرق شد و بازگشت.

۵ بفضل الله تعالى وميامن توفيقه بندگی حضرت اعلیٰ باذشاه اسلام (خلد الله تعالى في ازدياد امداد التأييد والتوفيق ظلالاً خلافته وسلطانه) از عنوان صبی إلى یومنا هذا أوقات شریف خود را در تحصیل معالم دینی و تحقیق معارف یقینی و بحث و مطارحه و استکشاف دقایق علوم اسلامی صرف فرموده. و امروز با وجود اشتغال بتدبیر امور مملکت فحول علماء روزکار در معضلات مسایل و مشکلات [۱۳] دلایل اقتباس انوار فضایل ازان حضرت می کنند. ۱۰

كأنما حسنُ أهل الأرض قاطبة إليه قد سلّم الباري بقدرته

(والحمد لله تعالى على نعمه المتواترة ومنحه المتكاثرة التي لا يقع الشكر منها إلاّ موقع النقطة من الدائرة).

مقدمه سوّم

۱۵ آنک بیوسته از سیرت خلفاء راشدین و ائمه مهديّین (رضوان الله عليهم) تفحص و تجسس می کند، و از اخبار و آثار ایشان و دیگر سلاطین عادل بحث می کند تا بر تجارب ایشان واقف شود، و مواعظ و نصایح کی مشایخ و ائمه اسلام سلاطین و امرا را گفته اند تفحص می کند. متعطّش و متشوّف باشد بنصیحت علماء دین دار و بدان شاکر باشد و بندکیر و موعظت بذیر باشد.

Hikâyeler

Rivayet olunur ki Sâbık-ı Berberî, Ömer b. Abdülazîz'in (rahmetullahi aleyhima) huzurunda iken, Ömer ona şöyle dedi: "Ya Sâbık, bana bir öğüt ver, bir söz söyle." Sâbık şöyle dedi:

- 5 Sen bu dünyadan takvâ azılığıyla göç etmezsen
 Ve ölümden sonra bu sermayeye sahip kimse ile karşılaşırsan
 Onun gibi olmadığından dolayı pişmanlık duyacaksın
 Ve ölümden önce onun gözettiklerini gözetmediğin için

Ömer ağlamaya başladı, kendinden geçip yere düştü.

- 10 Rivayet edilir ki Hârûnürreşîd Fudayl bin İyâz'a şöyle sordu: "Senin zühdünün kaynağı nedir?" Fudayl ona şöyle cevap verdi: "Sen benden daha zâhidsindir, zira ben fâni olan dünyada zâhid oldum, sen ise bâki olan dünyada zâhid oldun. Zühd, râğbet ettiğin şeyi terk etmendir." Anlatılanlara göre, Bermekîlerden sonra Hârûnürreşîd'in veziri olan Fazl
- 15 b. Rebi' şöyle demiştir: Emîrü'l-mü'minîn Hârûn'a hacca giderken eşlik ediyordum. Mekke'de bir gece uyurken, bir anda kapı çalındı. "Kimdir?" diye sordum. "Cevap ver, Emîrü'l-mü'minîn" diye cevap verdi. Çabucak yerimden kalkıp dışarıya çıktım. Hârûn dışarıda bekliyordu. Ona şöyle dedim: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, birilerini gönderseydiniz ben huzurunuzda gelirdim." O şöyle dedi: "İçime bir şey doğdu; sormak istediğim bir şey var, bunu kendisine sorabileceğim kişiyi bana bul." Şöyle dedim: "Süfyân bin Uyeyne buradadır." Onun kapısına giderek kapısını çaldık. "Kimdir?" diye seslendi. "Cevap ver, Emîrü'l-mü'minîn" diye yanıt verdim. Hızlıca dışarıya çıkıp şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, birilerini
- 20 gönderseydiniz, kendim huzurunuzda gelirdim." Hârûn şöyle dedi: "Neden sana geldiğimizi anlatacağım, iyi dinle, Allah Teâlâ'nın rahmeti üzerine olsun." Bir süre Süfyân ile sohbet ettikten sonra ona: "Senin hiç borcun var mı?" diye sordu. O da "Evet" diye cevap verdi. Abbâs'a: "Onun borcunu öde." dedim. Kalktı ve bana teşekkür ettikten sonra şöyle dedi: "Senin arkadaşının faydası olmadı, benim soruma cevap verebilecek birisini bul."
- 30

الحكايات

أورده اند کی: سابق بربری بیش عمر عبدالعزیز (رحمة الله عليهما) بوذ عمر ویرا
 گفت: ”یا سابق، مرا بندی ده و موجز کوی“. سابق گفت:

ووافیت بعد الموت من قد تزودا
 إذا أنت لم ترحل بزادٍ من التقی
 ۵ ندمت علی أن لا تكون شرکته
 وأرصدت قبل الموت ما كان أرصدا
 عمر بکریست و بیهوش شد و بیافتاد.

أورده اند کی: هرون الرشید فضیل عیاض راکفت: ”ما ازهدک؟“ فضیل ویرا گفت:
 ”تو از من زاهد تری؛ [۱۳-] من زاهد شدم در دنیا و آن فانی است؛ و تو زاهد شدی
 در آخرت و آن باقی است؛ و زهد ترک رغبت باشد در چیزی“. و در حکایت آمده
 ۱۰ کی: فضل ربیع کی بعد از برامکه وزیر هرون بوذ گفت: ”أمیر المؤمنین هرون بحج
 می رفت و من با او برفتم. شبی در مکه بخواب بوزم ناکاه آوازه قرع البابی شنوادم.
 کفتم: ”کیست؟“ گفت: ”أجب أمیر المؤمنین“. من از جای برجستم و زود بیرون شدم.
 هرون ایستاده بوذ. کفتم: ”یا أمیر المؤمنین، جرانبه فرستادی کی خود بخذمت آمدمی؟“
 گفت: ”در دلم چیزی آمده است، مردی را طلب کن کی از وی سؤال کنم“. کفتم:
 ۱۵ ”اینجا سفیان بن عیینه است“. بدر خانه سفیان آمدم و در بکوفتی. گفت: ”کیست؟“
 کفتم: ”أجب أمیر المؤمنین“. زود بیرون آمد و گفت: ”یا أمیر المؤمنین، اگر کسی
 فرستادی خود بیامدمی“. گفت: ”فراگیر آنچه ما آنرا آمده ایم، کی خدای تعالی رحمت
 کناذ بر تو“. و ساعتی با سفیان حدیث کرد بس ویرا گفت: ”بر تو هیچ وام هست؟“
 گفت: ”آری“. عباس را کفتم: ”اوام او بکزار“. بس برخاست و إلتفات کرد بمن و
 ۲۰ گفت: ”صاحب تو هیچ نفع نرسانید. بمن مردی را طلب کن کی من از او سؤال کنم“.

Şöyle dedim: “Abdurrezzâk b. Hemmâm buradadır.” Onun evine varınca, ben kapısını çalarak şöyle dedim: “Cevap ver, Emîrû'l-mü'minîn.” Hızlıca dışarıya çıkıp şöyle dedi: “Eğer birilerini gönderseydiniz size kendim gelirdim.” [Hârûn] şöyle dedi: “Allah'ın rahmeti üzerine olsun, neden sana geldiğimizi anlatacağım, iyi dinle.” Onunla bir süre sohbet ettikten sonra ona: “Senin hiç borcun var mı?” diye sordu. O da “Evet” dedi. Hârûn Abbâs'a: “Ey Abbâs, o zaman borcunu öde.” dedi. Daha sonra bana teşekkür ederek şöyle dedi: “Arkadaşının faydası olmadı.” Hârûn bana: “Bana sorumu sorabileceğim birisini göster.” dedi. Şöyle dedim: “Fudayl b. İyâz burada.” Fudayl'in kapısına gittik. O sırada Fudayl namazda idi ve bu âyeti tekrarlayarak tilâvet ediyordu: “*Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mi sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!*”¹

Hârûn, yumuşak kalpli biriydi. Fudayl'in bu âyeti okuduğunu duyunca hüngür hüngür ağladı ve daha sonra bana “Kapıyı çal” dedi. Kapıyı çaldım. “Kimdir?” diye seslendi. “Cevap ver, Emîrû'l-mü'minîn” dedim. Fudayl “Yâ Emîre'l-mü'minîn benden ne istiyorsunuz?” diye sordu. Şöyle dedi: “Subhânallâh, senin bana itaat etmen vâcip değildir!” Odasından çıkıp aşağıya indi, kapıyı açtıktan sonra odasına döndü, ışığı söndürdü ve bir köşeye oturdu. Hârûn karanlıkta elini sağa sola uzatarak evde gezinmeye başladı. O sırada eli Fudayl'a dokununca Fudayl şöyle dedi: “Ah, şu avuç (el), nasıl da yumuşak bir eldir, Allah Teâlâ'nın azabından kurtulabilirse!” Şöyle dedi: “Ben kendi kendime bu akşam, kendime karşı temiz kalpli, iyi düşünceli olma kararı almıştım.” Hârûn ona şöyle dedi: “İçime doğanın ne olduğunu bilmeni, hissetmeni istiyorum, Allah'ın rahmeti üzerine olsun.” Fudayl şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, Ömer b. Abdülazîz'in (radiyallâhu anh) âmillerinden birisinin Ömer'e (radiyallâhu anh) şikâyetinde bulunduğunu ve Ömer'in de ona cevap olarak şöyle yazdığını duydum: “Ey kardeş, ateş ehli olanların (cehennemlik olanlar) gecelerinin süresinin ne kadar uzun olacağını² bir düşün, onlar daima ateşte bâki kalacaklardır.” Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Onlar, orada ebedi olarak kalacaklardır.*”³

1 Câsiye, 45/21.

2 Buradaki kinaye, ateşin yakıcılığından dolayı muztarip bir hâlde uymanın mümkün olmayışdır.

3 Ahzâb, 33/65.

كفتم: ”اینجا عبد الرزاق بن همام هست“. بدر سرای عبد الرزاق رفتیم. من در بکوفتم و کفتم: ”أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ“. زود بیرون آمد و گفت: ”اگر کس [۱۴] فرستادی خود بیامدمی“. گفت: ”بکیر انچه ما بتو آنرا آمده ایم کی خدای رحمت کناذ بر تو“. و ساعتی با وی حدیث کرد. بس گفت: ”ترا اوامی هست؟“

۵ گفت: ”آری“. گفت: ”ای عباس اوامش بکنزار“. بس التفات کرد بمن و گفت: ”صاحب تو هیچ سوذ نکرذ، بمن مردی را ببین کی از وی برسم“. کفتم: ”اینجا فُضَیل بن عیاض هست“. بدر سرای فُضَیل آمدیم و وی در نماز بود و این آیه می خواند و باز می کردانید: ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾.

۱۰ هرون مردی رقیق القلب بود، چون خواندن فُضَیل شنید، بگریست. کریستنی سخت، دیگر گفت: ”در بکوب“. در کوفتم گفت: ”کیست؟“ کفتم: ”أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ“. گفت: ”ما لی ولأَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ!“ گفت: ”سُبْحَانَ اللَّهِ، خود بر تو طاعت بردن واجب نیست“. از غرفه فرو آمدد بکشاد و باز عُرفه شد و جراغ بکشت و بکوشه خانه بنشست. هرون دست بکرد خانه برمیآورد تا دستش بفضیل رسید. فُضَیل گفت:

۱۵ ”آه ازین کف دست کی جه نرم کفی است اکر برهد فردا از عذاب خدای تعالی!“

فُضَیل گفت: ”من با خود کفتم کی امشب با وی سخن باک کوید از دلی باک“. بس هرون گفت: ”ویرا بکیر انچه ما آنرا آمده ایم [۱۴ب] کی خدای رحمت کناذ بر تو“.

کفت: ”یا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، بمن رسیده است کی عاملی از عاملان عمر عبدالعزیز (رضی الله عنه) شکایتی فرستاد بعمر، عمر (رضی الله عنه) بوی نوشت کی: ”یا أَخِي اذْكُرْ طَوْلَ سَهْرٍ أَهْلِ النَّارِ فِي النَّارِ مَعَ الْخُلُودِ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾

۲۰

Muhakkak ki seni Allah Teâlâ'ya ulaştıran budur. Uykudayken ve uyanırken senin Hazret-i Hakk'a yaklaşmanı engelleyen her şeyden uzak durmalısın.” Görevli metni okuduktan sonra uzun mesafeyi hızlı bir şekilde kat ederek kısa zamanda Ömer'in yanına gitmiştir.” Ömer ona: “Neden geldin?” diye sormuş. O şöyle cevap vermiş: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, gönderdiğin bu mektup ile yüreğimi yerinden söktün. Ben artık Allah'a kavuşana dek hiçbir vilâyet (yöneticilik) kabul etmeyeceğim.” Hârûn hüngür hüngür ağlamaya başladı ve şöyle dedi: “Allah'ın rahmeti üzerine olsun, bana daha fazla anlat.” Fudayl şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, haberdar oldum ki Ömer b. Abdülazîz halife olduğunda Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Ka'b el-Kurzî ve Recâ b. Hayve'yi (radiyallâhu anhum) çağırarak onlara şöyle demiştir: “Beni bu belâya mübtelâ ettiler, doğru yolu bulmam için bana nasihat ediniz.” Muhammed b. Ka'b şöyle demiş: “Eğer Allah Teâlâ'nın azabından kurtulmak istiyorsan, müslümanların yaşlısını hep baba olarak, küçüğünü evlat olarak ve bunların vasatını da kardeş olarak gör. Dolayısıyla babaya saygı ve hürmet göster, kardeşini azîz kıl ve evlada karşı da şefkatli ve nazik davran.” Sâlim b. Abdullah şöyle demiş: “Yarının azabından kurtulmak istiyorsan, iftar vaktinde ölecekmişsin gibi gündüzleri oruç tut.” Recâ b. Hayve de şöyle demiş: “Allah Teâlâ'nın azabından kurtulmak istersen, kendin için beğenip istediğini müslümanlar için de iste. Kendin için beğenmeyip istemediğin şeyleri ise müslümanlar için de isteme.”

Ben bunu sana söylüyorum ve adımlarının sarsılacağı, titreyeceğin (o gün) için endişe ediyorum; sana bunları hatırlatacak kimse var mı yanında?” Hârûn bunu duyunca çok ağlamaktan bayıldı. Fazl hikâyeye şöyle devam ediyor: “Emîrû'l-mü'minîn'e iyilik et.” dedim. Bana şöyle cevap verdi: “Ey Rebî'in oğlu, sen ve ashabın onu öldürürsünüz, oysa ben ona iyilik ediyorum.” Hârûn, kendine geldiğinde şöyle dedi: “Allah'ın rahmeti üzerine olsun, bana daha fazla anlat.” Fudayl şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, ey iyi yüzlü, sen Allah Teâlâ'nın ümmetinin durumu ile ilgili hesap sorulacak kişisin.

و بدرستی کی اینست کی ترا بخدای تعالی رساند و در خواب و بیداری حذر کن از چیزی کی ترا باز گرداند از قرب حضرت حق". عامل جون نوشته بخواند در حال مسافتها قطع کرد تا بیش عمر آمد عمر ویرا گفت: "جرا آمدی؟" گفت: "یا امیر المؤمنین دل من از جای برآوردی به این کتاب کی فرستادی بمن. من بعد ازین هیچ ولایت قبول نکنم تا انگاه کی بخدای رسم". هرون بکریست کریستنی سخت دیگر گفت: "زیادت کن مرا (رحمک الله)". گفت: "یا امیر المؤمنین، بمن رسیده است کی جون عمر عبدالعزیز (رضی الله عنه) بخلافت رسید، سالم بن عبد الله بن عمر و محمد بن کعب القرظی و رجاء بن حیوه (رضی الله عنهم) را بیش خود خواند و گفت: "مرا مبتلی کردند به این بلا. اشارت کنیذ مرا بطریق نصیحت و مصلحت و راه صواب". محمد بن کعب گفت: "اگر نجات از عذاب خدای تعالی خواهی، باید کی بیر مسلمان نزد تو بذر باشد؛ و کوجک ایشان نزد تو فرزند باشد؛ و اوسط [۱۵] ایشان نزد تو برادر باشد. بس بذر را توقیر و احترام کن. و برادر را کرامی دار. و با فرزند شفقت و مهربانی بجای آور." سالم بن عبد الله گفت: "اگر نجات خواهی از عذاب فردا، روز روزه دار و افطار تو ازان باید کی مرک باشد". و رجاء بن حیوه گفت: "اگر نجات خواهی از عذاب خدای تعالی، مسلمانان را دوست دار آنچه خود را دوست داری و کراهیت دار ایشانرا آنچه کراهیت داری خود را".

و من این با تو می گویم و بر تو سخت می ترسم ازان روز که قدمها لغزد دران روز. بس هیچ کسی با تو هست کی ترا مثل این فرماید؟ هرون جون این بشنید جندان بکریست کی بیهوش شد. فضل گفت: من کفتم ویرا: "رفق کن با امیر المؤمنین". گفت: "ای بسر ربیع، تو و أصحاب تو او را می کشید و من رفق میکنم با او!" بس با هوش آمد و گفت: "زیادت کن مرا (رحمک الله)" فُصِّل گفت: یا امیر المؤمنین، ای نیکوروی، تو آنی کی خدای تعالی از تو برسند ازین خلاق روز قیامت؛

Bu yüzünü kıyamet gününde cehennem ateşinden koruyabiliyorsan kuru, reâyâ ile kendi aranda olacak herhangi bir kandırma ve kötülükten sakın; bununla ilgili Allah'ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “Reâyâyı dolandıran kimse, cennetin râyihâsından mahrum kalır.”¹ Hârûn

5 hüngür hüngür ağladı. Daha sonra Fudayl'a şöyle sordu: “Senin hiç borcun var mı?” O şöyle cevap verdi: “Evet, Allah Teâlâ'nın dini benim borcumdur. Eğer bunun hakkını eda etmez isem, vay benim halime, vay benim halime; bunu algılamakta eğer benim gönlüm ve aklım bana yardımcı olmazlar ise, vay benim halime!” Hârûn şöyle dedi: “Halkın borcunu ödemek istiyorum.” Fudayl şöyle cevap verdi: “Allah Teâlâ bana bunu emretmemiştir, bana dürüst olmayı, doğru söylemeyi ve ona itaat etmeyi emretmiştir.”

10 Şöyle buyurmuş: “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.*”² Hârûn

15 şöyle dedi: “Bu annemin mehridir, kabul et; kendin ve ailen için harca ki bununla kuvvet bulasın ve Allah'a şükredesin.” Fudayl şöyle dedi. “Subhâ-nallâh, ben kurtulman için sana yol gösteriyorum oysa sen beni bu şekilde mükâfatlandırıyor sun! Allah sana selâmet versin ve seni muvaffak eylesin.”

Bunu dedikten sonra sustu ve dışarıya çıkana dek hiçbir şey söylemedi. Evin

20 kapısına varınca Hârûn şöyle dedi: “Ey Fazl, beni birisine yönlendireceksen böyle birine yönlendir, bu adam seyyidü'l-müslimîndir.” Biz daha evin kapısında iken eşlerinden birisinin Fudayl'e şöyle dediğini duyduk: “Yâ Abdallah, yoksulluk ve geçim sıkıntısından ne hâlde olduğumuzu görüyorsun. Teklif edilen malı kabul edip bizi sevindirseydin, kötü mü olurdu?”

25 Fudayl ona şöyle cevap verdi: “Benimle sizin ilişkimiz, su taşımak için bir deve kullanıp da yaşlandığında onu kesip etini yiyen toplum misaline benzer!” Hârûn bunu duyunca şöyle dedi: “Geri dönelim, belki teklifimi kabul eder.” Fudayl bunu fark edince odadan çıkıp çatıya çıkarak toprak üzerine oturdu. Hârûn onunla sohbet etmeye çalıştıysa da o ona cevap vermiyordu.

30 O sırada zenci bir hizmetçi dışarı çıkıp şöyle dedi: “Bu akşam şeyhimiz rencide oldu! Geri dönünüz (gidiniz) Allah'ın rahmeti üzerinizde olsun.” Biz de orayı terk ettik.

1 Hâfız Ebî Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1997, s. 107.

2 Zâriyât, 51/56-58.

اگر توانی کی این روی نیکو از آتش دوزخ نگاه داری بکن. و بر تو باذ کی برهیز
 کئی ازان کی در دل تو با یکی از رعایا غلی و غشی باشد. کی رسول خدای [۱۵] (صلى الله عليه وسلم) می فرماید: ”من أصبح غاشياً لرعيته لم يرح رائحة الجنة“.
 هرون بکریست کریستنی سخت بس گفت: ”فُضِيلَ را ترا اوامی هست؟“ گفت:
 ۵ ”آری دین خدای تعالی بر من است. وای بر من دیگر وای بر من دیگر وای بر من
 اگر منافست کند با من؛ وای بر من اگر حجّتّم الهام نکند.“ هرون گفت: ”دین بندکان
 می خواهم.“ گفت: ”خدای تعالی مرا به این نفرموده است. مرا فرموده است کی
 راست کنم و راست گویم و فرمان او برم.“ گفته است: عزّ و جلّ: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ
 وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو
 ۱۰ الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾. هرون گفت: ”این مهر ماذرم است، قبول کن و نفقه کن بر عیال و بر
 نفس خود تا بدان قوّت کیری و عبادت کنی خدایرا.“ فُضِيلَ گفت: ”سُبْحَانَ اللَّهِ، من
 دلیلی میکنم ترا بر نجات و تو بمثل این مرا مکافات میکنی؟ خدای ترا سلامت دهاذ
 و توفیق.“ بس خاموش شد و هیچ سخن نکفت تا ما بیرون آمذیم جون بدر سرای
 رسیدیم هرون گفت: ”ای فضل جون دلیلی کنی مرا بر مردی، بر مثل این کن. این
 ۱۵ مرد سیّد المسلمین است.“ ما هنوز بر در سرای بودیم کی زنی از زنان وی با وی می
 گفت: ”یا عبد الله می بینی آنچه ما در ان ایم [۱۶] از ضیق حال و سختی عیش.اگر
 این مال قبول کردی و ما را خرّم کردانیدی چه بودی؟“ فُضِيلَ آن زن را گفت: ”مثل
 من و مثل شما جون مثل قومی است کی ایشانرا شتری بود کی آب بدان می کشیدند؛
 و جون بیر شد آنرا بگشتند و کوشت آن بخوردند.“ هرون جون این بشنید گفت:
 ۲۰ ”باز کردم، باشد کی قبول کند.“ فُضِيلَ جون بدانست از عُرفه بیرون آمد و بر خاک
 بام نشست. هرون با او سخن می گفت و هیچ جوابش نمی داد. البتّه ناکاه کنیزکی
 سیاه بیرون آمد و گفت: ”امشب شیخ را رنجانیدند. باز کردید کی رحمت خدای بر
 شما باذ.“ ما باز کشتیم.

Dördüncü Mukaddime: Hükümdar Âdil Olmalı, Zulüm ve Adaletsizlikten Uzak Durmalıdır

[Hükümdar], her zaman âdil olmalı, zulüm ve adaletsizlikten uzak durmalıdır. Bu mukaddimedede iki amaç güdülmektedir:

5 Birinci Maksat: Adaletin Fazileti ve Faydaları Hakkında

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder.”¹ Hakikat ehli olanlar şöyle demişlerdir: “Bu âyet, şeriatın bütün mânasını barındırır. Zira adaletin olmadığı durumda makam, mevki ve güç sahibi olanlar, kendilerinden zayıf olan reâyâyâya zulmederler. Zayıf olanların helâk olması durumunda da güçlü olanlar hayatta kalamazlar. Çünkü kendi maişetinde ve yaşamlarında bağımsız olmadıkları gibi başkalarına muhtaç durumdadır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “[Allah] size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreliyor.”²

15 Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “Gökler ve yer adalet ile kâimdir.”³ Ayrıca şöyle buyurur: “Her şeyin bir kıstası vardır. Bu dinin kıstası da adalettir.” Adaletin anlamı da doğrudur. “Adele fılan” denildiğinde “doğru hüküm verdi” ve “doğrudan şaşmadı” anlamındadır. Adlin zıddı ise zulümdür. Adl, Allah Teâlâ'nın isimlerindedir. Âdilın anlamı kendisinden zulüm ve haksızlığın karşıtı olan adaletli fiillerin sadır olduğu kimsedir.

Sinâî⁴ şöyle der:

Her iki âlemin muntazam olmasının sebebinin doğruluk olduğunu bil
Şüphesiz, dürüstlük Allah'a erişmenin ipi gibidir (feleğin çadırının ipidir)

25 Hazret-i Peygamber'in (s.a.v) hadislerinde şöyle gelmiştir: “Nefsimi yed-i kudretinde tutan (Allah'a) yemin olsun ki adaletli olan bir sultanın gece gündüz işlediği bütün amelleri, tebaasının amelleri kadar amel [semâya] yükseltilir, kıldığı her namaz yetmiş bin namaza denk olur.”⁵

1 Nahl, 16/90.

2 Nisâ, 4/58.

3 Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 29.

4 Şair hakkında bilgi için bkz. Saime İnal Savi, “Sinâî”, *DLA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 502-503.

5 Hadis için bkz. Deylemi, *el-Firdevs*, IV, 363, nr. 7045.

مقدمه جهارم

انك در همه باب عدل بیشه سازد و از ظلم و جور مجتنب و محترز باشد و در این مقدمه دو مقصد است:

مقصد اول: در بیان فضیلت عدل و فواید آن. خدای تعالی می فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾. ۵
 أهل حقیقت گفته اند کی ”جمله شرائع مضمون این آیه است. چه اگر حمایت معدلت نباشد ارباب قوت و شوکت دمار از ضعفای خلق بر آرند و چون ضعیف حالان هلاک شوند آقویا بر جای نمانند چه ایشان بتدبیر معایش خود مستقل نیستند و بدیکران محتاج اند.“ و می فرماید: ﴿وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾.

و بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموده: ”بالعدل قامت السموات والأرض“. ۱۰
 وفرموده: ”إن لكل شيء ملاكاً و ملاك هذا الدين العدل“. و معنی عدل، استقامت است. عدل فلان یعنی حکم راست کرد و دران میل ننمود. و ضد عدل، جور است. و عدل نامی است از نامهای خدای تعالی. و معناه العادل ”وهو الذي يصدر منه فعل العدل المضاد للجور والظلم“.

سنائی گوید: ۱۵

هر دو کیتی را نظام از راستی دان زانکه هست راستی بی شک طناب خیمه نیلوفری و در احادیث نبوی آمده: ”والذي نفسي بيده إن الوالي العدل ليرفع له كل يوم وليلة مثل عمل رعيته وصلوته تعدل سبعين ألف صلوة“.

Adaletli imamların faziletleri hakkında da şöyle geçer: “Kıyamet günü Allah’a insanların en sevimsisi ve mevki bakımından O’na en yakını adaletli devlet başkanıdır. Allah’ın en çok kızdığı ve mevki bakımından O’na en uzak olanı zâlim devlet başkanıdır.”¹

5 Sahih hadislerde şöyle geçer: “Muhakkak ki adaletli olanlar Allah nezdinde, sağ taraflarından ışık saçan minberlerde oturanlardır (Allah’ın rahmetine mazhar olan). O’nun her iki eli de sağ el gibi kuvvetlidir. Bunlar, hükümlerinde, aileleri ile sorumlu buldukları hakkında adaleti gözeten kimselerdir.”

10 Büyükler derler ki edep iki çeşittir: Şeriat edebi ve siyâset edebi. Şeriat edebi, farzları yerine getirerek kıyâm etmektir. Siyâset edebi ise, yeryüzünü ma‘mûr etmekle uğraşmaktır. Her iki edep türünün mercii de adalettir. Farzları terk eden kimse kendi nefesine zulmetmiş demektir. Yeryüzünü harap eden kimse, kendine değil başkalarına zulmetmiş kimsedir.

15 Bir âlime şöyle sormuşlar: “Adalet mi daha üstündür yoksa cesaret ve şecaat mi daha üstündür?” O şöyle cevap vermiş: “Adalet, tam incelikleriyle uygulandığı takdirde şecaate gerek duyulmaz.” Nûşîrvân şöyle demiştir: “Ülkeni adalet ile kuşat, o suyun geçemediği ve mancınığın yıkamadığı bir kaledir.”

20 Yöneticilerden birisi Ömer b. Abdülazîz’e şöyle bir mektup yazmıştır: “Şehrimiz harap olmuş, eğer Emîrû’l-mü’minîn uygun görürlerse onarım için bir bütçe tayin edilmesini istirham ederiz.” Ömer (radiyallâhu anh) bu mektubu şöyle cevaplamıştır: “Şehir ile ilgili mektubunu anladım. Kalelerini adalet ile güçlendirip, yolları zulümden arındırdığın takdirde şehri imar etmiş olursun.”

25 Eflâtun’dan şöyle nakledilir: “Adalet ile her şey yerini bulur, var olur. Zulmetmekle yok olur. Zulmetmek telef olmanın aracı ve belâlara yakalanmanın sebebidir.”

İmâmet, yöneticilik ve hükümdarlık; adalet, dürüstlük ve insaf temelleri üzerine olduğu müddetçe, en faziletli ve en büyük ibadetlerden sayıldığı bilinmektedir. Dâvûd’a (aleyhisselâm) ilim ve hikmet inâyet edildiğinde, Allah Teâlâ ona şöyle buyurmuş: “*Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır.*”²

1 Müslim, “İmâre”, 18.

2 Sâd, 38/26.

و در فضائل بیشویان عادل فرموده: "إِنَّ أَحَبَّ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ وَأَقْرَبُهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامًا عَادِلٌ وَإِنَّ أَبْعَضَ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ وَأَشَدَّهُمْ عَذَابًا إِمَامٌ جَائِرٌ".

و در احادیث صحاح آمده: "إِنَّ الْمَقْسِطِينَ عِنْدَ اللَّهِ عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورٍ عَنِ يَمِينِ الرَّحْمَنِ وَكِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينُ الَّذِينَ يَعْدِلُونَ فِي حُكْمِهِمْ وَأَهْلِيهِمْ وَمَا وَلَوْ أ".

و بزرگان گفته اند: "أدب دو است: أدب شریعت و أدب سیاست". أدب شریعت آنست کی بادای فرایض قیام نمایند. و أدب [۱۷] سیاست آنست کی اعانت کنند بر عمارت زمین. و مرجع هر دو أدب با عدل است؛ هرکی فریضه را ترك کند، ظلم بر نفس خود کرده باشد. و هرکی زمین را خراب کند، ظلم بر غیر خود کرده باشد. و از حکیمی پرسیدند کی: "عدل فاضلتر یا شجاعت؟" گفت: "جون دقائق عدل بجای آورند، از شجاعت مستغنی شوند". نوشروان گفته: "حصن البلاد بالعدل فهو سورًا لا يغرقه ماء ولا يهدمه منجنيق".

یکی از عمال بعمر عبدالعزيز نوشت کی: "شهر ما خراب شده است، اگر امیر المؤمنین را رأي افتد وجه مرمت و اصلاح آن تعیین فرماید". عمر (رضي الله عنه) در جواب نوشت: "فهمتُ كتابك في قصّة المدينة فحسنتها بالعدل ونق طرقها من الظلم فإنه مرمتها".

در حکم أفلاطون آمده است: "بالعدل إثباتُ الأشياء بالجور زوالها والجور أداة العطب وعلّة البلاء".

و بوشیذه نیست کی بیشویای و ملک و سلطنت جون تربیت آن بعدل و راستی وانصاف کنند فاضلترین و بزرگترین عبادتها باشد. جون داود را (عليه السلام) علم و حکمت دادند خدای تعالی باوی خطاب فرمود: ﴿يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾.

Yöneticinin adaletli olmasının ve halkı doğru bir şekilde yönetmesinin faydalarından birisi de başkalarının zaruret îcâbı kendisine iktidâ etmeleri ve herkesin aynı yolda hareket etmesidir. Ve tüm halkın durumunun hem bu dünyada ve hem de âhirette iyi olmasıdır.

5 Ebû Amr b. Nüceyd [İbn Nüceyd] şöyle der: Doğru olan kimseyi ne bir şey ne de bir kimse yolundan alıkoyar; zâtında eğrilik olan kimseyi de ne bir şey ve ne de bir kimse düzeltebilir.” Şöyle demişlerdir: “Halk hükümdarının dinine iktidâ eder, onun inancına uyar.” Abdullah bin Mes‘ûd’un, Allah Resûlü’nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) naklettiği rivayet dahi aynı
10 konuya işaret etmektedir. Resûl (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Bir saat adaletli olmak, yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır.”¹ Şöyle ki âdil bir padişahın söylediği tek bir kelimenin, iyi bir amele temel attırarak veyahut kötü bir alışkanlığı ortadan kaldıracak kadar etkisi vardır. Ve bu sayede (adaletli olarak) uzun müddet halk rahatlık içinde yaşam
15 sürer, dünyada padişahın namı iyilikle anılır, gönüllerde kök salar; âhirette ise sevapların karşılığını görür ve yüce mertebelere yükselir. Kâfir olmasına rağmen Nûşîrvân’ın ismi, iyi tedbirli ve siyâsetli olduğundan dolayı dünyaya yayılmıştır ve kıyamete kadar bekâsını sürecektir.

Yapmış olduğu hayırlı amellerinden dolayı henüz rüzgâr (felek)

20 Kısra’nın (Nûşîrvân) sarayını yıkmamıştır

İmâm Ebü’l-Mecd Mecdûd b. Âdemî’s-Sinâî, onun (Nûşîrvân) hakkında şöyle demiştir:

Her şeyi imtihanından geçiren çarh-ı felek (üzerinden yılların geçmesine rağmen)

25 Adaletli olmasından ötürü, ölmesine rağmen namı hâlâ hayırla anılmaktadır

Gönül ehlinin bulunduğu yerde

Adına basılan sikkeler adalet simgesini taşır

Adaleti meslek edinen kişinin akıbeti hayırlı oldu

Adalet yolundan giden herkes aynı âkibeti buldu

30 Hayatını gönülleri mutlu etmeye ada ki

Zamane senden hoşnut olsun

Ülke adaletle payidar olur

Adaletinden dolayı işlerin yolunda gider

1 Ebü’l-Fazl Ali b. Hasan el-Tebersî, *Müşkûlatü’l-Envâr fî Gureri’l-Abbâr*, thk, Mehdî Hüsmend, Kum, t.y, (Mukaddime tarihi, 1997), s. 616.

و از فوائد عدل [۱۷-] باذشاه و حکم کردن میان مردم برآستی. یکی آنست کی دیگران بضرورت بر وی اقتدا کنند. و همه همان طریق سیرند و حال جمهور خلق در دنیا و آخرت باصلاح آید.

أبو عمرو بن نجید کویذ: ”من استقام لا يعوجُّ به أحدٌ ومن أعوجَّ لا يستقيم به أحدٌ“، و گفته اند: ”الناس على دين ملوکهم“. و اشارت به این معنی است انچه عبد الله مسعود (رضي الله عنه) روایت کند از رسول (صلى الله عليه وسلم) کی گفت: ”عدل ساعةٍ خيرٌ من عبادة سبعين سنة“. جه گاه باشد کی بيك کلمه باذشاه عادل قاعده نیکو نهاده شوذ یارسمی بذ برافتد و بواسطه آن مدت‌های مدید اهل مملکتی در آسایش باشند. و باذشاه را نیک نامی و محبت دلها در دنیا و ثوبات و درجات عالیه در عقبی ثمره دهد. نوشروان با انک کافر بوذ ذکر او بواسطه حسن تدبیر و سیاستی کی داشت بر روی روزگار جاری است و تا قیامت سایر و دایر خواهد بوذ.

جزای حسن عمل بین روزگار هنوز خراب می نکنذ بارگاه کسری را
امام أبوالمجد مجدود بن آدم السنائي در شان او گفته:

بعد بسی کردش جرخ آزمای او شذه و آوازه عدلش بجای [۱۸]^۱
یافته در خطه صاحب دلی سکه نامش رقم عادلی
عاقبتی نیک سرانجام یافت هر کی در عدل زد این کام یافت
عمر بخشنوذی دلها کذار تا ز تو خشنوذ بوذ روزگار
مملکت از عدل شوذ بایدار کار تو از عدل تو کیرذ قرار

Şunu bilmelisin ki adalet ile zulüm arasındaki farkı ancak şeriat terazisi ile ölçmek mümkündür. Çünkü gerçek anlamda hükmetmedeki adalet ve mutlak anlamda hâkim olan sadece Allah Teâlâ'dır. “Artık hüküm yüce ve büyük Allah’a aittir.”¹ “Hüküm yalnızca O’nundur.”² “O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.”³

Fasıl

Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anhuma) şöyle demiştir: “Ömer b. el-Hattâb’ı (radiyallâhu anh) çokça hatırlayın, zira onu hatırlamak adaleti hatırlamaktır. Adaleti zikrettiğinizde de Allah Teâlâ’yı zikretmiş olursunuz. Ebû Bekir-i Ayyaş (rahimehullâh) şöyle demiştir: “Ömer b. el-Hattâb’ı zikretmek ibadettir.” Abdullah b. Mes’ûd (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Sâlihlerden bahsedildiğinde Ömer’i selâm ile anınız.” Ayrıca şöyle demiştir: “Sohbetlerinizi Ömer’in zikri ile süsleyiniz.”

Sahâbîlerden birisi Ömer’in (radiyallâhu anhum) vafında şöyle demiştir: “Ömer için dünya bütün süslerini gösterdi ve bu dünya hazinelerini onun üzerine açtı. (Ömer) geçişi zor olan bir nehirden geçti ve sağlam olarak bu dünyadan ayrıldı, ayakları bu dünyaya müptela olmadı.”

Enes b. Mâlik (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Eğer Ömer’in iyi huyları halk arasında taksim edilirse, herkesi cennete götürür.” Emîrül-mü’minîn Ömer’in (radiyallâhu anh) sîretinden dördüncü bölümde bahsedileceğinden burada bu kadarını kâfi gördük.

İkinci Maksat: Adaletin Hakikati ve Kısımları

Adalet, şeriata uygun olmak kaydıyla her şey arasında doğruluğu uygulamak demektir. Dolayısıyla adalet ancak şahsın şu dört durum arasında eşitlik ve doğruluğa uyduğu takdirde tamamlanmış olur:

Birincisi: Kendisi ve sahip olduğu güçleri arasında

İkincisi: Kendisi ve Allah arasında

1 Mu’min, 40/12.

2 Kasas, 28/70.

3 En’âm, 6/57.

و بدان کی میزانی کی بدان میان عدل و ظلم تمییز توان کرد شریعت است. زیرا کی عدل بحقیقت در حکم بود و حاکم علی الاطلاق نیست إلا خدای تعالی. «فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ»، «لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»، «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ».

۵ فصل

عبد الله عباس (رضي الله عنهما) گفته است: ”ذكر عمر (رضي الله عنه) بسیار کنیز، کی جون ذکر عمر کنیز ذکر عدل کنیز؛ و جون ذکر عدل کنیز ذکر خدای تعالی کنیز“. و أبو بکر عیاش (رحمه الله) گفته: ”ذكر عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) عبادة“. و عبد الله مسعود (رضي الله عنه) گفته: ”إذا ذكر الصالحون فحي هلاً بعمر“. و همو گفته: ”زینوا مجالسکم بذكر عُمر“.

و یکی از صحابه در وصف عمر (رضي الله عنهم) گفته: ”بدت الدنیا بزینتها وزُخرُفها والقت إليه أفلاذ كبدها فمشى في ضحضا حها وخرج منها سليما وما ابتلت قدماه“.

و أنس بن مالك (رضي الله عنه) [۱۸۰] گفته: ”اكر محاسن عمر و خصال بسندیذة او را قسمت کنند بر مردم، همه را ببهشت برد“. و جون شمه ای از سیرت امیرالمؤمنین عمر (رضي الله عنه) در باب چهارم نوشته می شود اینجا بدين قدر اقتصار رفت.

مقصد دوم: در بیان حقیقت عدل و أقسام آن. بدان کی عدل عبارت است از راستی نگاه داشتن میان چیزها بشرط انك موافق شریعت باشد. بس عدل وقتی تمام شود کی شخص سویت رعایت کند در چهار صورت:

۲۰ یکی، میان خود و قوتهای خود.

دوم، میان خود و حق تعالی.

Üçüncüsü: Kendisi ve halk arasında

Dördüncüsü: Başkaları arasında olan

Kendisi ile sahip olduğu güçler arasındaki adalet, doğal güçlerini törpülemek ve arındırmaktır. Onları aşırılıktan sakındırmak ve itidale sevk etmektir. Şehvetine ve gazabına aklını hâkim kılabilir. Böylece vücudun padişahı olan ruhun maslahatı doğrultusunda her biri birer sorumlulukla meşgul olan asker ve çalışanlar misali vücudun tüm organları, zâhir ve bâtın hisler ve diğer kuvvetleri doğru bir şekilde harekete geçirecektir. Ve ruh onların yardımı ile dünya seyahatinden maksadı olan ilâhî marifetler ve uhrevî saadete ulaşmayı başaracaktır. Hayvanların bulunduğu en alt mevki olan “esfel-i sâfilîn”den¹ yüce meleklerin ve kendisinin de esasen ait olduğu “a'lâ-yi illiyyîn'e”² döner. Bu husus oldukça gizemli ve karışık bir meseledir. Zira bu meseleyi idrak etmek için ancak ruhu, onun kuvvetlerini ve elemanlarını derinden anlamak gerekir. Şeriat da ruhun gerçeklerini çözmeye cevaz vermemektedir. Şöyle buyurur: “*Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir.”*”³ Askerlerin sayısını bilmek de bu kabildendir. “*Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.*”⁴ Bilgisiz, güçsüz ve zayıf [müellif olan ben] bu meselenin detaylarına inmekte ve mufassal anlatmakta fayda görmediğimden dolayı bu kadarıyla kanaat ettim! Ayrıca bu kitaba uygun olan da budur.

Allah Teâlâ ile kendi arasındaki adalet: Allah Teâlâ'nın kendisine bağışladığı nimetleri tanımak, onların çeşitleri ve sınıfları üzerinde derin düşündürmektir. Gücü ve kuvveti yettiği kadar bu nimetlerden ötürü şükretmektir. Şükür sözcüğünün lugattaki anlamı keşif ve izhardır. Mutlak ve ulemânın kullanımına göre olan anlamı ise nimeti veren kişiye dil ve gönül aracılığıyla diğerlerine nazaran vermiş olduğu nimetini göstermektir. Şükürün kemâli de hem dil hem de gönül ile yapılmakla hasıl olur.

1 Cehennemden en aşağı tabakasındakiler; düşük ahlâklı ve karaktersiz olan kimselerin mevki.

2 Cennette en yüksek derece. Cenâb-ı Hakk'ın indinde en iyilerin ve kâmillerin derecesine ve makamına denir.

3 İsrâ, 17/85.

4 Müdessir, 74/31.

و سوّم، میان خود و خلق.

و چهارم، میان دیگران.

اما عدل میان خود و قوّه‌های خود: آن باشد کی قوای طبیعی را تهذیب کند. و آنرا بر حدّ اعتدال بدارد. و از میل بطرف افراط و تفریط منع کند. و غضب و شهوت را مُسَخَّر عقل گرداند، تا اعضاء و جوارح و حواسّ ظاهر و باطن و دیگر قوای کی بمثابت لشکر و کارکنان هر یکی بکاری کی مصلحت روح کی باذشاه وجود است دران باشد مشغول کردند. و روح بمعاونت و مدد ایشان معارفِ الهی و سعاداتِ اخروی کی مقصود او از سفر دنیا اکتساب آنست حاصل کند. و ز أسفل السّافلین طبیعت کی مقام بهایم و سباع است، بأعلیٰ [۱۹] علیین کی مقام ملائکه علوی و قرارگاه اصلی اوست رجوع کند. و جون این مسئله بغایت غامض است زیرا کی موقوف است بر معرفت روح و معرفت لشکرهای او و شریعت رخصت بحث از حقیقت روح نداده. جنانک می فرماید: «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي». و معرفت لشکرهای او نیز از جمله معضلات است. «وَمَا يَعْلَمُ جُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ». این ضعیف بی مایه با توزّع خاطر و ذهن فاتر و باع قاصر در تحقیق و تفصیل آن شروع کردن صواب ندید و بذین قدر اختصار نمود؛ فکیف کی مناسب این مختصر نبود.

و اما عدل میان او و حقّ تعالی: آنست کی نعمت خدای تعالی را بر خود بشناسد. و در انواع و اصناف آن تأملی کند. و بحسب استطاعت و مقدرت بآداء شکر آن قیام نماید. و معنی شکر از روی لغت کشف و اظهار است. مطلقا و در عرف علما اظهار نعمت مُنعم است بواسطه اعتراف دل و زبان بنسبت با دیگران. بس کمال شکر با اجتماع هر دو بحصول بیوند.

Büyüklükler şöyle demişlerdir: “Nimet için şükretmek; nimeti, onu bağışlayanın rızasını kazanmaya vesile edip onun yolunda kullanmaktır.” Biz kendimizden biliyoruz ki biz yoktuk ve hiçbir vasıtaya ihtiyacı olmayan şanı yüce Allah, değersiz bir toprak parçasını birkaç damla kirli su ile karıştırıp bizi yarattı. Daha sonra bu nutfeyi rahmin karanlıklarından çeşitli safhalardan geçirerek kemâl seviyesine gelince ona vücut verecek ruhu üfledi. [Allah] şöyle buyurur: “*Andolsun, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargaha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu “alaka” hâline getirdik. Alakayı da “mudga” yaptık. Bu “mudga”yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratılmış olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir!*”¹

Buhârî ve Müslim (rahimehumallahu teâlâ) rivayet etmişlerdir ki Allah’ın Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Sizlerin her biriniz annesinin karnında iken kırk gün içinde gelişmesi gerçekleşir. Daha sonra bir parça et şekline dönüşür, daha sonra alaka (pıhtılaşmış kan) ondan sonra da mudga olur. Ardından ona bir melek gönderilir, melek ona ruh verir.”² Yaşam, sağlık, akıl, ilim, servet, makam vs. nimetlerini ona hediye etmeyi emreder. Onun vücudunu, gizli ve belirgin hislerini en mükemmel ve uyumlu bir şekilde muntazam kılmıştır. “Bak, Allah Teâlâ bizlere nice yüce lutuflar buyurmuştur!”

Emîrû'l-mü'minîn Ali (radiyallahu anh) şöyle anlatıyor: “Allah’ın Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bana şöyle sordu: Ey Eba'l-Hasan, Allah Teâlâ'nın sana vermiş olduğu ilk nimet nedir? “Beni dışı değil, erkek olarak yaratmış olmasıdır.” diye cevap verdim. Bana “İkinci nimet nedir?” diye sordu. “Bana ma'rifet vermiş olması ve bununla bana yol göstermesidir.” diye cevap verdim. “Yâ Eba'l-Hasan, bana üçüncü nimetten haber ver.” dedi. Şöyle cevap verdim: “Yâ Resûlallah, *Allah’ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız.*”³ dedim. Mübarek eli ile omzumu okşayarak şöyle dedi: “Ey Eba'l-Hasan, sen ilim ve hikmet ile donatılmışsın! Allah Teâlâ seni bereketlendirsin.”

1 Mu'minûn, 23/12-14.

2 Müellif, “el-hadis” diyerek hadisin tamamına atıfta bulunmuştur. Müslim, “Kader”, 1. Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 6; “Ehâdisü'l-enbiyâ”, 1.

3 Nahl, 16/18.

بزرگان گفته اند: ”شکر نعمت آنست کی نعمت را وسیله طلب رضای منعم سازند و در راه او صرف کنند.“ [۱۹۰] پس چون ما معلوم داریم کی بنفس خود عدم صرف بودیم، و صانع بی آلت تقدّست آسماؤه از باره خاك خوار بجنیدین و سایط قطره ماء مهین بیدا کرد. و آنرا در ظلمات رحم بر أطوار مختلفه عبور داد و بعد از کمال تسویه بتشریف و نفخت فیہ من روحی آنرا خلعت و جوذ پوشید. جنانک ۵
 فرمود: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾.

و بخاری و مسلم (رحمهما الله تعالى) آورده اند کی: رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) گفت: ”إِنَّ أَحَدَكُمْ يَجْمَعُ خَلْقَهُ فِي بطنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يُرْسَلُ الْمَلِكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ“، الحديث. و نعمت حیوة و صحت و عقل و علم و مال و جاه و غیر آن ارزانی فرمود. و اعضا و جوارح و حواس ظاهر و باطن را بر وجهی کی غایت اعتدال و نهایت کمال است ترتیب داد. بنکر کی جه فضلهای بزرگی خدای تعالی بر ما باشد.

۱۵
 أمير المؤمنين علي (رضي الله عنه) گفت: ”رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) با من گفت: خبر ده مرا یا أبو الحسن از اول [۲۰] نعمتی کی خدای تعالی بر تو کرده کی آن جیست.“. گفتیم: ”انك مرا نرينه آفرید و ماده نه آفرید.“. گفت: ”خبر ده از دوم نعمت.“. گفتیم: ”انك مرا معرفت داد و راه نمود بدین.“. گفت: ”یا أبا الحسن، خبر کن مرا از سوم نعمت.“. گفتیم: ”یا رسول الله: ﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا﴾. دست مبارك بر شانه من زد و گفت: ”مُليْتُ علماً و حكماً يا أبا الحسن، بارك الله فيك.“. گفت: ۲۰
 ”بُر کرده اند ترا از علم و حکمت ای أبو الحسن، برکت کناد خدای تعالی بر تو.“.

Dolayısıyla sürekli olarak kendimizi Allah'ın sonsuz nimetleriyle zengin görmemiz, kendi vücudumuzu ve bütün varlığımızı onun rızası için onun yolunda sarf etmemiz zaruridir ve farzdır. Eğer Allah'ın sürekli yenilenen bunca nimetlerine elimizden geldiği kadar şükretmeyi ihmal edersek, insafsızlık etmiş ve kendi nefsimize büyük bir zulüm yapmış oluruz.

Allah'ın özel nimetlerinden nasibini almış ve padişahlık makamına yükselmiş olan bir kimse bunca nimetin şükrünü nasıl yerine getirebilir ki? Ancak bahtı ona yardım ederse ve bu nimetin şükranlarını adalet ve ihsan kaidelerini yaymakla yerine getirirse, geçirdiği zamanın bir saati, âbidlerin yaptığı yetmiş senelik ibadetten daha üstün olur.

“Bir saat adaletli davranmak, yetmiş senenin ibadetinden daha iyidir.” Ondan dünya ve âhîret saadetinin sermayesini elde etmelidir. İçten ve dıştan sahip olduğu her şeyi tüm nimetleri inâyet buyuran Allah için ve O'nun yolunda harcasa dahi hâlâ yetersiz ve kusurlu olabilir. Dolayısıyla dâima “Senin sıfatlarını saymak imkânsızdır.” duasını¹ dilinden eksik etmemelidir.

Vücudumdaki tüylerin yerinde dil olsaydı

Yine sana şükretmek mümkün olmaz, yetersiz kalırlardı!

Vücudumdaki tüylerin tamamı dile gelip konuşmaya başlasa

Bana inâyet buyurduğun nimetlerin şükrünün binde birini bile eda edemem

Gerçek şudur ki Allah Teâlâ'nın nimetlerinin değerini fark eden ve bu nimetlerin karşısında olması gereken şükranı yerine getiren kişi yine bunca nimetten faydalanan kişi olacaktır. Gerçi Allah Teâlâ'nın, ona ve onun şükranına ihtiyacı yoktur. “*Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur.*”² “*Eğer şükrederseniz nimetlerimi arttıracam.*”³ âyetinin muktezâsı ona her gün nimetinin arttıracığıdır. Ve her daim şükür başka nimetleri getirmektedir. Her nimete yapılan şükür başka bir nimet olup başka şükürleri gerektirmektedir.

Ebû Osman-ı Hîrî şöyle der: “Nimet için şükretmek Allah'tan gelecek yeni bir nimetin başlatıcısıdır. Çünkü Allah onu kendisine şükür edebilme-ye ehil kıldı, onu diğer kulları arasından seçmiş oldu ve doğru yola ermeyi ona sevimli kıldı. Kişi hidâyetin de Allah'tan geldiğini, kendi çalışma ve gayretinin sonucu olmadığını bilmelidir.”

1 Hadis için bkz. Müslim, “Salât”, 222.

2 Neml, 27/40.

3 İbrahim, 14/7.

بس بر ما واجب و لازم باشد کی همیشه خود را غرق نِعَم نا متناهیِ الهی بینیم و همگی وجود خود را و هر چه داریم صرف رضای او کنیم. چه اگر در ازای این همه نعمتها که از حضرت او بما رسیده و دم بدم متجدّد می شود بدانچه مقدور باشد در شکر آن جدّ و اجتهاد نمائیم نانصافی باشد و ظلمی عظیم بر نفس خود کرده باشیم. بس اگر کسی با وجود این همه نعمتها از میان خلقی بزیادت عنایتِ الهی مخصوص کردد و رُتبت سروری و بادشاهی یابد، از عهده شکر این نعمت کجا تفصّی تواند نمود بل کی اگر توفیق مساعد شود و شکر این نعمت را در تمهید قواعد عدل و احسان اجتهاد نماید، تا ساعتی از اوقات او بر هفتاد ساله عبادت [۳۲۰] عابدان فاضل آید.

کی ”عدل ساعة خیر من عبادة سبعین سنة“ و ازان سرمایه سعادت دنیوی و اخروی حاصل کند. اگر چه أسباب داخلی و خارجی خود را صرف رضای مُنعم تعالی و تقدّس کند، بل همگی او عین شکر شود هنوز مقصّر باشد و سزد کی ”لا أُحصي ثناء عليك“ را ورد زبان و جان خود سازد.

ولو أنّ لي في كلّ منبتِ شعرة لسان يبث الشكر منك لقصراً

کر بر تن من زبان شود هر موئی یک شکر تو از هزار نتوانم کرد

و حقیقت آنست کی هر کس کی قدر نعمت خدای تعالی بشناسد، و بأداء آنچه تواند از حقوق شکر آن قیام نماید، ثمره و فایده آن هم بوی عائد شود. چه حضرت عزّت تعالی و تقدّس از او واز شکر او مستغنی است ﴿وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ﴾ بس بر مقتضی ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ هر روز بر وی نعمت زیادت کردد. و هر دم مستجلب شکری دیگر شود کی ”شکر کلّ نعمه نعمه تستدعی شکر آخر“.

ابو عثمان حیري کویذ: ”الشکر للنعمه أن لا يرى شکره إلا ابتداء نعمه من الله عزّ وجلّ حيثُ أهله لشکره واجتبه من خلقه وحببت إليه الهداية إلى صراط [۲۱] مستقیم عالماً بأنّ الهداية سبقت له من الله ابتداء لا باکتساب و جهد و کد“.

Fasıl

Şunu bil ki Allah Teâlâ'nın nimetleri sonu olmamasına rağmen ruhânî, bedenî ve hâricî olarak üç çeşitle münhasırdır. Dolayısıyla bu üç çeşit nimet için Allah'a şükretmemiz zaruridir.

5 Ruhânî olan kısım şudur: Kendi canımızı ve aklımızı Allah'ın marifetine, muhabbetine, teslimiyetine ve tevekkülüne gark etmeliyiz. Kendi fikrimizi O'nun zatı, sıfatları ve ef'âlini öğrenmeye sarf etmeliyiz. Her şeyi O'ndan talep edip her şeyin O'na ait olduğunu bilmeliyiz.

10 Bedenî kısım ise şudur ki vücudumuzun tüm organlarını O'na ibadet etme ve O'nun rızâsı yolunda ve şeriate uygun şekilde kullanmalıyız. Öyle ki gözümüzle O'nun sanatını görebilelim. Kulaklarımızla O'nun kelâmını işitelim ve dilimizle O'nun zikir ve senâsını edelim. Tüm vücudumuzla namaz kılalım ve O'na itaat edelim. O'nun kullarına hizmet edelim ve O'nun evliyasını ziyâret etmekle meşgul olalım. Bu vesile ile nesim rüzgârından O'nun lutfunu duyalım. Hayal suyunda O'nun cemâlini görelim. Toprakta O'nun aşkının hikâyesini konuşalım. Ateşte onun inâyetinin serinliğini ve selâmetini arayalım. Onu anlamadan aldığımız her nefesi haram bilelim.

Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (onun ruhu takdîs olunsun) şöyle der:

20 Allah'a andolsun ki güneş ne doğar ne de batar
Devamlı olarak kalbimde ve aklımda zikrediliyorsun
Bütün kavimlerle ve toplumlarla oturup kalktığımda
Ancak seni zikrederek aralarında bulundum
Hem mutlu ve hem mutsuz hallerimde nefes alıp verdiğimde
İllâ seni zikretmek nefeslerimle özdeşti, bileşti
25 Susuzluktan, su içmeye kalkıştığımda
Ancak senden su kâsesinde bir hayal gördüm
Şiddetli sussuzlukta su içsem şâyet
Suda senden bir hayal görürüm

30 Hâricî kısım ise Allah Teâlâ'nın bizlere bahşettiği malımızı ve mülkümüzü muhtaçlardan ve hak sahiplerinden esirgemememizdir. Başkalarına karşı kendimizi tercih etmeyelim. Mümkün merteye yardıma muhtaç olanlara karşı ihsanda bulunalım ve onların ihtiyaçlarını ve başlarına gelen kötü şeyleri gidermeye gayret gösterelim. Tevfik Allah'tandır.

فصل

و بدان کی نعم خدای تعالی اگر چه نهایت ندارد در سه قسم منحصر است:
 روحانی و بدنی و خارجی بس در از آء ان سه نوع طاعت بر ما لازم بود.
 قسمی روحانی: و آن بدان بود کی جان و عقل خود را مستغرق معرفت و محبت
 و تسلیم و توکل او کنیم و فکر خود را در تحصیل معرفت ذات و صفات و افعال
 ۵ او صرف کنیم. همه چیز از وی خواهیم و همه از وی دانیم.

و قسمی بدنی: و آن بدان بود کی بر هر عضوی آنچه در عبادت و طلب رضای
 وی ممکن بود بر وقف شریعت مطهّرة واجب کردانیم. جنانک بجشم صنع او بینیم
 و بکوش کلام او شنویم و بزبان ذکر و ثنای او گوئیم. و اعضا و جوارح را بنماز و
 طاعات و خدمت بندکان او و زیارت اولیاء او مشغول کردانیم. و علی هذا از باذ نسیمم
 ۱۰ لطف او شنویم و در آب خیال جمال او بینیم و با خاک حدیث عشق او گوئیم. و در
 آتش برد و سلام عنایت او گوئیم و در جمیع احوال نفس زدن بی یاذ او حرام دانیم.
 سید الطائفة جنید بغدادی قدس روحه کویذ:

و الله ما طلعت شمس ولا غربت	إلا وأنت مني قلبي ووسواسي [۲۱-]	۱۵
ولا جلست إلى قوم أحدثهم	إلا وأنت حدیثی بین جلاسی	
ولا تنفست محزوناً ولا فرحاً	إلا وذكرك مقرون بأنفاسي	
ولا هممتُ يشرب الماء من عطش	إلا وجدتُ خيالاً منك في الكأس	
از غایت تشنگی اگر آب خورم	در آب همه خیال رویت بینم	

و قسمی خارجی: و آن بدان بود کی مال و متاعی کی بر ما ارزانی داشته از
 مستحقان و محتاجان دریغ نداریم. و خود را بر دیگران ترجیح ننهیم. و بدانچه
 ۲۰ ممکن کردد در احسان با بندکان او و برآوردن حاجات و دفع مکروهات ایشان
 اجتهاد نماییم ”ومن الله التوفيق“.

Fasıl

Beşerin şükretmekten âciz kaldığı büyük nimetlerden birisi de birkaç yıldan beri Fars memleketlerinde (Allah âfetlerden korusun) meydana gelen olaylar ve çözülmeyen düşümler hâline gelmiş sıkıntılar ile ilgilidir. Bu sorunları gidermek ve bu çıkmazdan kurtulmak âdeti imkânsız bir hâl almışken Cenâb-ı Hak, kendi keremi ve lutfu ile bütün kapıları üzerimize açtı. Örneğin Kirman'ın fethi ve kendisine bir süre için yakınlaşma (devlet ile uzlaşma) şansı ve mühleti verilmiş iken vefâsız, nankör, hayâsız ve hilekâr olan Esed Toğan'ın tutsak tutulması konusudur.¹ Onun devlete olan isyanı had safhasına ulaşmıştır. Bölgeye yönetici olarak tayin olunduğu dönemde emân şehri Kirman halkına zulmederek halkı mağdur durumda bırakmıştır. Öyle ki gördükleri zulümden artık halk feryad etmiştir. Nitekim halk birbiriyle ittifak ederek onun ortadan kalkması için dua etmiştir. Allah'ın izni ile halkın ve büyüklerinin işbirliği ve yardımlaşması sonucunda o, şiddetli ve daimi azaba uğramıştır. Sanki "*Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!*"² âyeti onun durumu ile ilgili olarak nâzil olmuştur. "*Ve o zaman Rabbiniz size bildirmişti ki; eğer şükrederseniz (nimetlerinizi) artırırız, eğer küfredenlerden olursanız muhakkak ki azabım şiddetlidir.*"³ Evet, işte böyle davranan kimse böyle bir sonuç ile karşılaşır.

Sâhib b. İbâd, Ebû Bekir-i Hârizmî (rahimehullâh) hakkında şöyle demiştir: "Şunu bil ki Rahman olan Allah, nimetlerine nankörlük yapanı lanetlemiştir; zorluktan sonra kolaylığı sağlayan Allah'a hamd olsun; sıkıntılardan insanı kurtaran Allah'a hamd olsun."

Her ne kadar o (Esed Toğan) kendi perişan hâlini bile bir nimet olarak zannediyor olsa da, buna şükretmeye muvaffak olmamıştır. Basîret ehli olanlar biliyordu ki Allah Teâlâ onu adım adım azaba yaklaştırdı. Sonunda küfür girdabına dûçar olmuş ve bencil nefsi helak olmuştur. "*Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*"⁴

1 Pehlivan Esed'in isyanı hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Hâvend Şah-i Belhî (Mîrhond), *Ravzatü's-Safâ*, c. IV, haz. Abbâs Zeryâb, İntişârât-i İlmî, Tahran, hş. 1373/1994, s. 754-755; Giyâsed-din b. Hümmâmeddin el-Hüseynî (Hond Emir), *Habibü's-Siyer*, c. III, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbfurûşî-yi Hayyâm, Tahran, hş. 1362/1983, s. 305-308; Mahmûd Kutubî, *a.g.e.*, s. 99-103; Ayrıca bkz. K. Ganî, *a.g.e.*, s. 296-304; J. W. Limbert, *a.g.e.*, s. 127-128; Sütüdeh, *a.g.e.*, s. 170-177; Muzafferî Hükümdarları hakkında bilgi için bkz. Hondmîr, *Düsturül-Vüzerâ*, thk, Said Nefîsî, İntişârât-i İkbâl, Tahran hş. 1355/ 1976, s. 245-246.

2 Abese, 80/17.

3 İbrâhîm, 14/7.

4 Âli İmrân, 3/54.

فصل

از نعمتهای بزرگی کی شکر آن در طاقت بشریت نمی‌کنجد یکی آنست کی مشکلی جند کی درین سالها در ممالک فارس (حماها الله تعالی) من الافات حادث شد و عقده جند کی افتاد. و بترتیب اسباب و تدبیر عدد دفع آن متعذر می‌نمود. ۵
 قادر مختار عمّت نعمآوه بفضل عمیم خود بی واسطه سببی از اسباب فتح آن ابواب فرمود. از جمله قضیه فتح کرمان و گرفتار شدن آن کافر نعمت بی حفاظ غدار مگار ۱۰
 اشد طغیان را مرتکب شده بود. و مدتی بطریق استدراج او را مهلتی داده بوذند. [۲۲] و بشومی تدبیر فاسد او خللی تمام بحال اهلای این مملکت خاصه سگان دار الامان کرمان (حافظها الله تعالی عن طوارق الحدثان) راه یافت و انواع ملالات رسید. و فریاد از نهاد همگان برآمد تا باتفاق دست تضرع بدعا برداشتند. و همگی ۱۰
 همت و جملگی نهمت برکار او کماشتند تا آخر الامر بیمن دولت قاهره و مدد همت عزیزان و ارباب قلوب بدلیلی تیغ آبدار از طریق جحیم بدرکه سجین افتاد. کویا آیه
 ﴿قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ﴾ در شأن او نازل است ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ
 إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾. آری هر کس کیجان کند جنینش آید.

۱۵
 بیش صاحب عبّاد در حقّ أبو بکر خوارزمی (رحمهما الله تعالی) گفته: ”ألا
 لَعَنَ الرَّحْمَنُ مَنْ كَفَرَ التَّعْمُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ بَعْدَ الشَّدَةِ فَرْجًا وَمِنَ الضِّيقِ سَعَةً
 وَمَخْرَجًا“.

هر جند او حال بریشان خود را در صورت نعمت تصوّر می‌کرد، جون توفیق شکری
 نیافت. اهل بصیرت دانند کی عین استدراج و عاقبت بخذلان کفران گرفتار شد و نفس
 ۲۰
 اماره او بدرکات هاویه فرو رفت. ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾.

Ebû Ya'kub-ı Nehcûrî (rahmetullah aleyh) şöyle der: Bir nimet için, şükredildiği sürece, o nimet yok olmaz. Nimete nankörlük edildiği zaman ise kalıcı olmaz. Allah'ın izniyle eminiz ki hükümdar devletin düşmanları ve halka karşı olanlar bu vesile ile onun gittiği yoldan gitmezler. Allah

5 Teâlâ dilerse “*Bu Allah için zor bir şey değildir.*”¹

Fasıl

Bu olayın bu şekilde vuku bulması da şuna işaret etmiş olmalıdır ki Allah Teâlâ'nın nimetlerine karşı küfreden ve nankörlük yapan, hazret-i padişahın (Allah saltanatını muvaffak eylesin ve hükümetin pâyelerini ebedî

10 kılınsın), kendisine karşı gösterdiği samimiyet ve merhametini ihmal ederek, Kirman'ın azîz halkının hukukunu çiğneyerek onların ırzına ve namusuna en çirkin muameleyi gösteren, insanların kanını dökmekte tereddüt etmeyen ve yaptığı bunca kötü amellerin sonunu düşünmeyen alçak nefisli (habisu'n-nefs) herif işte bu şekilde öldürülmüştür.

15 Nimet, şükredildiği zaman kalıcı olur, nankörlük edildiğinde ise kaçıp gider.
Havale et sen onu rüzgâra (zamana)
Felek kendisi onu cezalandıracaktır
Şerr eken kimse, üzüm biçemez!

Hikmet sahibi olanlar, nimete küfretmenin, zavallılık, yoksulluk ve

20 yok olmanın işareti olduğu üzerinde hemfikirdirler. Bu bağlamda şu âyet de mevcuttur: “*İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.*”²

Rivayet ederler ki Arap meliki Amr b. Hind, Seleme b. Avf'a ih-san ve lutuflarda bulunmuş onu Halep ve Menbic eyaletlerine göndermiştir. Ancak o, oraya gittikten sonra etraftan asker toplayıp Amr b.

25 Hind'e muhalefet ve isyan etmeye başlamıştır. Amr bunu öğrenince büyük bir ordu ile onun üzerine yürüdü. Seleme de bir hayli asker ile onu karşıladı. İki ordu Menbic'e altı fersah³ uzaklıktaki bir bölgede karşılaştılar ve savaştılar. Vuku bulan bu savaşta Amr b. Hind, Seleme'nin ordusunu dağıtıp perişan ederek galip geldi. Bu sırada bir anda Sele-

30 me'nin göğsüne bir mızrak saplanıp sırtından çıkınca atından yere düştü. Bunun ardından askerlerinden geriye kalanlar da tamamen dağıldı.

1 İbrahim, 14/20.

2 Fâtır, 35/36.

3 Farsça “ferseng” teriminden Arapçaya “fersah” olarak geçmiştir. Mesafe ölçümü olarak da 3 mil'e te-kabül eder, bkz. Walther Hinz, *İslâmda Ölçü Sistemleri*, trc. Acar Sevim Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 76; Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, *DİA*, XII, Ankara, 1995, s. 412.

أبو يعقوب نهرجوري (رحمة الله عليه) كويد: ”لا زوال لنعمة إذا شكرت ولا بقاء لها إذا كفرت“. اميد بفضل ربّاني واثق است کی ديگر دشمنان دولت قاهره و مخالفان [٢٢٢] ملّت زاهره بهمين راه از عقب او تخفيف نمايند بالخير إن شاء الله تعالى ﴿وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾.

فصل ٥

محتمل کی وقوع اين قضيه برين وضع اشارت باشد بدان کی در قلع و قمع جنين ناکسی خبيث النفس کی کفران نعم خدای تعالی بر خود روا داشت، و حقوق تربيت و احسان حضرت بادشاه (خَلَّدَ اللهُ تَعَالَى فِي اَزْدِيَادِ التَّوْفِيقِ ظِلَالِ سُلْطَانِهِ) را مهمل گذاشت و جنين عذری و مکرری بجای نازنينان کرمان کی مغز استخوان آن بی حفاظ از خون جگر ايشان بوذ بر خود بسنديذ. و از سفک دما و هتک حرم و ديگر ظلمهای صريح بی محابا حجابی نداشت و نه انديشيد جه حاجت بتدبير اسباب و تربيت مصاف است.

التَّعْمَةُ إِذَا شَكَرْتَ قَوَّرَتْ وَإِذَا كَفَرْتَ قَوَّرَتْ تو اندر کف روزکارش سُبَار
مکافات او خود کند روزکار من يزرع الشر لم يحصد به عبا
عقلا متفق اند بران کی کفران امارت خذلان و داعية حرمان است. و زبان وحی
بذین معنی ناطق و ﴿كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ﴾.

آورده اند کی: [٢٣] عمرو بن هند کی ملك عرب بوذ در باب سلمة بن عوف إحسان بسیار و إنعام بی شمار کرده بوذ و او را بأیالت حلب و منبج فرستاد. جون انجا رسید، از اطراف لشکرها جمع کرد و با عمرو بن هند طریق مخالفت و عصیان بیش گرفت. عمرو جون معلوم کرد، با لشکر جزار تدارک آن خلل را روی بدان صوب نهاد. و سلمة با سباهی کران استقبال ايشان کرد. در شش فرسنگی منبج بهم رسیدند و بمحاربت مشغول شدند. عمرو بن هند غالب آمد و دمار از لشکر سلمة برآوردند. ناکاه نیزه ای بر سينه سلمة آمد و از بشت بیرون رفت و از اسب افتاد. و أتباع او آنچه مانده بوذند منهزم شدند.

Amr b. Hind onu bu vaziyette görünce haykırarak şöyle dedi:

Ey nimetlere nankörlük ederek ölüp yer altına gömülen kimse

Nankörlük etmenin, sana gördüğün topraktan başka bir getirisi oldu mu?

İsmâîl-i Sâmânî (Samânî Devleti'nin kurucusu), Amr b. Leys'i tutukla-
5 yınca onu hilâfet merkezine göndermiştir. Mu'tezid onu görünce söylediği
şeylerden birisi şu oldu: "Hükümdarların senin üzerinde onlara şükretme
borcu var; nimetlere şükrederek hakkı yerine getirmezsen kılıç ile ödetir-
ler." Yani nimete şükür hakkı ödenmezse kılıç dili konuşacaktır.

Büzürgmihr-i hakîm şöyle demiştir: "Nimetleri küçümseme. Bunu yap-
10 tığın takdirde nankörlük tohumunu ekmiş olursun. Bu sefer onu biçmeye
de hazır ol." O şöyle demiştir: "Kendi nimetinizi kötü ve alçak karakter-
li kimselerle israf ve ziyan etmeyiniz, böyle yaparsanız küfür tohumunu
serpmiş olursunuz, o zaman ektiğinizi biçmeye de hazırlanınız." Buradaki
15 bu meselenin bu şekilde beyan edilmesinin hikmeti muhtemelen (elbette
Allah Teâlâ en doğrusunu bilir), insanoğlunun zihnine çökmüş ve sürekli
olarak tereddütte olan perişan efkârının bu meselede yetersiz kalmasıdır.
Âlimler kulların vaziyeti değiştirme yetki ve imkânlarının eksik olduğunu
kesin olarak söylerler ve ilâhî perde takdir edilenleri de değiştiremez. Kazâ
ve kaderin bir tek Allah'ın elinde olduğunu bilerek hadiselerin defedilmesi
20 konusunda da bir tek Allah'a güvenmeleri ve bütün işleri ona havale etme-
leri ve ona tevekkül etmeleri gerekmektedir. "*Kim Allah'a tevekkül ederse, O
kendisine yeter.*"¹ Allah'ım, bir göz kırpmak kadar olsa dahi beni nefsimle ve
başka bir kulunla başbaşa bırakma. Dervişler ve kalbi kırıklar hatırına yar-
dımında bulun. Allah, ben kalbi kırıklarla beraberim der. Kalb erbabı kişile-
25 rin himmetlerine uygun düşmenin, muvafık olmada büyük bir etkisi vardır.

Himmet bir yerden nazar edince

Onu hor görme, zira o himmetin tesiri çok etkileyicidir

Hikâyelerde şöyle nakledilmiştir: Mâverâünnehir'in bazı şehirlerin-
de zâlim bir hükümdar yaşamış. Halk onun zulmünden ve düşmanlı-
30 ğından eziyet görmekteymiş. Bu durumdan kurtulmak için Allah'a dua
etmişler. Hükümdar, sarayının çatısında bir gece uyurken, gökten bir
ok gelip göğüsüne saplanmış, sırtından çıkmış ve onu helâk etmiştir.

1 Talâk, 65/3.

عمرو بن هند جون او را بران صفت دید آواز بلند برداشت و گفت:

”يا مَنْ غدا مجد لا تحت الثرى هل يحلب الكفران إلا ما ترى“.

و جون عمرو لیث بر دست اسمعیل سامانی گرفتار شد، او را بدار الخلافة فرستاد معتضد جون او را دید از کلماتی کی بر لفظ او رفت یکی این بود کی: ”إِنَّ لِنَعْمِ الْمُلُوكِ عَلَيْكُمْ حَقَّوَقًا مِنَ الشُّكْرِ فَإِنَّ مَا طَلَبْتُمُوهَا بِالْكَفْرَانِ أَتَتَكُمُ السُّيُوفُ مُتَقَاضِيَةً“.

یعنی جون در گزاردن حقوق شکر نعمت مرافعت نمایید، زبان تیغ تقاضا کند.

بزرجمهر حکیم گفته: [۲۳-ب] ”لَا تُذَلُّوا النَّعْمَ بِوَضْعِهَا فِي الدُّنْيَا فَإِنَّكُمْ إِذَا فَعَلْتُمْ ذَلِكَ فَقَدْ زَرَعْتُمُ الْكُفْرَانَ إِلَّا فَتَاهَبُوا الْحِصَادَةَ“.

کفت: ”نعمت خود را باصطناع ناکسان خوار مکنید، کی اگر جنین کنیز تخم کفران باشیده باشیند، بس آماده شوید درودن آنرا“.

و احتمال هست والله أعلم؛ کی حکمت آن باشد تا بواسطه عیان غبار و تردّد خواطر از بیان این مسئله برخیزد، و عالمیان را محقق شوذ کی دست تصرف بندکان از تغییر اوضاع قاصر است و تدبیرهای واهی را در برده تقدیر الهی راهی نیست؛ تا در

دفع حوادث اعتماد بر مسبب اسباب کنند و زمام اختیار را در قبضه قضا و قدر نهند و تفویض امور بوقیل مختار عمّت نعمآؤه کنند. ﴿وَمَنْ يَتَّوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾

اللهم لا تكلني إلى نفسي طرفة عينٍ و لا إلى أحد من خلقك“. و استمداد از همم درویشان و شکسته دلان کنند کی أنا عند المنكسرة قلوبهم لا جلی چه اتفاق همم

أرباب قلوب را اثری عظیم هست.

همّت ازانجا کی نظرها کند خوارمکیرش کی اثر کند

در حکایات آمده کی: در بعضی از شهرهای ماوراالنهر ظالمی بود و خلقتی از ظلم و عدوان او در رنج بوذند. و ازو بدرگاه الهی نالیدند. شبی بر بام سرای بر تخت خفته

بود، تیری از هوا درآمد [۲۴] و در سینه وی افتاد و از بُشت او نفوذ کرد و هلاک شد.

Ertesi gün onun sırtından oku çıkardıkları yerde şöyle bir yazı bulmuşlar:
 “Azgınlık yaptı, azgınlık yapanları bekleyen bir ok vardır.”

Seher vakti ağlayan gözlerin yaşları

Mazlumun parmaklarının (ellerinin duada) yükseldiği o vakit

5 Yanlara batan iğneden daha nüfuzludur

Bu oklardan sakınmak gerek, korkmak gerektir

Yaşlı bir kadının sabah saatinde yaptığı (dua)

Yüzlerce balta ve kılıcın yaptığından daha etkili olur

Nakledildiğine göre Abbâsî halifelerinden biri, Vâsıt'a bir şahsı görevli
 10 olarak göndermişti. Bu şahıs, bölge halkına karşı adaletsizlik yapıp koydu-
 ğu vergiler ile halka kötü davranmış ve onlardan aşırı mal tahsil etmişti.
 Geri döndüğünde halife onun bu davranışlarından rahatsız olmuş ve mal-
 larını da müsadere etmişti. Üzerinden bir müddet geçtikten sonra aynı ki-
 šiye yine aynı görevi verdiğiinde kabul etmekten çekinmiş. Adam bu mev-
 15 zuyu şeyhlerden birisine açıkladığı zaman, şeyh ona şöyle demişti: “Git
 ve bu yıl daha iyi vergiler koy ve kötü vergileri de kaldır. Halkın rızasını
 kazan ki aynı duruma düşmeyesin.” Adam şeyhin nasihatine uymuş, sonuç
 olarak da öncekinden daha fazla mal ve para toplayabilmişti. Geri geldi-
 ğinde herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmadığı gibi üstelik halife ve
 20 nâibleri tarafından şefkat ve saygı ile karşılanmıştır. Bunun sebebini şeyhe
 sorduğunda, şeyh ona şöyle cevap vermişti: “İlk defa bölgede bulunduğun
 sırada Allah Teâlâ'nın binlerce kulu sana düşman durumda idi; oysa bu
 sefer hepsi seninle dost olarak sana hayırlı dualar ediyorlar.”

Fasıl

25 Gaddâr ve nimetlere nankörlük eden kişinin katli cuma günü gerçek-
 leşmişti. Bu olay ile ikinci mevzu arasında bir bağlantı var. Aynı günde
 mağrip ve maşrik bölgelerindeki hatipler minberlerde dua ederek İslâm
 ordusunun muzaffer olmasını Allah Teâlâ'dan talep etmişlerdi. Halk da
 bu dualara âmin demiştir. Ki bu vakit de duaların kabul olduğu vakittir.
 30 Müslümanların bugün yaptıkları duaların bereketi olarak büyük fetihler
 müyesser olmuştur.

و روز دیگر آن تیر برکرفتند و برانجا نوشته بود: ”بغی و للبغی سهامٌ تُنتَظَرُ“.

دموع عین باکیان فی السحر
 أصابع المظلوم فی وقت السحر
 أنفذ فی الاضلاع من فخر الإبر
 تلك سهامٌ تتقی و تُحتَدَرُ
 آنچه یک بیر زن کند بسحر
 نکند صد هزار تیر و تبر

۵ آورده اند کی: یکی از خلفای عباسی شخصی را بعمل واسط فرستاد. برفت و رسمهایی بد بنهاد و مال بسیار حاصل کرد. چون باز آمد خلیفه از وی برنجید و او را مصادره فرمود. چون مدتی بگذشت او را با همان کار می فرستادند و قبول نمی کرد. با یکی از مشایخ مشورت کرد. فرمود کی: ”برو و امسال رسمهای نیکو بنه و رسمهای بد برانداز و رضای خلق بدست آر، کی باکی نیست“. او برفت و همچنان کرد و مال دیناری چهار دانگ بکار نشاند. چون باز آمد تربیت و شفقت بسیار از خلیفه و نایبان یافت و هیچ مکروهی نرسید. سبب آن از شیخ باز برسید. گفت: ”سبب آنست کی دران نوبت چندین هزار از بندکان خدای خصم تو بوذند و درین نوبت شفیع و مدد تواند و بدعای خیر مشغول اند“.

فصل [۲۴]

۱۵ انک قتل آن غدار کافر نعمت در روز جمعه إتفاق افتاده با وجه دؤم مناسبتی دارد. جه درین روز در أقطار مشرق و مغرب خطبا بر منابر اسلام دعا کنند و نصرة و ظفر سراپا و بعوث لشکر اسلام از خدای تعالی خواهند و دیگران آمین گویند؛ و وقت اجابت دعاست. و مسلمانان را درین روز ببرکت دعای ایشان فتحهای بزرگ دست داده.

Nakledildiğine göre; Sultan Saîd Mahmud Sebüktekin (rahimehul-lâhi teâlâ) Sûmenât'ı fethetmek üzere hareket ettiğinde, Sûmenât ahalisi sultanı defetmek için bir hayli asker topladıkları gibi çeşitli silahlarla ve aletlerle donanmışlar idi. Hatta büyücüler bile bu işte görevlendirmişlerdi.

5 Sultan düşünüp taşındıktan sonra cuma gününde onlara saldırmaya karar vermişti. Cuma günü gelince, onlara karşı taarruza geçmiş ve kalelerinin etrafını tüm ordusuyla kuşattığı gibi ordusu, ok, kılıç, taş ve diğer aletler ile kaleye saldırmıştı. Savaş günün ortasına kadar tüm hızıyla devam etmişti. Bu vakit geldiğinde İslâm ordusunun muzaffer olması için minberlerden dualar okunmaya başlamıştı. Sultanın ordusu birlikte saldırıya

10 geçmiş ve mel'un düşmanları perişan ve mağlup etmişlerdi. Ayakları titredi ve kalenin dört duvarında artık cesur askerlerden kimse kalmamıştı.

Müslümanlar kurdukları merdivenlerle surun içine girip kimsenin erişemediği o sağlam kaleyi (Allah'ın tevfiği ve teyidi ile) zaptetmeyi başarmışlardır. Allah Teâlâ'nın vaad buyurduğu gibi: *“Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti: Onlara mutlaka yardım edilecektir. Şüphesiz ordularımız galip gelecektir.”*¹

İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî el-Cüveynî şöyle zikreder: Sultan Alparslan Ebû Şücâ Muhammed b. Dâvûd b. Selçuk devrinde Rum ülkesinden büyük bir ordu İslâm diyarına doğru harekete geçmiş, yollar kapanmış ve çözüm bulmak zorlaşmıştı. Bütün yeryüzüne yayılıp her yeri ele geçirmeleri korkusu oluşmuştu. Öyle ki halk bundan tedirgin ve muztarip olmuş ve çözüm önerileri farklılaşmıştı. Sultan Alparslan ise cesurca onlara doğru yürümüşdür. Onlar sayılarının fazlalığına güvenip mağrur oldukları

20 gibi Allah'ın kahrından da gâfil idiler. Sultan (Allah, kendi rahmetiyle onu [hatalarını] örtsün) düşmanın fazlalığını umursamadığı gibi saldırılarına aldırmandan kendisini Allah'ın hükmüne ve belirlediği kadere teslim etmişti. Hak bayrağını kaldırıp onlara karşı şiddetli bir şekilde savaşmıştı. Her iki taraftan da çok sayıda insan canını kaybetmişti ve kanlar dökülmüştü.

1 Saffât, 37/171-173.

نانجه منقول است جون سلطان سعيد محمود سبکتکین (رحمه الله تعالى) جهت فتح سومنات به آن جانب رفت، أهل سومنات لشکر بسیار جمع کرده بوذند و سلاحها و آلات و أسباب دفع سلطان از هر کونه معدّ داشته بوذند. و ساحران کی آورده بوذند کی بسحر دفع کنند. سلطان با خود اندیشه کرد و رای او بران قرار گرفت کی روز جمعه برایشان زند. بس روز جمعه آغاز جنگ نهاد و بهر جانب از جوانب حصار ایشان لشکر فرستاد و بتیر و شمشیر و سنک و دیگر آلات حرب. تا وقت زوال جنگهای سخت کردند تا بدان وقت رسید کی بر منابر دعا کنند. لشکر اسلام را و ظفر و نصره ایشان خواهند. لشکر سلطان باتفاق حمله کردند بران ملاعین. ایشان مغلوب و منهزم شدند و قدمها شان متزلزل شد و برجهای حصار از دلیران و مردان کار خالی ماند. ۱۰

مسلمانان سَلْمَهایی ساخته [۲۵] نصب کردند و بسور بر رفتند و آن شهر حصین و خطّه عدّ را کی هرگز کسی را بران دستی نبوذ بگرفتند. (بتوفیق الله تعالی و تأییده) جنانک وعده فرموده: «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ». و إمام الحرمین أبو المعالی الجوینی آورده کی: در عهد سلطان آلب ارسلان ابوشجاع محمد بن داود بن سلجوق لشکری جرّار بسیار از آقاصی بلاد روم برخاستند و روی بدیار اسلام نهادند. و راهها بسته شد و حیلتها تنک شد و خوف آن بوذ کی بهمه روی زمین درآیند و فرو گیرند. دلهای أهل اسلام خائف و رأیها مختلف شد. سلطان آلب ارسلان دلیروار حرکت کرد و روی به ایشان نهاد. ایشان بکثرت عدد خوف مغرور بوذند و از صدمات قهر إلهی غافل سلطان (تغمذ الله برحمته) از بسیاری ایشان نه اندیشید و از هجوم ایشان نترسید و خود را تسلیم حکم قضا و قدر کرد. و علم حقّ برافراشت و با ایشان حربهای سخت کرد. و از جانبین خون بسیار ریخته شد. ۲۰

Cuma günü geldiğinde Sultan, orduya düşmanın üzerine gidip savaşmayı emretti. Çeşitli bölgelerde bulunan camilerin minberlerine İslâm hatiplerinin çıkıp hutbelerinin sonunda İslâm ordusunun zafer kazanması için dua ettiklerinde ordu bir an kuvvet kazanarak mel'unların saflarını dağıtmaya başlamışlardı. Onlar ise İslâm ordusu karşısında zayıf kalarak dirençlerini kaybedip dağılmışlardı. Önderleri olan Kayser ise esir düşmüştü. Sultan, onun pazara götürülmesini ve orada "nidây-i men yezîd"¹ (açık artırma) yapılmasını emretmiştir. Daha sonra da onu affederek kendisine karşı iyi davranmış ve onu Rum'a geri göndermiştir.

10 Fası

Bunca nimeti veren Allah'a şükretmek, yine nimetleri insanlara inâyet buyuran "mün'im-i bî illet"² (sebepsiz ihsan eden) yüce Allah'ın sağladığı nimetlerden olup O'nun lutfu sayesinde mümkün olur. Dolayısıyla Allah'ın lutfu ve keremi sayesinde yüce sultanın (Allah'ın rızasını kazanmakta ve dinin bayrağını yükseltmekte Allah onu muvaffak buyursun; Allah makamını yüceltsin), tüm halkın refahını sağlamak için gereken tedbirleri alması gerekir. Üstelik namlı vezirlerine şehirlerin imarı ve halkın refahını sağlamakta büyük gayret göstermelerini emretmesi gerekir. Kendisinden önceki yöneticilerin emriyle esnaftan ve diğerlerinden alınan vergi ve haraç miktarının iki mislinin çeşitli binalardan, tarla, bağ ve tarım mahsûlâtından tahsil edilmesini sağlaması gerekir. Halkın devlet adamlarına uymasının, padişahlarına olan güvenlerine bağlı olması hasebiyle onlar arasındaki sınıf farklılığını dikkate alması gerekir. [Yönetici] kendi ve ailesinin maaşını tarımdan ve dine uygun diğer mesleklerden âdilâne ve helâl yollara başvurarak sağladığı takdirde, ancak o zaman, memleketin gelişmesini, her alanda düzenin sağlanmasını ve güvenliğin artmasını ümit etmesi mümkün olur. "Eğer şükrederseniz arttırırım."³

1 Satılmak üzere pazara götürülen bir kölenin fiyatını arttırmak için "daha fazla veren yok mu!" diyerek bağırarak demektir. Bu durum komutanı rezil düşürmek için yapılan bir muameledir.

2 Nasıl ki yağmurun yağması, bulutların olmasına bağlı ise, dünyadaki bütün mahlûkât da sebep sonuç (illet-ma'lûl) kanununa tâbidir.

3 İbrâhim, 14/7.

جون بروز جمعه رسيد سلطان لشكر را فرمود تا با ايشان مطارده مي کنند و بجالشي مي روند. تا بدان وقت رسيد كي خطبای اسلام در أقاصی بلدان بر منبرها دعوت برآيند و خطبه ای کنند [۲۵] و در أواخر خطبه دعا کنند. لشكر اسلام را بنصرة و تأييد و تقويت جون بدان وقت رسيد، بيكبار قوت كردند و آن ملاعين را بشكستند و قدمهای ايشان بلغزيد و اعلام ايشان نكونسار شد و قيصر كي قائد ايشان بوذ گرفتار شد. سلطان بفرمود او را بازار بردند و ”ندآی من يزيد“ كردند. بس او را بطليبد و عفو كرد ازوي؛ و با او برّها كرد و باز روم فرستاد.

فصل

انچه از شكر اين نعمتها در وُسع مُنعم عليهم مي كنجد و آن هم بتوفيق منعم بي عِلّت ”علّت كلمته“ تواند بوذ، آنست كي حضرت أعلی سلطانی (خصّه الله تعالى بمزايا التوفيق في إعلاء أعلام الدين ووفّقه لتحصيل مرضي رب العالمين) زيادت از معهود نظر مرحمت و عاطفت باز حال عموم رعایا فرمايد و فكرهای كلّي در باب رفاھيت طوائف مردم فرموده شود. و وزراي نامدار را مثال دهد تا در تعمير بلاد و ترفيه خواطر عباد جدّ و اجتهاد نمايند. و عوض أموالی كي بدستور سلاطين ماضی از مكاسب زيردستان حاصل می شد، أضعاف مضاعفة آن از عمارت ضياعات و زراعت عقادات حاصل كنند. و ديكر طوائف از رعاة و رعایا على اختلاف طبقاتهم بر مقتضى ”الناس على دين ملوكهم“ بر ايشان اقتدا كنند [۲۶] و وجه معاش خود و عيال از زراعت حلال و ديكر مكاسب شرعيّه حاصل كنند. و در جميع أمور بر حسب إمكان دقائق معدلت مرعی دارند انگاه اميد توان داشت كه روز بروز نعمت أمن و استقامت و فسحت مملكت و انتظام أحوال جمهور در تزايد باشد ﴿لئن شكرتم لأزيدنكم﴾.

Kâinatın Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefat buyurduğu sırada sahâbe-i kirâma (radiyallâhu anhum) şöyle vasiyet buyurmuştur: “Namaz kılınız, size tâbi olanlara iyi davranınız.” Dedi ki, “Namaz kılınız ve elinizin altındakilere iyi davranınız.” Elinizin altındakilere iyi davranmayı 5 müslümanlığın ikinci direği olan namazla beraber zikretti. Bunun vâcipliğine dair bu açık bir delil ve büyük bir vurgudur. Ayrıca Kur’ân ve hadislerde de bu noktaya dair birçok delil bulunmaktadır.

Nükte

Eğer bir tohum doğru ekilirse, on veya daha fazla tohum hâsıl olur ve 10 onun bereketi de yüzden fazlasına bedeldir. Diğer bir deyişle, bâtil yoldan elde edilen bir dinarın değeri, bir tohumun bereketi kadar değerli değildir. *“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lutfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*¹

15 **Kendisi ile başkaları arasındaki adalet:** Şöyle ki hiç kimseye zulüm etmemesi, başkasının da kendisine zulüm etmesine müsaade etmemesi anlamına gelir. Mazlumun, başkasının zulmüne karşı koyacak gücü olmadığından dolayı kendisine yakıştıramadığı bir şeyi de başkaları için arzu etmemelidir. İman ehli olan kimseler, tek nefse sahip gibidirler. 20 Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Mü’minler tek nefis gibidirler.”²

Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (rahmetullahi aleyhi) kendi *Sahîb* adlı kitabında Abdullah b. Ömer’den (radiyallâhu anhum) rivayetle şöyle anlatır: Allah’ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dedi: “Cehennem ateşinden korunmayı ve cennete girmeyi arzu eden kimse, Allah azze ve celle ile ölümden sonra olacak kıyamet gününe inanması gerekir. Zira ölüm gerçekleşecektir. Kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, halka da öyle davranmalıdır.”

1 Bakara, 2/261.

2 “Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Ve Allah’a karşı takvâ sahibi olun. Umulur ki, böylece siz rahmet olunursunuz.” Bkz. Hucurât, 49/10; Ayrıca bkz. Cemâledîn Şeyh Ebü'l-Futûh-i Râzî, *Ravzu'l-Cinan ve Rubu'l-Cenan fi Tefsiri'l-Kur’ân*, haz. Ali Akber Gaffârî, c. I, Kitâbfurûşî-yi İslâmiyye, Tahran, hş. 1356/1977, s. 621.

سید کائنات (صلوات الله علیه) در زمانی کی از دار فنا رحلت می فرمود صحابه کبار را (رضی الله عنهم) وصیت جنین فرمود: ”الصلوة وما ملکت أیمانکم“. کفت: نماز بیای دارید و زبردستان را نگاه دارید. محافظت زبردستان را با نماز کی رکن دوم مسلمانی است قرین کردانید. و این دلیلی واضح و تأکیدی عظیم است بر وجوب آن و دلائل دیگر در قرآن و احادیث بسیار است.

نکته

یک دانه براستی بیافشانند و ده دانه یا زیادت بردارند کی برکت صد دانه و زیادت داشته باشد. جه نسبت دارد با دیناری کی باطل بستانند و برکت حبه نداشته باشد. ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾.

اما عدل میان خود و دیگران: آن باشد کی ظلمی بر کسی [۳۲۶] نکند و نکذارد کی دیگری بر وی ظلم تواند کرد. جه مظلوم عاجز دفع ظلم و تطاول از دیگران نتواند کرد. و آنچه نبسندز بر دیگران نبسندز کس أهل ایمان بمثابت یک نفس اند. قال النبى: (صلى الله عليه وسلم) ”المؤمنون كنفسٍ واحدة“.

و مسلم بن الحجاج القشيري (رحمة الله عليه) در صحیح خود آورده بر روایت عبد الله بن عمر (رضی الله عنهما) کی رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) کفت: ”هر کی دوست دارد کی ویرا دور کنند از دوزخ و او را بهشت برند، باید کی مؤمن باشد بخدای عزّ وجلّ و بروز قیامت. جون مرک بوی در آید و بمردم آرد آنچه دوست دارد کی مردم بوی درآرند“.

Sürekli olarak ihsan ve adalet konusunda hayırlı niyet ve amellerde bulunması gerekir. Müslümanların sıkıntılarını gidermeyi daima göz önünde bulundurmalıdır. Padişahın niyetinin reâyâ üzerinde tam etkili olabilmesi hususundan gâfil olmamalıdır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) 5 şöyle buyurmuştur: “Yöneticinin zâlim olduğu durumda yağmur az yağar, olumsuzluklar ve kötülükler artar.” Şöyle derler: “Bir hükümdarın âdilliği, döneminin bolluğundan daha hayırlıdır.” Büzürgmîhr de şöyle demiştir: “Yönetici bir zülme niyetlendiği zaman bereket ortadan kalkar.”

Şu hikâye meşhurdur: Nûşîrvân bir gün avlanma sırasında ma'iyetinden 10 ayrı düşmüş ve yol esnasında tek başına bir köye varmıştı. Atını bir kapının önüne sürmüş ve su talep etmişti. Kapıyı küçük bir kız açmış, onu o hâlde görünce hemen eve dönerek bir şeker kamışını ezmişti. Suyunu sıkarak bardağa koyduktan sonra üzerine de kamışın kırıntılardan bir miktar serpiştirmiş ve ona getirmişti. Nûşîrvân suyun üzerinde çöpleri görünce suyu 15 aheste içmiş, bitirdikten sonra kıza şöyle demişti: “Su çok lezzetli idi, yalnız keşke şu çöpler olmasaydı.” Kız şöyle yanıt vermişti: “Senin çok susamış olduğunu fark ettim, getireceğim suyu acele ile içip zarar görmeyesin diye bilerek çöplerini üzerine koydum ki yavaş içesin.” Nûşîrvân kızın uyanıklığına hayran kalmıştı. Esasında kızın söylediği şeriat ve mantığa da uygun 20 bir davranıştır. Hadiste şöyle zikredilir: “Su içerken, çok yavaş içiniz; acele acele veya birden suyu dikerek içmeyiniz, aksi durumda hastalanmanıza sebep olacaktır.”¹ Nûşîrvân kıza: “Suyu kaç şeker kamışından elde ettin?” diye sormuştu. Kız: “Bir tanesinden” diye cevap vermiş. Nûşîrvân buna şaşırılmıştır ve daha sonra o köyden alınan vergi defterini inceledikten sonra 25 kendi kendine alınan verginin az olduğunu dolayısıyla arttırılması gerektiğini aklından geçirmişti. Bir süre sonra yine tek başına aynı köyde aynı evin kapısına gidip su istemişti. Yine aynı kız ilk defa olduğu gibi su getirmek için eve dönmüş, fakat bu sefer dönüşü daha uzun sürmüştür. Nûşîrvân sabırsızlanarak kıza şöyle sormuştur: “Neden bu kadar geç 30 geldin?” Kız şöyle cevap vermişti: “Senin için bir şeker kamışından yeterli suyu çıkaramadığımdan dolayı üç şeker kamışını ezerek ancak yeterli suyu elde ettim, oysa daha önce tek bir kamıştan bu kadar su elde edilebiliyordu.” Nûşîrvân kıza: “Bunun sebebi nedir?” diye sormuş. Kız “Bilmiyorum,

1 Bu hadiste müellif, peş peşe suyu yudumlamak ve kafaya dikmek gibi mânalara gelen (عبأ) kelimesini kullanmamıştır; hadisin tam şekli böyledir: “إذا شرب أحدكم فليمض مضاً ولا يغت عبأ فإن الكباد من العب”

و باید کی بیوسته نیت‌های نیکو در باب عدل و احسان و تدبیر تدارک خللهای مسلمانان نصب العین دارد و ازان غافل نباشد کی نیت باذشاه را در باب رعایا اثری تمام هست. بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموده: ”جون حاکم ظالم باشد باران کم آید و ناشایستها بسیار شود“. و گفته اند: ”عدل السلطان خیر من خصب الزمان“. بزرجمهر گفته: ”إذا همَّ الإمام بظلم ارتفعت البركة“.

۵ و مشهورست کی نوشروان روزی در شکار از لشکر جدا شد تنها بدیهی رسید. بدر خانه ای راند و آبی خواست دخترکی بیرون آمد. جون [۲۷] او را دید، برفت و یک شاخ نی شکر بکوفت و از آب آن یک قده بر کرد و خرده خاشاکی جند بر روی آن انداخت و بیاورد. نوشروان جون در آب خاشاک دید بتائی باز خورد. دخترک را گفت: ”خوش آبی آوردی اگر آن خاشاک نبودی!“

۱۰ دخترک گفت: ترا تشنه دیدم و آن خاشاک عمدا افکندم تا آهسته خوری و زبانی نرساند. نوشروان از زیرکی آن دختر تعجب نمود. و این کی او گفت موافق عقل و شرع است و در حدیث آمده: ”إذا شرب أحدكم فليمص مصًا ولا يعب فإن الكباد من العب“. نو شروان سؤال کرد کی: ”آن آب از جندی شکر گرفتی؟“ گفت:

۱۵ ”از یکی“. نوشروان تعجب کرد و جریده خراج آن دیه بخواست و دید کی اندک است. با خود اندیشه کرد کی چیزی زیادت کند. بعد از مدتی هم برین دیه کذر کرد تنها، و آبی خواست. دخترک او را دید. بخانه رفت تا آب آرذ دیر بار آمد. نوشروان تعجیل کرد. جون باز آمد گفت: ”جرا دیر آمدی؟“ گفت: ”از برای انک از یک نی شکر قدر کفایت تو حاصل نشد؛ سه نی شکر بکوفتم تا جندین آب بر آمد؛ کی بیش ازین از یکی برآمدی“. نوشروان گفت: ”سبب جه باشد؟“ گفت: ”نمی دانم؛

۲۰

ancak padişahın köyümüze karşı zulmetmek niyetinde olduğunu duydum.” diyerek cevap vermişti. “Padişah kötülük yapmaya niyetli olduğu zaman bütün her şeyin bereketi de kaybolur.” Nûşîrvân şaşırmış, niyetini olumlu yönde değiştirmiş ve o kızı kendisine eş olarak istemişti.

5 Halka nasıl hükmediyorsa kendine nefesine, çocuklarına ve akrabalarına da aynı şekilde hükmetmelidir. Bu konuda ayrımcılık yapılmamalı. Âişe (radiyallâhu anha) Peygamber’den (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle rivayet eder: “Kıyamet gününde azze ve celle olan Allah’ın gölgesine daha fazla ulaşabilenlerin kim olduklarını biliyor musunuz?” “Allah ve Resûlü

10 bilir.” diye cevap vermişlerdir. O şöyle demiştir: “Onlar hakkın kendilerine verildiğinde kabul edip kendilerinden istendiğinde de bahşedenler ve halka kendi aileleri gibi hükmedenlerdir.”

Güvenilir kişilerden rivayet edildiğine göre Acem hükümdarları, Nev-rûz ve diğeri Mihricân¹ olmak üzere yılda iki kere “hâcib olmaksızın” tüm

15 halkın iştirak ettiği bir ziyafet ve tören hazırlarlardı (mezâlim). O sırada ister soylu, ister asker, isterse sıradan reâyâ sınıfından bütün halk özgürce şikâyetlerini padişaha iletebilirdi. Törenden birkaç gün öncesinde münâdîler şöyle bir çağrıda bulunuyorlardı: “Padişah falan günde halkla bir araya gelip, onların isteklerini yerine getirecektir.” Halk ise padişaha arz etmek

20 üzere mektuplar yazıp isteklerini dile getirmek için o gün padişahın huzuruna hazır bulunuyorlardı. Birçoğu da padişahın korkusuyla yaptıkları zulümden geri çekilir ve hasımları ile anlaşılırdı. İşte o gün padişah yerinde oturmuş vaziyette şöyle seslenirdi: “Bir başkasını meneden kimsenin kanından padişah bîzardır/sorumlu değildir.”

25 Bu vesileyle halkın şikâyetleri padişaha arz olunurdu. Ve bunlar tek tek incelenirdi. Padişah ile ilgili herhangi bir şikâyet olduğunda, padişah yerinden kalkar mu’bidlerin (Zerdüşt âlimlerinin büyüğü) kadılık meclisine giderdi. Orada onun huzurunda şikâyetçi olan kişinin karşısında dizleri üzerinde çökerek şöyle derdi: “Bu

30 şahsın hakkını benden al ve hiçbir şekilde bana meyl etme ve kayırma.”

1 İran Güneş takvimine (Şemsi) göre son baharın ilk ayının (Mihir) 16. günü, özellikle meşhur Nûşîrvân dönemi itibarıyla her sene bayram günü olarak kutlanmıştır, Nevruz ve Mihricân (Mihrigân) günleri bütün halkın katılımıyla millî bayram olarak çeşitli törenlere sahne olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Deh-hudâ, *Luğatnâme*, c. XIV, Müessesesi-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1377/1998, s. 21897-21899.

مکر بادشاه نیت ظلمی بر دیه ما کرده؛ کی شنیدم کی جون بادشاه نیت بد کند [۲۷] برکت از همه چیزی بشود“. نوشروان را عجب آمد و نیت خود را نیکو کرد و آن دخترک را بزنی بخواست.

باید کی حکم بر نفس خود و فرزندان و نزدیکان خود همچنان کند کی بر رعایا می کند و هیچ فرق نهد. عائشة (رضی الله عنها) روایت کند کی بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) فرمود کی: ”هیچ دانید کی کیانند کی بیشتر رسند بسایه خدای تعالی روز قیامت؟“ گفتند: ”خدای و رسول خدای دانند“. گفت: ”ایشان باشند جون حق بایشان دهند قبول کنند، و جون حق ازیشان خواهند بدل کنند؛ و حکم بر مردم همچنان کنند کی بر خود و اهل خود کنند“.

و از ثقات منقول است کی: ملوک عجم را عادت آن بود کی در سالی دو نوبت بارعام دادندی؛ روز نوروز و مهرجان. و درین دو روز حاجب نبودی. و هر کس کی خواستی از وضع و شریف و رعیت و لشکر درآمدی. بس بچند روز پیش ازان منادی ندا کردی کی: ”فلان روز با عام است و کارهای ارباب حاجات خواهیم گذارد“. مردم قصه نوشتندی و حجتها اقامت کردند و دران روز بدرگاه حاضر شدند. و بسیار بودی کی از ترس بادشاه رد مظالم کردند و با خصمان ساختنی؛ جون آن روز درآمدی، بادشاه در بارگاه نشستی و ندا کردی کی: ”هر کس کی [۲۸] کسی را منع کند، بادشاه از خون او بیزارست“.

بس قصه های مردم بعرض بادشاه رسانیدندی و یک یک نگاه کردی اگر دران میان کسی از بادشاه نالیده بودی از جای برخاستی و به مجلس قضا پیش موبذ موبذان رفتی و برابر خصم بدو زانو بنشستی. گفتی: ”داذ این شخص از من بده و هیچ میل و محابا مکن البتّه و أصلاً“

Bu sırada münâdiler, yüksek ses ile halka şöyle seslenirlerdi: “Padişahın şikâyetçi olan kimseler öne gelsin, padişah şu an mu’bidin huzurunda oturuyor.” Padişah mu’bide şöyle derdi: “Allah Teâlâ’nın nezdinde padişahın işlediği suçtan beteri yoktur.” “Hakkın nimetleri için şükretmek ve hakkı yerine getirmek padişaha farz kılınmıştır. Halk arasında adaleti uygulamak, onların sıkıntılarını gidermek, haksızlıkları ve zulümleri önlemek padişahın görevlerinden olup bunları uygulaması farz kılınmıştır.” “Ey mu’bidlerin mu’bidi, iyi bak, iyi bak! Öyle ki kıyamet gününde beni kendi hâline ağlatmayasın (acıtmayasın); Allah Teâlâ’nın bana soracağı her soruyu (hesabı) ben de sana soracağım ve seni sorumlu tutacağım.” Mu’bid şöyle dedi: “Hak Teâlâ’nın ümmetini mesut etmesi ancak onların başına senin gibi birisini hâkim ederek mümkün olur, bunun ispatı da senin şu an ağzından çıkan sözlerdir.” Böylece padişahın şikâyetçi olan kimsenin hakkını mu’bid tamamıyla alırdı. Eğer iddiası bâtil ise ve davasına dair herhangi bir delili yoksa onu cezalandırırdı.

Padişah halkın haklarını yerine getirip adaleti uyguladıktan sonra Allah’a hamd ve senâ edip yerine otururdu. Başına tacını takıp devlet erkânına ve yakınlarına dönüp onlara şöyle derdi: “Ben hakemlik konusunu ilk kendimden başlattım ki kimse hile edip başkasına zulüm edebileceğini zannetmesin. Dolayısıyla aranızda şikâyetçisi olan kimsenin, şikâyeti olanı kendisinden hoşnut ve memnun etmesi gerekir.” Mezâlimin yapıldığı gün padişaha en yakın olan kimse, en zayıf olan kimse olurdu.

Saîd, mağfur ve mücahid sultan Mübârizüddîn Muhammed b. el-Muzaffer¹ (Allah kabrini nurlandırсын makamını cennet eylesin), dinin ahkâmını yaymak adına kendisinden şikâyetçi olan kimsenin davası üzerine Şîraz’ın yüce mahkemesinde (Allah o beldeyi belâlardan korusun) hâkimin karşısına çıkmış ve oturmuştur. Hak iddia eden kimse ile hazır bulunup davasını beyan ettikten sonra müslümanların kadısı, şikâyetçi olanın hakkını kendisine ödettirmiştir. Buradaki maksat, başkalarının yüce şeriatın ahkâmına boyun eğmelerini ve birbirinin hakkını eda etmelerini sağlamaktır. Allah en doğrusunu bilendir.

1 Muzafferî Hânedanı’nın kurucusu olan Muzaffer’in oğlu ve Şah Şücâ’nın babasıdır. Hânedan hakkında geniş bilgi için bkz. R. Kurtuluş, a.g.m, s. 419-420.

بس ندا کردند کی: ”هر که با بازشاه خصومتی دارد، فراتر آید تا کارش بگذارند کی بازشاه بیش موبذ نشست است.“ بس بازشاه موبذ را گفتی: ”هیچ کناه بزرگتر از کناه بازشاهان نیست نزد ایزد تعالی؛ و بر بازشاه واجب است کی حق نعمت ایزد تعالی بکزارذ برعایت رعیت و عدل کردن درایشان و حمایت و اعانت ایشان؛ و دست تعدی و تطاول ازیشان کوتاه کردانیدن؛ ای موبذ موبذان نگاه کن و نکر تا مرا بر خود نکرسانی در موقفی دیگر؛ چه هر چه ایزد تعالی از من برسند من از تو برسم و باز کردن تو کنم.“ موبذ گفتی: چون حق تعالی بندکان خود را سعادت دهد سرداری چون تو بر ایشان کمارذ؛ و چون خواهد کی بندکان بدانند کی این سرور نزد خدای تعالی چه قدر دارد، بر زبان وی این روز کی بر زبان تو می راند. بس چون موبذ بدانستی کی آن کس بر بازشاه [۲۸] حقی دارد حق آنکس بتمامی بدادی و اگر دعوا باطل کردی و حجّتی نداشتی او را عقوبت کردی.

چون بازشاه از مظالم فارغ شدی خدای را حمد و ثنا گفتی و بر تخت نشستی و تاج بر سر نهادی و روی بخواصّ و مقربان کردی و گفتی: ”من آغاز داوری بخود کردم تا هیچ کس طمع نکند کی ستم بر دیگری می توان کرد. بس هر کی از شما خصمی دارد باید کی وی را خشنود کند.“ و هر کس کی بوی نزدیکتر بوذی آن روز ضعیفتر بوذی.

و سلطان سعید مغفور مجاهد مبارز الدین محمد بن المظفر (طیب الله ثراه وجعل الجنة مثواه) جهت تمشیت احکام دین با شخصی کی بر وی دعوت داشت بمحکمه علیه شیراز (حماهما الله تعالی من الآفات) حاضر شد و در برابر خصم نشست تا آنکس مدعی خود را بیان کرد و قاضی مسلمانان او را بنشاند تا حقوق آنکس بادا رسانید. و غرض آن بوذ تا دیگران احکام شریعت غرّا را کردن نهند و تن در ادای حقوق یکدیگر دهند، والله أعلم.

Fasıl

Bu memleketin halkının mesut olduğunu gösteren şeffaf ve bariz kanıt, onların eyalet ve saltanat yönetiminin İslâm'ın padişahına (Allah senin saltanını başarılı kılsın, hükümetin pâyelerini ebedî kılsın) bırakılmış olmasıdır. Şüphesiz herkesin mâlûmudur ki o, akıl, adalet, keramet ve davranış alanlarında dönemin en üstünü ve diğer faziletlerde de dönemin melik ve sultanlarını aşmıştı.

Allah, kulunun hayrını istediği takdirde

Doğrusunu Allah bilir ama onu hükümdar kılar

Allah Teâlâ, mümkün olan tüm faziletlerle bu zât-ı şerifi donatmış ve faziletleri gittikçe de artmıştır. Dünyada isminin hayırla anılması gün geçtikçe artacağı, âhiret ve dünya saadetlerinden nasibini alıp her gün katlanacağı, tüm âlemin onun merhameti ve şefkati sayesinde bütün kötülüklerden kurtulacağı, adalet ve ihsanın yayılması ve refâhın artırılması sayesinde de Hâtem ve Nûşirvân gibi meşhur şahsiyetleri gölgesinde bırakacağı güçlü bir şekilde umut edilir.

Şiir

Allah'ın bütün âlemin yönetimini

Tek bir kişide toplamaya zor değildir

“Allah'ım, senin sevip razı olacağın amellerde padişahı muvaffak eyle.”
Bu duaya âmin diyenlere de Allah rahmet buyursun.”

Başkaları arasında uygulanan adalet: İki bölümden oluşmaktadır. Biri ölmüş olanlar ile yaşayanlar arasındadır. Diğeri ise yaşayanlar arasındadır.

Ölen ve yaşayan arasındaki adalet, ölenin ettiği vasiyetleri yerine getirmektir. Borçlarının geride bıraktığı şeylerden ödenmesini sağlamaktır. Ödeyecek durumda olmadığı takdirde borcu olduğu kimselerden uygun şekilde helâllik alarak onu borcundan kurtarmak gerekir. Vakfedenin vakfettiği şeylerle ilgili koştuğu şartlara uygun hareket etmektir. Zira onun yaşarken kendinden ve ailesinden esirgeyerek ihtiyaç sahipleri ve müstahak olan kimseler için hazırladığı herhangi bir mal, vakfettiği kimselerin boğazından koparılıp alınırsa, bu kendi nefesine, ölen kişiye ve müstahak olanlara karşı yapılacak en alçak ve çirkin zulümdür.

فصل

بر سعادت این مملکت دلیلی واضح و برهانی لائح است کی زمام سلطنت و آیالت ایشان را در قبضه فرمان بادشاه اسلام (خلد الله تعالی فی ازدیاد التوفیق آیام سلطنته) [۲۹] نهادهاند کی بحقیقت در علم و عقل و عدل و مکارم و محامد بی شائبه تکلف بر اهل آفاق فائق است و در جمیع فضایل قصب سبق از ملوک و سلاطین روزگار بوده.

رَأَى اللهُ عَبْدَ اللهِ خَيْرَ عِبَادِهِ فَمَلِكُهُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالْعَبْدِ

هر فضیلت کی حیّز امکان است (فیاض ذو المنن عمّت الآؤه) بفضل عمیم خود درین ذات شریف و عنصر لطیف جمع فرموده و روز بروز در تزاید است؛ و امید واثق است کی توفیق اکتساب سعادت آخروی و نیک نامی دنیا هر روز متضاعف شود؛ و جهانیان در ظلّ مرحمت و رافت او بکلی از نوآئب حدثان و حوادث دوران امان یابند؛ و در تمهید قواعد عدل و تجدید رسوم احسان رقم نسیان بر مآثر حاتم و نوشروان کشند.

شعر

لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَنَكِرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ

(اللهم وفقه لما تحب وترضى ويرحم الله عبداً قال آمينا) ۱۵

اما عدل میان دیگران: دو قسم است قسمی میان مردکان و زندکان و قسمی میان زندکان: اما انچه میان مرده و زنده باشد: [۲۹] آنست کی وصایای ایشان را تنفیذ کنند و قروض ایشانرا از متروکات ایشان ادا کنند. و اگر ایشانرا مال نباشد سعی نمایند کی باستحلال از خصم و غیر آن کردن ایشان ازان آزاد شود. و در موقوفات ایشان بر مقتضای شرط واقف عمل کنند. جه مالی کی دیگری از خود و عیال خود باز گرفت و محتاجان و مستحقان را آماده داشت، از کلوی ایشان بازگرفتن ظلمی شنیع باشد. بر نفس خود و بران مرده و بر مستحقان

Nefsin alçaklığı ve kişinin acımasızlığının göstergesidir. Dolayısıyla böyle bir amel işleyen kimseyi, padişahın ciddi anlamda dersini vererek cezalandırması gerekir. Canlılar arasında olan adalet: Tüm durumlarda eşitliğin uygulanmasına dikkat etmelidir ve hiçbir şekilde taraf tutmamalıdır. Bu da iki şartla gerçekleşir:

Birincisi: Halk sınıflarını birbiriyle eşit tutarak birinin diğerine musallat olmasına meydan vermemesiyle mümkün olur. Halk sınıflarından her tâifeyi kendi sahip olduğu yeteneğine, özelliklerine ve istihkakına göre değerlendirip bunların gelişimine gayret göstermelidir. En iyi olanları ve hayırseverleri aziz kılmalı ve onlara ikramda bulunmalıdır. Mümkün olduğu kadar onlarla görüşmeli, onlarla oturup kalkmalıdır. Zira Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bir padişaha hayır dilediğinde, ona sâlih bir vezir nasip eder.” Vezir padişahın yapması gereken hayırlı işleri unuttuğu durumlarda ona hatırlatır; unutmadıysa da ona hayırlı işlerin yapılmasında yardımcı olur. Reâyâyı aziz kılar; iyiliğe teşvik eder ve kötülükten sakındırır, şer çıkarıcıları tahkir ve mağlub eder; ceza, tehdit ve yaptırımlarla onları kötü amellerden meneder. Sapkınları dine uygun bir şekilde cezalandırıp, şeriat sınırlarını belirterek, onların kendisinden korkmalarını sağlar. Şu bilinen bir deyimdir: “Korkutucu ve caydırıcı olmak, şefkatli olmaktan daha hayırlıdır.”

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Kıyamet gününde valileri [Allah'ın huzuruna] getirirler; Allah (subhânehu ve teâlâ) onlara şöyle sorar: “Sizler benim yeryüzünde çobanlarım ve hazinedârlarım idiniz, neden size emrettiğimizden daha fazla “had”¹ cezası verdiniz?” Vali şöyle cevap verir: “Ey Rabbim, ben onlara kızdığım için dolayı böyle yaptım.” Allah Teâlâ ona şöyle buyurur: “Senin hışmının benim hışmımdan daha fazla olmasını nasıl düşünebilirsin?” Başka birisine de Allah şöyle sorar: “Halkı sana emrolunandan daha az cezalandırmanın sebebi nedir?” O da şöyle cevap verir: “Ya Rabbim, onlara şefkatli ve nazik davrandım.”

1 İslâm ceza hukukuna göre “Had” cezası, cezaî müeyyide grubuna ait olup, zina, iftira, hırsızın elinin kesilmesi, silahlı gasp, yol kesmek, eşkiyalık gibi suçları işleyenlere karşı uygulanan, kisas, kırbaç, sopayla dayak atmak gibi ağır cezalandırma yöntemlerine verilen isimdir, bkz. Ali Bardakoğlu, “Had”, *DİA*, XIV, Ankara, 1996, s. 547-551.

و علامت دنائت نفس و شقاوت شخص باشد. و سزد کی بادشاه این جنین کس را تادیب بلیغ فرماید و سیاست در حق او فرو نکند. و اما عدل میان زندکان: آنست کی جمیع قضایا میانۀ ایشان سویت رعایت کند و بهیج وجه میل بیک طرف نکند. و این معنی بدو شرط محقق شود:

۵ یکی انک اصناف مردم را با یکدیگر متعادل و متساوی دارد و نکند کی بعضی ازیشان بر بعضی غالب و مسلط شوند. بل هر طائفه را بحسب استعداد و استحقاق ایشان بر جای خود بدارد و در تکمیل و اصلاح ایشان کوشد. اخیار و ابرار را اعزاز و اکرام کند و تا تواند مجالست و اختلاط با ایشان کند. جه رسول خدای [۳۰] (صلی الله علیه و سلم) فرموده کی: ”جون خدای تعالی ببادشاهی خیری خواسته باشد، او را وزیر صالح روزی کند.“ کی اکر کار نیک فراموش کرده باشد با یاد وی دهد. و اکر فراموش نکرده باشد ویرا دران معاونت کند و متوسطان را نیز عزیز دارد و بر خیر ترغیب و تحریض کند. و اشرار را با ذلال و تحقیر مقهور دارد بزجر و تهدید و وعد و وعید از شرارت منع کند و اقامت حدود شرعیّه و تعزیر و تحریک اهل ضلال بر وجه شرع جنان کند کی کمراهان از وی خائف و هراسان باشند. جه

۱۵ در مثل سایر است ”رَهَبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحْمَوْتٍ“ .

رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) گفت: ”والیان را بیاورند روز قیامت و خداوند سُبْحانَه و تعالی ایشانرا کویذ شما شبانان من بوذید و خزینه داران زمین من جه شما را بران داشت کی ایشانرا حدّ زدید زیادت ازان کی شما را فرموده بوذند؟ والی کویذ: ”ای خداوند من خشم کردم بریشان.“ خداوند تعالی فرمایدکی: ”کجا سزد کی خشم تو زیادت از خشم من باشد؟“. دیگری را کویذ: ”جه ترا بران داشت کی حدّ کمتر زدی از آنچه ترا فرموده بوذند؟“ کویذ: ”خدایا رحمت کردم بر وی.“

۲۰

Allah azze ve celle şöyle der: “Senin benden daha rahîm olman nasıl mümkün olabilir? Sonra şöyle buyurur: “Her ikisini de alın cehenneme götürün!”

Büzürgmîhr'e şöyle bir soru sormuşlar: “Hangi padişah daha iyi ve daha latiftir?” O şöyle cevap vermiş: “Suçsuz olana güven, suçlu olana da korku hissettiren padişah.”

İkinci Şart: Mal, mevki, güvenlik, âsâyiş ve benzeri müşterek hayratı halk arasında doğru ve eşit biçimde taksim etmektir. Herkese hak ettiğini verecektir. Taraf tutma ve zulümden sakınmaktır. Başkasının malında gözünü olanın önünü kesecek, şeriat hukukuna aykırı olarak mal ve mülk edinenlerden malları geri alarak gerçek sahiplerine verecektir. Akrabalık, yakınlık ve dostluk gibi sebeplerden dolayı taviz vererek insanlara karşı zâlim davranmayacaktır.

Hilâfet sırası, Emîrû'l-mü'minîn Ömer b. Abdülazîze (radiyallâhu anh) gelince, ister kendi elinde bulunan isterse yakınları nezdinde olan mezâlimin tümünü [daha önceki dönemlerde başkalarından gaspedilen mal ve mülkü] sahiplerine geri vermiştir.

Nakledilir ki bir gün Humus zimmîlerinden yaşlı bir adam kalkıp ona şöyle demiştir: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, senden benim hakkımda âdilce ve doğru karar vermeni istiyorum.” “[Mevzu] nedir?” diye sordu. O şöyle dedi: “Abbâs b. el-Velîd b. Abdülmelik, benden bir arsayı gasp ederek almıştır.” [O sırada] Abbâs mecliste oturuyordu. Ömer ona şöyle sordu: “Yâ Abbâs, ne diyorsun?” Abbâs şöyle cevap verdi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, o arsayı Velîd b. Abdülmelik iktâ olarak bana vermiştir ve buna dair yazdığı senedi de mevcuttur.” Ömer şöyle dedi: “Ey zimmî, sen ne diyorsun?” O şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, ben de senden bizim aramızda Allah Teâlâ'nın kitabına göre hakemlik yapmanı istiyorum.” Ömer şöyle dedi: “Allah Teâlâ'nın kitabı haktır ve onun kitabına uymak, Abdülmelik'in vesikasına uymaktan daha geçerlidir. Ey Abbâs, ayağa kalk ve bu adamın hakkını ona öde!” Abbâs da onun dediğini yerine getirdi. Eğer bir kimse gasp, kumar, hırsızlık vs. gibi yollardan şeriate aykırı olarak başkasının malını elde etmişse, onun cezalandırılması gerekir. Öyle ki o kişi o kötü amelini terk etsin ve başkaları da onun başına gelen akıbetten ders alsınlar.

İkinci bâb adalet konusunu tamamlayan hususlar ve onun bazı tafsilatlarını içerdiğinden dolayı bu konuyu burada tamamlamış olacağız.

خدای عزّ وجل کویذ: [۳۰] ”و جرا باید کی تو از من رحیم تر باشی؟“ بس فرماید:
 ”هر دو را بگیریذ و بدوزخ بریذ“.

بزرجمهر را برسیدند: ”کدام باذشاهی بهتر و باکیزه تر؟“ گفت: ”انک بی کنه از
 وی ایمن باشد و کنه کار ترسان“.

۵ شرط دوم انک، خیرات مشترکه را جون مال و جاه و امن و سلامت و أمثال آن
 براستی و سویت میان ایشان قسمت کنذ. و نصیب هر یک بقدر استحقاق بدهذ و از
 میل و جور اجتناب نماید. و اگر کسی طمع در حقّ دیگری کرده باشد، منع کنذ. و
 تصرّفات باطله را بر مقتضی شرع انتزاع نماید و بمستحقّ رسانذ. و بسبب قرابت و
 صداقت و أمثال آن تفاوتی نهنذ.

۱۰ جون نوبت خلافت به أمير المؤمنین عمر عبدالعزيز (رضي الله عنه) رسید، هر چیز کی
 در دست او بود یا در دست یکی از اقارب او از مظالم، همه را با أصحاب آن ردّ کرد.

و نقلست کی بیری ذمی از اهل حمص برخاست و گفت: ”یا أمير المؤمنین، از تو می
 خواهم کی در شان من بعدل و راستی حکم کنی“. گفت: ”جیست؟“ گفت: ”عبّاس بن
 الولید بن عبدالملک زمینی بغصب از من گرفته است“. و عبّاس نشسته بود، عمر گفت:
 ۱۵ ”یا عبّاس، جه می کویی؟“ گفت: ”یا أمير المؤمنین، ولید عبدالملک آنرا باقطاع بمن داده
 است و مرا بان سجلی نوشته“. عمر گفت: ”أی ذمی، تو جه می کویی؟“ [۳۱] گفت:

”یا أمير المؤمنین، من از تو می خواهم کی میان ما حکم کنی بکتاب خدای تعالی“. عمر
 گفت: ”کتاب خدای تعالی أحقّ است بآن کی متابعت کنند از کتاب ولید عبدالملک،
 برخیز ای عبّاس وضیعت را بوی ردّ کن“. عبّاس همجنان کرد. و اگر کسی بطریقی
 ۲۰ خلاف شریعت چیزی را از کسی ستانذ جون غصب و قمار و سرقه و أمثال آن تعریک و
 تأدیپ و اقامت حدود لازم شمرذ. بنوعی کی انکس ترک کنذ و دیگران ازان اعتبار گیرند.
 و جون باب دوم از متمّمات عدل است و مشتمل است بر بعضی از تفاصیل آن

اینجا بذین قدر اختصار می رود.

İKİNCİ BÖLÜM

[SULTAN VE YÖNETİCİLERİN UYMASI GEREKEN DİNÎ GÖREVLER]

5 Dinî vazifeler, hükümdarlar ve yöneticiler tarafından muhafaza edilip devamlılığın sağlanması gereken konulardandır. Her ne kadar tüm bu iyi davranışlar adalete dahil olsa da, sultanların (hükümdarların) ve devlet adamlarının uyması gereken bazı meseleleri ayrıntılı bir şekilde zikretmek gerekir. Bunlar ilmî ve amelî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

İlmî kısmını iki tür olarak ele alacağız:

10 **Birinci Tür: [İnsanı Tanımak]**

Şöyle ki insanı tanımak, onun yaratılış maksadını anlamak, hedefinin ne olduğunu bilmek, onun niçin bu dünyaya geldiğini anlamak, saadet ve rezaletinin nelerde olduğunu bilmektir.

15 İnsanların bu âlemde yolcular gibi olduğu basîret ehline kapalı bir husus değildir. Seyahatlerinin başlangıç noktası annelerin karnı olup, varış noktası da âhiret evidir. Ömürlerinin süresi ise seyahatlerinin süresi kadardır. Her ferdin hayat süresi takdir ve tayin edilmiştir. Ne eksilir ne de uzatılır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Her birinin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.*”¹

20 İnsanın alıp verdiği her nefesinde ömrü biraz kısılır. İnsanoğlunun hayatı ve hayatının bitmesi, yaz mevsiminde kar satan adamın hikâyesine benzer. Kardan başka satacak bir şeyi olmayan adam şöyle bağırıyormuş: “Sermayesi erimekte olan kimseye merhametli olunuz!”

25 Bu bağlamda Emîrû'l-mü'minîn Ali Murtaẓâ² (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: Dünya talibi, dünya malına düşkün olan, velev hedeflerine varacak kadar ömrü uzun olan kimsenin durumu, bir binayı yapan fakat yaptıktan sonra tekrardan onu yıkan müteahhidin hâline benzer.

1 A'râf, 7/34.

2 “el-Murtaẓâ” (Murtezâ) Hz. Peygamber (s.a.) tarafından Hz. Ali'ye (a.s.) verilen sıfatlardandır.

باب دوم

در وظائف دینی کی سلاطین و اولو الأمر را از محافظت آن و مواظبت بران جاره نباشد، هر چند مجموع خصایل بسندیده در عدل داخل است لکن خصلتی جند هست کی ذکر آن علی التفصیل می باید کرد. و سلاطین و أمراء را مداومت بران از لوازم است و آن منقسم است بر دو قسم: قسمی علمی و قسمی عملی.

۵ اما قسم علمی در دو نوع یاد کنیم:

نوع اول: انك آدمی را بشناسد و باز داند کی غرض از آفریدن او چیست و مقصد او کدام است و برای چه مصلحت بذین [۳۱] عالم آمده و سعادت او در چیست و شقاوت او از چیست.

۱۰ و بر أهل بصیرت بوشیذه نباشد کی مردم درین عالم بر مثال مسافران اند و مبداء سفر ایشان شکمهای مادران است و مقصد ایشان سرای آخرت است. و مدّت عمر ایشان مسافت سفر است. و مقدار زمان حیوة هر فردی مقدرّ و معین است کی قابل زیاده یا نقصان نیست. قوله تعالی: ﴿فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾.

۱۵ و هر نفس کی بر وی میکذرد چیزی از عمر وی کم می شود. و مثل آدمی در عمر وی و انقضای آن مثل آن برف فروش است کی در تابستان برف می فروخت و متاعی دیگر نداشت ندا می کرد و می گفت: ”ارحّموا من رأس ماله یذوب!“.

أمیر المؤمنین علی مرتضی (رضی الله عنه) درین معنی کویذ: أری طالب الدّنيا وإن طال عمره ونال من الدّنيا سروراً وأنعمنا کبانِ بنی بنیانه فأتته فلمّا استوی ما قد

۲۰ بناه تهدّما.

Halkı, Allah Teâlâ ile buluşma noktası olan Dârüsselâm'a (cennete) davet etmişlerdir. Şöyle buyurur: *"Allah esenlik yurduna çağırır."*¹ Şunu bilmelidir ki bu yolculuğun erzağı takvâdır ve buna sahip olmayan kimse mak-sada varamaz. Şöyle buyurmuş: *"Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvâdır."*²

5 Âhiretin tarlası olan bu fâni dünyada yaşam süresince âhiret için tak-vâ ile erzak elde etmeyen ve şeriatın belirlediği biçimde iyi ameller ekip biçmeyen kimsenin, ölüm vakti gelince, uğruna aziz ömrünü zayi ederek kazandığı malını, mülkünü ve makamını, ayrıca emanet olan vücudunu bile ondan geri alırlar. Ektiğini biçme zamanı gelince, onun kusurlarının
10 semeresi hüsrandan, hasretten, pişmanlıktan ve azaptan başka bir şey ol-mayacaktır. O hâlde: *"Rabbi'nin âyetlerinden bazıları geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o gün-kü) imanı fayda vermez."*³

Adalet şudur ki sermayesi olan aziz ömrünü, fâni dünyanın lezzetle-
15 rine kapılarak geçiren, kendi nefisine uyup eğlenmeye bakan ve âhiretin nefis saadetinden gâfil olan kimse, bu ticarete fâhiş bir zarara uğramış durumdadır. *"Kim yalnız dünya hayatını ve onun zinetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar. İşte onlar, kendileri için âhirette ateşten başka bir şey olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten bütün
20 yapmakta oldukları da boş şeylerdir."*⁴

Hayatını Allah'ı bilerek, salih amellerle geçirmeye, ruhunu kötülükler-den arındırıp fazilet kesp etmeye gayret eden kimse, sonunda muvaffak olur ve başarısı makbul görülür. *"Kim de mü'min olarak âhireti ister ve
25 ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir."*⁵

1 Yûnus, 10/25.

2 Bakara, 2/197.

3 En 'âm, 6/158.

4 Hûd, 11/15-16.

5 İsrâ, 17/19.

و مردم را بدار الإسلام کی موعد لقاء آفریدکار تعالی است خوانده اند جنانک می فرماید: ﴿وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ﴾. و بدانند کی زاد این راه تقوی است و هیچ کس بی این زاد بمقصد اصلی نرسد. و ازینجا فرموده: [۳۲] ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾.

۵ بس هر کس کی در دنیا بمواظبت بر تقوی زاد سرای عُتْبَى حاصل نکند و بوقت فرصت درین سرای فانی کی مزرعه آخرت است بزرع اعمال حسنه جنانجه شریعت فرموده است مشغول نشود، بدر مَرَكْ چون جسد عاریتی و مال و جاه و اسباب دنیاوی کی عمر عزیز را در طلب آن ضائع کرده از وی باز ستانند. و زمان حصار دراید ثمره تقصیر او جز خیبیت و حسرت و ندامت و عذاب نباشد. و دران حال ﴿لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمِنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا﴾.

و انصاف آنست کی هر کس کی عمر عزیز خود را که سرمایه آدمی است در طلب حطام دنیای فانی صرف کند و دست از اکتساب سعادت آخرت نفیس باقی بدارد، تجارتنی خاسر و غبنی فاحش باشد. ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّهَا نُوِّفَ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾.

و هر کی عمر خود را در معارف إلهی و أعمال صالحه و تزکیه نفس از ردائل و تحلیه او بفضائل صرف کند، سعی او مشکور و بنجاح [۳۲] مقرون باشد. ﴿وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾.

Şunu bil ki takvânın kaynağı ve mekânı gönüldür. Hadislerde şöyle ifade edilmiştir: Kendi gönlüne işaret ederek “İşte takvânın yeri burasıdır.”¹ Dolayısıyla gönlün ıslahı ve temizliği konusunda titiz davranmak gerekir. Çünkü gönül, vücudun padişahıdır ve diğer tüm organlar, görünen ve görünmeyen hislerin tamamı gönle tâbidirler. Vücudun iyiliği ve kötülüğü de gönlün iyi veya kötü olmasına bağlıdır. Allah’ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “İnsanın vücudunda öyle bir et parçası (organ) mevcuttur ki o düzgün çalıştığı sürece, bütün vücut da düzenli çalışır; ama ne zaman ki kötü çalışmaya başlarsa, bütün vücudun dengesi bozulur; o da kalptir.”²

Gönlün ıslahı ancak, kalbin hastalıkları olan haset, kibir, cimrilik, hırs ve gazap gibi kötü huylardan arınarak mümkün olur. Dünya sevgisi gönlün en kötü ve zor hastalıklarındandır. Allah Resûlü şöyle buyurur: “Dünya sevgisi, her günahın başıdır.”³

Gerçek şu ki insanın dünya muhabbetine dalması hâlinde onun dermanı ve ondan kurtuluş zordur. Birçok insan bu duruma dâçar olmuştur. Dünya nimetleri ve buna götüren yollar ile âhîret saadetini bir arada toplamaya çalışan kimsenin hâli, su ile ateşi bir arada toplamaya çalışanın durumuna benzer.

Emîr’ü’l-mü’minîn Ali (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Dünya ve âhîret kuma gibidirler. Birisi fazla ilgi görünce, diğeri kıskanır.”⁴ Lâkin dünyada hayatını nefisinin şehveti için değil de aksine halka karşı şefkatli olmak için maslahatlarını gözetmek veya onların giyim, gıda gibi zaruri ihtiyaçlarını gidermek ve fazla zaman buldukça da ibadet etmekle geçirmek hem ibadet hem de dinî işlerden sayılır. “Helâl kazanç, farz olanlardan sonraki farzdır.”⁵

1 Müslim, “Birr ve Sıla”, 32.

2 Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “Musâkât”, 107; İbn Mâce, “Fiten”, 14.

3 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *a.g.e.*, c. VI, s. 388.

4 Bu sözün hadis olduğu da söylenmiştir. Bkz. İbn Ebî Cumhûr el-İhsâî, ‘*Avâli’l-Leâli*, c. I, Dârü l-Hyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2009, s. 277.

5 Buradaki “farz” kelimesinden maksat, İslâm prensiplerine göre farz kılınan “namaz” ve ibadetten sonra helâl kazanç elde etmektir.

و بدان کی منبع تقوی و محلّ آن دل است چنانکه در احادیث آمده: ”التّقوی ههنا“. و اشارت بدل خود فرمود. بس در اصلاح دل سعی و اجتهاد بلیغ نماید کی دل باذشاه وجود است و أعضاء و جوارح و حواسّ ظاهر و باطن همه تبع دل اند. و صلاح و فساد بدن تابع صلاح و فساد دل است. رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) می فرماید: ”إن في جسد ابن آدم مُضغَةً إذا صلحت صلح بها سائر الجسد وإذا فسدت ٥ فسد بها سائر الجسد ألا وهي القلب“.

و طریق إصلاح دل آنست کی او را از صفات ذمیمه چون کبر و حسد و بخل و حرص و غضب و أمثال آن کی أمراض قلب اند باك کرداند. و صعبتین أمراض دل دوستی دنیا است رسول خدای صلی الله علیه و سلّم می فرماید: ”حُبّ الدّنيا رأسُ كلِّ خطيئةٍ“.

و حقیقت انک محبّت دنیا دردی است کی چون قوّت گرفت معالجه و تدارک آن دشوار است و اکثر خلق درین ورطه گرفتارند. و انکس کی کمان برذ کی میان تنعم دنیا و ترتیب أسباب آن و میان سعادت آخرت جمع توان کرد مثل او مثل [۳۳] انکس است کی خواهد کی آب و آتش را با یکدیگر جمع کند.

١٥ امیرالمؤمنین علی (رضی الله عنه) گفته: ”الدنيا والآخرة هما ضرطان إذا ملت إلى إحداهما أغضبت الأخرى“. اما مشغول شدن بدنیا از برای دین نه برای شهوت نفس، مثل صرف کردن عمر در تدبیر مصالح خلق از جهت شفقت بر حال ایشان یا در کسب ما یحتاج ضروری از قوت و لباس تا از سر فراغت بطاعت مشغول تواند شد، هم از قبیل عبادت و امور دینیّه باشد. ”کسب الحلال فریضة بعد الفریضة“.

Peygamberler ve evliyâ, dünya işlerine bu şekilde kendilerini adanmış ve meşgul olmuşlardır. Âhiretin azığı takvâdır ve takvânın anlamının da gön-
 5 lü dünyevî muhabbetlerden arındırmak olduğu sâbit olduğuna göre dün-
 yanın ayıpları ve âfetleri ile âhiretin şeref ve saadetini tanımalıdır. Şunu
 bilmelidir ki değersiz ve fâni dünyaya bağlı kalmak, pek değerli, azim ve
 sonsuz olan âhireti kaybetmek anlamına gelmektedir. Şunu düşünmelidir
 ki birisine âşık olup da onun özlemine tahammül edemeyen kişiye, sevdi-
 10 ği biri ile sadece hızlıca geçen bir gecelik zaman ile bir gece sabrettikten
 sonra bin gece maşukuyla beraber olabilmek arasında tercih hakkı verilse,
 bin gecelik lezzeti tatmak için yalnızca bir gece sabretmek nasıl da kolay
 olacaktır! Ancak bir kimse sabretmeyip bir gecelik zevk uğruna kendini
 bin gecelik lezzetten mahrum ederek azaba dûçar olursa, akıllı olanlardan
 sayılmayıp, ona sefih nisbesi verilir. Kaldı ki çeşitli zorluk ve meşakkatlerle
 15 dolu olan bu güvensiz dünyada kimse selâmet bulmadı, bulamaz, dünya
 tutkunu olan hiç kimse muradına erişemedi ve erişemeyecektir.

Dünya, elden ele gezen bir borç gibidir

Zorluktan sonra genişlik, genişlikten sonra zorluktur

Saadet ehli olanlar için âhiret, en sefalı, keyifli ve herkesin en mut-
 lu olacağı yerdir. Bütün muratlar orada hâsil olur. “*Canlarının istediği*
 20 *ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır.*”¹ Allah Teâlâ şöyle buyurmuş-
 tur: “*Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan*
göz aydınlıklarını bilemez.”² Gönülde bu mâna yerleşip sabitleştiği tak-
 dirde ondan takvâ doğar. Dünyanın hakirliği, istikrarsızlığı ve itibar-
 sızlığı algılanmadığı sürece âhiret için sarf edilen çabalar sonuçsuz ka-
 25 lır. Muhammed b. el-Semmâk (rahimehullâhu) büyük âlimlerden ve
 Allah Teâlâ'nın evliyâsından birisi idi; ettiği vaazlar oldukça etkili idi.
 Hârûnürreşid'in meclislerinden birisinde bulunduğu bir gün, Hârûn
 içmek için biraz su istedi. O Hârûn'a şöyle sordu: “Allah'a yemin et ki
 eğer bu suyu içmekten menedilersen ne yaparsın?” O şöyle cevap verdi:

1 Zuhrûf, 43/71.

2 Secde, 32/17.

و انبیا و اولیاء در امور دنیا بذهن طریق خوض کرده اند. و چون ثابت شد کی زاد آخرت تقوی است و تقوی خالی کردن دل است از محبت دنیا. باید کی عیوب دنیا و آفات آن و شرف آخرت و سعادات آن بشناسد و بداند کی در مراعاة کردن دنیای خسیس فانی فوت شدن آخرت خطیر ابدی است و تأمل کند اگر بشخصی از آدمیان شیفته گردد، چنانکه طاقت فراق او نداشته باشد. و او را معیّر کنند میان انک یک شب بتعجیل در صحبت وی باشد و مفارقت کند و میان انک یک شب صبر کند و بعد ازان هزار شب معشوق را با وی گذارند، چگونه صبر کردن یک شب برای توقع لذت [۳۳-] مشاهده هزار شب بر وی آسان گردد. و اگر صبر نکند و باستعمال آن یک شب خود را در رنج مفارقت هزار شبه افکند او را بسفاهت نسبت کنند و از جمله عاقلان نشمرند، فکیف کی دنیا با این بی ثباتی مالمال انواع متاعب و مشاق است و معلوم است کی هیچ کس در دنیا سلامت نیافت و نخواهد یافت و هرگز طالب دنیا بمراد نرسید و نخواهد.

إِنَّمَا الدُّنْيَا دَهَاتٌ وَعَوَارٌ مُسْتَرْدَةٌ شِدَّةٌ بَعْدَ رِخَاءٍ وَرِخَاءٌ بَعْدَ شِدَّةٍ

و آخرت اهل سعادت را صفا در صفا و سرور در سرور است و همه مرادات انجا حاصل ﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ﴾. قال الله تعالى: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُوَّةٍ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. چون این معنی در دل راسخ شود تقوی ازان منبعث گردد و مادام کی آدمی را حقارت دنیا و بی ثباتی و بی اعتباری آن مخمّر نشود، سعی او برای آخرت ممکن نبود. محمّد بن السّمّاك (رحمه الله) از جمله علمای بزرگ و اولیای خدای تعالی بود و وعظی بغایت مؤثر داشت. روزی در مجلس هرون الرّشید حاضر بود. هرون آبی خواست کی باز خورد. هرون را گفت: ”بخذایت سوکند دهم کی بکویی کی اگر ترا از شرب آن منع کنند، چه کنی؟“ [۳۴] گفت:

“Suyu elde etmek için tüm varlığımı veririm.” O, “Suyu iç, afiyet olsun.” dedi. Suyu içtikten sonra Muhammed şöyle dedi: “Allah’a yemin et ki eğer senin bu suyu içmene mâni olurlarsa onu defetmek için ne yaparsın?” O şöyle cevap verdi: “Onu defetmek için tüm varlığımı veririm.”
 5 Muhammed şöyle dedi: “Ey Emîre’l-mû’minîn, değeri bir su içmek kadar olan varlık için mutlu olmaya değmez!”

Hikâyelerde bildirildiğine göre, padişahlardan birisinin başı çok ağrı-
 maya başladı. Öyle ki artık acısına dayanamıyordu. O sırada tabiplerden
 birisi ona şöyle sordu: “Eğer ben sana derman bulursam, karşılığında
 10 bana ne verisin?” Cevabında padişah “Ne istersen veririm.” dedi. Ta-
 bip “Hükümetin ve saltanatının tamamını bana devretmeni istiyorum”
 dedi. Padişah “Kabul ediyorum” dedi. Tabip, bir tane ekmeğe istedi, daha
 sonra o ekmeği otçuların pazarına gönderip, karşılığında bir demet ikلیل
 15 sardı. Kısa bir süre aradan geçtikten sonra padişah baş ağrısından kur-
 tulup tabibe şöyle dedi: “Artık mülküm senindir.” Tabip de şöyle dedi:
 “Ey padişah, mülk falan istemiyorum. Ben sana sahip olduğun tüm var-
 lığının değerinin sadece bir ekmeğin değeriyle eşit olduğunu hatırlatmak
 istedim.” Bundan dolayı o bitkiyi “İklîlü’l-Mulûk”¹ diye isimlendirdi.

20 Zeyil

Bu bâbda, mal ve mülk edinmek uğruna nice meşakkat ve zahmete
 katlanıp elde ettikleri her şeyi hasret ve pişmanlık içinde bırakıp giden
 meliklerin, sultanların ve zenginlerin hayatlarına ve akibetlerine bakarak
 onlardan ibret alınması gerektiğinin üzerinde durulmuştur.

25 Önceki bunca zâlim padişahlar nerededirler

Bunca servet topladılar, ne servetleri kaldı ne de kendileri!

1 Dehhuda, “İklîlü’l-Mulûk”, *Luğatnâme*, c. V, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1345/1966, s. 3199.

”همه ملك خود بدهم و آب بستانم“. گفت: ”آب باز خور کی نوشت باذ“. جون از شرب آن فارغ شد، محمد گفت: ”بخذایت سوکند دهم کی اکر ترا منع کنند، ازان کی آن اب مشروب را خرج کنی چه کنی؟“ گفت: ”همه ملك خود بدهم و آنرا خرج کنم“. گفت: ”أى أمير المؤمنين، ملكى كى فداى يك شربت آب باشد سزاوار نباشد كى بذان خرّم شوند“.

و در حکایات آمده کی: یکی از بادشاهان را درد سرى سخت پیدا شد، جنانك طاقت آن نداشت. طیبی او را گفت: ”اكر من این درد سر از تو ببرم، مرا چه دهی؟“ گفت: ”هر چه خواهی“. گفت: ”خواهم كى دست از ملك خود بداری و بکلی بمن دهی“. بادشاه گفت: ”قبول کردم“. بس طیب يك نان خواست و بیازار علف فروشان فرستاد و گیاهی نشان داد. و به آن نان دسته ای ازان گیاه بیاوردند. و شکل اکیلی ساخت و بر سر ملك نهاد. و درد سر ساکن شد. بس طیب را گفت: ”اکنون ملك تراست“. طیب گفت: ”ای بادشاه من ملك نمی خواهم؛ غرض آن بود كى ترا اعلام کنم كى قیمت ملك تو بهای نان است“. و آن گیاه را بدین سبب ”اکلیل الملك“ نام کرد.

تذییل

و نظر کردن در احوال ملوک و سلاطین و اغنیاء گذشته و رنجهای کی در تحصیل مال و جاه دنیا کشیدند و رها کردن آن بی اختیار با حسرت بسیار [۳۴] و ندامت بی شمار. و اعتبار گرفتن ازان درین باب مددی تمام است.

أین الأكاسرة الجبارة الأولى کنزوا الكنوز فما بقین ولا بقوا

İkinci Tür: [İnsanın Melekî, Hayvanî ve Şeytanî Vasıfları]

Şu ki insanoglu melekî, hayvanî ve şeytanî sıfatlardan oluşmaktadır. İlim, ibadet ve iffet bakımından meleklerle; şehvet, gazap, kin, kibir ve diğer kötü özellikler bakımdan da hayvanlara benzer. Övünmekte, hokkabazlıkta, başkalarını kandırmak ve sapkınlıkta da şeytana benzer. Dolayısıyla meleklerle ortak olduğu sıfatların üzerinde yoğunlaşarak ilim ve ibadetle uğraşırsa, yüce meleklerin mertebesine yükselir (Melekût âlemi) ve onlarla birleşir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Haşa! Bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir.*”¹ Eğer hoş karşılanmayan çirkin sıfatlarını güçlendirerek nefsanî şehvet ve tabii lezzetler peşinden giderse, kendisini hayvanlar arasında bulur. Bu durumda erkek bir inek (öküz) gibi cahil, köpek gibi alçak ve düşük, aslan gibi kinci, kaplan gibi kibirli, tilki gibi hilekâr, domuz gibi hırslı olur. Kur’ân-ı Kerîm bu konu ile ilgili şöyle buyurmaktadır: “*İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.*”² “*Allah’ın lanetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir.*”³ Eğer insan bu özellikleri kendinde biriktirerek hokkabazlık ve şeytanlık yolundan giderse, şeytanlarla ve iblislerle eşit olacaktır. Kıyamet gününde insanların suretleri, hayatta iken sahip oldukları sıfatlara göre olacaktır. Örneğin, hırslı olan kimsenin yüzü, domuz gibi olacaktır. Ahmak olan kimsenin siması ise eşek şeklinde, kibirli olanınki kaplan gibi ve geriye kalanların siması da bunlar gibi olacaktır.

Ey zâlim, köpeklik yapma, zira (kıyamet gününde) derini soyduklarında

O âlemde sen bir tazı değil, sıradan bir köpek gibi görüneceksin

İlim tahsil edip ona uyan ve iyi davranışlarla dürüst olan kimse ise meleklerle, siddiklere ve şehitlere benzer bir yüz ile kalkıyor olacaktır. “*Bunlar ne güzel arkadaştır.*”⁴

Beyit

Senin içinde şeytanî, ruhanî ve hayvanî sıfatlar mevcuttur

Hangi türden olursan, kıyamet gününde o şekilde görüneceksin

1 Yûsuf, 12/31.

2 A’raf, 7/179.

3 Mâide, 5/60.

4 Nisâ, 4/69.

نوع دوم: انك بدانذ کی انسان مرگب است از صفات ملکی و بهمی و شیطانی کی بعلم و عبادت و عفت شبیه است بملائکه. و شهوت و غضب و حقد و کبر و حسد و دیگر صفات مذمومه شبیه است ببهائم و سباع. و بمکر و خدیعت و اضلال و ضلال شبیه است بشیطان. بس اکر تقویت صفاتی کند کی دران با ملائکه شریک است. و همت خود را بعلم و عمل و عبادت صرف کند، بملائکه و ملاء اعلی ملحق شود. جنانک خدای تعالی کفت:

«إِنَّ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ». و اکر تقویت صفات ذمیمه کند و در بی شهوات نفسانی و لذات طبیعی رود، خود را در صدد بهائم و سباع فرو آورد، انگاه نادانی باشد چون کاوی نر یا خواری چون سکی یا کینه وری چون شیری یا متکبری چون بلنکی یا حیلت کری چون روباهی یا حریصی چون خوکی. جنانک کتاب کریم ازان خبر می دهد: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ»، «وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ». و اکر این صفات را در خود جمع کند و طریق مکر و تلبیس و خدیعت سبرد، در عداد مرده شیاطین و ابالسه باشد. و [۳۵] در روز قیامت صورتها از صفتها کیرند و صورت هرکس بدان صفت بود کی در حال حیوة بر وی غالب بوده باشد. مثلا حریص را در صورت خوک حشر کنند؛ و أحمق را در صورت خر؛ و متکبر را در صورت بلنک؛ و همچنین باقی صفتها. بیت:

تو ای ظالم سکی میکن کی جون این بوست بشکافند ۱۵

دران عالم سکی خیزی نه تازی بل کی کهدانی

و هرکس کی تحصیل علم و عمل کردن بدان و تهذیب اخلاق بروی غالب بود، او را در صورت ملائکه و صدیقان و شهیدان برانکیزانند. «وَحَسَنٌ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا».

بیت

در توروحانی و شیطانی و حیوانی درست از شمار هر کی هستی آن بوی روز شمار ۲۰

Emîrû'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Yüce Allah mahlûkâtı üç tür yaratmıştır. Meleklerle şehvet duygusu olmaksızın, akıl bahşetmiştir; hayvanlara, akıl olmaksızın sadece şehvet duygusu bahşetmiştir; insanlara ise, hem akıl hem şehvet duygusu bahşetmiştir. İnsanlardan şehveti aklına galip gelen kimseden hayvanlar daha iyidir. Akıllı şehvetine galip gelen insan ise meleklerden daha üstündür.”¹ İşte bu sebeptendir ki ehl-i sünnet ve'l-cemaat peygamberleri meleklerden daha üstün saymışlardır. Zira insanoğlunun itaatinde daha çok meşakkat vardır. Çünkü şehvet, gazap ve vesvese ona engel olur. Oysa melekler için, itaat etmek doğal ve zâtî bir durum olduğundan meşakkatsizdir ve herhangi bir engel söz konusu değildir. Allah en doğrusunu bilendir.

Nükte

Bunca kabiliyetlerle donatılmış olan insanoğlunun, “*Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.*”² âyetinde bahsolunduğu gibi cennette Allah Teâlâ'nın civarında ve meleklerin makamında olmak yerine, haşerat ve yırtıcı hayvanların haz aldıkları şeylere kanaat ederek, vaad olunan yüce ve rûhânî lezzetlerden kendini mahrum etmesi büyük bir yazık ve rezilliktir. “*İşte bu apaçık zıyanın ta kendisidir.*”³ Allah'ın kudretinden başka bir güç ve kuvvet yoktur, bütün kuvvetler yüce Allah'ın gücündendir.

Amelî Olan Kısım

Bu hususta sürekli ve istikrarlı olarak uygulanması gereken birkaç sorumluluk vardır. Burada bunlardan yirmi bir vazife zikredilecektir.

Birinci Vazife: [İmâmetin Mânası]

İmâmetin mânasının ve ondan kastedilenin halkı ıslah etmek olduğunu bilmektir. Dolayısıyla (imamın) kendi nefsinin ıslah etmekte başlaması gerekir. Zira kendi nefsinin ıslah etmeden başkasının ıslah etmeye kalkışmanın faydası olmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Siz Kitabı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?*”⁴

1 Hz. Ali'ye nispet edilen bu söz, diğer kaynaklarda, metindekinden biraz farklı olarak kaydedilmiştir. Ancak anlam olarak takriben aynı mânaları ifade eder, bkz. el-Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Bâbüye el-Kumî, *İlelül-Şerâi*, c. I, İntişârât-i Mu'minin, Kum, 1960, s. 4.

2 Kamer, 54/55.

3 Hac, 22/11.

4 Bakara, 2/44.

أمر المؤمنين علي (رضي الله عنه) كفته: "إن الله تعالى خلق الخلق على ثلاثة ضروبٍ خلق الملائكة وركب فيهم العقل ولم يركب فيهم الشهوة وخلق البهائم وركب فيهم الشهوة ولم يركب فيهم العقل وخلق بني آدم وركب فيهم العقل والشهوة فمن غلب من بني آدم شهوته عقله فالبهائم خيرٌ منه ومن غلب عقله شهوته فهو خيرٌ من الملائكة". وازينجاست کی أهل سُنَّت وجماعت تفضيل أنبيا بر ملائكة کرده اند. زیرا که در طاعت آدمی مشقَّت زیادت [۳۵] است، از برای انک شهوت و غضب و وسوسه ایشانرا مانع است. و طاعت ملائکه جبلی و ذاتی است و دران مشقَّتی نیست. زیرا که از موانع خالی است، و الله أعلم.

نکته

حیفی عظیم وغبنی فاحش باشد کی با این استعدادات کی آدمی را مهیاست، بلذاتی کی دران با مکس و دیدان حشرات و سباع شریک است قناعت نماید و از حصول لذات روحانی و مطالب عالیه کی و موذی بجوار رب العالمین و لحوق بملائئ اعلی بود ﴿فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾ محروم ماند. ﴿أَلَا ذَلِكْ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ﴾ ولا حول ولا قوة إلا بالله العلی العظیم".

۱۵ اما قسم عملی وظیفه جند است کی: بران مداومت می باید نمود و درین باب بیست و یک وظیفه ازان یاد کرده می شود:

وظیفه اول

آنست کی بداند کی معنی امامت و مقصود ازان اصلاح خلق است. بس ابتدا باصلاح نفس خود کند چه اصلاح نفس خود نکند، طمع در اصلاح دیگری کردن فایده ای ندهد. خدای تعالی می فرماید: ﴿اتَّأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Bir toplumun yöneticileri sâlih oldukları takdirde o toplum zâlim ve kötü olsa dahi zayi ve fena olmaz.”

5 Fudayl b. İyâz (rahimehullâh) şöyle der: “Eğer benim kabul olunacak bir duam olsaydı, sadece devlet reisi için dua ederdim. Çünkü onun iyi olması, kulların ve memleketin güvenliğidir.”

Sokrat-i Hakîm şöyle der: “Âlemin mutluluğunun kaynağı âdil hükümdardır. Hüznünün kaynağı ise zâlim padişahdır.” Denilmiştir ki “Çağınız yöneticinize bağlıdır. Yöneticiniz iyi olursa çağınız da iyi olur.”

10 Ömer b. Abdülazîz (rahmetullah aleyh) halife olduğunda memleketlerdeki çobanlar şunu sormuşlar: “Acaba Allah'ın hangi iyi kulu mü'minlerin işlerinin başına geçmiştir?” Onlara “Nasıl böyle bir şeyi tahmin edebildiniz?” diye sormuşlar. Onlar da şöyle demiş: “Halife adalet dağıtırsa kurtlar koyunlardan uzak durur.” Şöyle derler: “İki insan türü vardır ki ıslah olundukları takdirde halk da ıslah olur, onlar fakihler ve emîrlerdir.”

15 Akıllı ve uyanık olanlardan gizli değildir ki nefis ıslah olmadan ev ehlini ıslah etmek zor olur. Kendi ev ehlini ıslah etmeden mahalle sakinlerinin ıslahı mümkün olmayacaktır. Mahalle ahalisini ıslah etmediği takdirde elbette ki şehrin sakinlerini ıslah edemez. Şehrin ıslahı olmadan da memleketi ıslah etmesi hiçbir şekilde mümkün olmayacaktır. Nakledilmiştir ki

20 Allah Teâlâ, İsâ'ya (aleyhisselâm) şöyle vahiy buyurmuştur: “Ey İsâ! Önce kendi nefisine nasihat et; nefsin bu nasihata uyarırsa, başkalarına da bu nasihatla bulun. Aksi takdirde benden utan.”¹

25 İmam Gazzâlî, Şeyh Zâhid Ahmed b. Selâm'a (rahimehullâhu) yazdığı risalesinde şöyle demiştir: “Öğüt vermek bir zekâtıdır; bunun nisabı² ise “it-ti'âz”dır (yani nasihati kabullenmektir). Dolayısıyla bu seviyeye ulaşmayan kimse nasıl zekâtını ödeyebilir? Işıktan yoksunsa bir şey, başkalarını nasıl aydınlatabilir. Bir eğri dalın gölgesinin düz olduğunu kim görmüş!”³

1 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *a.g.e.*, c. II, s. 382.

2 Fıkıhta “nisab” kelimesinin anlamı, şerî seviyeye ulaşmak demektir. Yani bir malın zekâtının ödenmesine uygun olması için belirlenen seviyede olması anlamına gelmektedir.

3 Zeynüddîn b. Abdülazîz b. Zeynüddîn el-Mellibârî Ma'berî, *el-İsti'dâd li'l-Mevt ve Su'ali'l-Kabr*, c. I, thk. Ebü'l-Munzar Sa'ad Kerim el-Dir'amî, Kahire, 1987, s. 11.

و بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) فرموده: ”لن يهلك الرعية وإن كانت ظالمة مُسيئة إذا كانت [۳۶] الولاة هاديةً مَهديَّةً“.

فضیل عیاض (رحمه الله) کویذ: ”اگر مرا دعائی مُستجاب بوزی نکردمی الا در باب امام. زیرا کی صلاح او موجب أمن عباد و بلادست“.

۵ و سقراط حکیم می کویذ: ”ینبوع فرح العالم الملك العادل وینبوع حزنهم الملك الجائر“. و گفته اند: ”زمانکم سلطانکم فاذا صلح سلطانکم صلح زمانکم“.

جون عمر عبدالعزیز (رحمةُ الله علیه) بخلافت بنشست، شبانان در بلاد می برسیدند کی: ”کدام بنده صالح است کی امارت مؤمنان بوی رسیده؟“ از ایشان سؤال کردند کی: ”شما جون معلوم کردید؟“ گفتند: ”جون خلیفه عدل می نشیند، کرکان را از کوسفندان باز می دارند“. و گفته اند: ”صنفاً إذا صلحا صلح النَّاسُ الفقهاء والأمرء“.

و بر عقلاً بوشیده نماند کی، تا اصلاح نفس خود نکنند، اصلاح اهل منزل دشوار باشد؛ و تا اصلاح اهل منزل خود نکنند، اصلاح اهل محله دست ندهد؛ و تا اصلاح اهل محله نکنند، اصلاح شهر البتّه نتواند کرد؛ و تا اصلاح اهل شهر نکنند، اصلاح اهل مملکتی بهیچ وجه ممکن نباشد. آمده است کی خدای تعالی وحی کرد بعیسی (علیه السلام) کی: ”یا عیسی، عِظْ نَفْسَكَ فَإِنَّ نَفْسَكَ فَتَنٌ وَإِلَّا فَاسْتَحْيِ مَتِّي“.

امام غزالی در رساله ای کی به بشیخ زاهد أحمد بن سلام (رحمهما الله تعالی) نوشته، گفته: ”الواعظُ زكوةٌ نصابُها الإِتعاضُ فمن لا نصاب له فكيف يخرج عنه ۲۰ [۳۶] الزكاة وفاقد التور كيف يستضيئ به غيره ومتى يستقيم الظلُّ والعود أعوج“.

Aristo, İskender'e şöyle demiştir: "Sen kendin fâsid ve sapkın olduğun hâlde reâyâyâya doğru yolu gösterebilmen imkânsızdır. Fakir olan birisi başkasını zenginleştiremez. Gözü görmeyen birisi başkasına nasıl yol gösterebilir ki?"

5 Rivayet edilir ki bir şahıs çocuğunu Şeyh Mürşid Ebû İshak Kâzerûnî'ye (rahmetullâhi aleyh) götürerek ona şöyle dedi: "Bu çocuk aşırı hareketlidir ve sıcak mizaçlıdır, ona hurma yememesini nasihat et." Şeyh ona, "Şimdi git ve yarın gel" dedi. Ertesi gün tekrar geldiklerinde, şeyh ona hurma yememesini tavsiye etti. Ona "Bu tavsiyeyi neden dün yapmadın?" dedi.
10 Şeyh şöyle cevap verdi: "Dün ben kendim hurma yemiştım, ona hurma yememesini tavsiye ettiğimde kabul etmeyeceğini düşündüm; oysa dün gece bir sene boyunca hurma yememek üzere tövbe ettim, böylece kendisine edeceğim nasihat kabul olunur diye ona bugün bu tavsiyede bulundum."

Tarih kitaplarından anlaşıldığı üzere, her devirde halkın durumu ve mizacı devrin padişahının mizacı ve durumuna uygun biçimde olmuştur.
15 Hükümdar iyi ise halk da iyi olmuştur. O kötü olduğu zaman halk da kötü olmuştur. Bunun sebebi şudur ki insanlar doğası itibariyle başkalarına karşı haset, kin ve kötülük istemek ve kötülük yapmak ve başkalarından kendini üstün görmek gibi özelliklere sahiptir. Onu kötü amellerinden mendecek hükümdarların ve yöneticilerin olmadığını fırsat bilip istediklerini yaparlar.
20

Padişah, dürüst, iyi niyetli, doğru iradeli ve arzulu olursa halk zaruret icabı ona uyar ve nefsinin kötü arzularından vazgeçerek zamanla bu duruma alışır ve bundan nice hayır ve hasenât doğar. Padişah için nâmının bu
25 dünyada hayırla anılması ve âhirette de sevap ve mükâfat kazanması hâsıl olur.

Muzaffer Kermâsânî (rahimehullâhu) şöyle der: "Şer'î âdâb ile terbiye olunmuş kimse, kendisine uyanları da kendisi gibi terbiye eder. Edepten ve terbiyeden yoksun olan kimse, kendisini mahv ettiği gibi
30 başkalarını da zâyî eder." Derler ki: "Padişahlar, pazarlar gibidir.

أرسطو اسکندر را گفت: ”محال باشد کی رعیت را بصلاح توانی آورد، جون تو فاسد باشی؛ و محال باشد کی کسی را هدایت توانی کرد، و تو کمراه باشی؛ فقیر جگونه تواند کی دیگری را غنی کرداند؛ و نابینا کی تواند کی کسی را راه نماید“.

آورده اند کی: شخصی فرزندی را بیش شیخ مرشد أبو اسحق کازرونی (رحمة الله علیه) برد و گفت: ”مزاجش کرم است، او را بند ده تا خرما نخورد“. شیخ گفت: ”فردا باز آی“. روز دیگر باز آمد و شیخ او را نصیحت فرمود تا خرما نخورد. گفتند: ”دی روز جرا نصیحت نکردی؟“ گفت: ”من خرما می خوردم، و کمان آن بوذ کی از من قبول نکند. دوش توبت کردم تا یک سال نخورم و امروز او را نصیحت کردم تا محلّ قبول یابد“.

و از کتب تواریخ معلوم می شود کی وضع حال و مزاج رعایا در هر روزکاری مناسب وضع و حال و مزاج بادشاه وقت بوذ، اگر نیک بوذند و اگر بد. و سبب آنست کی طبایع مردم بر حسد و کینه و بد خواستن و بد گفتن و بد کردن و تفوّق بر دیگران مجبول است. و جون از طرف ملوک و بیشوایان و ازعی نباشد فرصت غنیمت دانند و کام خود بر آرند.

و جون بادشاه راست دل و راست نیت و راست همّت بوذ مردم بضرورت متابعت نمایند و دست از آرزوهای نفس اماره [۳۷] بدارند و بتدریج این معنی بریشان غالب گردد. و بسی خیرات و حسنات ازان متولّد شود و بادشاه را نیک نامی دنیا و ثواب آخرت ثمره دهد.

مظفر قرماسانی (رحمه الله) کوید: ”مَنْ تَأَدَّبَ بِأَدَابِ الشَّرْعِ تَأَدَّبَ مُتَّبِعُوهُ وَمَنْ تَهَاوَنَ بِالْأَدَبِ هَلَكَ وَأَهْلَكَ“. و گفته اند: بادشاهان بر مثال بازارانند.

İnsanlar o pazara, orada yaygın ve revaçta olan ürünü götürür.” Meşhurdur ki Velîd b. Abdülmelik, bayındırlığı ve çiftçiliği önemseydiğinden onun döneminde halk dahi ona benzer yaşamıştır. Süleyman b. Abdülmelik ise eğlence ve içkiye düşkün, ayyaş birisi olduğundan onun halkı da kendisine benzemiştir. Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) ise ibadet, hayrat ve iyi ameller peşinde olan birisi olduğundan onun yöneticileri ve halkı da ona uygun hareket etmişlerdi.

Nefsi ıslah etmenin yolu, onu olabildikçe iyi tanıyarak onu terbiye etmek ve bu hususta da akıl ve şeriat üzerinden gitmektir. Kişi akılı vâsıtasıyla gazabına ve şehvetine hâkim olarak şeriata uygun hareket etmelidir. Çünkü onu kendi doğasına bıraktığı durumda, hevâ, heves ve dünyevî zevkler peşinden giderek bunları alışkanlık hâline getirip sapkınlıklarda kaybolacaktır.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir?*”¹ Hayatı boyunca tüm kulların gönlü, şehvete ve gazaba karşı mücadele ve gayret etmelidir. Ve bunlara muhalefet etmeye ciddi anlamda devam etmelidir. Bunları kendisinden daha güçlü düşmanlar olarak görmelidir. “Senin en büyük düşmanın nefsidir. Öyle bir nefis ki hep yanındadır.”

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), bazı savaşlardan döndükten sonra şöyle buyurmuştur: “Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz.”² Büyük cihattan (cihad-ı ekber) maksat, nefs-i emmâre ile cihad etmektir.

25 **Beyit**

Nefis canavarına karşı Rüstem gibi mücadele etmek gerekir

Nefsimizi yenersek, Efrâsiyâb'ı mağlup etmiş gibi oluruz³

Serî Sakatî şöyle der: “En büyük güç, kendini kontrol edebilmektir. Kendine hâkim olamayan kimse, başkalarına gâlip olmakta âciz düşer.”

1 Câsiye, 45/23.

2 Muhammed Bâkır Meclîsî, *Bahârü'l-envâr*, c. XV, el-Vefâ, Beyrut, 1403/1983, s. 42.

3 Aynı beyit [50⁶] varağında da tekrarlanmıştır.

هر کسی ببازار جنسی برد کی انجا رواجی داشته باشد. جنانک مشهور است کی ولید عبدالملک بر عمارت و زراعت شعفی داشت و أهل روزکار او همجنین بوذند. و سلمین عبدالملک را همّت بر عیش راندن و خوردن و آشامیدن بوذ و رعایای او همجنین بوذند. و عمر عبدالعزیز را (رضی الله عنه) همّت بر عبادت و خیرات و مبرّات بوذ و عمّال و رعایای او همجنین بوذند. ۵

و طریق اصلاح نفس آنست کی بقدر وسع او را بشناسد و در تدبیرهای او استعانت بشری و عقل کند. و بوسیله عقل غضب و شهوت را تابع شریعت مطهره گرداند چه اگر او را بدست طبع رها کند متابعت هوا و لذّات دنیویّه بیش کیرد و بدان معتاد شود، و در تیه ضلالت و غوایت کم شود.

۱۰ قوله تعالی: ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ﴾. و دلّ جمله بنده باید کی در مدّت عمر خود با شهوت و غضب جهاد کند و مخالفت [۳۷] هر دو را کمر بر میان جان بندد و ایشان را دشمنان قوی تر خود داند. ”أَعْدَىٰ عَدُوِّكَ نَفْسَكَ الَّتِي بَيْنَ جُنُبَيْكَ“.

رسول خدای (صلی الله علیه و سلّم) از بعضی غزوات مراجعت فرموده بوذ کفت: ”رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر“، و مراد از جهاد اکبر جهاد با نفس آماره است. ۱۵

بیت

رستمی باید کی بیشانی کند با دیو نفس کر برو غالب شویم افراسیاب افکنده ایم
سری سقطی کوید: ”أَفْوَى الْقُوَّةَ غَلَبْتَكَ نَفْسِكَ وَمِنْ عَجَزٍ عَنْ أَدَبِ نَفْسِهِ كَانِ عَنِ

۲۰ أَدَبٍ غَيْرِهِ أَعْجَزَ“.

İkinci Vazife: [Yöneticilerin Az İle Yetinmeleri]

Şöyle ki [padişah ve yöneticiler], arzu ve istekleri, içecek, yiyecek ve giyecekleri ve bütün dünya zevklerinin en az miktarı ile yetinmelidir. Hedefi reâyânın refahını sağlamak ve onların yaşamına düzen getirmek olmalıdır.

5 Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız.*”¹ İbn Abbâs (radiyallâhu anhuma) şöyle der: “Güzel hayattan maksat, kanaattir.” Âlemin Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “Allah’ın İslâm’a hidâyet ettiği kişinin hâli ne kadar hoştur. Yaşantısı kendisine yeten ve kanaat getirendir o. Kıyamet gününde hem zengin hem de fakir kimse

10 keşke dünyayı azık olarak görebilseydim diye hayıflanır.”² Yani şöyle dedi: “Ona maişeti, ettiği kanaat ile kâfi olur; kıyamet gününde hiçbir zengin veya fakir yoktur ki hasretle “Keşke dünyada yaşadığım sürece sahip olduğum şeylere kanaat etseydim, daha fazla varlık elde etmek uğruna hırsla ömrümü ziyan ve kendimi âhiretin azabına dûçar etmeseydim.” demesin!

15 Emîrû'l-mü'minîn Ömer, Selmân-ı Fârisî'ye bir mektup yazarak onunla görüşmek istemişti. Selmân geldiğinde Ömer kendi ashâbı ile onu saygıyla ve hürmetle karşıladı. Medine'ye geldikten sonra onunla başbaşa kalınca ona “Ey benim kardeşim, benim kötülüğüm dokunmuş mu, hakkımda sevmediğin herhangi bir şey sana söylenmiş mi?” diye sordu. “Hayır” diye

20 cevap verdi. “Allah aşkına eğer hakkımda duymuş olduğun nâhoş bir şey olursa bana söyleyeceğine yemin et” dedi. O “Madem ki yemin ettiriyorsun söyleyeyim” dedi ve şöyle devam etti: “Senin büyük bir sofrada etli ve yağlı yemekler yediğinin haberini aldım, ayrıca birisini evde ve bir diğeri ni de dışarıda halk arasında kullandığın iki cübben olduğunı duydum.”

25 Ömer (radiyallâhu anhu) şöyle dedi: “Bu iki şeyin dışında başka şey sana bildirildi mi?” “Hayır” dedi. Daha sonra Ömer şöyle dedi: “Allah’a yemin olsun ki her ikisini de terk ettim ve bir daha kullanmayacağım.” Dolayısıyla vali olan kimse, nefsânî zevk ve lezzetlerden vazgeçmez ve şehvetlerine tâbi olmayı terk etmezse hırs arzusuna boyun eğmiş olur. Şüphesiz

30 eğer vali kanaate meyilli değilse âdil davranması mümkün olamaz. Ayrıca hırs arzusu galip gelirse zulmetmekten ve haksızlık yapmaktan çekinmez.

1 Nahl, 16/97. (Metinde yanlışlıkla “fe le nuhyiyennehu” yerine “ve le nuhyiyennehu” olarak kaydedilmiştir).

2 Tirmizî, “Zühd”, 35.

وظيفة دوم

انك دست از تنعم دنیا و تَلَذُّذ بِمُشْتَهِيَاتِ از مأكولات و مشروبات و ملبوسات بدارد؛ و بقدر كفاف اكتفا نماید؛ و همت بر نظم و نسق أحوال رعایا و رفاهیت ایشان كمارد. خدای تعالی می فرماید: ﴿فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً﴾. ابن عباس (رضي الله عنهما) كویذ: ”مراد از حيوۃ طيبه، قناعت است“. مهتر عالم (صلى الله عليه وسلم) می فرماید: ۵

”طوبى لمن هدى إلى الإسلام وكان عيشه كفافاً و قنع به وما من أحدٍ غني ولا فقير إلا و دَّيَمَ القِيَمَةَ أَنَّهُ أَتَى قَوْتاً فِي الدُّنْيَا“. كفت: ”خنك انك تأييد إلهي رهنمای او كردز باسلام و او را از معاش كافی بوذ. و هيچ توانكر و درويش نبوذ كى در روز قيامت آرزومندان باشد كى يسار او [۳۸] در دنيا بمقدار قوتِ او بوذى؛ كى هرجه زيادت شد حاصل آن جز تبعه حساب نيست.“ ۱۰

أمير المؤمنين عمر بسلمان فارسي (رضي الله عنهما) نامه ای نوشت و إلتماس حضور او را فرمود. جون بيامد، عمر با أصحاب خود استقبالش كردند و شرائط تعظيم تقديم نمود جون بمدينه آمدند و خالی شد با وی كفت: ”يا أخي هل بلغك عني ما تكرهه؟“. ”از من چیزی بتو رسيد كى كراهيت داری آنرا؟“ كفت: ”نه“. ۱۵

كفت: ”بخدايت سوگند می دهم كى اكر چیزی از من شنيدی كى كراهيت داری مرا خير دهی“. كفت: ”جون سوگند دادی بكويم. بمن رسيد كى تو جمع می كنی بر خوان طعام میان كوشت و روغن؛ بمن رسيد كى ترا دو حله هست يکی در خانه می بوشی و يکی در میان جمع“. عمر (رضي الله عنه) كفت: ”بغير از اين دو چیزی بتو رسيد؟“ كفت: ”نه“. كفت: ”بخدای كى آن هر دو را ترك كردم و باز سر آن نشوم“. بس والی ۲۰

اكر ترك تنعمات و لذات نفسانی نكند و از متابعت شهوات باز نيايد، داعيه حرص را إجابت كرده باشد. و شك نيست كى تا والی بسمت قناعت موسوم نشود، عدل از وی ممكن نباشد. و اكر داعيه حرص مستحكم شود حامل كردز بر ظلم و عدوان.

Akıl ve ilim sahibi olanların mâlûmudur ki, büyük bir köpek sürekli kasap dükkânındaki kancaya takılı olan ete meyillidir ve onu düşünüyordur. Fakat bu aşırı hırsın neticesi olarak keskin bir satırla karşılaşacağını farkında olduğundan eti çalmaya cesaret etmez. Dolayısıyla maalesef ki köpekler hırslarının korkunç akıbetinin farkındalar ancak insanoglu yaptıklarının sonucuna bakmaz.

Rivayet ederler ki İskender-i Rûmî, çeşitli bölgeleri fethederek Çin hududuna vardığında, Çin kralı, ona boyun eğip tâbi olduğunu ibraz etmek üzere yanına gelerek İskender'e kendi sarayını teşrif etmesini rica etti. Eni ve uzunluğu bir fersah genişliğinde olan bir alanda at, deve, koyun ve benzeri hayvanların etinden yapılmış, büryan kebapları gibi çok lezzetli ve çeşitli yemekler hazırlandı. Daha sonra İskender'e maiyetinin, önde gelenlerinin, ordu komutanlarının ve askerlerinin o sofraya oturmalarını rica etti. İskender için özel olarak hazırlanan sofrada ise kase ve tabaklarda grena, yakut, zümrüt ve akik gibi kıymetli taşlar vardı. Önlerine koydukları bu taşları yemeleri için ısrar ettiler. İskender şöyle dedi: "Yakut ve grena insan cinsinden olan birisinin yemeği değildir." Padişah "Peki, ne tür yemek arzu edersiniz?" diye sordu. İskender "Halkın yediği ekmekten ve etten." diye cevap verdi. Çin kralı ise şöyle devam etti: "Hayret, eğer padişahın yemeği grena ve yakut değil de ekmek ve et ise, o zaman bunca tehlikeli yollara çıkmaya ne gerek vardı? Çin seferinin tehlikelerini göze alana kadar Rûm'da azıcık et ve ekmek bulunmuyormuydu?" İskender bunu duyunca ağlayarak şöyle dedi: "Eğer bu seferimin bana hiç faydası olmamışsa dahi, senin bu nasihatın bile yeterlidir."

Şiir

Gurbette senin dışında başkalarıyla görüşmeseydim
Sadece seninle buluşmam, yeterli bir paydır¹

"Ben dünyanın tüm meliklerine karşı kendimi ilim, irfan (hikmet) sahibi görerek hep övünmüşümdür, şimdi artık gerçek hikmet sahibi olanın sen olduğunu anladım, oysa biz tamah ve hırsın kölesiymişiz." Şöyle anlatılır:

1 Şiir, Ebü'l-Alâ el-Maarri'ye (ö.449/1057) aittir. Bkz. http://www.poetsgate.com/poem_74893.html (30.10.2014), âlim hakkında bilgi için bkz. Sahbân Halifât, "Ebü'l-Alâ el-Maarri", *DİA*, c. X, Ankara, 1994, s. 287-291.

و خردمند داند کی طبع سڪ عظیم مائل بوذ بکوشتی کی بر قنّاره قصاب آویخته باشد. [۳۸] و مع هذا بر ربوذن آن دلیری نمی نماید، کی دانسته است کی عاقبت آن شره نمودن لذعه کارد تیز است. بس غبنی فاحش بوذ کی سکان فساد عاقبت و خیم شره خویش بدانند و آدمیان در عواقب امور نظر نکنند.

۵ آورده اند کی: اسکندر رومی جون در فتح بلاد و ضبط عباد بحدّ جین رسید. ملک جین بر سبیل طاعت و انقیاد بیش او آمد و إلتماس کرد کی نزول بسرا برده او کند تا سعادت ممالحت اسکندر دریا بگذرد. و إلتماسش باجابت مقرون شد. مایده ای فراخ دامن در طول و عرض فرسنگی کسترده بوذ و بسیار اسب و اشتر و کوسفند و جز آن بریانی برو نهاده و انواع أطعمه لطیف بآن اضافه کرده. بس از اسکندر درخواست تا قواد و نقبا حشم و افراد لشکر او بزان خوان بنشستند. بس خوانی خاص بیاوردند بر وی کاسه ای چند بر جواهر از لعل و زمرد و یاقوت و عقیق نهاده. و بتصرّح از اسکندر إلتماس کردن گرفت کی ازان کاسها جیزی بخورد. اسکندر گفت: ”یاقوت و لعل غذای جنس انس را نشاید“. ملک جین گفت: ”بادشاه از چه نوع غذا تناول می فرماید؟“ گفت: ”از همین نان و گوشت کی خلایق می خورند“. ملک جین گفت: ”ای عجب اگر غذای بادشاه نان و گوشت است [۳۹] نه از لعل و یاقوت، بس چندین اقتحام مهالك و ارتکاب مخاوف اختیار کردن چه حاجت بوذ؟ بروم باره نان و گوشت یافت نمی شد خطر سفر جین برای چه تحمّل می بایست نمود؟“ اسکندر بگریست و گفت: ”اگر مرا درین سفر هیچ فایده دیگر نبوذ همین موعظت تو تمام است.“

شعر

ولو لم ألقَ غيرك في اغترابی لكان لقاءك الحظّ الجزیلا

۲۰

”من هماره بر ملوک جهان بحکمت مباحات نموده ام، اکنون معلوم شد کی ملک حکیم تو بوذه ای و ما جمله بندکان حرص و آز بوذه ایم“. و جنین کویند کی:

İbadete düşkün bir zâhid, Mısır dağlarında inziva için müsait bir ortam aradığı sırada bir mağaraya rastlamış. Orada bir mezar görmüş, mezar taşında şöyle bir yazı varmış: “Biz binlerce şehri fethettik; fethettiğimiz yerlerin halkına bir ekmek karşılığında bir altın teklif ettik; ancak bunu elde edemedik ve açlıktan öldük.” Nebî (s.a.) şöyle buyrumuştur: “Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa, üçüncüyü ister. İnsanoğlunun karnını ancak toprak doyurur.”¹ Bu diyen ne güzel demiştir.

Şiir

Nefse onun istediği şeyi verirsen daha fazlasına rağbet eder
 Oysa nefsinizin istediği şeyden biraz verirseniz, o da ona kanaat eder
 Sinâî şöyle der:

Huzur bulmak istersen, kanaat çölüne yönelmelisin
 Zira orası bağlarla, sofralarla ve nimetlerle doludur
 Emîrül-mü'minîn Ömer'in (radiyallâhu anh) halife iken okuduğu bir
 hutbe sırasında, giydiği hırkasında on iki yama bulunduğunu gördüm.

Üçüncü Vazife: [İhtiyaç Sahiplerin İhtiyacını Görme]

Diğer bir vazife odur ki [padişah ve yöneticiler], kendisine gelen muhtaçları hor görmemelidir. Onların ihtiyaçlarını gidermek için gayret etmelidir. Zira müslüman halka hizmet etmek özellikle de bu hizmetin hükümdarlar ve yöneticiler tarafından olması en ehemmiyetli amellerdendir. Onun faydaları ise nefsanî şehvetlere tâbi olmaktan öte, nafile ibadetlerden bile daha fazladır.

Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) bir gün halk ile birlikte günün ortasına kadar onların ihtiyaçlarını gidermek için oturdukları sırada bir an yorgunluk çökmüş, kalkarak halka şöyle demiş: “Sizler ben geri dönene kadar yerlerinizde oturunuz.” Daha sonra evine gidip biraz dinlenmek istemiştir. Allah Teâlâ'nın evliyasından olan ve imam Ebû Nuaym'ın (rahimehullâh) *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde hakkında çok sayıda menkıbe zikrettiği Abdülazîz'in oğlu Abdülmelik eve vardığında babasına şöyle demiş: “Habersiz gelecek olan ölümden emin misin? Halk senin dergâhında seni beklerken sen kendini onlardan saklıyorsun.” Ömer (radiyallâhu anh): “Doğru dedin ve hakkı söyledin!” Bunu söyledikten sonra derhal kalkıp dışarı çıkmıştır.

1 <http://tabrizi.org/on-books/nahj-fasahe/html/24.htm> [Erişim tarihi: 30.10.2014].

یکی از زهاد متعبدی می جست در کوههای مصر بغاری در آمد. کوری دید بر سر آن کور سنکی نهاده و بران سنک نوشته: ”فتحنا ألف مدينة ثم طلبنا قفيز بر بقفيز دُر فما وجدنا فمتنا جياعاً“. قال النبي (عليه السلام): ”لو كان لابن آدم واديان من ذهبٍ لابتغى إليهما ثالثاً ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب“. والله در القائل.

۵ شعر

التقس راغبه إذا رغبته
وإذا ترد إلى قليل تقنع
سنائی کویذ:

کرت نزهت همی باید بصحرا قناعت مشو

کی انجا باغ در باغ است و خوان در خوان و وا در وا [۳۹]

۱۰ امیرالمؤمنین عمر (رضی الله عنه) در زمان خلافت خطبه ای می کرد و دیدم کی بر ازار وی دوازده رقعہ زدی بوذند.

وظیفه سوم

۱۵ انك انتظر أرباب حاجات و وقوف ایشان بر درگاه حقیر نداند و اگر خود يك لحظه باشد چه اهتمام بکار مسلمانان بنسبت با ولایة أمرا متم مهمات است. و فواید آن ایشانرا زیادت از فواید نوافل عبادات باشد. تا به اتباع شهوات چه رسد

۲۰ عمر بن عبدالعزیز (رضی اله عنه) روزی تا نیمه روز مردم را نشسته بوذ و بقضای حوائج و اتمام مصالح مسلمانان قیام نموده در اثنا ملول شد و برخاست مردم را گفت: ”مکانکم حتی أعود إليکم“. ”شما بر جای خود ساکن باشید تا من باز بیش شما آیم“. بس بخانه رفت تا زمانی بیاساید بسرش عبدالملک کی از جمله اولیای خدای تعالی بوذ و امام أبو نعیم (رحمه الله) در کتاب حلیة الأولیاء از وی مناقب بسیار نقل کرده بیامد و در رفت و گفت: ”یا امیر المؤمنین ایمن شدی از مرک کی ناکاه در آمد و رعیت بر درگاه تو انتظار کنند و تو محتجب شده باشی ازیشان.“ عمر (رضی الله عنه) گفت: ”صدقّت و بالحقّ نطقّت“. در حال برخاست و بیرون آمد.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî bu hususta şöyle der:

Yönetime gelen kimse, halkın kendisine ulaşmasını engellememelidir
Bunun aksi hareket eden, Allah ile arasında bir engel teşkil etmiş olur!

Dördüncü Vazife: [İşi Ehline Verme]

5 Diğer vazife [padişah ve yöneticilerin] işleri cahillere ve işin ehli olmayan kimselere bırakmamalarıdır. Çünkü aksi durumda memleket bozulur, dinde fesat çıkar ve işlerde de aksama meydana gelir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.*”¹ Reâyânın işlerini emin, kanaatkâr ve halkın malında gözü olmaması sıfatlarıyla bilinen ve tanınan kişilere havale etmesi lazımdır. Çünkü işleri liyâkatsiz olan kimselere bırakmak, kıyametin işaretlerindedir. Allah Resûlü (sal-lallâhu aleyhi ve sellem) bir gün sahâbe (radiyallâhu anhum) ile sohbet ettiği sırada bir bedevî kendisine şöyle sordu: “Kıyamet vakti ne zamandır?”² Sohbetini bitirdikten sonra şöyle buyurdu: “Kıyamet ile ilgili soru soran kim idi?” Bedevî şöyle dedi: “Benim, yâ Resûlüllâh.” [Peygamber] şöyle buyurdu: “Ne zaman ki emanet zayı olunursa, o zaman olacaktır.” Bedevî “Emanetin zayı olması nasıl ve ne zaman olur?” diye sordu. [Peygamber] şöyle dedi: “Ne zaman ki işler liyâkatsiz olan kimselere bırakılırsa o zamandır.” Şunu bilmelidir ki devlet memuru olan bir yetkilinin yaptığı hatanın hesabı kıyamet gününde padişahın sorulacaktır.

Emîrû'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anhu) şöyle dedi: “Benim görevlendirdiğim kişiyi (âmili) başkalarına karşı haksızlık yaptığı için azletmiş isem o kişiye o zulmü ben işlemiş sayılıyorum.”

25 Sinâî, Sultan (Gazneli) Behramşah'a nasihat verirken şöyle der:

Kötü ve zâlim köpeğin biri (yönetici)
Mazluma zulmederse
Hesap gününde sen ondan sorumlu olacaksın
Ancak o zaman hayıflanmanın bir faydası olmayacak
30 İsterim ki iyi huylu insanlar her yerde
Seni hep iyilikle ansınlar³
Öyle adaletli hüküm sürdür ki
İnsanlar (halk) ömrünün nasıl geçtiğini fark etmez olsunlar

1 Nisâ, 4/58.

2 Buhârî, “İlim”, 59; Ahmed b. Hanbel, II, 361.

3 Eserin tamamında (P) harfleri (B) olarak geçer, ancak bu beyitte (Püyend= her yerde aramak) sözcüğünde farklı olarak üç noktalı (P) harfi kullanılmıştır.

أبو العلاء معري كويد درين معنی: [٤٠]

من يؤت ملكا فلا يحجب رعيته فيستحق من الخلاق تحجيبا

وظيفة جهارم

انك رجوع كار بناهلان و جاهلان نكنند. كي ازان خرابي ملك و فساد دين و خلل كارها
 ٥ بيذا شود. خدای تعالی می فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾. بل کی
 كار رعیت بطایفه ای رجوع کند کی بآمانت و قناعت و قطع طمع از اموال مردم موسوم و
 موصوف باشند. جه كار بناهلان سپردن از اشراف ساعت است.

رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) روزی بأصحابه (رضي الله عنهم) می فرمود. در
 میان آن اعرابی سؤالی کرد کی: ”متی الساعة؟“ چون آن سخن بآخر رسید فرمود کی:
 ١٠ ”كجاست انك از ساعت برسید؟“ اعرابی گفت: ”اینك منم یا رسول الله“. گفت: ”انكاه
 باشد کی امانت ضایع کنند“. اعرابی گفت: ”اضاعت امانت چگونه باشد و کی باشد؟“
 گفت: ”انكاه کی كار با غیر اهل آن گذارند و بدانند کی هر ظلمی کی از عاملی صادر شود
 در قیامت بادشاه را ازان سؤال خواهند کرد“.

أمیر المؤمنین عمر (رضي الله عنه) گفتی: ”هر عاملی از عمال من کی ظلم کند
 ١٥ بر کسی و من آنرا نکرانم، آن ظلم من کرده باشم بران کس“.

سنائی کویذ در نصیحت سلطان بهرامشاه: [٤٠ب]

کر سکی ظالمی بذی شومی برساند بذی بمظلومی

تو شوی روز حشر ازان ماخوذ وآن زمان حسرتت ندارد سوز

آنت خواهم کی هر کجا پویند همه نیکان ترا نکو کویند

آن جنان عدل کن کی از ره داذ کس ز عدل عمر نیارذ یاذ ٢٠

Şöyle rivayet edilir: Emîrû'l-mü'minîn Mehdî Abbâsî'nin meclisinde, Nûbe meliki, Melik Kâbil'in zikri geçtiği sırada mecliste bulunanlardan birisi şöyle dedi: "Muhammed Mervân ile onun arasında ilginç bir olay yaşanmıştır." Mehdî, Mervân'ı çağırırıp ona Melik-i Nûbe ile aralarında

5 yaşananlar ile ilgili sordu. O şöyle dedi: "Biz Mısır'da Ebû Müslim'e vardığımız zaman dağıldık ve ordu parçalandı. Yorgun vaziyette Nûbe bölgesine vardım. Oranın yöneticisi benim ziyaretime geldi. Uzun boylu ve siyah tenli idi. Ben kendi ikâmetgâhımdan dışarı çıktım ve ondan içeri girmesini talep ettim. Fakat o kabul etmeyerek dışarıda toprak üzerinde

10 oturdu. Ona bunun sebebini sordum. Şöyle cevap verdi: "Allah Teâlâ bana padişahlık inâyet etmiştir, dolayısıyla buna şükretmek için mütevazı davranmam gerekir." Ayrıca şöyle dedi: "Dininizde haram olduğu hâlde siz neden nebiz (hurma şarabı) içiyorsunuz?" Ben şöyle cevap verdim: "Biz içmiyoruz. Yalnız halkımızdan kötü olanlar içiyor." O sorularına

15 şöyle devam etti: "Dininizde haram kılındığı hâlde neden ipek giyiyorsunuz?" Şöyle cevap verdim: "Bizden önce olanlar, Acem padişahlarını kastediyorum bunları giymişlerdi. Halk gözünde heybetimiz eksilmesin diye biz de giyiyoruz." Daha sonra şunu sordu: "Hak etmediğiniz hâlde halktan mallarını almayı, gasp etmeyi kendinize nasıl yakıştıyorsunuz?" Ben şöyle cevap verdim: "Bunu ne biz yaparız ne de yapılmasını

20 arzu ederiz. Bu ancak bizim görevlilerimizden kötü birilerinin yaptığı ameldir. Bu bizim yaptığımız bir şey değil, oysa bazı kötü devlet görevlileri bunu yapıyor ve biz bu durumdan memnun değiliz." Bunu dedikten sonra başını önüne eğip kendi kendine şu cümleyi tekrarladı: "Bizim görevlilerimizden kötülerin yaptığı iştir!" sonra başını kaldırıp şöyle devam

25 etti: "Allah Teâlâ bu özrünüzü kabul etmeyecek ve size büyük bir azap gönderecektir. Senin uğursuzluğun bize bulaşmadan benim mülkümünden dışarı çık!" Daha sonra kalkarak beni bölgesinden dışarıya çıkartmak üzere bir grubu görevlendirdi."

آورده اند کی: روزی در مجلسِ امیر المؤمنین مهدی عباس ذکر ملک کابیل ملک نوبه می رفت یکی از حاضران گفت کی: ”محمد مروان را با او قصه ای عجیب دست داده“. مهدی محمد مروان را طلب فرمود و از وی سؤال کرد از آنچه میان او و میان ملک نوبه رفته بود. گفت: ”جون ما به ابو مسلم رسیدیم در مصر و منهزم شدیم و لشکر متفرق شدند، من ازان میان بزمین نوبه افتادم. ملک ایشان زیارت من آمد. مردی درازبالا بوذ و رنگی سیاه داشت. من از قبه خود بیرون آمدم. و از وی سؤال کردم کی درآید. قبول نکرد و البته در بیرون قبه بر روی خاک نشست. ازو پرسیدم کی: ”سبب چیست؟“ گفت: ”باری تعالی بادشاهی بر من ارزانی داشته، سزاوار آن باشد کی بتواضع بشکر آن قیام نمایم“. بس گفت: ”شما چرا نیبذ می آشامید با آنک در دین شما حرام است؟“ کفتم: ”ما نمی خوریم، بل که بعضی از فُسّاق ملّت ما می خورند“. گفت: ”جگونه دیبا بوشیده و حال انک [۴۱] در دین شما حرام است؟“ کفتم: ”ملوکی کی بیش از ما بوذد اند اعنی بادشاهان عجم بوشیده اند، ما نیز می بوشیم تا هیبت ما در چشم رعایا کم نشود“. گفت: جگونه روا می دارید أخذ اموال رعایا بی استحقاق؟ کفتم: ”هذا شیء لا نفعله نحن و لا نرضی به و إنّما یفعله بعض عمالنا السوء“. ”این چیز است کی ما نمی کنیم و بدان راضی نیستیم، بل کی بعضی از عمال بدان کار می کنند“. سر در بیش انداخت و با خود مکرّر می گفت: ”یفعله بعض عمالنا السوء!“ بس سر برداشت و گفت: ”خدای تعالی این عُذر از شما قبول نکنند، و نعمتی بزرگ بشما فرستند. از زمین من بیرون شو تا شومی تو بما نرسد“. بعد ازان برخاست و جمعی را بر من مَوّل کردانیذ تا مرا از محلّ حکم او بیرون کردند.“

Emîrû'l-mü'minîn Ömer bir gün yazılması gereken bir görevlendirme metnini kâtiplerinden birisine yazdırdığı sırada, bir çocuk gelip Ömer'in yanına oturdu. Ömer (radiyallâhu anh) onu okşayarak onunla şakalaştı. Âmil bunu görünce Emîrû'l-mü'minîn'e çocuğun kim olduğunu sordu. O şöyle cevap verdi: "Yetimdir, onunla şakalaşıyorum." Âmil şöyle devam etti: "Vallahi ben on çocuğa sahip olduğum hâlde onlardan hiçbiri bana yaklaşmaya cesaret edemez." Bunu duyunca Ömer, kâtibe şöyle dedi: "Antlaşmayı yırt, kendi çocuğuna karşı merhametli olmayan birisi, reâyâyâ karşı nasıl merhametli olur?"

Hikâyelerde bildirildiğine göre vezir Nizâmülmülk-i Tûsî, kendi döneminin önde gelen şeyhlerinden olan şeyh Ebü'l-Kâsım Gürgânî'nin ziyaretine gitti. Onun sohbetini dinledikten sonra kalkarken şeyhten kendisine bir öğüt vermesini talep etti. Şeyh ona şöyle dedi: "Liyâkatsiz olanları görevlendirme; padişahın hazinesini yağmalama." Hâce (Nizâmülmülk), şeyhin ne demek istediğini anlayamadı. Dışarı çıkarken Hâce ona eşlik eden şeyhin özel ashabından olan Ebû Ali Fârmezî Tûsî'ye şöyle sordu: "Şeyh kullandığı bu iki kelimeyle neyi kastetti?" O şöyle cevap verdi: "İşleri liyâkatsiz olan kimselere bırakma ve Allah'ın hazinesi olan mü'minlerin gönlünü de rahatsız ederek kaygılandırma." En doğrusunu Allah bilir.

Beşinci Vazife: [Yöneticilerin Vasıfları]

Diğer bir vazife de [padişah ve yöneticilerin], adalet, hoşgörü, nasihat ve müslümanlara şefkat gösterme gibi sıfatların, reâyâdan daha çok yöneticilere lazım olan ibadet türlerinden olduğunu bilmeleridir. Dolayısıyla yöneticiler, yönetimi bu tür ibadetleri yerine getirmek için arzu etmelidirler. Yönetim elde edildiğinde ise aynı niyet ve hedef için kıymetini bilip onu koruyacaktır. Adalet ise, saltanatın esası olup hiçbir ibadet ondan üstün değildir. Zira ibadet ehli olanın kalbinin aydınlığı ve huzuru onunla hâsıl olur.

أَمِير الْمُؤْمِنِينَ عَمْرُ رُوْزِي كَاتِبِي رَا فَرْمُوذ تَا عَهْد نَامِه اِي بَجْهَت يَكِي اَز عَمَّال بِنُويسَنْد كَاتِب عَهْد نَامِه مِي نُوِشْت. نَاكَاه طِفْلِي دَرَاْمَد و دَر كَنَار عَمْر نَشِسْت عَمْر (رَضِي اللهُ عَنْهُ) بَا وِي لَطْف و مَزَاح و بَا زِي مِي كَرْد. اَن عَامِل اَز اَمِير الْمُؤْمِنِينَ سَوَّال كَرْد كِي: ”اَيْنَ طِفْل تَرَا كَيْسْت؟“ كَفْت: ”يَتِيم اِسْت و بَا اُو مَلَاظِفِه مِي كَنَم“. عَامِل كَفْت: ”وَاللّٰهُ كِي مَن دِه فَرَزَنْد دَارَم و هِيْج يَك رَا دَلِيْرِي نَبَاشْد كِي بِيْش مَن اَيْد“. ٥
 عَمْر كَاتِب رَا كَفْت: ”عَهْدنَامِه رَا [١٤١ب] بَارِه كَن كِي اُو جُوْن بَر فَرَزَنْد خُوذ رَحْمَت نَكْنَد بَر رَعِيَّت جَكُوْنِه خَوَاهَنْد كَرْد؟“

و دَر حِكَايَات اَمْدِه كِي: نِظَام الْمَلِك و زِيْر طُوْسِي رُوْزِي بَزِيَارْت شَيْخ اَبُو الْقَاسِم كَرَكَاْنِي كِي اَز كَبَار مَشَايِخ و قُطْب وُقْت خُوِيْش بُوذ رَفْت. جُوْن اَز صَحْبَت اُو بَر مِي خَوَاسْت و صِيْتِي خَوَاسْت. شَيْخ اُو رَا كَفْت: ”كُوَابَان فَاَسْرَكَاْر مَكْن و خَزَاْنَه بَاذِشَاه غَاْرَت مَكْن“. خَوَاجِه دَرِنِيَاْفَت كِي شَيْخ جِه كَفْت. جُوْن بِيْرُوْن اَمْد شَيْخ اَبُو عَلِي فَاْرْمَذِي طُوْسِي كِي اَز خَوَاص اَصْحَاب شَيْخ بُوذ بِمَشَايِعْت بَا اُو بِيَاْمَذ. خَوَاجِه اَز وِي بَرَسِيْذ كِي: ”مَرَاد شَيْخ اَزِيْن دُو كَلْمِه جِه بُوذ؟“ كَفْت: ”فَرْمُوذ كِي كَاْر بَدَسْت نَااَهْلَان مَدِه و دَل مُؤْمِنَان كِي خَزَاْنَه حَقّ اِسْت مِيَاَشُوْب“ وَاللّٰهُ اَعْلَم.

١٥ وظيفه بنجم

اَنَك بَدَاَنْد كِي نُوْعِي جَنْد اَز عِبَادَات هَسْت كِي خَاَصَّة وَاَلِيَان رَا مِيْسَر اِسْت و نَصِيْب رِعَايَا اَزَان اَنْدَكِي اِسْت. جُوْن عَدْل و تَوَاضِع و نَصِيْحَت و شَفَقَت نَمُوذْن بَر اَحْوَال مُسْلِمَانَان، بَس بَايْذ كِي وَاَلِي وَاَلَايْت رَا اَز بَرَاي اَيْن اَنْوَاع عِبَادَات خَوَاهَنْد. و جُوْن مِيْسَر شُوْذ بِهَمِيْن نِيَّت اَنْرَا غَنِيْمَت دَاَنْد اَمَّا عَدْل اَسَاس جِهَانْدَاْرِي اِسْت و هِيْج عِبَادَت اَزَان فَاَضَلْتَر نِيْسْت. زِيْرَا كِي حَضُوْر قَلْب و فَرَاغ اَهْل عِبَادَت بَدَان حَاَصِل ٢٠
 مِي شُوْذ.

5 Ebû Saîd-i Hudrî (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle rivayet eder: “Halkın sevdiği ve Allah Teâlâ'ya en yakın olan kullar, âdil olan önder ve sultanlardır. İnsanların sevmediği ve Allah Teâlâ'nın en büyük düşmanı olan ve kıyamet gününde azabı en şiddetli olanlar zâlim yönetici ve sultanlardır.” Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu an-
 10 humâ), Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini rivayet eder: “Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki bir valinin (hükümdarın), işlediği amelleri her gün gökyüzüne yükseltir, bu da onun halkına karşı davranışlarına bağlıdır. Onun kıldığı bir namaz, başkalarının kıldığı yetmiş namaza tekabül eder.”

15 Ebû Saîd Hudrî'nin (radiyallâhu anh) rivayetine göre de [Peygamber (s.a.v)] şöyle buyurmuştur: “Allah azze ve celle, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı bir günde yani kıyamet gününde, kendi arşının gölgesinde yedi kişiyi tutacaktır: Birisi, âdil olan emîrdir. İkincisi, Allah Teâlâ'ya ibadet etmekle meşgul olan genç kimsedir. Üçüncüsü, camiden
 20 çıktıktan sonra tekrar oraya dönene dek gönlüyle camiye bağlı kalan kimsedir. Dördüncüsü, Allah Teâlâ yolunda birbiriyle dostluk eden, bir araya gelen ve Allah için birbirinden ayrılan kimselerdir. Beşincisi, yalnız iken Allah Teâlâ'yı düşünerek gözyaşı döken kimsedir. Altıncısı, güzel yüzlü bir kadın kendisini arzuladığı zaman, “Ben Allah Teâlâ'dan korkarım.” diye-
 25 bilen kimsedir. Yedincisi, sağ eliyle sadaka verirken sol elinin bile ondan haberdar olmadığı kimsedir.”

Birinci bâbın dördüncü mukaddimesinde tafsilâtle adalet bâbı üzerinde durduk. İlerleyen birkaç fasılda da şefkat ve tevazu mevzusu üzerinde du-
 25 rulacaktır. Burada maksat, nasihatın zikredilmesidir.

30 Temîm-i Dârî (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini rivayet eder: “Din nasihattır. (Samimiyyettir)” Biz dedik ki: “Ey Allah'ın Resûlü, kim için nasihattır?” Buyurdu: “Allah için, Kur'ân için, Resûlü için, müslümanların imamları ve ümmet için.” Bu sözden şu kastediliyor: Nasihat (Samimiyyettir), dinin direği, dayanağı ve kıvamıdır. Dinin istikrarı, gücü ve kuvveti de ona bağlıdır.

أبو سعيد [٤٢^أ] خدری (رضي الله عنه) روایت کند از رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) کی گفت: ”دوستترین بندکان و نزدیکترین ایشان بخدای تعالیٰ بشوا و سلطان عادل است؛ و دشمن ترین ایشان بخدای تعالیٰ و انک عذاب وی سخت تر بوذ بشوا جایر و سلطان ظالم است.“

٥ و عبدالله عباس (رضي الله عنهما) روایت کرده است از رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) کی گفت: ”بذان خدای کی نفس محمّد در قبضه قدرت وی است که والی عادل را هر روز جندان عمل بآسمان برند کی عمل جمله رعیت وی باشد، و يك نماز وی برابر هفتاد نماز باشد.“

و بروایت أبو سعيد خدری (رضي الله عنه) فرموده کی: ”هفت کس اند کی خدای عزوجل ایشانرا در سایه عرش خود بدارد آن روز کی هیچ سایه نباشد الا سایه او، یعنی روز قیامت؛ یکی، امیر عادل؛ و دوم، جوانی کی در عبادت و طاعت خدای تعالیٰ برآمده باشد؛ و سوم، مردی کی جون از مسجد بیرون آمد دلش متعلق مسجد باشد تا بانجا رود؛ چهارم، دو مرد کی با یکدیگر دوستی کنند در راه خدای تعالیٰ بران مجتمع شوند و بران متفرق شوند؛ بنجم، مردی کی در خلوت یاد خدای تعالیٰ کند و اشک از چشمش فرو آید؛ ششم، مردی کی زنی با حسب و جمال ویرا بخود خواند و وی [٤٢^ب] کویذ من از خدای تعالیٰ می ترسم؛ هفتم، مردی کی صدقه دهد بدست راست و بنهان کند تا بحدی کی دست جب را ازان خبر نباشد.

و در مقدمه چهارم از باب اول فصلی مشبع در باب عدل گفته آمد و ذکر تواضع و شفقت در فصلی چند دیگر خواهد آمد. بس مقصود درین فصل ذکر نصیحت است.

٢٠ تمیم داری (رضي الله عنه) روایت کند کی رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) گفت: ”الدّین التّصیحة، قلنا لمن یا رسول الله، قال لله ولکتابه ولرسوله ولأئمّة المسلمین وعامّتهم.“ مراد ازین سخن آنست کی، عماد و قوام دین نصیحت است و ثبات و قوت و استحکام دین بذان است.

5 Ebû Süleyman Hitâbî (radiyallâhu anh) şöyle der: Nasihat genel bir kavram olup onunla hayırseverlik adına olan her şey kastedilir. Şöyle demişlerdir: Nasihat, “Kişi elbisesini arındırdı” ibaresinden iktibas edilmiştir. Dolayısıyla nâsıhın fiili, bir yırtık elbisenin yırtıklarını onarmak ve düzgün hâle getirmek gibi kişinin iyilikleri mânasına benzetilmiştir. Ayrıca şöyle demişlerdir: “Nusiha” kelimesinden nasihat kelimesi türemiştir. “Nusiha” da saflaştırmak demektir.

10 Şöyle demişlerdir: “Balı arındırdım.” Yani “balı mumundan, çöplerinden arındırdım.” Dolayısıyla sözü fazlalık ve çöplerden arındırmak balı fazlalıklardan arındırmak gibidir.

Allah Teâlâ için olan nasihat (samimiyyet)

15 Allah'ın vahdaniyetine inanmak, O'na ibadette hâlis niyetli olmak, emir ve yasakları konusunda amelde ihlaslı olmak, Allah'a itaat edenleri dost, ona isyan edenleri düşman bilmek, nimetlerine karşı şükürünü yerine getirmek ve zikredilen şeylere karşı insanları teşvik ve tergib etmek ve yardımcı olmaktır. Allah'a nasihat izafesi hem kendilerini hem de başkalarını samimiyyete davet eden kişilere dönüktür. “Allah Teâlâ her nasihat edenin nasihatından ve yol göstericinin irşadından müstağnidir.”

Allah Teâlâ'nın kitabı için olan nasihat (samimiyyet)

20 Kitaba iman etmek, onun yoluna gidenleri yüceltip saygı göstermek, ahkâmını kabul etmek ve onun nasihatlarını dikkate almaktır. Halkı onu öğrenmeye ve öğretmeye, ona uygun yaşamaya ve saygı göstermeye teşvik etmektedir.

Resûlullâh (sallallâhu aleyhi ve sellem) için olan nasihat (samimiyyet)

25 O'nun getirdiklerine inanmak, emirlerine ve yasaklarına uymak, dini-ne yardımcı olmak ve O'nun sünnetini ihya etmede gayret göstermektir. Ayrıca halkı ona davet etmek, O'nun ailesini (Ehl-i beyt) ve ashabını ve ona tâbi olanları sevmektir. Bidat ehlinden de uzak durmaktır.

أبو سليمان خطابي (رضي الله عنه) كفته: ”نصیحت کلمهٔ جامعہ است کی تعبیر کنند بدان از جملهٔ خیرخواهی“. و كفته اند: ”نصیحت ماخوذ است از نَصَح الرَّجُلِ ثَوْبَهُ؛ بس فعل ناصح در انچه صلاح انكس است، تشبیه کرده اند بباز دوختن شكافهای جامه و با هم آوردن و راست داشتن آن“. و كفته اند: ”نصیحت از نَصَح مشتق است؛ و نَصَح خالص كردانیذن است“.

كویند: ”نَصَحْتُ الْعَسَلَ“. یعنی خالص كردانیذم عسل را از موم و خلط. بس خالص كردانیذن قول از غَشْ؛ ماننده کرده اند بخالص كردانیذن عَسَل از خِلط.

أما نصیحت برای خدای تعالی

آنست کی [۴۳] اعتقاد درست کند در وحدانیت او و نیت خالص کند در عبادت او و اخلاص عمل کند در مامورات و منهیات او و مطیعان را دوست دارد و عاصیان را دشمن دارد و شکر نعمتهای او بجای آورد و دیگران را بدانچه كفته شد ترغیب و ارشاد و معاونت کند. و حقیقت این اضافت راجع است با بنده دران کی نصیحت نفس خود خدایرا و غیر خود را دعوت کند به این خصال. ”والله تعالی غنی عن نصح كل ناصح وإرشاد كل مرشد“.

و اما نصیحت برای کتاب خدای تعالی

آنست کی بدان ایمان آرند و در تعظیم و اکرام أهل آن کوشند؛ و احکام آنرا قبول کنند و بمواعظ آن اعتبار گیرند. و مردم را بر تعلّم و تعلیم آن و عمل بران و تعظیم آن ترغیب و تحریض کنند.

و اما نصیحت از برای رسول الله (صلی الله علیه و سلم)

تصدیق اوست بدانچه آورده و اوامر و نواهی او را متابعت نمودن و دین او را نصرت کردن و در إحياء سنت او سعی نمودن. و مردم را بدان دعوت کردن و أهل بیت و أصحاب او را و متابعان او را دوست داشتن و از أهل بدعت دوری جستن.

Müslümanların imamları için olan nasihat (samimiyyet)

Müslümanların imamları, Hulefâ-i Râşidîn'den (radiyallâhu anh) sonra gelen yöneticilerdir ve bunların ardından ümmetin işleriyle ilgilenen kimselerdir. Bunlar için nasihat, müslüman toplumun hükümdara itaat etmeleri, İslâm dini ve şeriatına uygun olduğu takdirde onlara uymaları, hak yolunda onlara yardım etmeleridir. Ayrıca müslümanların hukuku ile ilgili gaflet ettikleri durumlarda onları uyarmak ve onlar için Allah Teâlâ'dan hayır dilemektir.

Müslüman halkı için olan nasihat

Halka dünya ve âhiretleri için hayırlı olacak şeylerle ilgili rehberlik etmek, onların sıkıntılarını gidermek, din ve dünya işlerinde onlara yardımcı olmak, ihtiyaçlarını temin etmek, onları samimiyetle sevmek, onlara iyiliği emretmek ve onları kötülüklerden sakındırmaktır. Kendi beğendiği şeyleri, halk için de arzu etmektir. Haksızlıkla halkın malına ve ırzına göz dikmemektir. Bütün zikrolunan bu meselelere de onların ilgi göstermesini sağlamaktır. Bütün bu nasihatlar ve kanıtı olan bu hadisin anlamı şudur: “Müslümanları kandıran ve onların nasihatını yerine getirmeyen kimsenin dini ve imanı noksandır.”

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), satılık bir gıda ürününün yanından geçerken mübarek elini ürünün içine koyunca malın nemli olduğunu fark edip satıcı kişiye şöyle sordu: “Ey gıda sahibi, bu nedir?” Ürün sahibi şöyle dedi: “Esabethü's-semâ!”, yani ona yağmur dokunmuştur. Şöyle buyurdu: “Neden nemli olan kısmını halkın görebileceği gibi üste koymadın? Hıyanet eden benden değildir.”

Altıncı Vazife: [Kolaylığın İlke Edinilmesi]

Şudur ki, [padişah ve yöneticiler], yaptığı işlerde mümkün mertebe mülâyim davranmalı ve bütün işlerde zorluktan ziyade kolaylığa çabalamalıdır. Allah Teâlâ kendi Resûlü'ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle hitap buyurmuştur: “Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”¹ Seyyid-i Kâinat (aleyhi afdalü's-salavat) şöyle buyurur: “Mü'minler yumuşak huyludurlar, dizginli bir deve gibidirler. Ne zaman ki dizgini çekilirse, itaat eder. Taş üzerine yatırılırsa bile emre uyar.”

1 Âl-i İmrân, 3/159.

و اما ائمة مسلمانان واليان اند. از خلفای راشدین (رضی الله عنهم) و کسانی کی بعد از ایشان بکار این اُمت قیام نمودند و نصیحت [۴۳] از برای ائمة مسلمانان مطاوعت ایشان است در آنچه موافق شریعت باشد. و معاونت ایشان کردن در حق و آگاه کردن ایشانرا برفق از آنچه غافل شوند از آن یا بایشان نرسیده باشد؛ از حقوق مسلمانان و صلاح ایشان خواستن از خدای تعالی.

و اما نصیحت از برای عامه مسلمانان

راه نمودن ایشان است در هر چیز کی مصلحت دنیا و آخرت ایشان دران باشد و رنج از ایشان برداشتن و معاونت کردن ایشانرا در امور دین و دنیا؛ و برآوردن حاجات ایشان و امر بمعروف و نهی از منکر کردن؛ برفق و اخلاص و دوست داشتن ایشانرا آنچه دوست دارد نفس خود را از نیکوئی و بیاطل متعرض مال و عرض. و دیگر احوال ایشان تا کشتن و تحریض کردن ایشانرا به این همه کی گفته شد، از انواع نصیحت و این حدیث دلیل است بران کی هر که مسلمان را فریبد و نصیحت ایشان بجای نیاورد دین او ناقص باشد.

رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) بگذشت بر توده ای طعام کی از برای فروختن نهاده بودند. و دست مبارك خود در میان آن در آورد، تری دران طعام یافت. گفت: ”ما هذا يا صاحب الطعام؟“ گفت: ”أصابته السماء“. یعنی باران بان رسیده است. فرمود کی: ”جرا [۴۴] آنرا بر بالای طعام نکردی تا مردم آنرا ببینند؟ هر کس کی خیانت کند از من نیست.“

وظیفه ششم

انک کارها برفق کند و سعی کند کی در عامه احوال رفق وی بیشتر از عُنْف باشد. خدای تعالی با رسول خود (صلی الله علیه و سلم) خطاب می فرماید: ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ﴾. و سید کائنات (علیه افضل الصلوات) می فرماید: ”المؤمنون هينون لينون كالجمال الأنف إن قيد انقاد، وإن أنيخ على صخرة استناخ“.

Âişe (radiyallâhu anhâ) şöyle rivayet eder: Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) dua sırasında şöyle dedi: “Allah’ım, ümmetimin işleriyle ilgili halka karşı merhametli davranan görevlilere karşı sen de merhametli ol ve ümmetime karşı şefkatli davranan kimselere karşı sen de merhametli davran.” Ayrıca şöyle buyurdu: “Allah, bir kulunu sevdiği zaman ona yumuşak davranma huyunu ihsan eder.”

Ebû Hureyre (radiyallâhu anh), [Resûlullâh’ın] şöyle buyurduğunu rivayet eder: “İsrâiloğullarının yöneticileri ve çobanları peygamberlerdendi. Biri dünyadan gidince diğeri onun yerine geçmiştir. Gerçek şudur ki benden sonra hiçbir peygamber olmayacaktır, benden sonra halifeler olacaktır.” Şöyle dediler: “Yâ Resûlallah, bize onlarla ilgili ne buyurursun?” Şöyle dedi: “Onların hakkını onlara verin ve Allah’tan hak dileyin. Çünkü Allah Teâlâ emrettiklerinin ve uymaları gerekenlerin hesabını onlara soracaktır.” Sonuç olarak şiddet ayrılmaya, yumuşaklık da birleşmeye sebep olur.

Kabalık ve zorbalıkla hiçbir iş neticeye varamaz

Ancak yumuşaklıkla yılanı bile yuvasından çıkarmak mümkün olur

İbn-i ‘Avf-i Ensârî şöyle der: “İnsanların söylediği her kırıcı veya ağır kelimenin yerine onun anlamını yansıtacak yumuşak bir kelime vardır.” Bunun mânası şöyledir: “Hiç kimse yoktur ki kızdığı vakit ağzından çıkan kötü lafının yerine konulabilecek daha yumuşak ve latif bir söz olmasın!”

Şöyle rivayet edilir: Şeyh Ebû Saîd Ebü'l-Hayr’ın (k.s.) güzel cemâlli ve iyi ahlâklı bir oğlu var idi. Şeyh’in müridlerinden biri onun güzelliğine vurulmuş ve onunla kurduğu alâkada ve bağlantıda diğer müridleri aşmıştı. Diğer müridler bunu fark edince onu öldürmek istediler. Daha sonra şeyh ile yakınlığı olan müridlerden birisi durumu ona bildirdi. Şeyh yemek işlerinden sorumlu olan kişiye güzel yemekler hazırlayıp bir davet düzenlemesini emretti. Ertesi gün dua ve zikir âyini bittikten sonra sofraya hazırlanmış ve bir hayli sûfi gelmişti. Şeyh, oğluna en güzel kıyafetlerini giydirdi ve onu sofranın en başında ona âşık olan kişiyle yanyana oturttu. Daha sonra oğluna işaret ederek yanındaki kişinin ağzına kepeç ile şeker helvasını uzatmasını emretti. Akıllı ve uyanık olan kimselerin mâlûmudur ki âşıkın canı kendi mahbubu olan vücudunun özleminden dolayı bitâptır ve ayrılıktan şikâyetçi vücudunun hüznü evidir.¹

1 Burada Mihnet-kede (gam ve keder evi) sözcüğü ile fanî dünya kastedilmiştir.

و عائشة (رضي الله عنها) روایت کند کی رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) دعا کرد و گفت: ”اللهم من ولي من أمر أمتي شيء فرفق بهم فارفق به ومن أشفق عليهم فاشفق عليه“. و فرمود: ”إذا أحبب الله عبدا أعطاه الرفق“.

و أبو هريرة (رضي الله عنه) روایت کند کی سائس و راعی بنی اسرائیل بیغمبران بوذندی. جون بیغمبری از دنیا برفتی دیگری بجای وی برخاستی. و درست آنست کی بعد از من بیغمبری نخواهد بود و بعد از من خلفا باشند. گفتند: ”یا رسول الله، ما را چه فرمایی در باب ایشان؟“ گفت: ”حق ایشان به ایشان دهید و از خدای تعالی حق خواهید؛ چه خدای تعالی از ایشان برسند آنچه ایشانرا رعایت آن فرموده است. و علی الجملة خشونت سبب [٤٤ب] قطیعت است و نرم ساری موجب وصلت“.

درشتی و تُندی نیاید بکاربرمی برآید ز سوراخ مار

ابن عوف أنصاري کویذ: ”ما تكلم الناس بكلمة صعبة إلا وإلى جانبها كلمة ألين منها يجري مجراها“. یعنی هرگز هیچ کس کلمه درشت بر زبان نرانده است إلا کی در همان معنی لفظی نرم لطیف بی خشونت بوده که قائم مقام آن می توان داشت. آورده اند کی: شیخ أبو سعید أبو الخیر (قدس الله سره) را بسری صاحب جمال خوب أخلاق بود. یکی از متصوّفه شیفته جمال او شد و در مخالطت و ملازمت از دیگر مریدان تمیز نمود أصحاب بران واقعه وقوف یافتند و قصد هلاك او کردند. یکی از ایشان کی با شیخ مباسطی داشت، آن حال را انها کرد. شیخ خادم سُفره را فرمود تا ترتیب دعوتی کرد. و أغذية لطیفه مهیا کردانید. روز دیگر جون از آورد فارغ شدند، خادم سُفره بکسترد و غلبه ای از صوفیان حاضر شدند. بس شیخ آن فرزند را با لطیفترین لباسی درصدر جمع بنشاند و آن شیفته را در بهلوی او جای فرمود. و بسر را اشارت فرمود تا بکفجه حلوی شکر در دهان او [٤٥ا] می کرد. و خردمندان شناسند کی جان عاشق در مفارقت محنت کذّه تن بهانه جوی باشد.

Beyit

Zâlim olduğundan dolayı hayatın sürekli tehlikededir
Bundan vazgeçmediğin takdirde canını kaybedeceksin

Zavallı âşık sûfî, şeyhin ve ashabının mevzudan haberdar olduklarını
5 fark edince utancından yüksek bir nara atarak canını teslim etti. Olayın
ardından şeyh topluma dönerek şöyle dedi: “Ey benim ashabım, şeker ile
birisini öldürmek mümkün olduğu takdirde onu okla öldürmeye lüzum
yoktur.”

Yedinci Vazife: [Halkın Rızasını Talep Etme]

10 [Padişah ve yöneticilerin], Allah Teâlâ'nın halkının rızasını talep etme-
leri, en mühim gayeleri olmalıdır. Şeriata uygun olarak kendisi ve halkın
arasındaki dostluğu ve sevgiyi sağlaması gerekir. Eğer halk padişahı sever-
se, ihtiyaç duyulduğu zaman tüm mallarını ve kendilerini ona feda eder.
Öyle ki sahâbe (rıdvânullâhi aleyhim) Uhud Savaşı'nda Allah Resûlü (sal-
15 lallâhu aleyhi ve sellem) için kendilerini siper ederek küffârın eziyetinden
ve zararından onu korumuşlardır.

‘Avf b. Malik el-Eşceî (radiyallâhu anh), Allah Resûlü'nün (sallallâhu
aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Sizin en iyi önderleri-
niz, kendilerini sevdiğiniz ve onların da sizleri sevdiği kimselerdir; sizin
20 kendileri için hayır dualar ettiğiniz ve onların da sizler için hayırlı dualarda
bulunan kimselerdir. Yani birbiriniz için dua ediniz. En kötü önderleriniz
de, sizin düşman gördüğünüz ve sizi düşman olarak gören kimselerdir;
sizin lanet ettiğiniz ve size lanet eden kimselerdir.” Dolayısıyla herkes tüm
gayretiyle halkın hayırına olan şeyleri gün geçtikçe artırmaya çalışmalıdır;
25 şerre ve fesâda sebep olan şeyleri de ortadan kaldırmak gerekir. Böylelikle
halkın seviyesi reâyâ mertebesinden muhabbet (sevgi) mertebesine yüksel-
miş olur.

Şöyle derler: Padişah reâyâyı, bir babanın evladını sevdiği gibi sev-
melidir. Böylelikle reâyâ da padişahı bir evladın babasını sevdiği gibi se-
vecektir. Halk arasındaki sevgi ve muhabbet, kardeşler arasındaki sevgi
30 gibi olmalıdır. Padişahın halkı sevmesi konusunda bazıları da şöyle der:

بیت

جان بر سر بایست ز دست ستمت هان کر نظری نمی کنی تا بروز
 بیجاره صوفی عاشق از مشاهده آن معلوم کرد کی شیخ و أصحاب ازان واقعه
 خیر یافته اند، از شرم و خجلت نعره ای بزد و جان تسلیم کرد. شیخ روی بجماعت
 کرد و گفت: ”أصحابنا هر کی را بشکر توان کُشت بتیر نباید کُشت“.

وظیفه هفتم

انك مهمترین مقاصد او طلب رضای خلق خدای تعالی و دوستی ایشان باشد
 بطریقی کی موافق شرع بود. جه باذشاهی وقتی او را مسلم بود کی رعایا او را
 دوست دارند و اگر ضرورتی افتد خود را و اموال خود را فدای او کنند چنانچه
 صحابه (رضوان الله علیهم) در غزوه أُحد، خود را سبر رسول خدای (صلی الله علیه
 وسلّم) ساختند تا اذیت کفار ازو مندفع شد.

رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) فرمود بروایت عوف بن مالک الأشجعی
 (رضی الله عنه) کی: ”بهترین پیشوایان شما آنان اند کی شما ایشان را دوست دارید
 و ایشان شما را دوست دارند؛ و شما صلوات دهید بر ایشان و ایشان صلوات دهند
 بر شما؛ یعنی دعا کنید یکدیگر را. و بترین [۴۵] پیشوایان شما آنان اند کی شما
 ایشانرا دشمن دارید و ایشان شما را دشمن دارند و شما لعنت کنید ایشانرا و ایشان
 لعنت کنند شما را“. بس باید کی همکی همّت او بران باشد کی انچه متضمّن خیر
 و صلاح خلق است روز بروز در تزیاید باشد و أسباب شرّ و فساد زائل می گرداند تا
 خلق را از درجه رعیتی بمرتبه محبت رساند.

و گفته اند: باذشاه باید کی رعیت راجنان دوست دارد کی بذر فرزند راتار رعیت او راجنان
 دوست دارند کی فرزند بذر را؛ و محبت رعایا با یکدیگر برادران باشد. و بعضی گفته اند:

Padişah, kendisinden yaşça büyük olan reâyâyı kendi babası gibi, küçük olanları çocuğu gibi ve yaşıtı olanları ise kardeş gibi görmelidir. Kendi akrabaları için arzu etmediği hiçbir şeyi halk için de arzu etmemelidir. Her şey bu şekilde olmalıdır ki gerektiği durumda reâyâ da can ve mallarını onun uğruna feda etmeye rağbet etsinler. Üstelik devletin istikrarı ve bekası için gayret gösterebilirler. Padişahların en iyisi, gönül padişahı olandır. Çünkü vücudun padişahı olan gönlü kazanan padişah, vücudun bütün organlarını ve hislerini kendine tâbi kılacaktır. Allah en doğrusunu bilendir.

Sekizinci Vazife: [Yöneticinin Dünya ve Ahiret Sorumluluğu]

[Padişah ve yöneticiler], dünyada ve âhirette, vilâyette (saltanat) ve hükümlükte büyük faydaların olduğu gibi büyük tehlikelerin olduğunu da bilmelidir. Zira yöneticilik hukukunu, şeriata uygun olarak şartlarını ve âdâbını düzgün biçimde kendilerince yerine getirdikleri zaman öyle bir saadete kavuşacaklardır ki onlardan iyisi yoktur. Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Yönetim, halkın hukukunu koruyan, onların ihtiyaçlarını karşılayan kimse için ne güzel ve değerli şeydir!” Yalnız bunun uygulamasını ihmal ederek hukuku yerine getirmezlerse öyle bir şakavet ve bahtsızlık yaşayacaklar ki ondan beteri olmayacaktır. Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anh) şöyle rivayet eder: Allah Resûlü, Kâbe'nin kapısında durup kapının iki kolunu tutarak şöyle demiştir: İmamlar ve sultanlar şu üç ameli yerine getirdikleri takdirde Kureyş'ten sayılırlar: Kendilerinden rahmet dilendiğinde merhamet etmek, hüküm ve ferman verirken adaletli olmak ve verdikleri sözleri yerine getirmek. Allah'ın, meleklerin, tüm halkın laneti bunları yapmayanın üzerinde olur. Ve Allah onun ne farzlarını ne de sünnetini kabul eder.

Ma'kıl b. Yesâr (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Azze ve celle Allah'ın kendisine emanet ettiği reâyâyâ kötü davranarak Allah'ın emanetine hıyanet eden herkese, Allah azze ve celle cenneti haram kılar.” Ebû Hureyre (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini rivayet eder: “Allah Teâlâ'nın, kıyamet gününde kendi rahmetinden mahrum edeceği üç kişi vardır: Yalın söyleyen önder, zina yapan yaşlı kişi ve kibirli derviş.”

باید کی باذشاه رعیت را انک بزرکتر باشد از وی جون بذر دارد؛ و انک کوچکتر باشد جون فرزند دارد؛ و انک در سنّ او باشد جون برادر دارد. و هر چه بر أقارب خود نپسندند بر رعیت نپسندد؛ تا ایشان نیز جان و مال خود را بر غبت فدای وی کنند و همّت را بر درازی عمر و ثبات دولت و زیادتی مملکت او صرف کنند. و بهترین باذشاهان آنست کی باذشاه دل است. کی جون دل کی باذشاه وجود است مسخّر شد، أعضاء و جوارح همه تبع او اند، والله أعلم.

وظیفه هشتم

انک بدانند کی جنانک در ولایت و حکومت فائدهای عظیم است خطرهای [۴۶] بزرک نیز هست در دنیا و آخرت. چه اگر حقوق ولایت بر وجه خود رعایت کنند و رسوم و آداب و شرائط و دقائق آن بر مقتضی شریعت بجای آورند، سعادتت باشد کی فوق آن نباشد. قال النبی (صلی الله علیه وسلّم): ”نعم الشیء الإمارة لمن أخذها بحقّها وحلّها“. و اگر در مراعاة حقوق آن اهمالی کنند و بجای نیارند شقاوتی باشد کی هیچ شقاوت فوق آن نباشد. عبد الله عباس (رضی الله عنهما) روایت کند کی: رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) بدر کعبه ایستاده بود و هر دو عضاده در بکرفت بس گفت: ”امامان و سلاطین از قُریش باشند؛ وقتی کی سه کار بجای آرند: جون از ایشان رحمت خواهند رحمت کنند؛ و جون حکم کنند عدل کار فرمایند؛ و جون بکویند وفا کنند. و هر کی جنین نکند لعنت خدای بر وی و لعنت ملائکه و لعنت مردمان همه. و خدای تعالی قبول نکند از وی نه فریضه و نه سُنّت“.

و معقل بن یسار (رضی الله عنه) روایت کند کی رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) گفت: ”هیچ بنده نباشد کی خدای عزّ وجلّ رعیتی بوی سبارد و او بجای ایشان خیانت کند، الاّ کی خدای عزّ وجلّ بهشت را بر وی حرام کرداند“. و أبو هریره (رضی الله عنه) روایت کند کی رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) [۴۶] گفت: ”سه کس اند کی خدای تعالی نظر رحمت بایشان نکند روز قیامت: بیشوای دروغ کوی، و بیر زنا کننده، و درویش متکبّر“.

Dokuzuncu Vazife: [Övgüye Kapılmama]

[Padişah ve yöneticiler], çevresindeki kişilerin kendisini övmelerine kapılmamalıdır. Çünkü gösterişli olarak yapılan medhiyeler, övenlerin veya halkın hoşnut olduğu anlamına gelmez. Bunu böyle zannetmemelidir.

5 Peygamber Efendimiz'e ait me'sûr dualarda şöyle zikredilmiştir: "Allah'ım insanların övgüsüyle bizi mağrur olanlardan eyleme." Kendi hatalarını ve eksiklerini öğrenmek üzere, güvenilir memurları tayin etmesi, onların halk arasında dolaşarak halkın hükümdar hakkında ne düşündüklerini öğrenmesi gerekir. Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) şöyle demiştir:

10 "Ömer'in ayıbını ona hediye olarak getiren kimseden Allah razı olsun." Şöyle rivayet edilir ki kendisi (radiyallâhu anh) gece vaktinde evlere uğrayarak kendi hâlini araştırırdı.

Câlinûs (Grek tabip ve filozofu) şöyle demiştir: "İyi huylu olmayı arzu eden kimse, dostlarından birini yanında bulundurup kendisine ısrarla hatalarını hatırlatmasını istemelidir."

15 Ayrıca şöyle demiştir: "Güzel ahlâka sahip olmayı arzu eden kimseye düşmanın faydası dostun faydasından daha fazladır. Çünkü düşmanı onun ayıplarını yüzüne vurur; dostu ise ayıplarını gizler." Şöyle anlatırlar: "Senin dostun seni daima doğrulayan değil, doğru yola getirendir." Ayrıca şöyle derler: "Senin dostun, seni sürekli güldüren değil, ağlatandır."

20

Onuncu Vazife: [Mütevazı Olma]

[Padişah ve yöneticiler], mütevazı olmayı nefesine galip kılmalıdır ve kibirli olmaktan kaçınmalıdır. Nefsini azametli ve büyük zannederek başkalarını hor görmek tekebbürdür. Tekebbür, büyüklük ve azamet Allah'ın

25 sıfatlarından, ilahlık alâmetlerinden ve özelliklerindedir. Allah Teâlâ bu sıfatlarla benzersizdir. Cahil ve alçak insanlar, tekebbür kelimesinin "t" harfini 'tekellüf'ün "t" harfi olarak değil, 'teferrüd'ün ve 'tahassus'un "t" harfi olarak kabul ederler. Hadis-i kudsi'de¹ şöyle belirtilmiştir: "Yücelik benim hırkamdır; azamet ise benim izârımdır. Kim bu iki şeyde bana karşı

30 gelirse ona azap veririm!" Bir diğer rivayete göre de şöyledir: "Bu ikisi konusunda benimle yarışmaya kalkan kimseyi de ateşe atarım."

1 Hadis-i kudsi, Kur'an'da olmayan, fakat Peygamber tarafından Allah'a nisbet edilerek söylenen hadislerdir.

وظيفة نهم

انك بشنا و مدح زیردستان مغرور نشوؤ و تصوّر نكنذ كى ثنایی كى بحضور كویند از سر خشنوؤى است. در ”دعوات مأثوره“ آمده: ”اللّٰهَمَّ لا تجعلنا بثناء الناس مغرورين“ و معتمدان را بكمارد تا تجسس كنند و احوال وى از مردم برسند كى عیبهای خود از بیش مردمان معلوم توان كرد. أمير المؤمنین عمر (رضي الله عنه) گفته: ”خدای ازان بنده خشنوؤ باذ كى عیب عمر بهديه بیش عمر آورد“. آورده اند: كى او (رضي الله عنه) بشب بدر خانها كشتی و از حال خود تفحص كردی.

و جالینوس گفته: ”هر كسى كى خواهد كى خوى وى نيكو شوؤ، باید كى دوستی را بكمارد و یاری قرار دهد و مبالغت كند تا او را از عیبهای او آكاهی می دهد“. و همو گفته: ”طالب مكارم أخلاق را انتفاع از دشمن زیادت بوؤ كى از دوست. زیرا كى دشمن عیوب او را إظهار كند؛ و دوست مخفی دارد“. و گفته اند: ”صديقك مَنْ صدَّقَكَ لا مِنْ صدَّقَكَ“. و نیز گفته اند: ”صديقك مَنْ أبَكَ لا مِنْ أضْحَكَ“.

وظيفة دهم

انك تواضع را [٤٤] بر خود غالب كرداند و از تكبر اجتناب نماید و تكبر آن بوؤ كى عظمت و كبریای نفس خود را داند و دیگران را باضافت بخود حقیر داند. و تكبر و كبریا و عظمت و جلال از صفات ربوبیت و نعوت ألهیة است كى وى تعالی بدان متفرد است. دون خلق و تاي تكبر را تاي تفرد و تخصص كویند. نه تاء تكلف. و در كلمات قدسیه آمده: ”الكبرياء ردائي و العظمة إزاري فمن نازعني فيهما قضمته“. و بروایتی: ”فمن نازعني واحداً منهما أدخلته النار“.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “Alçak gönüllülük insanı yüceltir. Ey insanlar, Allah size rahmet buyursun, mütevazı olunuz.” Ayrıca şöyle buyurmuştur: “Kalbinde zerre miskali kibir olan kişi cennete giremez.” Bunun nedeni ise Allah Teâlâ'nın cenneti kulları için yaratması ve kulluğun bel kemiğinin de alçakgönüllülük olmasıdır.

Ne zamana dek “Kulluk nedir?” diye soracaksın?

Kulluk, alçak gönüllülükten başka nedir?

Yücelik peşinde olan kimse, kulluğu ve tâbiliği ihlal etmiş olur ve kendisini cennet bahçelerinden mahrum eder. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*İşte âhiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.*”¹ Mütevazı olmak, insanın başkalarına kıyasla kendisindeki eksiklikleri beyan etmesi anlamına gelir. Zâtı ve şerefi saplantıda olan kimse ise bu makama erişmekten tedirgin olur. Fakat asalet, büyüklük ve kemâlle müşerref olan kimsenin bundan hiç korkusu olmaz. Aksine onun şerefini ve makamını yükseltir.

Bir âlim şöyle demiştir: “Eşraftan kişi için tevazu izzettir, düşük seviyedeki kişi için ise zillettir.”

Şiir

20 Kimi insana ikram edilince artar tevazusu
Kimi insan da yerildiğinde artar yüceliği
Meyve taşıyan dal da böyledir
Meyve fazlalaşınca eğer başını

Rivayet ederler ki İmam Muhammed b. [Hasen] eş-Şeybânî, Emîrû'l-mü'minîn Hârünürreşîd'in yanına gittiğinde Hârûn kendisine aşırı mütevazı davrandı. Adamlarından birisi ona şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, bu şekilde aşırı mütevazı olmak heybeti yok eder.”

Alçakgönüllülük iyi bir huy ve faziletli olduğu muhakkaktır

Yalnız heybete zarar verecek kadar yapmamak gerek

1 Kasas, 28/83.

بیغمبر (صلی الله علیه وسلّم) می فرماید: ”إِنَّ التَّوَاضِعَ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا رَفْعَةً فَتَوَاضَعُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ“. و فرموده: ”لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ“. و این از برای آنست کی خدای تعالی بهشت را از برای بندکان آفریده و مِخّ بندکی افکندکی است.

۵ جند برسی کی بندکی جه بود بندکی جز فکندکی جه بود

هر کی رفعت می جوید ربقه عبودیت خلع می کند و خود را از ریاض جنات محروم می کرداند. قال الله تعالى: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْأَخْرَىٰ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾. و تواضع اظهار نقصان مقدار خود است از مقدار دیگران و ازین منزلت [۴۷] کسی ترسد کی شرف ذات و غلّو حال او در معرض اشتباه مانده باشد. اما انك بعلو قدر و نباهت حال مشرف و مزین باشد او را خوفی نباشد بل کی سبب زیادتی شرف و منزلت او باشد.

حکیمی گفت: ”التَّوَاضِعُ مِنَ الْأَشْرَافِ عَزٌّ وَمِنَ الْأَرْذَالِ ذُلٌّ“.

شعر

إذا أكرم الإنسان زاد تواضعاً وإن لوم الإنسان زاد ترفُعاً

۱۵ كذا الغصن في حمل الثمار تناله وأن يعر من حمل الثمار تمنعا

آورده اند کی: امام محمّد الشیبانی بیش امیر المؤمنین هرون الرّشید (رحمهما الله تعالی) آمد. هرون در تواضع إفراط نمود. یکی از خواص او گفت: ”یا امیر المؤمنین، من تَوَاضَعَ هَذَا التَّوَاضِعَ لَا يَهَابُ“.

تواضع کر جه محمود است و فضل بی کران دارد

۲۰ نباید کرد بیش از حدّ کی هیبت را زیان دارد

Hârûn şöyle cevap verdi: “Mütevazı olmakla kaybolacak bir heybet, yok olmaya lâyaktır.” Âlimler şöyle demişlerdir: Kişinin riyaset ve makam bakımından kibirlenmesi onun alçak sıfatlılığına ve hakir tabiatlı olduğuna delâlet eder. Kendi eksikliklerini tanımayı ve bilmeyi arzu eden, kibirden kendini arındırmak isteyen kimse kendi aslının terkiibini, onun başlangıcını ve sonucunu iyice gözden geçirmelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar.”¹ Başka bir yerde de şöyle buyurur: “Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!”²

Tâbiîn evliyasından olan Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhir (radiyallâhu anhuma), zeki, sahâbe-i kibârdan ve Benî Ümeyye emîrlerinden olan babası Muhalleb b. Ebî Sufra'ya şöyle dedi: “Ey insanoğlu! Sen neyine güvenerek gururlanıyorsun? Sen ilk önce ufacık bir nutfeye idin. Sonunda da iğrenç bir ceset olacaksın, bu iki devre arasında da sen karnında devamlı olarak pislik taşıyorsun!”

Şu da büyüklerin sözlerindedir:³

Sesinin yankısı kendine geri dönen kimse, nasıl olur da mağrur olur
Sürekli olarak renk değiştiren bu huy ebediyen onunla beraberdir⁴

Sinâî şöyle der:

Sen topraktansın, toprak gibi mütevazı ol
Böyle olursan, can ve akıl gibi hem hâkim hem de yüce olursun
Sakin vaziyette (mütevazı) olan toprak herkes için faydalıdır
Ancak yerinden yükselip savrulduğu zaman gözlere zarar vermeye başlar

Ömer b. Abdülazîz'e (radiyallâhu anh) oğlunun bin dirhem değerinde bir yüzük satın alıp kullandığını haber verdiler. Oğluna şöyle bir mektup yazdı: “Bin dirheme bir yüzük satın aldığının haberini aldım, onu sat ve parasıyla bin aç insanı doyur, ayrıca demirden, üzerinde “Allah, kendi nefsinin değerini bilene rahmet buyursun” yazısı olan bir mühür yaptır.”

1 Târık, 86/5-7.

2 Abese, 80/17.

3 Şiir, İbn-i Rûmî'ye aittir.

4 Bu şiirdeki kinaye, insanın yaptıklarının kendisine geri döneceğini vurgular. Mevlânâ şöyle der: “Bu dünya bir dağ gibidir ve bizim amellerimiz ise (çıkarığımız) sesler gibidir/Bize geri dönen sesler (ameller), bizim çıkardığımız (amellerin) seslerin yankısıdır.” Mevlânâ, *Mesnevî-i Manevî*, haz. Reynold Nicolson, İntişârât-ı Ordibehişt, Tahran, hş. 1386/2007, s. 12; Farsçası şöyledir: این جهان کوهست و فعل ما ندا سوی ما آید نداها را صدا

هرون گفت: ”إِنَّ مَهَابَةَ تَزُولَ بِالتَّوَاضُّعِ لِجَدِيدٍ بِالزَّوَالِ“. و حکما گفته اند: هر کی تکبر کند از جهت ریاستی کی یافته باشد دلالت کند بر دناق عنصر و حساست اصل او؛ و هر کس کی خواهد کی نقصان خود بشناسد و کبر از خود بیندازد باید کی در اصل ترکیب خود و ابتدا [۴۸] و انتهای آن نظری کند. چنانچه خدای تعالی می فرماید: ﴿فَلْيُنْظَرْ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾ و جای دیگر میفرماید: ﴿قَتَلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ﴾، الآیات.

مطرف بن عبد الله بن السخیر (رضی الله عنهما) که از اولیای تابعین بود و بذرش از صحابه کبار مهلب بن ابی صفره را کی از جمله امرای دولت بنی اُمیة بود، و ۱۰ دماغی داشت گفت: ”لَأَيِّ شَيْءٍ تَتَكَبَّرُ أَوْلَاكَ نُطْفَةٌ مَذْرُوعَةٌ وَأَخْرُكُ حَيْفَةَ قُدْرَةٍ وَأَنْتَ فِيمَا بَيْنَهُمَا حَامِلُ الْعُدْرَةِ“. از کلمات حکما است:

کیف یزهو من رَجِيعُهُ أبدأ الدهر ضجيعُهُ.

سنائی کوید:

تو از خاکی بسان خاک تن در ده درین بستی

کی تا کردی جو جان و عقل هم والی و هم والا ۱۵

کی تا بستست خاک اینجا همه نفع است لیک انکه

بلاء ذیذها کردد جو بالا کیرد از نکبا

عمر عبدالعزیز (رضی الله عنه) را خبر دادند کی بسرش نکینی بهزار درم خریده و بر انکشتی خود نشانده. بوی نوشت کی: ”بمن رسید کی نکینی بهزار درم خریده ای.

بفروش و به آن هزار کرسنه را سیر کن و مهری از آهن جینی بساز و برانجا [۴۸] ۲۰

نویس: ”رَحِمَ اللَّهُ مَنْ عَرَفَ قَدْرَ نَفْسِهِ“.

Ayrıca Ömer'in (radiyallâhu anh) halife olduğu dönem ona bir misafir gelmiş, o sırada bir şeyler yazıyor iken âniden lambanın ışığı sönmeye başlamış. Misafir şöyle demiş: “Eğer izin verirsiniz ışığı yakayım.” Ona şöyle cevap vermiş: “Misafire iş yaptırmak iyilik ve edepten uzak bir davranıştır.” Misafir “İsterseniz bir hizmetçiye sesleneyim.” demiş. Ömer şöyle cevap vermiş: “Bu kadar basit bir iş için reâyânın rahatını bozmak doğru değildir.” Ardından kalkıp kendisi lambaya yağ koymuş ve şöyle demiştir: “Ben Ömer b. Abdülazîz olarak ayağa kalktım, Ömer b. Abdülazîz olarak da döndüm.”

Büzürgmihr'e şöyle sormuşlar: “Ona sahip olan kişinin kıskançlığa maruz kalmadığı herhangi bir nimet biliyor musun? Ayrıca sahibine merhamet gösterilmeyen herhangi bir belâ biliyor musun?” O şöyle cevap vermiştir: “Evet, o nimet tevazudur ve onun fazlasını arzulamak da belâdır.” Şöyle demişler: Tevazu, sadece keramet ve mürüvvet ehli olanlar karşısında gösterilirse hoş olur. Bunu yaparsan seni müteberri' ve muhsin (Allah rızası için iyilik yapan, ihsan eden) görürler. Ancak kendini beğenmiş ve senin ona karşı olan mütevazı davranışını kendi büyüklüğü olarak telakki ederek seni hor gören kimseye karşı, kibirli olmak daha câizdir. Hadis-i Nebvî'de (aleyhi efdalü's-salavat) şöyle belirtilmiştir: “Kibirli olan kimseye karşı kibirli olmak sadakadır.”

Ebû Tayyib Mütenebbî¹ şöyle der:

Kerîm bir insana karşı ikramda bulunursan, onu kendine ait kılarırsın
Nanköre ikram ettiğinde ise haddi aşar
Kılıçla karşılık vermesi gerekirken kaçmak
Zararlıdır tıpkı kaçmak yerine kılıçla savaşmak gibi
Bir sanat, gerçek anlamda sanat olmaz
Tâ ki niçin yapıldıysa orada kullanılana dek

Melik Nasr b. Ahmed es-Sâmânî², vasiyetnâmesinde oğluna hitaben şöyle yazmıştır: “Ey oğul, bizim sana sağladığımız, hazırladığımız padişahlığın, devamının olmasını istiyor isen ordu- na, divanına ve hazinedeki malına güvenme; mütevazılığına ve cömertliğine güven; bu ikisi kalbin kurtulamadığı tuzaklardır.”

1 Mütenebbî hakkında bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Mütenebbî”, *DİA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 195-200.

2 Sâmanîler Hânedanı hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın Usta, “Sâmanîler”, *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 64-68.

و هم عمر را (رضي الله عنه) در زمان خلافت مهمانی رسیده بود و او چیزی می نوشت و روشنایی چراغ ضعیف شد. مهمان گفت: ”اگر دستوری دهی چراغ روشن کنم.“ گفت: ”مهمان را خدمت فرمودن از مرّوت دور باشد.“ گفت: ”خادمی را آواز دهم.“ عمر گفت: ”این قدر کار را آسایش بر زیردستان نشاید آشفتن.“ بس خود برخاست و روغن در چراغدان کرد و گفت: ”قمتُ وأنا عمر بن عبد العزيز وَرَجَعْتُ أنا عمر بن عبد العزيز.“

بزرجمهر را گفتند: ”نعمتی می شناسی کی بدان صاحب آن محسود نباشد؟ و بلایی را می دانی کی بر صاحب آن رحمت نکنند؟“ گفت: ”آری، آن نعمت تواضع است. و بلا تکثر.“ گفته اند کی: تواضع انگاه محمود و مستحسن باشد کی در حقّ اهل کرم و مرّوت کنی و ترا متبرّع و مُحسِن دانند. اما خود برخاسته خود شناسی کی تواضع ترا قضای حقّ به بزرگی خود داند؛ بل خودشناسی کی تواضع ترا بنسبت با عظمتی کی در خود تصوّر کرده اند اندک شمرد و ترا مُقَصِّر داند، و او تکبر کردن اولی باشد. در احادیث نبوی (علیه أفضل الصلوات) آمده: ”التكبر مع المتكبر صدقة“.

۱۵ أبو الطيّب متبّي كويد: [٤٩]

وَأنت أكرمت اللّئيم تمردا إذا أنت أكرمت الكريّم ملكته

ووضع النّدى في موضع السيف بالعلی مُضِرّ كوضع السيف في موضع النّدى

حَتّى يصاب بها طريقُ المصنعة إنّ الصّنيعة لا تكون صنيعة

و ملك نصر بن أحمد السّاماني در وصيّت نامه فرزند خود نوشت: ”يا بني إن أردت

۲۰ أن يدوم لك الأمرُ الذي مهّدنا والملك الذي وطننا فلا تُثقّ بمالك من الخزائن والعساكر

والدّفائن وليكن ثقّك على التّواضع وعلى الجود فإنّهما شبكتان لا يفلت منهما قلب.“

Yani “Eğer ki temelini tertip ve tanzim ettiğimiz ve prensipleri te’kid buyurduğumuz saltanatın sende kalıcı olmasını istersen, hazineye ve orduya güvenme; sırtını keramete ve mütevaziliğe daya, çünkü bu iki tuzağın hiçbirinden gönül kurtulamaz.

5 Şöyle derler: Eğer tevazunun herkeste var olması şerefli ve değerli ise devlet adamlarında ve büyüklükte olması daha şerefli ve değerlidir.

Güç ve makam sahibi olan kimselerin mütevazı olması hoştur

Fakir ve güçsüz olanın tevazusu huyundandır¹

10 Muhammed b. es-Semmâk (rahimehullâh teâlâ) Hârûn’un huzurunda bulunduğunda onun gösterdiği tevazudan çok etkilenerek kendisine şöyle demiştir: “Tevazu ile saygı duyman, senin yüceliğinden daha şereflidir.” Hârûn kalem ve divit istemiş ve bu sözü kendi yazısıyla yazmıştır. Bu da onun gayet mütevazı olduğunu gösterir.

On Birinci Vazife: [Affetme]

15 Devlet ricalinde affetmek baskın olmalıdır. Afüvv, Allah Teâlâ’nın güzel isimlerinden (Esmâ-i hüsnâ) biridir. Affetmek, güç sahibi iken birini cezalandırmaktan vazgeçmektir. Bu özellik, şeref ve fazilet bakımından bütün diğer özelliklerden üstündür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Sizin vazgeçmeniz (affetmek) takvâya daha yakındır.*”² Ayrıca şöyle buyurur: “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*”³

25 Âlemin Seyyidi (salavâtullâhi ve selâmuhû aleyhi) bir gün Ukbe b. Âmir’e şöyle dedi: “Dünya ve âhîret ehlinin en faziletli ahlâkını size haber vereyim mi? Birincisi, senden ilişkisini kesen akrabalarınla senin ilişki kurman. İkincisi, sana ikram etmeyene ikramda bulunmandır. Seni bir şeyden mahrum edene senin vermendir. Ve sana kötülük edeni affetmen. Yani, kötülükle senden ilişkisini koparan kimse ile sen iyilik ederek ilişki kur; hayrını senden esirgeyen kimseye karşı sen iyilik ve ihsan et; sana zulmedene karşı, sen bağışlayıcı ol ve onun ayıplarının üstünü kendi affınla ört.”

1 Sa’dî, *a.g.e.*, haz. Yûsufî, *İntişârât-i Hârezmî*, Tahran, 1989, s. 140.

2 Bakara, 2/237.

3 A’râf, 7/199.

”اگر خواهی کی ملکی که ما قاعده آنرا تمهید کرده ایم و اساس آنرا تاکید فرموده ترا موبّد کردد، یر [بر] خزینه و لشکر اعتماد مکن. تکیه بر کرم و تواضع نمای که دو دام اند که هیچ دل ازیشان خلاص نجوید“.

و گفته اند: ”تواضع اگر چه فی نفسه از همکنان شریف است لیکن از آرباب دولت و بزرگان دین شریفتر“.

تواضع ز کردن فرازان نکوست کدا کر تواضع کند خوی اوست
 محمّد بن السمّاك (رحمه الله تعالى) بیش هرون حاضر شد و حظ کرامت از تواضع هرون بیافت هرون را گفت: ”تواضعك هذا في شرفك أشرف من شرفك“.
 هرون قلم و دوات خواست و این سخن را بخطّ خود بنوشت. [۳۴۹] و این غایت تواضع او بود.

وظیفه یازدهم

انك أولوا الأمر باید کی عفو بروی غالب بود. و از جمله أسماء حسنی الهی تعالی و تقدّس یکی عفو است. و عفو ترك معاقبت جانی است در حال قدرت. و این خصّلت در شرف و فضیلت بر جمله حصال فایق است. خدای تعالی می فرماید: ﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾. و می فرماید: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾.

روزی سید عالم (صلوات الله وسلامه عليه) عقبه بن عامر را گفت: ”ألا أخبركم بأضلّ أخلاق أهل الدنيا والآخرة تصل من قطعك، تُعطي من قطعك وتُعطي من حرمك وتعفو عمن ظلمك“.
 یعنی هر کی با تو باسأت راه قطیعت سپرد تو با او باحسان قاعده وصلت تمهید کن و هر کی خیر خویش از تو منقطع کرداند تو مبرّت خویش باو رسان و هر کی بر تو بیداذی کند آنرا بعفو خویش ببوش.

Sana gümüş vermeyene, sen altın ver
 Ayağını kesene sen bağını ver
 Sana zehir içirene şeker ver
 Senden kopup ayrılanla sen birleş
 5 Tâ ki bu vuslat ve ayrılık dünyasında
 Başkalarına bir ahlâk defteri olasin

Selmân-ı Fârisî (radiyallâhu anh) başında komutan olduğu ordusuyla birlikte Medayin'de bulunduğu sırada bir gün yolda yalnız yürüyordu, askerlerden biri, saman dolu bir çuvalı evine doğru taşırken Selmân'ı gördü
 10 ancak tanımadı; ona “Gel şunun ucunu tut, bana yardım et” dedi. Selmân, çuvalı mübarek sırtına alıp adamla beraber yürümeye başladı. Halk bunu fark edince ona koşarak şöyle dediler: “Lütfen, lütfen, müsaade edin de biz taşıyalım.” O “Hayır” dedi. Adam onun emîr olduğunu fark edince üzül-
 15 dü ve “Ben seni tanıyamadım” diyerek özür dilemeye başladı. Selmân ona “Git, git (devam et)” diyerek çuvalı adamın evine kadar taşıdı. Eve varınca yükü yere indirdikten sonra adamı yanına çağırdı ve ona şöyle dedi: “Bundan sonra artık kendi yükünü kendin taşı ve başkalarına zahmet verme!”

Şöyle anlatılır: Abdülmelik b. Mervân, Seyf b. el-Eş'as'a gâlip geldiğinde, tüm esirleri getirdiler. Büyük din âlimlerinden olan Recâ b. Hayve'nin de bulunduğu bir ortamda, Abdülmelik ona şöyle dedi: “Sen bu işe ne diyorsun?” Recâ, şöyle cevap verdi: “Allah senin arzu ettiğin zaferi sana vermiştir. Sen de Allah'ın senden istediği affetmeyi yerine getir.” Bunu duyunca Abdülmelik tüm esirleri serbest bıraktı. Nitekim akıllı olan kimse affın faydalarını düşünmeye gayret göstermelidir ve bilmelidir ki
 25 affetmek tüm faziletlerin üstüdür. Bu da ancak aklın nefse galip gelebildiği takdirde suçluyu affetmekle mümkün olacaktır. Dolayısıyla padişahın birilerinden intikam alması, başkaları (askerleri, adamları) vâsıtasıyla olurken affetmesi kendi nefesine bağlıdır; dünyanın ve âhiretin saadeti de ancak buna bağlıdır.

30 Nefis canavarına karşı Rüstem gibi mücadele etmek gerekir
 Nefsine galip gelen kimse Efrâsiyâb'ı mağlup etmiş gibidir

انك سيمت نداذ زر بخشش وانك بايت برید سر بخشش
 وانك زهرت دهد بدو ده قند وانك از تو برذ درو بیوند
 تا شوی در جهان وصل و فراق دفتری از مکارم الاخلاق

سلمان فارسي (رضي الله عنه) با لشکری در مداین بوذ و أمير ایشان [٥٠] بوذ.

٥ يك روز تنها می رفت، یکی از لشکریان جوالی گاه بمنزل خود می برد، و سلمان را دید و شناخت. گفت: ”بیا و این گاه برکیر“. سلمان گاه بر پشت مبارك گرفت و باوی می رفت. مردمان در پیش سلمان دویدند و گفتند: ”هَي هَي؛ تا ما بر کیریم“. گفت: ”نه“. مرد جوان معلوم کرد کی أميرست تحسُر خورد و بعدرخواهی درآمد و می گفت: ”ترا شناختم“. سلمان وی را می گفت: ”انطلق انطلق“. تا بمنزل آن شخص برد و بنهاده بس آن مرد را بخواند و گفت: ”بعد ازین بار خود بر می کیر و دیگری را زحمت مده“.

و آورده اند کی: عبدالملك مروان چون سيف بن الأشعث رد بشکست اسیران را بیش تیغ سیاست آوردند. و رجاء بن حیوه کی از جمله بزرگان دین است حاضر بوذ. عبدالملك او را گفت: ”جه می بینی تو درین کار؟“ رجا گفت: ”إِنَّ اللَّهَ أَعْطَاكَ مَا تُحِبُّ مِنَ الظَّفَرِ فَأَعْطِ اللَّهَ مَا تُحِبُّ مِنَ العَفْوِ“. عبدالملك ایشانرا رها کرد. بس ١٥ عاقل باید کی در فواید عفو باستقصا تأمل کند و بدانند کی عفو سردفتر همه فضیلتها است. تا نفس مقهور عقل نیابد عفو مجرم دست ندهد. بس انتقام باذشاهی بر غیر است؛ و عفو باذشاهی بر نفس خود؛ و سعادت دو جهانی قرین این باذشاهی است. [٥٠]

٢٠ رستمی باید کی بیشانی کند با دیو نفس کر گرفتارش کنی افراسیاب افکنده ای

Şu söz Halife Me'mûn'a (ö. 218/833) aittir: "Suça kalkışanlar benim affetmekten aldığım hazzı biliyor olsalardı, suç işleyerek bize gelirlerdi." Yine onunla ilgili şöyle rivayet edilir: Onun meclisinde hizmetçilerden birisinin cinâyeti zikredildiğinde o şöyle dedi: "Her ahlâkı kötü olan kulu (insanı) bu şekilde cezalandırırsak, [bu durum öyle bir hâl alır ki] artık onların kötü ahlâkı kalmaz ama bizim de güzel ahlâkımız kalmaz."

Şöyle anlatılır: Erkam b. Kuleyb, Ma'n b. Zâide'nin akrabasından yedi kişiyi katlettikten sonra Hazret-i Ma'n'a şöyle dedi: "Seni bana getiren şey de ne? Cezalandırmamdan korkmadın mı?" O şöyle cevap verdi: "Bizi senin yanına getiren, malın azlığı veya yılın kuraklığı değildir. Lâkin şerefimiz ve yüce himmetimiz senden başkasına tâbi olmamıza müsaade etmediğinden dolayı sana gelmişizdir. Senin cezalandırmandan da korkmuyoruz. Çünkü suç ne kadar büyük olsa dahi senin affetmen her zaman daha büyüktür." Yani bizi sana getiren şey malın azlığı veya yılın kurak geçmesi değildir. İzzet-i nefis ile âli himmet bizi sadece sana revâ olmaya itmiştir.

Çorak topraktan gelen fakirlik itmedi

Bizi sana, ancak sana yakın olmakla kazanırız biz

Senin cezalandırmandan da hiç korkmuyoruz. Çünkü suç ne kadar büyük olsa dahi senin affın o suçtan daha büyüktür.

Suçumdan daha büyük bir şey yoktur ancak

Umutum, iyiliğinle hatalarımı bağışlamandır

Kadîm meliklerden birisi dönemin âlimlerini toplamış onlara şöyle demiş: "Ben hayatım boyunca kullanabileceğim ve kendimden sonra haleflerime yâdigâr olarak bırakabileceğim bir yüzük yaptırmak istiyorum, yalnız yüzüğün taşı üzerine saltanatımıza lâyık en mükemmel sözlerden oluşan bir yazı yazdırmak istiyorum." Bu görevi yerine getirmek üzere onlara bir süre belirledi. Uzun uzun düşünüp tefekkür ve istişare ettikten sonra yazının "*Affi abzet* " (*Affetmeyi kendine usul edin.*)¹" kelimesinden başka olamayacağı noktasında hemfikir oldular. Allah en doğrusunu bilendir.

1 A'râf, 7/199.

از کلمات مأمون خلیفه است: ”لو علم أهل الجرائم لذتي في العفو لتقربوا الينا بالجنايات“. و هم از وی روایت کنند کی جنایت یکی خدم در مجلس او تقریر کردند. کفت: ”لو أنا ضربنا كُلَّ عبدٍ ساء خلقه لا يبقى لهم خلق سيء لا لنا خلق حسن“.

۵ و آورده اند کی: أرقم بن كليب بعد ازان کی هفت تن را از أقارب معن بن زائدة کشته بوذ بحضرت مَعْن کفت: ”ما الذي قَادَلَ إلى ألم تَخَشَّ عقوبتي“. کفت: ”ما قَادَنَا إليك جذب المرعى وقلة المال لكن أنفقه أبت أرقابنا أن نخضع لغيرك وأما عقوبتك فما نخشاها إذا الذنب وإن تعاظمت فعفوك أعظم منه“. ما را نزدیک تو قلت مال و خشکی سال نیاورده است؛ و لكن عزت نفس و علو همت ما روانمی دارد کی جز ترا کردن نهیم.

وما الفقر من أرض العشيرة قادنا إليك ولكننا بقرباك ننجح

و اما از عقوبت تو هیچ خوف نیست. جه کناه اگر جه بزرگ است، عفو تو ازان بزرگتر است.

لا شيء أعظم جرما سوى أملي بحسن عفوك عن جرمي وعن زللي

۱۵ [۵۱] یکی قُدمای ملوک حکمای عهد خود را جمع کرد و کفت: ”من خاتمی می سازم کی در مدّت عمر خویش آنرا بدارم و بعد ازان أخلاف خود را یادکار کذاریم؛ نقش آن کلمه باید کی جامعترین کلمات باشد مصالح ملك را در سطح نکین آن کنجد“. و ایشانرا مدّتی مهلت داد بعد از رویت و تفکر بسیار اتّفاق کردند کی آن کلمه جز کلمه ”خُذ العفو“ نیست، والله أعلم.

On İkinci Vazife: [Sabırlı ve Sakin Olma]

[Padişah ve yöneticiler], sabırlı ve sakin (hilm) olmalı ve gazaptan sakınmalıdır ki yırtıcı hayvanlara benzemesin. Sakinlik ve sabırlı olmak, nefsi hışmın duygularından sakındırmaktır. Ebû'l-Hasan İsferyânî (rahimehullâhu) şöyle demiştir: “Sabırlı olan insan, kendisine itaatsizlik yapan kimseden intikam almakta sakin olup acele etmeyen kimsedir.” Hilm, ilâhî ahlâklardan olup halîm de ilâhî isimlerdendir. Ayrıca kutsal kitaplarda Halîl'in [Hz. İbrâhim] (salavâtullâhi aleyhi) sıfatlarından olarak şöyle zikrolunmuştur: “Çünkü İbrahim çok içli ve Allah'a yönelen bir kimseydi.”¹

Haber gelmiştir ki “İnsanoğlu sabırlı olmakla, geceler boyu uyumadan ibadet eden ve oruç tutan kimsenin makamına erişir.” Yani sabırlı ve mülayim olmak, mümin olan kimsenin mertebesini gündüzleri şehvetlerden sakınan ve tüm geceleri rükû ve secde ederek sabahlayan kimsenin seviyesine eriştirir.

Bir şahıs, Selmân-ı Fârisî'ye (radiyallâhu anh) küfür ettiğinde, Selmân ona şöyle demiş: “Hesap gününde, eğer benim iyi amellerim terazide hafif gelirse, ben senin dediğinden daha beter olayım. Ancak eğer iyi amellerim terazide ağır gelirse, senin sözlerinin ziyânı bana dokunmaz.” Yani eğer hesap gününde iyiliklerim az gelirse senin söylediğinden daha beter olurum. Eğer iyiliklerim daha ağır olursa senin söylediğin bana bir zarar vermez.

'Arâbe-i Avsî, Muaviye'ye² şöyle sormuş: “Kavmini nasıl memnun ettin?” O şöyle cevap vermiş: “Fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım ederdim, kavmimin cehaletine karşı da hoşgörü gösteriyordum. Yardım dileyen kimselerin hâcetini reddetmemiş ve cahilin sefahatine tahammül etmişimdir.”

Bir şahıs, Âlemin Seyyidi'ne (salavâtullâhi aleyhi) şöyle sormuş: “En tehlikeli olan şey nedir?” Şöyle buyurmuş: “Allah'ın gazabı.” Bu sefer adam şunu sormuş: “Bizi ondan uzaklaştıran şey nedir?” O da şöyle buyurmuştur: “Hiddetlenmeyiniz!” Ebû Hureyre, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Zor olan güreşte rakibini mağlup etmek değil, kızdığın zaman gazabını yenmektir.”³

1 Hûd, 11/75.

2 Muâviye isminin sonunda silinmiş olan ibarenin (radiyallâhu anh) olması muhtemeldir.

3 Hadis için bkz. Buhârî, “Edeb”, 76; Müslim, “Birr ve Sıla”, 107.

وظيفة دوازدهم

انك حلم و بردباری بیش کیرد و از غضب دور شود تا مانند سباع نباشد. و حلم امساک نفس است از هیجان خشم. و أستاذ أبو الحسن إسنفراینی (رحمه الله) گفته: "الحلیم الذي لا یعجل الإنتقام لمن عَصاه من الأنام".
 ۵ و حلم هم از أخلاق إلهی است و حلیم از جمله اسماء. و کلام قدیم از صفت خلیل (صلوات الله علیه) خبر می دهد: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ». در خبر آمده: "إِنَّ الرَّجَلَ لِيُدْرِكَ بِالْحِلْمِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ". یعنی حلم مرد مؤمن را بدرجه انكس رساند کی بروز أماره را از شهوات باز داشته باشد؛ و شب دراز برکوع و سجود بضح رسانیده.

۱۰ شخصی سلمان فارسی را (رضي الله عنه) دشنام داد. سلمان گفت: "إِنْ خَفْتُ مَوَازِينِي [٥١] فَأَنَا شَرٌّ مِّمَّا تَقُولُ وَإِنْ ثَقُلْتُ مَوَازِينِي لَمْ يَضُرَّنِي مَا تَقُولُ". گفت اگر در روز حساب گفته حسنات من سبک آید، من بدتر ازان باشم کی تو کفتی. و اگر گفته نیکوی من کران آید، کفتن تو مرا زیان ندارد.

عرابة أوسي از معاوية [...] الله [...] برسید کی: "بِمِ سُرَّتِ قَوْمِكَ". گفت "كنت أعطي سائلهم وأحلم عن جاهلهم". حاجت سائل رد نکردمی و سفاهت جاهل تحمّل کردمی.
 ۱۵

مردی سید عالم را (صلوات الله علیه) سؤال کرد کی: "أَيِّ شَيْءٍ أَشَدُّ؟" فرمود کی: "عَضْبُ اللَّهِ". آن مرد گفت: "وما يبعدي عنه. فرمود که لا تَعْصَبْ". و أبو هريرة (رضي الله عنه) روایت میکند کی رسول خدای (صلى الله عليه وسلم) فرمود: "لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْعَضْبِ".
 ۲۰

Enûşirvân zamanında, Merzbân adında büyük bir âlim yaşarmış; onun güzel ve yakışıklı bir oğlu da var imiş; oğlanı deli bir adam katletmiş. Merzbân'a kısas uygulamasını tavsiye etmişler. O şöyle demiş: "Fitne güzel bir haslet değil ki onda cahiller ile ortak olayım." Ona "Bari diyetini al" demişler. O şöyle cevap vermiş: "Oğlumun kâtili olan kişi benden daha muhtaç birisidir. Mal ve mülkü ebedî saadet için kullanmak lazımdır; ben sabrederek bu musîbete dayanırım. Böylece bu mânada bir miktar birikimim olmuş olur; o ise bu sermayeden mahrumdur."

Şunu bilmek lazımdır ki hışımlanmak her ne kadar çirkin bir davranış olup şeriatte yasaklanmış ise de yeri gelince iyi bir davranış olarak övülmüştür.

Dağlaman gereken yaraya, ilacın faydası olmaz

Haşın olmak gereken yerde yumuşak davranmanın faydası olmaz!

Birçok yerde gazap, nefsi yüceltme konusunda metânetten daha önemlidir. İyilik ve ihsanın seni kurtarmadığı durumda, kurtuluş kötülüktedir!

Örneğin, namusuna hıyanet olduğu hâlde hâlâ sabırlı olan kimse, şeriat, akıl ve örf tarafından serzeniş edilmiş ve mürüvvet ehli olanların gözünden düşmüş olur.

Eğer ki padişahlar, şerr ve fesat peşinde olan, başkasının hukukuna tecavüz eden ve benzeri ameller işleyen kimselere karşı mülayim ve merhametli davranırlarsa, bunlardan bir hayli fitne ve fesat doğmuş olur. Dolayısıyla en akıllı davranış, ne zaman merhametli ve sabırlı davranmak ve hangi durumlarda hışımla hareket etmek gerektiğini doğru tespit etmektir.

Muhammed b. Vüheyb şöyle der:

25 Eğer sen muhtaç isen hilme, ben
Deveye karşı bazı ihtiyaçlarda daha da muhtacım
Sabırlı olmak benim için, dizginli bir ata benzer
Benim atım, o kadar cahildir ki, cehaletinden dolayı üzerinde deriden
bir semer taşır
30 Bana karşı doğru davranılırsa ben de doğru olurum, düzelirim¹
Bana doğru davranılmazsa, katı ve sabırsızca ben de doğru olmam

1 Düzelmekten maksat, bir topluma karşı hoşgörüyü muamele yaptığı hâlde o toplumun iyi ve dürüst olabileceğine, aksine onlara karşı sert bir tavırla davranıldığı takdirde de halkın sapkınlığa uğrayacağına dikkat çekmektir.

در زمان اُنوشروان حکیمی بود کی او را مرزبان گفتندی. بسری جمیل داشت و خون او بر دست سفیهی ریخته شد. مرزبان را گفتند: ”قصاص کن.“ گفت: ”فتنه جندان خصلتی خوب نیست کی من دران با جهال شریک باشم.“ گفتند: ”باری دیت بستان.“ گفت: ”قاتل بسر من از من بمال محتاج تر است. جه مال از برای تحصیل سعادت ابد باید و من بصیر برین مصیبت طرفی ازان احراز توانم کرد و ۵ او ازین سرمایه محروم است.“

و بدان کی [۲۵] غضب اگر جه قبیح است و در شریعت نهی ازان آمده، اما در موضع خویش مستحسن و محمود است. جه گفته اند:

هر کجا داغ بایذت فرمود جون تو مرحم نهی ندارد سوز

و غضب در بسیار موضع بعزت نفس از حلم نزدیکتر است. ۱۰

”وفي الشرّ نجاة حين لا ینجیک إحسان.“ مثلاً اگر کسی در خیانت حرم خویش طریق حلم سبزد، در شرع و عقل و عرف مذموم باشد و از نظر اهل مروّت ساقط شود.

و باذشاهان اگر با طائفه ای کی شریر بالطبع اند و بقتل و اضرار و هتک حریم و امثال آن مبالاتی ندارند حلم و رزند، فتنه و فساد بسیار ازان تولّد کند. بس کمال خرد آنست کی محلّ حلم و مواضع غضب را بنظر صحیح تمیز کرده آید.

لمحمد بن وهیب:

ولو كنت محتاجاً إلى الحلم أنني إلى الجميل في بعض الحوائج أحوج

ولي فرس الملمح بالحلم ملجم ولي فرس للجهل بالجهل مسرّج

ومن شاء تقويمي فإني مقوم ومن شاء تعويجي فإني معوج

On Üçüncü Vazife: [İmar ve Tarım İşlerine Dair]

Odur ki vali, mümkün mertebe mevat, boş ve ölü araziye canlandır-
mak için gayret göstermelidir. İmar ve tarım işleriyle ilgili tüm gayretiyle
çalışmalı; harabeye dönüşmüş tarlaları tekrar canlandırmalı ve yer altı su
5 kaynaklarını çıkartmada gayret göstermelidir. Zira bunların faydası bü-
tün halka yöneliktir. Halkın, ordunun ve bütün halk sınıflarının refahı
ve düzeni toprağa bağlıdır. Ticaret onun sayesinde artar ve revaç bulur.
Dolayısıyla toprağın verimli hâle getirilmesine özen göstermelidir. Toprağı
insan gibi görmek gerekir.

10 Erdeşîr şöyle der: “Saltanat (mülk) ancak insanla (adamlarla) olur. İn-
sanlar da ancak malla olur. Mal ise imaret ile olur. İmaret ise ancak adalet
ve siyâsetle olur.” Acem padişahları kendi devirlerinde, âtil araziye yeniden
canlandırmayı, ihya etmeyi, ayrıca sert ve engebeli araziden su çıkarmayı
15 ibadetlerinden sayarlardı. Şüphesiz onların gayretlerinin güzel semereleri
tüm memleketlerde bârîzdir ve milletler bu bereket sayesinde refah ve ra-
hatlık içinde yaşıyorlar ve yaşayacaklardır.

Şöyle anlatılır ki İslâm ordusu Irak ülkesini fethettikten sonra kendisine
istediği şeyin sağlanacağına dair söz verilen yaşlı biri vardı. Ona şöyle sormuş-
20 lar: “Senin istediğin şey nedir?” O da “Benim halifeden bir dileğim olacak.”
diyerek cevap verdi. Onu Emîrü'l-mü'minîn Ömer'in (radiyallâhu anh) hu-
zuruna götürdüler. O Irak toprağından beş peymân¹ harabe/ölü toprağın
kendisine verilmesini talep etti. Ömer (radiyallâhu anh), onun isteğinin ye-
rine getirilmesini emretti, fakat araştırdıktan sonra Irak'ın hiçbir bölgesinde
25 birleşik olarak beş peymân harabe araziye bulamadılar. Durum açıklanınca,

1 İran ölçü birimi olarak bilinen “Peymân” ya da “Peymâne”; şarap, sirke, koyun yağı gibi şeyler için kullanılan hacim birimidir. Gazân Han tarafından 1300'lü yıllarda Tebriz menn'i (8,3 kg) olarak ayarlanmıştır. Metinde geçen beş peymândan maksat, beş peymân tohumun vereceği mahsulün kapsadığı arazidir. Peymân/peymâne hakkında geniş bilgi için bkz. W. Hinz, *a.g.e.*, s. 58; Osman Gazi Özgüdenli, *Gazân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 350.

وظيفة سیزدهم

انك والى تا تواند در إحياء مواتها كوشد و در عمارت و زراعت مراهم جدّ و اجتهاد تقديم نمايد و مزارع خراب را [٣٥٢] باز با حال عمارت آورد. و در بيرون آوردن آبها سعى بليغ نمايد چه منافع آن عامّ است. و رفاهيت رعايا و لشكري و انتظام حال طوائف مردم در ضمن آن مندرج وجه تجارت از اين رايح تر تواند بود ٥
 كى خاك را بارز كنند؛ بل كى خاك را با آدمى كنند.

أردشير كويد: ”لا مُلكَ إلاّ بالرجال ولا رجالَ إلاّ بالمال ولا مالَ إلاّ بالعمارة ولا عمارة إلاّ بالعدل والسياسة“. و در عهد ملوك عجم إحيای زمين موات و بيرون آوردن آب از جايهاي سخت از جمله طاعات و عبادات دانستندى. لاجرم آثار سعى جميل ايشان در همه ممالك ظاهر است و خلافت از بركات آن در آسائش اند و خواهند بود. ١٥

و نقلست كى جون لشكر اسلام بلاد عراق را فتح كردند ببرى بود كى با ايشان سابقه اى داشت و شرط كرده بودند كى هر التماس كى كند مبذول دارند. ازو برسيدند كى: ”مطلوب تو جيست؟“ كفت: ”من از خليفه إلتماسى خواهم كرد“. او را بخدمت أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) آوردند. إلتماس ١٥
 كرد كى بنج بيمان زمين خراب از سواد عراق بوى دهند. عمر (رضي الله عنه) حكم فرمود كى ملتمس او را مبذول دارند. تفحص كردند، و در هيچ موضع از عراق بنج بيمان زمين خراب متصل نيافتند. صورت حال [٥٣] باز نمودند

Emîrû'l-mü'minîn, yaşlının o talebinin yerine başka ne istiyorsa kendisine verilmesini emretti. Oysa o şöyle dedi: “Benim bundan maksadım, bizim padişahlarımızın eyaletleri nasıl imar ettiklerini size göstermek idi.” Emîrû'l-mü'minîn de şöyle dedi: “Siz dünyayı imar ediyorsunuz, oysa biz 5 âhireti imar ediyoruz.”

Şöyle anlatılır: Bu gibi sebeplerden dolayı Acem hükümdarlarının saltanat süresi dört bin yüz seksen sene olmuştur. Şöyle rivayet ederler ki Dâvûd'a (salâvâtullâhi aleyhi) şöyle bir vahiy gelmiştir: “Ya Dâvûd, kendi kavmine söyle ki Acem hükümdarlarına küfretmesinler, çünkü bunlar âlemi tarımla 10 öyle mamur kıldılar ki benim kullarım bu sayede rahat günler yaşadı.”

Nûşîrvân çölde bir zeytin ağacı ekmeye çalışan yaşlı bir adamı görünce ona şöyle dedi: “Ey yaşlı adam, sen bu ağacın meyvesini yiyebilecek kadar yaşayacağını mı zannediyorsun?” Adam şöyle cevap verdi: “Hayır, lâkin başkaları ekti ve biz yedik, biz de ekelim ki başkaları yesin.”

15 Öncekiler ekti, biz yedik, bizim ektiklerimizi de bizden sonrakiler yiyecektir

İyi bakarsan, bizlerin birbirinin çiftçisi olduğunu görürsün!

Nûşîrvân şöyle dedi: “Bahşîş!” Padişah “Bahşîş” dediği zaman âdet olarak ödüllendirilmesi gereken kişiye iki bin dirhem verilirdi. Dolayısıyla adama iki bin dirhem bahşîş verildi. Yaşlı adam şöyle dedi: “Allah Teâlâ'nın tüm işlerinde bir sır vardır, bu amelde olan sır da demek ki bu 20 imiş.” Nûşîrvân şöyle dedi: “Bahşîş!” Adama tekrar iki bin dirhem verdiler. Yaşlı adam şöyle dedi: “Her ağaç yılda bir kere mahsul verir; bu ağaç ise henüz ekilmeden iki defa mahsul verdi.” Nûşîrvân: “Bahşîş!” dedi, adama 25 iki bin dirhem daha verdiler.

On Dördüncü Vazife: [Zulme Engel Olma]

[Padişah ve yöneticilerin], devlet adamlarından, nâiblerden, hizmetçilerden vs. halka zulmedecek kimseye meydan vermemesi, müsaade etmemesi gerekmektedir. Aksi durumda halk fakirleşir, zayıflar ve helâk olur. 30 Halk perişan olunca bütün imaretler âtil olur, kargaşa yaşanır ve padişahın otoritesi sarsılır; beddualar edilir ve padişah için geriye bednâmlık kalır.

أمیر المؤمنین فرمود کی هر جه خواهند بعوض آن بوی دهند. بیر گفت: ”مقصود من آن بوذ کی شما بدانید کی بازشاهان ما عمارت بلاد جگونه کرده اند.“ أمیر المؤمنین گفت: ”شما عمارت دنیا می کنید و ما عمارت آخرت“. و گفته اند: ازین جهت بوذ کی مدّت ملک ملوک عجم چهار هزار و صد و هشتاد سال بکشید. و آورده اند کی: بداود بیغمبر (صلوات الله علیه) وحی آمد کی: ”یا داود قوم خود را بکوی تا ملوک عجم را دشنام ندهند. کی ایشان عالم را بزراعت معمور کردند تا بندکان مرا ازان راحتها رسید“. ۵

نوشروان بیرى را دید کی درخت زیتون در صحراى می نشاند گفت: ”ای بیر عمر تو جندان خواهد بوذ کی ثمره این درخت بخورى؟“ گفت: ”نه، ولیکن دیگران نشانند و ما خوردیم ما بنشانیم تا دیگران بخورند“. ۱۰

بکاشتند و بخوردیم و کاشتیم و خوردند جو بنکری همه برزیکران یکدکریم نوشروان او را گفت: ”زه“. و رسم آن بوذ کی جون کسی را ”زه“ گفتی، دو هزار درم بوی دادندی. دو هزار درم بوی دادند. بیر گفت: ”خدای تعالی را در هر کاری سّری است، و سرّ این کار این بوذ“. نوشروان گفت: ”زه“. دوهزار درم [۵۳] دیگر بوی دادند. بیر گفت: ”در سالی هر درختی یکبار بر دهند، و این درخت بیش ازان کی برآید دو بار بر داد“. نوشروان گفت: ”زه“. دوهزار درم دیگر بوی دادند. ۱۵

وظیفه چهاردهم

انک در جمله احوال نکذارذ کی از عمّال و نواب و لشکری و مستخدمان را بر رعیت ستمی روذ کی رعیت درویش کردند و از بای درآیند و هلاک شوند. وجون رعیت مختل الحال شوند عمارتها باطل شود و مداخل بازشاه نقصان بذیرذ و دعای بذ در کار آید و بذنامی بازشاه را بماند. ۲۰

Şöyle derler: Memleketin temellerinin istikrarı, paraya (mala) bağlıdır; para ise adalet dışında hiçbir vesile ile arttırılamaz ve zulmetmenin dışında hiçbir şekilde eksiltilemez. Dolayısıyla devlet erkânından ve ordu mensuplarından olan kimseler aşırı kurnazlık yaparak çiftçilere ve ticaret

5 ile ilgilenen kimselere narh tayin ettiklerinde ve bunun gibi mevzularda zulmettiklerinde onlara izin verilmemesi gerekir. Tarım, ticaret ve imar faaliyetlerinde gayret gösterilmelidir ki cihan mamur kılınsın, mal (ve varlık) artsın, halk rahatlık ve huzur içinde yaşasın, Allah Teâlâ hoşnut olsun.

10 Yezdcirdü'l-Esim (günahkâr olan Yezdcird) lakabıyla bilinen Yezdcird, Behrâm-ı Gûr'un babası idi. Kendisinden önce uygulanan adalet düzenini değiştirip, mağrur olup kötülük yapmaya ve zulmetmeye başlamıştı. Çeşitli ilimlerde maharetli olmasına rağmen âlimleri ve hekimleri tahkîr etmişti. Devlet ricâli ve erkânı, ordu mensupları ve halk ondan usanmıştı.

15 Vezirler ve diğer devlet adamları birlikte dua ederek onun zulmünden kurtulmayı Allah Teâlâ'dan talep etmişlerdi. Bir anda daha önce benzerini görmedikleri yularsız ve semersiz, gayet güzel bir at geldi. Yezdcird, ata yular ve semer takılmasını emrederek dışarı çıktı. Daha önce benzerini görmediği atın güzelliğinden şaşkına döndü, atın alnını ve boynunu okşamaya başladı. Atı yakından incelemek için etrafında dolaştığı sırada

20 kuyruğu tarafına yaklaşınca at ürkerek onun karnına bir çifte atıp onu helâk etti ve daha sonra koşarak uzaklaştı. Her ne kadar peşinden gitmişlerse de bir türlü ona yetişememişler ve at da gözden kaybolmuştu. Bu olaydan sonra o atın Yezdcird'i helâk etmek üzere at sûretinde gelen bir

25 melek olduğuna inandılar.

Kudret sahibi olursan asla zulmetme

Zulmetmek sonunda sana pişmanlık getirir

Zulmettiğin zaman, gözlerin uyur, ancak zulmettiğin kişi uyanıktır

O sana beddua eder, (o sırada) Allah uyumamıştır, Allah uyanıktır

گفته اند: استحکام قواعد ملك بخراج است و خراج بهیج چیز زیاده نشود جنانك بعدل و بهیج چیز نقصان نبذیرد جنانك بظلم. بس لازم باشد کی نکذارذ کی از عمال و لشکریان بر أهل زراعت و تجارت ظلمی رود از جهت تقدمه و خرص و تسعیر و أمثال آن ایشانرا زحمتی رسد تا در عمارت و زراعت و تجارت اجتهاد نمایند و جهان معمور شود و مال بسیار شود و خلق در آسایش باشند و خدای تعالی راضی باشد.

یزدجرد بزه کار کی بدر بهرام کور بوذ او را ”یزدجرد الأئیم“ گفتندی. قاعده معدلتی کی أسلاف او نهاده بوذند بکردانید و ظلم و ستمکاری و درشتی و ناخوشی و بذخویی و تکبر [۵۴] بیش گرفت و با انك در أنواع علوم مهارتی داشت بر علما و حکما استخفاف کردی و بجشم حقارت در ایشان نظر کردی. ۱۰ خواص و عوام و لشکری و رعیت همه از وی برنج آمدند. وزرا و قواد و أهل مملکت باتفاق دعا کردند و خلاص خود از ظلم وی از خدای تعالی بخواستند. ناکاه اسبی بغایت خوب کی مثل آن ندیده بوذند در آمد بی زین و لکام. یزدجرد فرمود کی زین و لکام برنهند و خود بیرون آمد و تعجب نمود کی مثل آن هرگز ندیده بوذ دست. بر روی و بیشانی و کردنش فرو آورد و بیرامنش می کردید تا آنرا نیک بیند. چون بنزدیک دنبالش رسید رکابی خواست کی بار دم برکشد. بای برکرفت و لکدی بر دل یزدجرد زد و او را بکشت. و بدوید؛ جندان کی در بی او رفتند ندانستند کی کجا رفت. بس گفتند کی این فرشته ای بوذ کی در صورت اسب آمد و او را هلاک کرد.

۲۰ لا تظلمن إذا ما كنت مقتدراً
 فالظلم آخره يأتيك بالندم
 ينام عينك والمظلوم منتبه
 يدعو عليك وعينُ الله لم تنم

Onun ardından Arap memleketinden gelen Behrâm-ı Gûr onun yerine geçmiş, cihanı adaleti ve ihsanı ile âbâd etmiştir. Reâyâ hakkında sergilemiş olduğu aşırı şefkat ve rahmetten dolayı halk arasında Ebü'l-Erâmil lakabıyla ün salmıştır. Hükümdar olunca yedi sene boyunca haraç tahsil etmeksizin reâyâyı idare etmiştir. Bundan dolayı bütün halk memnun ve müreffeh olmuş, hoş günler yaşamış ve ona hayırlı dualarda bulunmuşlardır. Öyle olmalıdır ki halk sıkıntılarını onunla (yöneticisiyle) paylaşmaktan kaçınmasın ve herhangi bir engel yaşamadan bunu yapabilsin. Zulmü ve adaletsizliği bertaraf etmenin bundan başka bir yolu yoktur. Kendi adamlarının durumundan haberdar olmalı ve onlarla halk arasında olan ilişkileri sürekli olarak tahkik ve takip etmelidir. Bu konuda hiçbir mazeret kabul edilmediği gibi sorumluluk tamamen hükümdarın üzerindedir.

Hârûnürreşîd, Behlül'e şöyle sormuş: "Beni tanıyor musun?" Cevabında Behlül şöyle demiş: "Evet, sen Hindistan kasabalarında bile olsa, yaşlı, dul bir kadının ayağının taşta takıldığında sorumlu olacak kişisin ve yarın (kıyamet gününde) senden bunun hesabını soracaklardır."

Tevrat'ta şöyle zikredilmiştir: "Devlet ricalından birisinin zulmettiğinden haberdar olup, buna karşı susmayı tercih eden sultan, bizzat kendisi zulmetmiş sayılacak ve bundan dolayı sorgulanacaktır."

Erdeşîr, öyle bir denetim sağlamıştır ki memleketinde en ufak olup bitenden haberdar olur ve halk buna şaşırarak meleklerin ona habercilik yaptığını düşünürlerdi.

On Beşinci Vazife: [Zaman Yönetimi]

[Padişah ve yöneticiler], zamanını sorumluluklarına uygun olarak orantılı ve düzgün şekilde ayarlayarak taksim etmelidir. Zamanının bir kısmını memleketin işleri, ülkenin maslahatları ve askerî işler için sarf etmelidir. Bir diğer kısmını nefî isteklere, uyumaya ve dinlenmeye ayırmalıdır. Başka bir kısmını kendini ve halkını tanımak ve araştırmak, bir kısmını da İslâm'ın karşısındaki setleri, engelleri bertaraf etmek ve zayıflara, fakir ve miskinlere hayır ve sadaka vermek, imaret yaptırmak ve buna benzer ameller için ayırmalıdır. Bir diğer kısmını da âlimler ile sohbet etmek şeriat hükümleri ile ilgili tahkik ve araştırma yapmak ve bunlar üzerinde tartışmak ve müzakere etmek için ayırmalıdır.

بس بهرام کور کی بسر یزدجرد بود از ملك عرب بیامد و بجای وی بنشست و جهان را بعدل و احسان آبادان کرد. و از غایت شفقت و رحمت کی بحال [۵۴] رعایا داشت او را ”أبو الأرامل“ گفتندی چون بملك رسید هفت سال خراج را مسامحت کرد. جنانجه أهل مملکت او همه آسوده و مرفه و خوش عیش کشتند و بدعای خیر و ثنای او مشغول شدند و باید کی جنان کند کی رعیت بی حجاب

۵ أحوال خود بوی توانند رسانید. کی دفع ظلم را طریقی بهتر ازین نیست و علی الدوام تفحص و تجسس حال عمال می کند کی جهل درین قضیه غدر نمی شود، و در عهده اوست.

هرون الرشید از بهلول سؤال کرد کی: ”مرا می شناسی؟“ گفت: ”بلی، تو انکسی کی اگر در اقصات هند بیوه زنی را بای بسنکی آید فردا از تو سؤال خواهند کرد.“

۱۰ در توریت آمده کی: چون یکی از عمال ظلمی کند و سلطان را ازان خبر کنند و خاموش باشد، آن ظلم وی کرده باشد و ویرا بدان مواخذت کنند.

آردشیر استفسار أحوال بر وجهی کردی کی از کلیات و جزویات مملکت با خبر بودی. و مردم ازان تعجب نمودندی و گفتندی ملائکه او را اخبار می کنند.

۱۵ وظیفه بانجدهم

انک أوقات و ساعات خود را موزع کرداند قسمی در تدبیر أمور مملکت و مصالح جهاننداری و کار لشکر [۵۵] صرف کند؛ و قسمی در لذات نفسانی و خواب بسر برد؛ و قسمی در تعرف و تفحص أحوال خود و خلق؛ و قسمی در فکر سد ثلمهای اسلام و اجرای خیرات و صدقات و جبر أحوال ضعفا و مساکین و فکر عمارات خیر و أمثال آن؛ و قسمی در صحبت علما و تتبع أحكام و شرع و بحث و استکشاف آن؛

۲۰

Zamanının bir diğer kısmını da ilâhî emirleri uygulamak, farz ve nafi-
le ibadetleri yerine getirmek için harcamalıdır. Her gün iki vaktini Hak
Teâlâ'ya münacat ve ibadet etmeye ayırmalıdır; bunlardan birisi duaların
icâbet ve kabul edildiği seher vaktidir. Gönlünün saf ve temiz olduğu
5 bu vakitte iyiliği temenni etmeli ve Allah Teâlâ'dan kendisinin muvaffak
olmasına yardımcı olmasını dilemelidir. Gönlü, içtenlikle Hak Teâlâ'ya
ve halka karşı dürüst ve sadık olmalıdır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve
sellem) şöyle buyurmuştur: “Gecenin çeyrek kalan zamanında (sabah er-
kenden, seher vakti) Allah dünya semasına iner ve şöyle buyurur: “Bana
10 dua edenin duasını kabul ederim, benden bir talebi olanın talebini kabul
ederim, benden af dileyeni affederim.”¹

İkinci zaman ise, uyku zamanıdır. Gün boyunca yaptığı davranışları
düşünmeli ve kendi nefsinin muhasebe etmelidir. Eğer hayırlı ve iyi ameller-
de bulunmuşsa bunun için şükretmek görevini yerine getirmeli ve yardıma
15 muhtaç insanlara sadaka dağıtmalıdır. Eğer ki (Allah'a sığınırız) bir suç
işlemiş ise, kendi nefsinin serzenişte bulunmalı, yaptıklarından pişmanlık
duyarak tövbe etmelidir. Üzülmeli ve bunun hesabını ödemeyi kendine
farz kılmalıdır.

Sultan Saîd Mahmud Sebüktegin (rahimehullâhu teâlâ) ömrünü hayırlı
20 işlere adanarak, İslâm dinini güçlendirmek, dinin bayrağını yüceltmek ve
hayır yapmak gibi davranışlarla geçirdi. O yapmış olduğu bütün hareket-
lerde hedeflerine kesin olarak ulaşmakla bilinen biri idi. Hayatında toplam
otuz altı kere sefer düzenlemiş; ekseriyet olarak Hindistan ülkesine seferler
yapmış ve bu seferlerin hemen her birisinde büyük bir şehri fethetmiştir
25 ve bütün savaşlarında zafer kazanmıştır. Somnat'ın fethini o gerçekleştiri-
miştir. Menât'ı [put ismi] Gazne'ye getirerek orada kırmıştır. Altın ve gü-
müş cinsinden yapılmış çok sayıda put elde etmiştir. Sonuç itibariyle onun
döneminde kâfirlerin kalelerinden, onların ülkelerinden ve puthânelerden
ganimet olarak bir hayli mal hâsıl olmuştur. Bunların büyük bir kısmını
30 müslümanlar için hayırlı binalarda, hayrat ederek ve hayırlı yollarda har-
camıştır. Onun hayırlı ve takdire şayan amelleri ile ilgili şöyle anlatılır:

1 Buhârî, “Cum'a”, 14; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 168.

و قسمی در إمثال أوامر إلهی و أداء فرائض و نوافل عبادات و ألبته در دو وقت با حال خود بردارذ و بطاعت و مناجات با حقّ تعالی مشغول شود: یکی در سحرگاه، کی وقت اجابت دعاست و اندرون وی صافی باشد دران وقت نیتهای نیکو کند؛ و از خدای تعالی امداد توفیق خواهدذ؛ و اندرون خود با حقّ تعالی و بندکان او راست دارد. بیغمبر(صلی الله علیه وسلم) فرموده: ”ینزل ربنا کلّ لیلۃ إلی سماء الدنیا ۵ حین یبقی ثلث اللیل الآخر فیقول من یدعونی فأستجیب له، من یسألنی فأعطیه من یتغفرنی فأغفر له“.

و دوم، در وقت خواب؛ تا انچه در روز از وی صادر شده، تذکر کند و محاسبه نفس خود بکند؛ اگر خیرات و حسنات از وی در وجود آمده وظائف شکر بجال آورد و بشکران صدقات بمستحقان رساند؛ و اگر (العیاذ بالله) سیئه [۵۵] در وجود آمده، بملامت نفس مشغول شود و ازان بشیمان کردذ و توبه کند و تحسّر خوردذ و غرامت بر خود واجب کرداند.

سلطان سعید محمود سبکتکین (رحمه الله تعالی) بسبب انک أوقات او بر أعمال خیر موضع بود، و همکی همت او بر تقویت اسلام و إعلاء أعلام دین و نشر خیرات و إفاضت مبرات مصروف بود مشهور است کی هیچ حرکت نکرد إلاّ کی مقصود او دران برآمد؛ و او در همه عمر سی و شش غزو کرده است. اکثر آن در بلاد هند و در هرغزوی شهری بزرک کشاده و از همه مظفر و منصور باز کشته. و فتح سومنات او کرد و منات را بکردون بغزنین آورد و بشکست. و بتان بسیار از زر و سیم بیاورد. و علی الجملة در آیام دولت مال بسیار از فیء قلاع کفر و بلاد شرک و بیوت الأصنام حاصل کرد. و اکثر آن در مصالح مسلمانان و عمارت بقاع و خیر و ۲۰ وجه خیرات و مبرات صرف کرد. و از خصال حمیده و سیر مرضیه او آورده اند کی:

Her gün iki defa Kur'ân okumakla meşgul olurdu, ayrıca nedimlerine ve yakınlarına ona Kur'ân tilâvet etmelerini emrederdi. Onun döneminde korkunç güzergâhlar ve bölgeler üzerinde çeşitli ribatlar inşa edilmiş ve bu ribatların her birisi bir şehir hâline gelmiştir. Çok sayıda hayırlı binalar inşa ettirmiştir. Gazne'nin Mescid-i Câmî'i onun yaptırdığı binalardandır.

İmam Ebü'n-Nasr Muhammed b. Abdulcebbar el-Utbî [*Tarih-i Yemînî*] Yemînî¹ eserinde onun vasfından söz etmektedir. Öyle görünüyor ki İslâm ülkelerindeki sultanlardan hiçbirinin döneminde böyle bir şey gerçekleşmemiştir.

Rivayet edildiğine göre çok sayıda evkâf kurarak Ebü'l-Fazl b. Mansûr el-Fakîh'i başında herhangi bir gözetmen olmaksızın bu vakıfların başına tayin etmiştir. O güvenilir ve dürüst birisi idi. Mal ve mülke ihtiyacı olmayan birisi olup evkâf malından tek bir dirheme bile tenezzül etmemiştir. Sultan onun hakkında bazen şöyle demiştir: "Bir Ebü'l-Fazl'im daha olsaydı tüm memleketin evkâfını ihya ederdim." Bir gün Ebü'l-Fazl'a şöyle sormuş: "Ben öldükten sonra bizim evkâfımızın ve sadaka-i câriyelerimizin durumuyla ilgili ne dersin?" O şöyle cevap vermiş: "Padişahıma uzun ömürler dilerim, Sâmânîler'in ve Simcûrîler'in evkâfının bugünkü durumu ne ise sizinki de aynı olacaktır." Mahmud hiddetlenerek şöyle demiştir: "Ne dediğinin farkında mısın?" "Evet, farkındayım, onların mülküne bugün Hüdavend (padişah) sahip olmuştur, onların vakfına nasıl davranıyorsa yarın kendisinininkine de aynı şekilde muamele edilecektir." Sultan hiçbir şey söylemeden başını yere eğmiş, daha sonra Ebü'l-Fazl kalkıp gitmiştir. Sultan, Ebû Nasr-ı Mişkân'a şöyle demiş: "O iyi birisidir ve dedikleri de doğrudur." İlerleyen zamanda diğer bölgelerde olan kadılara ve devlet adamlarına mektup yazarak, Sâmânîler'in ve Simcûrîler'in vakıflarını evkâf şartlarına göre korumalarını ve onlara sahip çıkmalarını emretmiştir. Onlar da emrolunanları yerine getirmişlerdir.

Şöyle nakledilir: Onun saltanatı devrinde Mekke'ye giden yolların kapatılmasından dolayı İslâm ülkelerinden hiç kimse oraya gidemez durumda idi. O bu işe gönül vererek halifeye ve diğer bölgelerdeki hükümdarlara elçiler gönderip bedevîlere bir hayli mal (para) ödeyerek bu güzergâhı açtırmıştır.

1 Müellifin, Utbî'yi bildiği ve eserinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Âlim ve eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Utbî Muhammed b. Abdülcebbar", *DİA*, XXXXII, Ankara, 2012, s. 236-237.

در روزی دو نوبت بقرآن خواندن مشغول شدی. و ندما و خواص خود را فرمودی و بیش او تلاوت قرآن کردند و در عهد دولت او در مواضع مخوف و راهها و بیم کاههای سخت رباطها ساختند و هر رباطی شهری شد و عمارات خیر [۵۶] بسیار فرمود. و مسجد جامع غزنه از بناهای اوست.

۵ و امام أبو النصر محمد بن عبدالجبار العُتبی در یمینی صفت آن کرده و جنان می نمایند کی هیچ کس را از سلاطین در بلاد اسلام مثل آن اتفاق نیفتاده.

آورده اند کی: أوقاف بسیار وضع کرده بود و أبو الفضل بن منصور الفقیه را بران کماشت بی مشرفی. و او مردی آمین و سدید بود و بمال احتیاجی نداشت و بیک درم از وقف آلوده نشد. سلطان اُحیانا گفتی: ”اگر مرا دیگری چون أبو الفضل بودی، أوقاف مملکت را زنده کردم.“ روزی أبو الفضل را گفت: ”جه کویی درین اوقات و صدقات جاریه ما چون گذشته شویم حال آن جون باشد؟“ گفت: ”زندگانی خداوند در ازدیاد جنان باشد کی امروز حال أوقاف سامانیان و سیمجوریان است.“ محمود در خشم شد و گفت: ”دانی کی جه می کویی؟“ گفت: ”دنام. ملک ایشان خداوند دارد آنچه امروز با وقف ایشان کند، فردا با وقف او کنند.“ سلطان سر در پیش انداخت و سخن نکفت. أبو الفضل برخاست و بازگشت. سلطان، أبو نصر مشکان را گفت: ”مردی درست است و همجنین است کی او گفت.“ بعد ازان نامها نوشتند بقضاة و عمال اطراف کی أوقاف سامانیان و سیمجوریان را [۵۶] بر شرائط واقفان نگاه دارند؛ خَللها ازان دور کنند. و همجنین کردند.

و نقلست کی در عهد دولت او راه مکه منقطع شده بود و کسی از ملوک اسلام با آن نمی افتاد. محمود علی بُعد الدار دل بران نهاد و بحضرت خُلفاء و ملوک نواحی رسولان فرستاد و اعراب را مال بسیار قبول کرد تا راه باز کردند.

On Altıncı Vazife: [Reâyâyâ Karşı Nazik Olma]

[Padişah ve yöneticiler], reâyâyâ karşı nazik olmalıdır. Sürekli olarak halkı doğru yola yönlendirerek ıslah etmeyi ve memleketi mamur kılmayı düşünmelidir. Halk için hem bu dünyada ve hem âhirette hayırlı olacak şeyleri temin etmeli, fesat ve şer içeren şeyleri ortadan kaldırmaya gayret etmelidir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Halkın tamamı Allah’ın iyâli gibidir. Halktan Allah’a (azze ve celle) en yakın ve en dost olanı, en fazla hayırlı ve menfaatli ameller işleyenidir.”

Büzürghmihr’in Nûşîrvân’a yazdığı vasiyette şöyle geçer: “Padişahların halka en faydalı olanı, sünnet ve şeriate uygun ve âdilce işlerini yürüten, sorumlulukları en iyi olana havale eden ve kendi toprağından düşmanı defeden kimsedir. Padişahların en başarılısı ve bahtiyarı ise, en çok ilme sahip olup bu ilmi kullanmayı başarabilen kişidir. Hükümdarların huylarından en iyisi kızgın olduğu durumda vakarlı ve sabırlı olmaktır. Reâyâyâ karşı hiddetle, gazapla, gönül darlığıyla, zayıf idrakle, kaba, cimri ve acımasızca davranmak, onların en çirkin huylarındandır. Hükümdarlığı hak eden kimse, kendi nefsinin isteklerine ve muradına erişmeyi düşünmek yerine, halkını düşünen ve halkını seven kimsedir.”

Nûşîrvân’a “Padişahlığı en çok hak eden kişi kimdir?” diye sormuşlar. O şöyle demiştir: “İşlerde en tedbirli olanı ve her şeyden ziyade halkın işlerini yoluna koymayı seven kimsedir.” “Peki, başka?” diye sormuşlar. Şöyle cevap vermiş: “Kendi nefesine galip gelebilen ve hevâ-yı nefsinin (nefsin heveslerini) reddedebilendir.”

İskender şöyle demiştir: “En iyi padişah, memleketindeki kötü alışkanlığı iyiye dönüştürendir ve onların en kötü olanı da iyi bir geleneği kötüye dönüştürendir.” Reâyânın iyiliğinin padişahın iyiliğine bağlı olduğu gizli olmayan bir şeydir. Şüphesiz, halk için gıda ve giysi ihtiyacının giderilmesi bu bâbda oldukça ehemmiyete hâizdir. Bu nokta-i nazardan hükümdarın ve devlet ricâlinin tüm halkın üzerindeki etkisi oldukça dikkate değer bir husustur.

وظيفة شازدهم

انك بر رعيت مهربان باشد و مطمع نظر او در همه حال اصلاح عباد و عمارت بلاد باشد. بس انچه مصلحت خلق دران باشد از جهت دنيا و آخرت حاصل مي كند و انچه متضمن فساد و شرّ باشد در ازاله آن مي كوشد.

۵ بيغمبر (صلى الله عليه وسلم) فرموده: ”خلق همه عيال خدای تعالی اند. بس دوسترين مردم بخدای عزّ و جل انكس باشد كي نفع و خير زيادت رساند“.

در وصيت بزرجمهر كي نوشروان را نوشته آمده: ”نافع ترين بازشاهان رعيت را آنست كي كار بر مقتضى سنت و طريق شرع و عدل كند و عمل بهترين مردم دهد و دشمن را از زمين خود نفى كند. و سعيد ترين بازشاهان آنست كي علم او بسيار باشد و او را توفيق عمل كردن بدان دهند و بهترين [۵۷] أخلاق ملوك حلم و وقار است در حال غضب؛ و زشت ترين أخلاق ايشان تيزي و حدّت و تنك دلي و قلّت فهم و زفت خويي و غلبه بخل و سنك دلي و قلّت إهتمام بحال عامه است. و ملك آنرا شايسته باشد كي سياست رعيت خود نيكو كند و اصلاح حال رعيت را دوستر دارد از رسيدن بهوای نفس و يافتن مراد خود“.

۱۵ نوشروان را برسيدند كي: ”سزاوارترين كسي بازشاهي كيست؟“ كفت: ”انك داناتر باشد بتدبير كارها و اصلاح كار رعيت از همه جيز دوست تر دارد“. كفتند: ”ديكر؟“ كفت: ”آن سلطان كي بر هوای نفس خود غالبتر و هوا را قهر كننده تر باشد“.

اسكندر كفته: ”بهترين بازشاهان آنست كي سنت بذ از مملكت خود نيكو كرداند. و بذترين ايشان آنست كي سنت نيك را بذ كرداند“. و بوشيده نباشد كي صلاح حال رعيت بصلاح حال بازشاه منوط است. و خلافي نيست كي تدبير وجه طعام و كسوة ۲۰ خاص درين باب اصلی عظيم است عامه خلق را خاصه بازشاهان را كي خير و شرّ ايشان در باب طوائف رعايا اثری تمام دارد.

Behrâm-ı Gûr'un en beğenilen özelliklerinden birisi de sahip olduğu büyük itibarına ve devletinin genişliğine rağmen kendi yiyeceklerini kendisine verâset yolu ile kalmış mülkten edinmesi idi. Şöyle anlatılır: Onun özel ziraat işleri İrâhistân¹ bölgesinde yapılırdı. Böylece gıda, giysi gibi ihtiyaçlarını bu vesile ile helâl yoldan sağlardı. Eşi onun yetiştirdiği pamuktan iplik yaparak kendine ve ona elbise yapardı.

Dâvûd (salavatullâhi aleyhi) peygamberlik ve padişahlık makamına sahip olmasına rağmen kendisi zırh yaparak masraflarını karşılamıştır. Süleyman (aleyhi's-salâtu ve's-selâm) hurma ağacının yapraklarından zembil ve yelpaze yapıp onları satarak karnını doyurmuştur. Kendi mutfağında her gün altı bin inek, yirmi bin koyun ve beş bin ev tavuğu kesilirdi. Onun mutfağını Allah Teâlâ şöyle anlatır: “*Havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı.*”² Pişirilenler âyette tarif edildiği gibi kaplara konuluyordu.

Rivayet edilir ki onun on dokuz bin fırıncısı, on iki bin aşçısı vardı. Kendisi ise zembil satarak elde ettiği arpa unundan çok sayıda ekmek pişirirdi ve onları alıp mescitte, harabelerde ve diğer yerlerde bulduğu fakirlerle paylaşırdı ve şöyle derdi: “Miskin, miskin ile oturmalı.”

Hikâyelerde kendisinin başkalarına ihsan ederek yemek yedirmekte çok hırslı ve arzulu olduğu, bu yüzden yeryüzü halkına, deniz ve gök sakinlerine ve çeşitli hayvanlara bir yemek ziyafeti vermek üzere Allah Teâlâ'dan izin talep ettiğinden bahsedilir. Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu: “Ey Süleyman! Senin kudretin buna yetmez!” O da Allah'a şöyle dedi: “Ey Allah'ım, sen bana büyük nimetler inâyet eylemişsin, benim bunu yapmama müsaade et.” Nitekim Hakk Subhânehu ve Teâlâ ona izin verdi. Süleyman, devler, şeytanlar, cinler ve çalışkan insanlara dünyada bulunan tüm yiyecek ve içecekleri, vahşi ve yabani kuşları, balıkları, bütün dört ayaklı hayvanları ve insanları bir araya getirmelerini emretti.

1 Deniz kıyısı anlamına gelen İrâhistân (Erâhistân), Fars Körfezi'ne paralel olarak, Şiraz bölgesinin bir eyaletine verilen isimdir. Bu eyalet sayısız kaleleri ile meşhurdur. Geniş bilgi için bkz. Dehuda, *Lugat-nâme*, c. III, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 3186; Hamdullah Müstevfi bu bölge ile ilgili, her şehrin surlarla çevrildiği, bazılarının kayalar üzerinde yapıldığı, ayrıca sıcak iklimli bir yer olduğunu zikreder. Geniş bilgi için bkz. Hamdullah Müstevfi, *Nüzbatül-Kulüb*, nşr. Muhammed Debir Siyâki, Çâphâne-i Heyderî, Tahran, hş. 1336/1957, s. 161.

2 Sebe', 34/13.

از خصال بسندیده بهرام کور، یکی این بود که با بزرگی قدر و فراخی ملک کی داشت طعام خاصّ او از زراعتی بود که در ملک موروثی خود [۳۵۷] کرده بودی. و آموزه است کی: زراعت خاصّ خود را در ایراهستان کردی بجنس و وجه طعام و کسوه او از ارتفاع آن بودی. بنیه از وجه حلال حاصل کردی. و زنش غزل کردی و جامه خود و جامه او ازان ساختی. ۵

و داود (صلوات الله علیه) با کمال منصب نبوت و باذشاهی وجه نفقات خاصه از زره بافی حاصل کردی. و سلیمان (علیه الصلوة والسلام) از بیش خرما زنیلهها و باذ بیزنها بافتی و فروختی و از بهای آن طعام خاصّ خود را خریدی و خوردی. با انک هر روز در مطبخ خاصّ او شش هزار کاو بیست هزار کوسفند و بنجاه هزار مرغ خانکی بکشتندی و در ظرفها کی خدای تعالی در صفت آن می فرماید: ﴿وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ﴾ بکار بردندی. ۱۰

آورده اند کی: او را نوزده هزار خباز و دوازده هزار طبّاخ بوذند. و برای خود از قدری آرد جو کی از بهای زنیبل آموزه بودی قرصها بختی و بر کرفتی و بمسجدی یا ویرانه ای یا کنجی رفتی و مسکینی را طلب کردی و نان با وی خوردی و کفتی: ”مسکینُ جالسٌ مسکیناً“. ۱۵

و در حکایات آموزه است کی: او را حرصی عظیم بر اطعام بود و از خدای تعالی دستوری خواست تا خلق زمین و ساکنان دریا و هوا را از انواع [۵۸] حیوانات ضیافت کند. خدای تعالی فرمود کی: ”ای سلیمان ترا قدرت آن نباشد“. کفت: ”خداوندا تو بر من نعمتهای بزرگی کرده ای. مرا دستوری ده“. حقّ سبحانه و تعالی او را دستوری داد. سلیمان دیوان و مرده شیاطین و عفاریت جنّ و مردم جلد کارزار را فرمود تا هر چه در جهانست از ماکول و مشروب و انواع مطاعم و انواع حیوانات را از وحوش و طیور و سباع و ماهیان و چهاربایان و آدمیان را جمع کردند

Sekiz ay yolculuk süresi kadar uzaklıkta olan ve bir tarafı denize uzanan, düz geniş bir arazide toplandılar. Birkaç sene zarfında bu bölge planlandığı şekilde doldurulmuş oldu. Deniz kenarında bir tahtın hazırlanması emredildi ve [Hz. Süleyman] davet gününde onun üzerine oturdu. O sırada

5 bir anda, balıklardan birisi denizden kafasını çıkarıp şöyle demişti: “Ey Süleyman, Allah Teâlâ senin bugün bizi davet ettiğini ve bize ziyafet vereceğini vahyetti. Ben açlığa dayanmam, ne olur bana başkalarından önce yemek ver.” Süleyman onun sözüne gülerek şöyle dedi: “Bunca yemek var, doyana kadar ye.” Balık sadece boyun kısmına kadar sudan yükseldi, kafa-

10 sını kaldırdı ve sekiz aylık bir yol uzunluğundaki boynunu uzatarak orada mevcut olan tüm yemekleri bir lokmada yuttu. Süleyman (aleyhisselâm) bu durumu görünce bayıldı. Kendine geldiği vakit balık ona şöyle dedi: “Ey Süleyman, bana yemek ver.” Süleyman şöyle dedi: “Bütün mahlûkat için topladıklarımın tamamını sen yedin.” Balık şöyle dedi: “Beni bugün

15 mağdur ettiğin gibi Allah da seni mağdur etsin!” Süleyman şöyle dedi: “Seni yaratan Allah’ın yüceliği aşkına, senin günlük yemeğin ne kadardır?” Balık şöyle cevap verdi: “Bu memleketi sana veren Allah’ın yüceliğine yemin olsun ki bu denizde bana benzer dokuz yüz bin balık mevcuttur, Allah Teâlâ her birisine günde iki kere yemek verir. Her defasında üç lok-

20 ma yeriz ve her lokması da bugün benim yediğimin aynısıdır.” Süleyman (aleyhisselâm) tekrar bayıldı. Kendine gelince şöyle dedi: “Allah’ım, tövbe ettim ve anladım ki rızık verme yetkisi sana yakışır.” O gün tüm mahlûklar aç kalmış oldular.

On Yedinci Vazife: [Düşman Edinmeme]

25 [Padişah ve yöneticiler], mümkün olduğu kadar düşman edinmemelidir. Ona düşman olan kimseye karşı hoşgörülü ve iyi davranarak onun gönlünden husumeti silmelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*”¹

1 Fussilet, 41/34.

و در زمینی و بیابانی معین کی هشت ماهه راه بوذ از يك طرف با دریا داشت در
 اثنای چند سال آن عرصه را بر کردند. بس بفرمود و بر لب دریا کرسی بنهادند و
 روز دعوت بران نشست. ناکاه یکی از ماهیان دریا سر برآورد و گفت: ”سلیمان
 خدای تعالی وحی کرد بما کی تو امروز برسم ضیافت دعوت ما کرده ای. مرا طعام
 ده بیش از دیگران کی من صبر بر کرسنکی نتوانم کرد.“ سلیمان بخندید و گفت:
 ”این همه طعام است. بخور جندان کی ترا سیر کنذ.“ آن ماهی سر بکشید و کردن
 دراز کرد و بدان مسافت هشت ماهه راه درآورد و هر چه حاصل بوذ از مطعومات
 انجا بیک لقمه فرو برد؛ و از دریا بیش از کردنش بیرون نیامده بوذ. سلیمان (علیه
 السلام) چون آن حال بدید بیهوش شد. چون باهوش آمد ماهی گفت: ”ای سلیمان،
 مرا طعام ده.“ سلیمان [۳۵۸] گفت: ”انچه همه خلائق را جمع کرده بودم، همه
 تو خوردی!“ گفت: ”ای سلیمان، خدای تو را ضایع کنذ؛ جنانک مرا ضایع کردی
 امروز.“ سلیمان گفت: ”بعزت خدای آفریدکار بر تو کی خبر دهی کی طعام تو هر
 روز چند است؟“ ماهی گفت: ”بعزت آن خدای کی این مملکت بتو داده است،
 کی درین دریا نهصد هزار ماهی همجون من هستند؛ کی خدای تعالی هر یکی را هر
 روز دو بار طعام دهد؛ هر باری سه لقمه؛ هر یکی مثل انچه من خوردم.“ سلیمان
 (علیه السلام) دیگر باره بیهوش شد. چون بهوش آمد گفت: ”خداوندا، توبت کردم
 و دانستم کی قوت رزّاقی وجود تراست.“ و آن روز جمله خلائق کرسنه بماندند.

وظیفه هفدهم

انک تا تواند دشمن نه انکیزد و اگر دشمنی باشد یا بیذا شوذ بحسن تدبیر و
 احسان دشمنی از دل وی بیرون برذ. خدای تعالی می فرماید: ﴿ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
 فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾.

İbn Abbâs (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Senin için en iyisi; öfke anında sabırlı, cehalet durumunda merhametli ve kötülük hâlinde de affedici olmandır.” Şöyle derler: Düşmanlık gütmek, insanları tüm işlerinden eden ameldir. İskender’e “Bu makama nasıl ulaştın?” diye sormuşlar. Şöyle cevap vermiş: “Düşmanlarımla benimle dost olana kadar iyi geçindim, luttufta bulundum ve ikram ettim. Dostlarımla ise kıymetini bildim, onları aziz kıldım.”

Ebü'l-Feth Bustî şöyle der:

İnsanlara karşı hoşgörülü ol, onlara iyi davran ki kalplerini ele geçirebilesin
 Böyle olduğun sürece insanoğlu ihsanın (iyiliğin) kölesi olur

Rivayet edilir ki Hüsrev Pervîz'in birçok bölgesinden sorumlu olan bir sipehsâlârı (komutan) var idi. Padişaha onun itaatsizlik yapıp isyan edebileceğini bildirdiler. Kısra buna üzüldükten sonra konu ile ilgili devlet ricâli ve yakınları ile istişarede bulunduktan sonra komutanı güzel bir şekilde cezalandırarak ders vermeye karar verdi. Ertesi gün o emîri çağırtdı, emîr geldiğinde onu çok iyi karşıladı, üstelik ona hazineden nefis hediyeler vererek beklenilenden daha fazla ikram ve ihsanda bulundu. Yapılan bunca cömertlik karşısında onun muhalefet ateşi sönmüş oldu. Doğru nasihata şahit olan danıştığı yetkililer, emîre bu kadar âdilâne davranmasının sebebi sorunca padişah, tebessüm ederek şöyle dedi: “Ben dün alınan karara aykırı davranmadım. Hatta ben her zaman olduğu gibi sadece en sağlıklı dersi vermeyi istedim. Hür ve şerefli insan için ihsandan daha güçlü olabilecek başka bir şey bulamadım, zira her bir kayıt ve şart vücudun belirli bir uzvuna tesir eder, ben onun tüm organlarının tâbi olduğu gönlüne bu nasihatı, halkayı takmak istedim. Demirden yapılmış halka bile raspa ile yıpranır, oysa keramet halkası hiçbir alet ile yıpratılmaz.” Düşmanlığı bertaraf etmek zor olsa bile, mümkün mertebe onu belli etmemek gerekir. Buna rağmen cüz'i bile olsa düşmanın hiçbir planından gâflet etmemelidir. Derler ki ufak olsa bile üç şeyden güvende olunamaz: Düşmandan, meşakkatten ve ateşten. Dolayısıyla her ne kadar asker sayısı çok olsa da hiç kimse (hiçbir hükümdar) kendi ordusuna güvenmemelidir.

ابن عباس (رضي الله عنهما) كفته: ”الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ هِيَ الصَّبْرُ عِنْدَ الْعُصْبِ وَالْحِلْمُ عِنْدَ الْجَهْلِ وَالْعَفْوُ عِنْدَ الْإِسَاءَةِ“. و كفته اند: ورزیدن دشمنی کاری است کی مردم را از همه کارها باز دارد. اسکندر را گفتند: ”این منزلت بجه یافتی؟“ گفت: ”بانك با دشمنان لطف و مجاملت و احسان [۵۹] کردم تا دوست کشتند؛ و دوستانرا عزیز داشتیم“.

۵ ابو الفتح بُستي كويد:

أحسن إلى الناس تستعبد قلوبهم فطالما استعبد الإنسان إحسان

آورده اند کی: خسرو برویز را اسفہسالاری بود کی عمدۀ ممالک و عدۀ مآثر او بودی. بسمع کسری رسانیدند کی از جادۀ طاعت انحراف خواهد نمود و طریق عصیان خواهد سبرد. کسری ازین معنی ملول شد و با ثقات دولت خواص مملکت خویش مشورت کرد. بعد از تدبّر بسیار رای همکنان بران قرار گرفت کی او را بندی محکم باید نهاد. ایشان را بران حسن رای اخمد فرمود و اهتزاز نمود. روزی دیگر آن امیر را طلب کرد چون بیامد او را بموضعی شریف تر از معهود او مناقب او در محفل بغایتی براند و از نفائس خزائن او را باضعاف استحقاق مخصوص کردانید. جنانک نایرۀ خلافش بدان مکرمت تمام منطقی شد مشیران مبارک رای کی بند صواب دیدند عرضه داشتند:

۱۰ ”کی سبب عدول از عزیمت میمون چه بود؟“ باشاه تبسم کرد و گفت: ”من رای دینه را

خلاف نکرده ام؛ بل کی تا بوذه است رای من امضای عزائم بوذه الا انک خواستم کی محکم ترین [۵۹] بندی بر نهم. و آزاد مرد را هیچ قید قوی تر از احسان ندیدم؛ زیرا هر قیدی بر یک عضو معین افتند. خواستم کی بند بر دلش نهم کی جوارح و أعضاء همه تابع آن اند؛ و نیز بند آهنی بسوهان سوزده شود و بند کرم کی بر دل نشیند بهیچ آلت فرسوده نشود“. و اگر دفع عداوت متعذر باشد باید کی تا ممکن باشد آنرا ظاهر نکرداند و مع

۲۰ هذا از کار دشمن در هیچ حال بهیچ وجه غافل نشود. و اگر چه اندک باشد چه گفته اند: از سه چیز ایمن نتوان بود و اگر چه اندک باشد: از دشمن و رنج و آتش. و باید کس بر لشکر خود اعتماد نکند و اگر چه بسیار باشند.

İskender'e Dârâ'nın çok sayıda asker topladığını haber verdiklerinde şöyle dedi: "Bir kasabı, koyun sayısının çokluğu korkutmaz." Mümkün merteye savaşmaktan sakınmalıdır. Ancak şeriatın onlarla savaşılabilceğini ifade ettiği kimselerle savaşmak vâciptir.

5 Firdevsî şöyle der:

Mümkün merteye savaşmaktan kaçın
Hatta düşmanını yeneceğini bilsen dahi
Yalnız savaşmaktan başka çaren olmadığına da
Fırsatı kaçırmaksızın yürekli ve cesur olmak gerekir

10 **On Sekizinci Vazife: [Kararlılık Gösterme]**

[Padişah ve yöneticiler], bütün durumlarda kararlılık göstermelidir. Kararlılık, mevhum ve muhtemel sonuçları tahmin etmek ve olumsuz sonuçların gerçekleşmesine müsaade etmemeyi düşünebilmektir. Bu özellik, siyâset ve eyâlet erbabı (yönetici, reis) olan kimsenin en mühim vasıflarından olup iyi neticeye yol açar.

15

Ebû Müslim Sâhibu'd-Da'veti'l-Abbâsiyye¹ şöyle der:

Sen kararlılık ve gizemlilik ile idrak ettin âciz olunanı
Benî Mervân'ın önde gelenlerinin niçin kıskanıldığını
Ben kanları içinde iken hâlâ
20 Kabileleri Şam'da gaffettedir takdir edilen kadarı
Koyun sürüsü güderken otu bol yerlerde
Uyudu onları güden ve üstlendi aslan yöneticiliklerini

20

Rivayet edilir ki Ma'n-i Zâide², bir akşam çocuklarını çağırdı. Onlar süslü nefis ipek kıyafetleriyle geldiler. Daha sonra Yezid-i Mezyed'i (Yezid-i Mezyed-i Şeybânî) çağırdığında ise, o telaşla zırhını giydi ve mızrağını meclisin dışında bırakarak huzuruna geldi. Ma'n onu o vaziyette görünce ona: "Neden kuşanmışsın?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi:

25

1 "Sâhibu'd-Da've" Ebû Müslim'in lakabıdır. Emevi ve özellikle de Abbâsiler tarihinde önemli rol oynamıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hakki Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", *DİA*, X, Ankara, 1994, s. 197-199.
2 Ma'n b. Zâide b. Abdullah Şeybânî (Ebü'l-Velid) Abbâsî döneminde Sistân eyaletinin valisi olarak tayin edilmiş çok başarılı, cesur ve cömert bir kişiliğe sahip biri olarak zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Dehhuda, "Ma'n", *Luagnâme*, c. XIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 18709.

اسکندر را گفتند: ”دارا لشکر بسیار جمع کرده“. گفت: ”قصاب را از بسیاری کوسفندان نترسانند!“ و تا تواند میل جنک نکند الا با دشمنان دین کی قتال با ایشان واجب است و شریعت بدان ناطق.

فردوسی گوید:

۵ بدان کوش تا جنک باز افکنی وگر جند دانی کی شان بشکنی
وگر زان کی ناجار باشد ز جنک جگر باید انجا و لختی درنک

وظیفه هشدهم

انک در همه احوال حزم را شعار خود سازد و حزم اندیشه کردن است در عواقب موهوم و محتمل [۶۰] و احتراز نمودن بقدر امکان از حادثه آن. و این خصلت ارباب آیالت و سیاست را مهم ترین خصال است و ثمرهای نیکو دهد.

أبو مسلم ”صاحب الدعوة العباسية“ گوید:

أدرکت بالحزم والکتمان ما عجزت عن ملوک بني مروان إذ حُسدوا
مازلت أسعی علیهم فی دمائهم والقوم فی غفلة بالشام قدر قَدروا
فمن رَعَى غَمّاً فبأرض مشبعة و نامَ عنها تولّى رعیها الأسد

۱۵ آمده است کی: معن زآنده شبی فرزندان خود را طلب کرد. ایشان با غلالهای حریر مُطیب حاضر شدند. بس یزید مزید را بخواند. او بتعجیل تمام سلاح را در پوشید و نیزه را بیرون مجلس بنهاذو حاضر شد. معن چون او را دید گفت: ”سلاح جرابوشیده ای؟“ گفت:

“Emîr’in elçisi gelince, önemli bir iş için istendiğimi düşündüm, eğer ki düşündüğüm doğru ise zaman kaybetmeden harekete geçeyim, düşündüğümün dışında bir durum söz konusu olsa bile üzerimden silahı çözmek zor bir iş olmayacaktır.” Mecliste bulunanlar Yezid’in çevikliğine ve uyanıklığına hayret ettiler.

Efrâsiyâb şöyle der: “Zırhını sağlam kuşanan kimse düşmanın kötülük mızrağından güvende olur. Gaflet tohumunu eken kimse, pişmanlıktan başka bir şey toplayamaz.” Akıllı kimse ile cahil kimsenin arasındaki bâriz fark şudur ki akıllı kimse fesadın başladığını akıllıca idrak ederek onu önlemek için hemen harekete geçer; cahil ise belânın ve fitnenin uçurumuna gelince ancak uyanır ve pişman olur.

Muâviye, Amr b. el-Âs’a¹ şöyle sordu: “Sen neden bu kadar uyanıksın?” O da cevabında şöyle dedi: “Sadece üstesinden gelebileceğim işlere atıldım, teşebbüs ettim.” Muâviye şöyle dedi: “Ben bitiremeyeceğim hiçbir işe teşebbüs edip müdâhil olmadım.”

Akıllı olan kimse, taşın ve ateşin sürtüştüğünü, çarpıştığını görünce ateşin tutuşacağını tasavvur edebilir. Cahil ise ateşe yakalanmadıkça ateşin hakikatini ve etkilerini fark edemez. Akıllı olanlar (âlimler), henüz yeni ortaya çıkmış fitne ve fesatlardan sakınmanın onlar güçlenip büyüdüktan sonra sakınmaktan daha kolay olduğunu bilmekteler. İşte şair şöyle der:

Düşmanların yılana bürünmüş karıncalardır
Kafalarında onları yılana dönüştüren damarı sök
Artık onlara meydan verme zira
Yılana yüz verirken, ejderhaya dönüşür²

Rivâyet ederler ki Ebû Müslim isyana kalkıştığı zaman, Nasr b. Seyyâr, Mervân’a şöyle yazdı:

Külün içinden ateşin kızarık rengini kapatan külü görüyorum
Neredeyse, az daha alevleri kapatacak

1 İsimden sonra şöyle yazılmıştır... Allah... bunun (radiyallâhu anh) olması, Allah ibaresinden önceki ve sonraki kelimelerin (radiye ve anhu) silinmiş olması muhtemeldir.

2 Dandanakan Savaşı sonucunda Selçuklu ordusunun Gazneli ordusuna galip gelmesinin akabinde, yenilgiden dolayı aşırı üzülen Sultan Mes’ud, Gazne’ye gittikten sonra kendini içkiye vermiştir. Bu dörtlük onun bu durumu ile ilgili söylenen şiiirdir. bkz. Hamdullah Müstevfi, *a.g.e.*, s. 428.

”جون رسول أمير آمد، در خاطر گذشت کی از جهت کاری طلب فرموده باشد. با خود کفتم اگر چنین باشد بی توقف متصدی آن شوم؛ و إلاً سلاح از خود باز کردن کاری صعب نیست“. حاضران از حزم یزید تعجب نمودند.

أفراسیاب می گوید: ”هر کی زره حزم بوشید از تیر مکائد خصم ایمن باشد. و هر کی تخم غفلت کارذ جز ندامت ندرود“. و فرق ظاهر میان عاقل و جاهل آنست ۵ کی، عاقل جون امارت فساد [۳۶۰] و مبادی شرّ توسّم کرد در فکر تدارك باشد و جاهل تا در ورطهٔ بلا و غمرهٔ محنت نیفتد بیدار نشود.

معاویة عمرو و عاص را گفت: [رضی] الله [عنه] ”ما بلغ دهاؤك“ گفت ”ما دخلتُ فیأمرٍ إلاّ وخرجت منه سالما“. معاویة گفت: ”أنا ما دخلتُ فیأمرٍ قطّ و أريد الخروج منه“. ۱۰

خردمند جون اصطكاك سنك و آتش مشاهده کرد، آفروختن آتش تصوّر کند. و جاهل تا باحتراق مبتلا نکرده از حقیقت آتش و اثر آن خبر ندارد. و بر عقلا بوشیده نباشد کی، احتراز نمودن از مفاصد در أوائل ظهور کی هنوز در حیث تزلزل باشد آسانتر ازان بود کی قوی و متمکن بشود. جنانك شاعر گوید:

مخالفان تو موران بزند مار شدند برآور از سر موران مار کشته دمار ۱۵

مده زمانشان زین بیش روزکار مبر کی ازدها شود ار روزکار یابند مار

آورده اند کی: دران وقت کی أبو مسلم خروج کرد نصر بن سیّار بمروان

نوشت:

أرى بين الرماد وميض جمر وأحرى أن يكون له ضرام

Ateş, ağacı, odunu ayıklar, arındırır
 Oysa savaş, başlangıçta bir söz, sohbet ile başlar
 Ben hayret ediyorum, keşke biliyor olsaydım
 Ümeye uyanık mı yoksa uyuyor mu!
 5 Kavminiz biraz tembellik yapıp gâflet ettikleri zaman
 Onlara işlerinin bittiğini, mahvolacaklarını vadedebilirsiniz
 Memleket yönetiminin devamını istiyorsan hızlı ve çabuk olmalısınız,
 tıpkı savaştaki fırtına gibi
 Bu vaziyette ölürseniz, size serzeniş etmeyeceğim

10 Mervan, şiirin ikaz kısmına gelince şöyle dedi: “Horasan’ı hâkimiyet altına aldığımızda, adeta öldük, bittik!”

Hikâyelerde şöyle anlatılır: Esfâr b. Şireveyh¹, Rey seferi esnasında Simnân’a geldiği vakit, onun Ebû Ca’fer-i Simnânî’yi öldürmeye, tüm malını ve varlığını yağmalamaya, ailesine ve mahremlerine karşı saygısızca davranmaya teşvik ve tahrir ettiler.
 15

Durumdan haberdar olan Ebû Ca’fer, Re’sü’l-Kelb² Kalesi’ne sığındı. Rey’e gitmekte olan Esfâr’ın Ra’sü’l-Kelb’den geçmediğinden dolayı Ebû Ca’fer, onu ziyaret etme fırsatını bulamadı ve böylece karşılaşmaları gerçekleşmedi. Esfâr, Rey şehrini zabtettikten sonra Abdülmelik
 20 Deylemî’yi büyük bir ordu ile kaleye gönderdi. Ordu kaleyi kuşattıktan sonra yıkmaya başladı. Fakat tüm çabalarına rağmen başarılı olamadı. Nitekim arabuluculuk yapmak üzere Hüseyin Nizâmî’yi maiyetiyle birlikte Ebû Ca’fer’e gönderdi. Hüseyin, Ebû Ca’fer’e dostluk yoluyla yanaştı ve aralarında bir antlaşma yapıldı. Ebû Ca’fer’e şöyle dedi: “Bu
 25 antlaşmayı sağlamlaştırmak için en iyisi şudur ki sen Abdülmelik için bir ziyafet tertip edesin.” Ebû Ca’fer de bu tavsiyeye uyararak bir ziyafet tertip etti. Abdülmelik de en cesur askerlerinden bir grubu ziyafet meclisinde birlik olup Ebû Ca’fer’i öldürmek üzere görevlendirdi.

1 Siyasî olarak İran’ın Kuzeybatısında önemli rolü olan Gilanlı komutan hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, “Esfâr b. Şirveyh”, *DİA*, XI, Ankara, 1995, s. 373-374.

2 Re’sü’l-Kelb, bugünkü Simnân bölgesi olarak bilinen “Kûmiş (Kûmis)” eyaletinin bir bölgesidir. Geniş bilgi için bkz. Dehuda, “Ra’sü’l Kelb”, *Lugatnâme*, c. III, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân, hş. 1344/1955, s. 10446.

فإن النار بالعيدان تذكى
وإن الحرب مبدؤها الكلام
أقول من التعجب ليت شعري
أيقاظ أمية أم نيام
فإن كانوا لحينهم نياما
فقل قوموا فقد حان القيام [٦١]^ا
فإن هبّوا فذاك دواؤم ملك
وإن رقدوا فإني لا ألام
مروان جون به اين بيت رسيد كي ”أيقاظ“ كفت: ”نمنا حيث وليّناك
خراسان!“^٥

در حکایات آورده اند کی: جون أسفار بن شیرویه بر قصد ری بسمنان نزول کرد او را بر خون أبو جعفر سمنانی اغرا کردند و بر نهب أموال و هتك حرم او داشتن.

و أبو جعفر معلوم کرد و بقلعه رأس الكلب تحصّن نمود. و جون أسفار بر
١٠ قصد رأي از رأس الكلب نمی گذشت، أبو جعفر بخدمت نشتافت و ملاقات ایشان فراهم نیامد. و جون أسفار شهر رأي را در ضبط آورد، عبدالملك ديلمی را با سباهی کران بدان قلعه فرستاد. و بمخاربت و جیل حصار کشادن مشغول شدند. و سعی ایشان مفید نیافتاد تا حسین نظامی را بر سیبل توسط بیش وی فرستاد.
١٥ و حسین با أبو جعفر شیوه تودد بیش گرفت و صلحی میان ایشان بدید آورد. أبو جعفر را کفت: ”از بهر تأکید صلح مصلحت آنست کی عبدالملك را ضیافتی کنی.“ أبو جعفر ضیافتی ترتیب کرد و عبدالملك با جماعتی از دلیران لشکر خود مواضعت کرد کی متفق باشند و دران اجتماع خون أبو جعفر سمنانی بریزند.

Kaleye girmek istediklerinde Ebû Ca'fer sadece Abdülmelik'i içeriye alarak adamlarının tamamını dışarıda bıraktı. Daha sonra birlikte pencerelerinden hendek, yol ve çayır görünen bir odaya çıktılar. Bir süre muhabbet ettikten sonra Abdülmelik, Ebû Ca'fer'den aralarındaki samimiyetten dolayı bazı özel sırlarını açıklamak üzere yalnız kalmalarını talep etti. Ebû Ca'fer adamlarına odayı terk etmelerini emretti. Abdülmelik odanın kapısını kapattıktan sonra Ebû Ca'fer'i hançerleyerek helâk etti. Ayakkabısında taşıdığı ipekten yapılmış ipini kapıların birisine bağlayıp onunla hendeğin kenarına indi. Daha sonra yüzerek hendeğin karşısına geçmeyi başardı. Sonuç olarak öngörülü ve uyanık olmanın faydaları, gaflet etmenin zorluk ve belâları o kadar çok ki, ne kadar anlatılıp şerh edilse de yine yetmez. Allah en doğrusunu bilendir.

On Dokuzuncu Vazife: [Sözünde Durma]

[Padişah ve yöneticiler] verdikleri her sözü ellerinden geldiğince yerine getirmeye çalışmalıdırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”*¹ Ayrıca şöyle buyurur: *“Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim.”*²

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuş: “Yalan söyleyen, sözünü tutmayan, emanete hıyanet eden kimse tam bir münafıktır.” Şöyle demişler: “Verilen sözü yerine getirmemek, alçak insanların huyudur.”

Rivayet ederler ki Kâinatın Seyyidi (aleyhi efdalü's-salavât), Ebü'l-Heysem b. et-Teyhân'a bir köle vereceğine dair söz vermişti. Aradan birkaç gün geçtikten sonra üç köle getirildi. Onlardan ikisini ihtiyacı olanlara verdi. O sırada Fâtıma (radiyallâhu anhâ) geldi. Taş değirmen kullanarak un yapmak için buğday öğüttüğünün belirteleri mübarek ellerinde idi. İşlerinde yardımcı olması için üçüncü kölenin kendisine verilmesini rica etti. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “Ebü'l-Heysem'e verdiğim sözü nasıl yerine getireyim?

1 Bakara, 2/27.

2 Bakara, 2/40.

جون [٦١] خواستند کی بران عزیزت بحصار درآیند، أبو جعفر عبدالملك را تنها بحصار در آورد و مروان را بیرون گذاشت. و با عبدالملك ملاقات کرد بر غرفه ای کی از دریجهای آن خندق و صحرا و شارع عامه در مطالعه آمذی. جون ساعتی با یکدیگر ملاطفات کردند، عبدالملك از أبو جعفر خلوتی خواست تا بحکم مودت او را بر بعضی از امرای خود اطلاع دهد. أبو جعفر بفرمود تا جمله خدم از آن غرفه فرو آمدند. بس عبدالملك در غرفه بر بست و أبو جعفر سمنانی را بدشته ای هلاك کرد. بس رسن باریکی ابریشمین کی در موزه با خود آورده بود در موضعی ازان دریجها محکم کرد و بواسطه آن رسن بلب خندق فرو آمد. و بسباحت از خندق بگذشت. في الجملة فوائد حزم و غوائل غفلت زیادت ازان است کی بشرح آن احاطت توان نمود، والله أعلم. ۱۰

وظيفة نوزدهم

انك هر وعده کی كند سعی نماید کی البتّه بوفّا رسانند. خدای تعالی می فرماید: «الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ». و می فرماید: «وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ». [٦٢] بیغمبر (صلی الله علیه وسلّم) فرموده: ”من قال فكذب و وعد فأخلف واتمن فخان فهو منافق تام“ و گفته اند ”خلف الوعد خلط الوعد“.

و آمده است کی سید کائنات (علیه أفضل الصلوات) با أبو الهیسم بن التیهان وعده کرده بود کی بنده ای بوی دهد. بعد از چند روز سه برده آوردند. دو را ازان بر مستحقان صرف فرمود. فاطمة (رضی الله عنها) درآمد و اثر دست آس کردن بر دست مبارک او ظاهر بود. إلتماس کرد کی آن برده بوی دهد تا او را در کارها مددی می دهد. بیغمبر (صلی الله علیه وسلّم) فرمود: ”كيف موعدي لأبي الهيسم“.

“Ebü'l-Heysem'e söz verdiğim hâlde aksine davranmam câiz değildir.” diyerek üçüncü köleyi de Ebü'l-Heysem'e verdi. Kur'ân-ı Kerîm vaadlerine sadık kalmasından dolayı İsmail'i (aleyhisselâm) şöyle övmektedir: “*Şüphesiz o sözünde duran bir kimse idi.*”¹

5 Rivayet ederler ki İsmail (aleyhisselâm) bir şahıs ile birlikte giderken, adam ona “Şurada beni bekle” demişti. İsmail (aleyhisselâm) kabul ettikten sonra adam gitmiş ve onu beklettiğini tamamen unutarak ortadan kaybolmuştu. İsmail (aleyhisselâm) sözünde sadık kalmak adına yirmi iki gün anlaştıkları yerde onu bekledikten sonra adam tesadüfen oradan geçerken
10 tekrar karşılaşmışlardı. Bazı tefsir ehli olan kimseler onun bir yıl beklediğini zikretmişlerdir.

Şöyle anlatılır: Türk hükümdarı Efrâsiyâb, zâlimin ve mazlumun durumu hakkında çok düşünüp tefekkür eden birisi idi. Yakınları ona şöyle dedi: “Mezâlim konusunda aşırı meşgul oluyorsun, aziz nefsinin biraz da
15 lezzet ve keyfe versen iyi olur.” Efrâsiyâb onlara “Verdiğim söze nasıl sadık kalmayayım?” dedi. Onlar “Ancak senden herhangi verilmiş bir söz duyulmamıştır” şeklinde cevap verdi. Efrâsiyâb ise onlara şöyle cevap verdi: “Dilimle herhangi bir söz vermedim; ancak padişahlık ve devlet yöneticiliği makamına erişen kimse, bütün cihan halkına karşı merhametli ve adaletli
20 olacağına, kötülükleri ortadan kaldıracığına ve adaleti sağlayacağına dair söz vermiş gibidir ve buna sadık kalmak zorundadır.”

Güneş ve ayın yaratılışından evvel (ezelden)

Bizimle âşikâne yapmış olduğun anlaşmayı sonsuza dek bozmamalısın!

Yirminci Vazife: [Bilgi Elde Etme]

25 [Padişah ve yöneticiler], gerekli olan bilgileri araştırmakta ve tahkik etmekte mümkün olduğu kadar gayret etmelidir. Halkın ihtiyaç ve arzularının farkında olup gidermesinde gayret göstermelidir. Şeriatın yüce ve açık hükümlerinin yürütülmesinde, halk için konulan kanunların uygulanmasında hiçbir şekilde taviz vermemeli ve hor görmemelidir. Allah, birçok yerde cihâdın faziletine dair şöyle buyurmuştur:
30

1 Meryem, 19/54.

”جون أبو الهيسم را وعده کرده ام چگونه خلف آن جايز دارم؟“ و به أبو الهيسم داد. و كلام مجيد إسمعیل را (عليه السلام) بصدق وعده ستایش می فرماید کی: ﴿إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ﴾.

آورده اند کی: مردی در راهی با وی گفت: ”اینجا توقف کن تا من باز آیم.“
 ۵ إسمعیل (صلوات الله علیه) إجابت فرمود. آن مرد برفت و بفراموشی خیال آن مواضعت از لوح ضمیرش محو شد. إسمعیل (عليه السلام) بیست و دو روز انجا مقام کرد صدق وعده خود را تا آن مرد بحکم اتفاق با آن موضع رسید. و بعضی از اهل [۶۲] تفسیر گفته اند: ”یک سال انجا مقام کرد.“

و آمده است کی: أفراسیاب ملك ترك در تعزف أحوال ظالم و مظلوم تأمل و تفکر بسیار می نمود. خواص او گفتند: ”در تفحص مظالم جندين مبالغه می نمایی
 ۱۰ اگر نفس عزیز خود را بملاذ و ملاهی آسایشی دهی دور نباشد.“ أفراسیاب گفت: ”خلف بوعده خویش چگونه راه دهم؟“ گفتند: ”هرگز وعده ای از تو مسموع نشده.“ فرمود کی: ”بزبان صحیح عهدی نبسته ام؛ اما هر کس کی در معرض بادشاهی و آیالت آمد جهانیان را وعده مرحمت و معدلت داد و عهد بست کی رسم جور محو فرماید و آیین انصاف تقریر نماید، وفا برین وعده از لوازم است.“
 ۱۵

عهدی کی بیش ماه و مهر از مهر با ما بسته باید کی تا دور سبهر آن عهد و بیمان

نشکنی

وظیفه بیستم

انک در تحصیل مطالب و تحقیق مارب جدّ و اجتهاد بلیغ بجای آورد. و در
 ۲۰ تمشیت أحكام شریعت غزا و تمهید قواعد ملت زهرا بهیج وجه تعاون و إهمال جایز نشمرد. در آیات كلام قدیم مدح جهاد در بسیار جای آمده. قال الله تعالی:

“Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileticeğiz.”¹ Rivayet ederler ki Râbia-i ‘Adeviyye, gecenin karanlığında bir şeyler terennüm ediyormuş, onu dinledikten sonra şu beyitleri okuduğunu fark ettiler:

5 Savaşta galip çıkanlar, donanımlı ve hazırlıklı olan ve gayretli olanlardır
Ey başarıyı arzulayan! Başarı, çaba ve zahmet ile elde edilir

Ebü'l-Feth Bustî şöyle der:

Peşinde olduğun hayırlı amellerde tembellikten uzak dur
İyiliğe kavuşmak, tembellikle mümkün değildir

10 Nizâmülmülk, kendi vasiyetnâmesinde şöyle yazmıştır: “Yüce himmetli ve gayretli ol, zira himmet, çaba ve gayretle elde edilir. Her başarı çaba ve gayrete bağlıdır. Yüksek arzu ve iradeyi kendinize şiar ediniz, zira himmetin menşei ciddiyetle çaba göstermektir. Gayret ve telaşın olduğu yerde ancak devlet ve saadet imkân bulmuştur.”²

15 Tâhir Hânedanına “Yönetiminizi yok eden ne idi?” diye sormuşlar. Onlar da şöyle cevap vermiş: “Geceleri eğlenmemiz, gündüzleri de uyuyarak geçirmemiz, işleri de ehli olmayan kimselere bırakmamız sebep oldu.”

Geceyi eğlenerek sabahlayan hükümdarın
Devleti ve yönetimi mahvolmaya mahkûmdur
20 Padişah sarhoş olup her tarafı düşman sarmış işe
Bu işin akıbeti ortadadır!³

Hikâyelerde şöyle geçer: Heytal meliklerinden birisi Harem ve Bedehşân bölgelerini zabt etmek üzere Bulûr çevresinde bulunan kendi oğlunu görevlendirmiş ve ona şöyle bir mektup yazmıştır: “Ey oğlum, senin zırhını çıkarıp bir konak yerinde iki gece uyuduğun haberi geldi. Oysa fetholunmamış bölgeler ve kapatılmamış hudutlar var.

1 Ankebût, 29/69.

2 Nizâmülmülk'ün Vasiyetnâme'si hakkında araştırma yapan Ali Saferi Ak Kala, metnimizde geçen Arapça ibarenin kendi bulunduğu nüshalarda mevcut olmadığını ifade eder. Neyrizî'nin bu sözleri Nizâmülmülk'e atıfta bulunarak zikretmesi, onun söz konusu Vasiyetnâme'nin başka nüshalarını görmüş olduğuna delalet edebilir. Vasiyetnâme'nin Farsça olarak tam metni için bkz. Ali Saferi Ak Kala, “*Vasiyetnâme-yi Hâce Nizâmülmülk-i Tüstî*”, *Guzâriş-i Miras*, c. XXVII/XXVIII, S. 2, hş. 1387/2008, s. 23; ayrıca Vasiyetnâme'nin Türkçe tercümesi için bkz. Osman G. Özgüdenli, “*Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Vasiyetnâmesi*”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. I, S. 1, İstanbul, 2014, s. 203-214.

3 Celâleddin Hârizmşâh'ın Moğol ordusuna yenilmesinin ardından Horasan'a gidip kendini şaraba verdiği mevzusunun ilişkin, Veziri Nureddin Münşî'nin söylediği şiir örneğidir, Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cibângüşâ*, c. II, haz. Abdülvahab Kazvinî, İntişârât-i Firdevs, Tahran, hş. 1385/2006, s. 675; Ayrıca bkz. Semerkandî, *a.g.e.*, s. 137.

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾. آورده اند کی: رابعة عدویة در تاریکی شب

[۶۳] ترنمی میگرد، استماع کردند و این آیات می گفت:

إِنَّ أَهْلَ الْفَوْزِ جَدُوا فَأَعَدُّوا وَاسْتَعَدُّوا جَدًّا يَا مَنْ يَطْلُبُ الْفَوْزَ فَإِنَّ الْأَمْرَ جَدُوا

أبو الفتح بُستي کویذ:

دع التكاثل في الخيرات تطلبها فليس يسد بالخيرات كسلان

نظام الملك در وصیت نامه خویش نوشته است: ”علیکم بالهمة فإنها تستتبع

الجِدُّ والجِدُّ لا يتأخِرُ عن الجِدِّ“. همت بلند را شعار خود سازید کی همت منشأ جد

است؛ و هر کجا کی جد و جهد سرابره زد، دولت و اقبال در ظلّ او اقامت نمودند.

آل طاهر را سؤال کردند کی: ”ما الذي أذهب ملككم؟“ گفتند: ”شربّ بالعشيات

و نومم بالغدوات وتفويض الأمور إلى غير أهلها“.

إذا غدا ملك باللهو مشتغلا

فاحكم على ملكه بالويل والحرب

شه مست و جهان خراب و دشمن بس و بیش

بیداست کزین میان جه بر خواهد خواست

در اَسمار آورده اند کی: یکی از ملوک هیاطله آیالت حرم و بذخشان

و ضبط انچه ممکن کردد از نواحی بلور بفرزند خود حواله کرده بود،

بنوشت به آن فرزند کی: ”یا بُني بلعني أنك تنزع الدرع وتنام ليلتين

[۶۳] في منزل واحد ومن الثغور ما لم يسد ومن الديار ما لم يفتح،

Ey oğul şunu bil ki Allah Teâlâ kullarını yöneticiler ve reâyâ olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yöneticilerin hazzını izzetlerine bırakmış, yerleştirmiştir. Reâyânın payı olarak da onlara refah içinde yaşamayı ve güvenliği nasip etmiştir. Bu ikisi bir arada olamaz; yani bu ikisinin bir kişiye nasip olması imkânsızdır. Ya meliklerin izzetini ya da halkın refahını tercih edersin.”⁵ Sonuç itibarıyla, yiyecek, içecek ve karşı cinsle yetinmek hayvanların işidir. Kemâle ermiş insan, kendini boş hayvanlardan üstün tutmalı ve yüce bilgiler edinmeye gayret sarf etmelidir.

İbn-i Rûmî¹ şöyle der:

10 O [kadın] benim aşırı kararlı ve aktif olduğumu gördü
Yatakta rahat etmeden sağa sola kıvrandığımı gördü ve şöyle dedi:
Sen çok yüce himmetli birisin ve istediğin şeyi elde edeceksin
Halk senin ne kadar başarılı olduğuna görecek
Neden bununla yetinmiyorsun da hep dışarıya çıkmak istiyorsun?
15 Ben cevabımda şöyle dedim: Kanaat etmek koyunların tabiatıdır!²

Arap meliki Seyfüddevle³, Emîrü'l-mü'minîn'den umudu olmadığından dolayı, Sultan-ı halîm⁴ Sencer b. Melikşah'ın sarayına gelir. Padişahın merhametinden oldukça nasibini alır ve iltifat görürdü. Böylece bütün arzularını ve taleplerini devletin önde gelenleri aracılığıyla sultanın bilgisine sunarak hâcetine erişirdi. Bir gün saraya gittiğinde, bir sebepten dolayı kapıda biraz beklemek zorunda kalmış. Dolayısıyla diğer günlere nazaran Sultan'ın huzuruna daha geç çıkmış. Daha sonra Sultan'ın elini öpmeye şeref bulup arzularını ve taleplerini giderdikten sonra kendi mekânına dönmek için izin istemişti. Seyfüddevle'nin ikâmet ettiği çadırı ile Sencer'in sarayının arasındaki mesafe iki fersah idi. Temmuz ayının o kavurucu sıcak havasında kendi bârgâhına⁵ geri döndükten sonra o gün padişaha isteklerini sunmak için gittiğinde bir ayrıntıyı sunmayı unuttuğunu hatırlamıştı.

1 Hicivleriyle bilinen Arap şairi Ebül-Hasan Ali b. Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî (ö. 283/896) hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş-Mustafa Çuhadar, “İbnü'r-Rûmî”, *DİA*, XXI, Ankara, 2000, s. 186-188.

2 Burada edibin, “kanaatkâr” olmaktan maksadı, ilim ve tecrübe kazanmakta insanın büyük hedeflerinin olması ve elindekiler ile yetinmemesi gerektiğini vurgulamaktır.

3 Hamdânîler'in Halep Kolu'nun kurucusu ve ilk emîri olan Seyfüddevle hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, “Seyfüddevle el-Hamdâni”, *DİA*, XXVII, Ankara, 2009, s. 35-36.

4 Sultan Sencer'in hilm sahibi olarak zikredilmesi ile ilgili olarak İbnü'l-Esîr de Sultan Sencer'i heybetli merhametli ve sehavetli olduğu kaydedilmektedir, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. IX, tsh, Muhammed Yusuf ed-Dakkâk, Beyrut, 2003, s. 416.

5 Padişah ve sultanlara özel çadırlara verilen isimdir.

اعلم بأنَّ الله تعالى قَسَمَ عباده إلى ملوك وجَعَلَ حظَّهم العزَّ ورعايا وجَعَلَ نصيبهم الدَّعة ورغد العيش والأمن وهما لا يجتمعان لواحِدٍ فإِما عَزَّ الملك وإِما الدَّعة“. در جمله بمطاعم و مشارب و مناكح قناعت کردن کار ستوران است. هر کرا انسانیت بکمال باشد خود را از بهائم مهمل امتیاز جویند و در اکتساب مطالب عالیه دقائق جدّ و اجتهاد بتقدّم رسانند. ۵

لابن الرّومي:

رأت عزماتي وفرط انكماشى وطول التململ فوق الفراش
فقلت أراك أها همّة ستبلغها وترى ذا انتعاش
فهلا قنعت ولم تغترب فقلت القناعة طبع المواشي

۱۰ ملك عرب سيف الدولة جون بسبب نامرادی کی از امیر المؤمنین داشت ببارکاه سلطان حلیم سنجر بن ملکشاه آمد. از نظر عاطفت آن بادشاه حظی وافر از قسم رافت و مرحمت یافت و آنچه در ضمیر او بود از مرادات بر زبان خواص دولت بر رای کیتی نمای سلطان عرضه می داشت و بطغرای انجاح مشرف می شد. تا روزی بر در سرابردۀ دولت شاهی [۱۶۴] بسببی توقف رفت و اقامت رسم خدمت از معهود دیگر روزها در تاخیر افتاد. و جون بشرف دستبوس سلطان رسید، و آنچه مراد او بود از ان آشیان سعادات حاصل کرد دستوری یافت و ببارکاه دولت خویش بازگشت. و از انجا کی سرابردۀ سنجر بود تا بارکاه حشمت سيف الدولة مسافت دو فرسنگ بود و سموم آتش بار تموز در عین التهاب. همین کی دران شدت کرما ببارکاه دولت خویش رسید، بر خاطرش کذر کرد کی در ملتسمات کی امروز عرضه داشته دقیقه ای اهمال کرده.

Susuzluğunu gidermeden atını geldiği istikamete doğru yönlendirerek sultanın ordugâhına¹ doğru hareket etti. Maiyetindekiler ve hizmetçiler ona şöyle demişlerdi: “Bugünlük katlandığınız bunca meşakkati tek bir ayırtı için iki katına çıkaracaksınız!” Seyfüddevle gülümseyerek şöyle cevap vermişti: “Bu benim bayrağımda gördüğünüz azamet, heybet ve görkem, benim atalarımın çabalarının ve gayretlerinin sayesinde olmuştur. Tembellikten sakınırım, zira bunu yapmadığım takdirde yönetim yok olur. Bizim silsile-yi ikbâlimizde var olan büyüklük, bizden önceki meliklerin gayretleriyle, çalışma ve çabalarıyla diktirdikleri bir puttur. Tembellik yaparak onu devirmem bana yakışmaz.” Bu iki beyit Seyfüddevle'nin şâirlik marifetinin ürünüdür:

Benim inlemelerim gecenin karanlığında Muhire'yi uyandırdı
 O bana inlemelerimin sebebini sordu. Ben ona şöyle dedim:
 Sessiz ol, gözlerini kapa ve yüzünün kızarıklığını düşün
 15 Göz kapaklarının aşağıda olmasını (uyurken), yukarıda olmasını (uyanırken) düşün

Yirmi Birinci Vazife: [İstişare Etme]

İşlerde, tecrübe ehlinde âdil ve akıllı kimseler ile meşveret etmesi gerekir. Zira işlerde istişare etmek önemli ve büyük bir zarurettir. İstişare etmenin anlamı, bir kimsenin karşılaştığı sorunların çözümünde tereddüde kapıldığı durumlarda başkalarına danışarak, onların görüşlerini mütalaa etmesidir. Kelimenin aslı ise “şevr” olup balı yerinden çıkarmak anlamına gelir. Meşveret etmek sünnettir ve Allah Teâlâ kendi Resûlü'nü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bundan sorumlu tutmuştur: “*İş konusunda onlarla müşavere et.*”² Bunun belirgin mânası da ümmetin bu anlamda ona uymasıdır. Yoksa o, vahy-i kerîm ile desteklenmiş idi ve istişare etmeye bile ihtiyacı yok idi. En doğrusunu Allah bilir.

Bazı tefsirciler, bunu din düşmanlarına karşı savaşla ilgili olan olağanüstü durumlarla ilişkilendirirler. Çünkü kâfirlere karşı savaşmak söz konusu olduğunda sahâbe ile istişare edildi ve üzerinde hemfikir oldukları karara uydular onu uyguladılar.

1 Padişah ve ordusunun oturduğu, geçici ikâmet yeri olarak çadırların kurulduğu yere verilen isimdir.

2 Âl-i İmrân, 3/159.

عنان مرکب بر تافت و بی انک آتش تشنکی را بشربتی آب تسکین فرمودی، روی بلشکرگاه سلطان نهاذ خواصّ ندما کی در خدمت رکاب دولتش بوذند گفتند: ”جنیدین مشقت و شدت کی امروز مقاسات نمودی از برای یک دقیقه آنرا مضاعف خواهی کرد؟“ سیف الدولة تبسم کرد و گفت: ”انّ هذا المجد لوآء عقده الجدّ من آبای فلا ادع الکسل یحله ملک“. و بزرگی در دوزمان اقبال ما رایتی است؛ ملوک أسلاف ما بجهد و جهد افراشته اند؛ بسندیده نبوذ کی من بکاهلی آنرا نکونسار کنم.“ و از نتایج خاطر سیف الدولة است این دو بیت: [۶۴]

راع المهيرة في الظلام تأوّهي واستنبأت نبأی فقلت لها صه

غضبي وأرعي مقلتيك حمى الكرى للخفض نمت وللعلاء تتبهي

وظيفة بیست و یکم ۱۰

انک در کارها با أهل تجارب از عدول و ذوی العقول مشاورت کند کی مشورت در أمور عدّه بزرگی است. و معنی مشاورت آنست کی مرد، رای را از رای دیگران بیرون آورد در مشکلی کی بیش آید چون ترددی در کردن آن داشته باشد. و اصل کلمه از شورا است. و آن بیرون آوردن عسل است از جای آن. و مشاورت سُنّت است و خدای تعالی رسول خود را (صلی الله علیه وسلم) بدان مأمور کردانیده قوله تعالی: ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾. و ظاهراً این معنی برای آن باشد تا اُمت درین قضیه بر وی اقتدا کنند؛ وإلاّ او بوحی کریم موید بوذ و بمشورت احتیاج نداشت والله أعلم. و بعضی از مفسران گفته اند کی: این امر مربوط است بکار حرب با دشمنان دین. و چون محاربه کفّار بیش آمدی، با صحابه مشورت کردی و انچه بران اتفاق کردند، در بیش گرفتندی. ۲۰

5 Ebû Hüreyre (radiyallâhu anh) şöyle dedi: “Resûlullah’tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) daha fazla kendi ashabıyla istişare eden hiç kimseyi görmedim.” Ayrıca şöyle buyurmuş: “Meşveret eden kimse asla pişman olmaz; (hayatında) orta yolu seçen de asla fakir olmaz; istihare eden mahrum kalmaz.”

10 Sahâbe (radiyallâhu anhum) din ve dünya işlerinde birbiri ile meşveret ederdi. İslâm’dan önce de Ensâr (radiyallâhu anhum) arasında, bir sorunla karşılaşıldığı zaman bir araya gelip istişare etmek bir âdet idi. Kur’ân-ı Kerîm onların medhinde şöyle buyurur: “İşleri, aralarında şûra (danışma) iledir.”¹

15 Süleyman’ın (aleyhisselâm) Belkıs’ı dine davet ettiğine dair yazdığı mektubu Hüdhüd ona ulaştırınca, Belkıs kavminin büyüklerini toplayarak istişare etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Belkıs’ın şöyle dediği bildirilir: “Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.”²

Hadiste şöyle zikredilir: “İstişare ederek akıllarınızı birbiriyle mecz edin ve işlerinizde başkalarıyla istişare ederek birbirinizle yardımlaşınız.” Şöyle demişler: “Hayır arzusuyla istihareye başlayan ve işini istişare ederek ilerleten kimse başarısız olmaz.”

20 Hârûn şöyle dedi: “Bütün kişilerin aklına sahip olmak istersen onlarla meşveret eyle.” Burada akıldan maksat, onun semeresidir. Behrâm-ı Gûr kendi oğlu Yezdird’e şöyle demiştir: “Padişahlık ve yönetim işlerinde insanlara danış. Doğruyu bulmak ava benzer. Bir av tek bir avcıdan kendini kurtarabildiği hâlde çok sayıda avcıdan kendini kurtaramaz!” Esmâ³, Beşşâr b. Bürd’e⁴ şöyle dedi: “Ben meşveret ile ilgili senin söylediğin bu iki beyitteki sözden daha sağlamını duymadım:

1 Şûrâ, 42/38.

2 Neml, 27/32.

3 Hoş hitabeti ve edebî yönü ile meşhur olan Basralı Abdülmelik b. Garib b. Ali b. Esmâ-i Bâhili hakkındaki bilgi için bkz. *Lugatnâme*, “Esmâ’i” c. II, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 2400-2401.

4 Arap şairlerinden olan Beşşâr b. Bürd (ö.167/784) hakkında bilgi için bkz. Cemal Muhtar, “Beşşâr b. Bürd”, *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 8-9.

أبو هريرة (رضي الله عنه) كفت: ”هيج كس را ندیدم کی با أصحاب خود مشورت بیشتر کردی از رسول خدای [۶۵] (صلی الله علیه وسلم)“. و فرمود: ”ما خاب من استخار ولا ندم من استشار ولا افتقر من اقتصد“.

و صحابة (رضي الله عنهم) در أمور دین و دنیا با یکدیگر مشورت کردند. و أنصار را (رضي الله عنهم) بیش از اسلام عادت آن بوذ کی جون کاری بیش آمدی، جمع شدند و مشورت کردند. و قرآن کریم مدح ایشان بدين می فرماید: *﴿وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ﴾*.

جون هدهد نامه سليمان (عليه السلام) ببلقيس رسانيد، و او را دعوت کرده بوذ او با بزرگان قوم خود مشورت کرد. قوله تعالى: *﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ﴾*.

و در حدیث آمده: ”لقحوا عقولكم بالمذاكرة واستعينوا على الأمور بالمشاورة“. و گفته اند: ”من بدا بالاستخارة وثنى بالاستشارة لحقيق أن لا يفيل رأيه“.

هرون كفت: ”إذا أردت أن يصير عقول الرجال لك فشاورهم في الأمور“. و این بنا بر آنست کی مقصود از عقل ثمره آنست. و بهرام كور يزدجرد بسر خود را كفته: ”شاور الناس في أمور ملكك، فإن الصواب كالصيد ينفلت من واحد ولا ينفلت من جماعة عظيمة“. أصمعي، بشار برد را كفت: ”من در باب

مشورت سخنی متین تر ازین دو بیت تو نشنوده ام“ [۶۵]

Re'yin ve görüşün istişare kıvamına eriştiğinde
 Başkalarının nasihatından ve sağlam görüşünden yardım iste
 Meşveret etmek seni aşağı düşürmez
 Gizli tüyleri (kuşun), onun ön kanatlarının tüyelerine tâbidir

5 Beşşâr şöyle dedi: “İstişare eden iki güzellik arasındadır, ya doğru yapar ve semeresini alır ya da hata işler başkaları onun hatasında ortak olur.” Yani, istişare eden kimse iki iyilik arasında kalmış olur: Birincisi, danışılan mevzunun olumlu olarak hedefe varması durumunda, o da bu meseleden hoşnut olur. İkincisi, istişare eden kimsenin yanlış yönlendirilmesi ve kaza
 10 sonucu olumsuz olarak neticelenmesindeki faydası ise, hedefine ulaşmamak noktasında başka birisinin onunla iş birliği yapmış olmasıdır! Sonra şöyle dedi: “Senin sözün şiirinden daha üstün ve keskindir!”

Rivayet ederler ki Emîrû'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) az istişare edermiş. Muâviye ise Amr b. el-Âs ile danışmadan ve tedbir almaksızın
 15 hiçbir işe başlamamış. Arap seyyitlerinden olan Amr b. Ehtem bunu fark edince şöyle demiştir: “İstişare eden maksadına varandır. İstişare etmeyen kimse ise sert toprağa benzer. Muhakkak ki Muâviye (istişare ederek maksadına erişti), kendi ailesi (Benî Ümeyye hânedanı) için de, sülalesi için de görkemli bir miras bıraktı.”

20 İşlerinde başkalarından yardım alan kimse, çabalarında başarıya ulaşır. Kendi başına ve kendi kararına güvenerek hareket eden kimsenin nasibi de çaresizlik olur. Meşveret etmek, muvaffakiyet demektir. Vallahi Muâviye halifelik yaparak kendi kabilesi için büyük bir iş başarmış oldu. İstişare edilen kimse ise emanetin hakkını vermeli, yerine getirmelidir; doğru gör-
 25 düğü şeyi söylemelidir. Ve elbette ki onun ötesine çıkmamalıdır. Sahih bir hadiste şöyle zikredilmiştir: “Meşveret edilen kimse güvenilirdir.”

Ziyâd b. Ebih¹, eline tâ'ûn hastalığının bulaştığını fark edince, kendisini tedavi etmek için tabipleri çağırdı. Kadı Şureyh²'i çağırıp ona şöyle dedi: “Artık tahammülüm kalmadı, elimi kestirmek istiyorum.” O şöyle sordu:

1 Emeviler'in Irak valisi olan Ziyâd b. Ebih hakkında bkz. İrfan Aycan, “Ziyâd b. Ebih”, *DİA*, XXXIV, Ankara, 2013, s. 480-482.

2 Kadı Şureyh hakkında geniş bilgi için bkz. Şükrü Özen, “Kadı Şureyh”, *DİA*, XXIV, Ankara, 2001, s. 119-121.

إذا بلغ الرأي المشورة فاستعين بقول نصيحة أو نصيحة حازم
ولا تجعل الشورى عليك غصاصةً فريش الخوافي تابع للقوادم

بشار كفت: ”المشاوَر بينَ إحدَى الحسنين صواب تفرد بثمرته أو خطأ يُشارك في مكروهه“. صاحب مشورت میان دو حُسن عاقبت است. یا انفراد باصابت مقصود؛
یا اشتراك با غیرى در عذر حرمان. بس كفت: ”أنت في هذا الكلام أشعر منك في بيتك“.

آمده است کی امیر المؤمنین علی (رضی الله عنه) مشورت کمتر کردی. و معاویة در هیچ کار بی مشورت و تدبیر عمرو بن عاص شروع نکردی. عمرو بن الأَهم کی از سادات عرب بود برین معنی واقف شد، كفت: ”المستشير مُنَجِح والمستبدّ منكذ والمشورة رائد النجح واللّه لقد نالها معاوية وابتنى لأهله مجداً شامخاً“.

هر کاری در کارها از رای دیگران استهاد میکند، سعی او بنجاح بیوندد. و هر که طریق استبداد سبزد و اعتماد بر رای خود کند، حرمان نصیب او گردد. و مشورت بیش رو نجاح است واللّه کی معاویة خلافت را احراز کرد و أهل و قبيلة خود را بنایی بزرگ نهاد. و مستشار باید کی حقّ أمانت بجای آورد و آنچه صواب داند بگوید. [٦٦] و البتّه ازان تجاوز نکنند. چه در حدیث صحیح است: ”المستشار مؤتمنٌ“.

زیاد بن أبیه را طاعون در دست ظاهر شده. و أطبارا جهت معالجه حاضر گردانید. و شُرَیح قاضی را بخواند و با او كفت: ”مرا طاقتم نمانده است و دست خواهم برید“. كفت:

“Benimle meşveret mi ediyorsun?” “Evet” diye yanıt verdi. O şöyle devam etti: “Rızık, taksim edilmiştir ve ecel ise mâlûmdur. Ben senin Hazret-i Allah'ın huzuruna kesik el ile gitmeden yana değilim, sana “Elini neden kestir?” diye sorduğunda ona ne diyeceksin? Senin takdirinden kaçarken elimi kestim mi diyeceksin, yoksa şimdilik sana vasıl olmamak için elimi kestim mi diyeceksin!”

Ziyâd aynı gün ölünce Şureyh'e şöyle sordular: “Neden onun elinin kesilmesine mani oldun?” O da şöyle cevap verdi: “Benimle istişare etti, emanet olmasaydı ben onun hem elini hem de ayağını kestirirdim.”

10 Kısrâ Nûşirvân biri ile istişare etmek istediği zaman, ona bir yıllık nafakasını gönderdikten sonra kendisine danıştı.

Abdülmelik b. Mervân şöyle demiş: “İstişare etmeden kendi görüşümle hareket etmektense istişare edip hataya düşmeyi tercih ederim.”

15 Şöyle söylerler: “Ahmak denilen kimse, gururundan dolayı meşveret etmeyen ve istihareden uzak duran kimsedir.” En doğrusunu Allah bilir.

”مشورت با من می کنی؟“ گفت: ”آری“. گفت: رزق مَقْسوم است و أَجَل مَعْلوم؛ و من کراهِت دارم کی تو دست بریده بحضرت تعالی رسی. بس چون برسد کی: ”جرا بریزی؟“ جه کویی؟ ”کویی از قضای تو می کریختم؛ یا لقای ترا دشمن داشتم“.

بس زیاد در همان روز بمرد. شریح را گفتند: ”چرا از بریدن دست او را منع کردی؟“ گفت: ”استشارات کرد از من و اگر نه امانت بوذی، من خواستمی کی دست و بای او هر دو بیریزندی“.

کسری نوشروان چون خواستی کی در قضیّه ای با کسی مشورت کند، نَفَقَهُ يَكْ سأل بوی فرستادی، بعد ازان با وی مشورت کردی.

عبدالملك مروان گفته: ”لأن أخطئ وقد استشرتُ أَحَبُّ إِلَيَّ من أن أصيبَ وأنا مستبِد برأبي“.

و گفته اند: ”الأحمق من قَطَّعه العجبُ عن الاستشارة والاستبداد عن الاستخارة“.

والله أعلم بالصواب.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM PADİŞAHIN VEZİRLERİ, NÂİBLERİ VE MEMURLARININ ÂDÂBI HAKKINDA

Şüphesiz ki hiç kimse kendi yaşamında bağımsız değildir ve herkes başkalarının yardımına muhtaçtır. Ulemâ şöyle demiştir: Birinin ağzına koyduğu bir lokma ekmek, bin kişinin çalışmasının sonucunda hâsıl olur. Dolayısıyla bir memleketin düzenini sağlamak, nüfusunu ve halkın malını muhafaza etmek ile ilgili tedbirlerin alınması çok sayıda yardımcı ve çalışanın olmasına bağlıdır. Bundan dolayı bir padişahın her şeyden önce akıllı, adaletli, müdebbir ve müslüman bir vezire sahip olması kaçınılmaz bir durumdur. Vezir, devletin en önemli idari işlerini yürütmek, çeşitli işler için nâib ve eleman tayin etmek, azletmek gibi işlerin tamamında yetkilidir. Zira onun reyinden çıkmak, ona uymamak büyük fesatların çıkmasına yol açar.

İki kılıcın bir kına sığması mümkün mü, asla!
İki kılıç bir kına sığmaz
Kılıç da onun kını da tektir

Kelâm-ı Kadîm'den naklolunduğuna göre, Mûsâ (aleyhisselâm) peygamber olunca Allah'tan, Hârûn'u kendisine vezir kılmasını talep etmiş: “*Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn'u.*”¹

Ebû Saîd Hudrî (radiyallâhu anh), Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle rivayet eder: “Hiçbir peygamber yoktur ki semavî ve arzî olarak ikişer veziri olmasın; semavî vezirler Cebrail ve Mikail'dir; yeryüzünde benim vezirlerim ise Ebû Bekir ve Ömer'dir.”

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: “Ne zaman Allah bir hükümdara nimet bahşetmek isterse ona, (sultana) unuttuklarını hatırlatacak ve hatırladığı zaman da ona o işlerin yapılmasında yardımcı olacak sâlih bir vezir nasip eder.”² Ayrıca şöyle demiştir: “Hiçbir padişah için, kendisini Allah'ın emrettiği ameller hakkında uyaran sâlih bir vezir nasip edilmesinden daha büyük bir ödül yoktur.” Şöyle demişler: “Bir memleketin sebâtı, o memleketin vezirlerinin heybeti kadardır.”³

1 Tâhâ, 20/29.

2 Süleyman b. Ahmed el-Taberânî, *el-Mu'cemül-Avsat*, c. IV, Mektebetül-Muarif, Rıyâd, 1405/1985, s. 294.

3 Bu bir hadis değil, büyüklerin sözlerindedir, bkz. <http://al-hakawati.net/arabic/civilizations/book321a7.asp> (25.11.2014).

باب سوم

در آداب وزرا و نایبان و کماشکتان باذشاه

[۶۶] بدیهه معلوم شده کی هیچ فرد از افراد انسانی در تدبیر معاش خود مستقل نیست. و البته بمعاونت محتاج است. جنانك حكما گفته اند: ”هزار كار كن مي بايد تا يك لقمه نان حاصل شوذ و شخصی بدهان نهد“. بس تدبیر ضبط احوال و حفظ نفوس و اموال اهل مملکتی بی معاونان و کارکنان بسیار میسر نشود. بس باذشاه را ناکزیر باشد اولاً از وزیر عاقل و عادل مدبر مسلمان کی زمام حلّ و عقد امور در کف کفایت او باشد؛ و عدل و نصب نواب و عقد و فتح ابواب منوط برای و رویت او. جه اختلاف آراء موجب فساد و بسیار است. ”وهل يجمع السيفان ويحك في غمد“.

۱۰ دو تیغ اندر نیامی جمع ناید نیامی فرد و تیغی فرد باید

موسی (علیه السلام) چون شرف نبوت یافت، از خدای تعالی خواست تا هرون را وزیر او گرداند. جنانك كلام قدیم ازان حکایت می کند، قوله تعالی: ﴿وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هُرُونَ أَخِي﴾ الآية.

و أبو سعيد خدری (رضي الله عنه) روایت کند کی رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) [۶۷] گفت: ”ما من نبي إلا وله وزيران من أهل السماء فجبرائيل وميكائيل وأما وزيراي من أهل الأرض فأبو بكر وعمر“.

و بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) گفته: ”إذا أراد الله بذي سلطانٍ خيراً رزقه وزيراً صالحاً يذكّره إذا نسي ويُعِينه إذا ذكر“. و گفته: ”ما من أحدٍ أعظم أجراً من وزير صالح يكون مع إمامٍ يأمره بذات الله تعالى“. و گفته اند: ”ثبات المملكة بقدر هبة وزراءهم“.

Padişah ve veziri, nâiblerini, yardımcılarını, devlet adamlarını, kalem erbabı ve silah ehli olanları görevlerinin üstesinden gelebilecek liyâkatli kişiler arasından seçmelidir. Tâ ki bu vesile ile onlar bütün memleketi adaletli ve doğru biçimde mamur kılsınlar; halkın içine nüfuz etsinler; şeriat hukukunu yaygınlaştırsınlar ve halkı kötülüklerden menetsinler; vergileri 5 adaletli toplasınlar ve malları hak eden kimselere versinler. Padişahın vezirlerinin, nâiblerinin, diğer memurların ve bütün devlet adamlarının emanet ehli olmaları şarttır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman* 10 *adaletle hükmetmenizi emrediyor.*”¹

Valiler ile ilgili olarak inen bu âyetin sebebi şudur: Peygamber (sallâ-lâhu aleyhi ve sellem) Mekke'yi fethedince Kâbe'nin anahtarlarını Kâbe görevlisi Benî Şeybe Osman Hacı'den geri almıştır. Abbâs (radiyallâhu anh) kendisinden Kâbe'nin sikâyeliği ve Kâbe örtüsü işleriyle ilgili hizmetlerin yetkisinin ona verilmesi talebinde bulundu.² Ardından bu âyet 15 indi ve Kâbe'nin anahtarı Benî Şeybe'ye verildi. Dolayısıyla yöneticilerin, valilerin, padişahların, müslümanların işleriyle ve divanla ilgili konularda görevli tayin ettikleri zaman, halkın vekil, temsilci ve vezirlerini, kadınlarını, vergi mükelleflerini, ordu komutanlarını, şehirlerin güvenliğinden, 20 harac ve vergi işlerinden sorumlu memurları, kaleleri muhafaza eden memurları ve buna benzer kişileri vazifelendirirken, görevlendirilecek kişinin o iş için başkalarından daha fazla liyâkatli ve ehliyetli olmasına dikkat etmeleri zaruridir. Atanacak olan görevlinin dindar, müslümanlara karşı şefkatli, hayırsever, emanet ehli olup olmadığını iyice araştırarak tahkik 25 etmeleri gerekir. Atanacak kişi, o iş için başkalarına kıyasla daha uygun olup olmadığı kesinleşmeden görevlendirilmemelidir. Üstelik nâiblerin ve diğer âmillerin kendilerine yardımcı (nâib) almaları söz konusu olduğunda hangi sınıfta olursa olsun aynı şartlar çerçevesinde iyice düşünerek sulh içinde kişileri tayin etmeleri zaruridir.

1 Nisâ, 4/58.

2 Şu ibare derkenarda bulunmaktadır: “Benî Şeybe'den Kâbe görevlisi olarak Osman Hacı'den...”

و بادشاهان و وزیر او از نایبان و یاران و کماستکان بسیار از اهل قلم و اهل سلاح و غیر آن جاره نباشد. کی هر يك را بکاری لائق کی از عهده آن بیرون تواند آمد نصب کنند، تا اطراف مملکت را بعدل و راستی معمور دارند؛ و امر و نهی را در میان مسلمانان تنفیذ کنند؛ و معروف شرع را تمشیت دهند؛ و از منکرات منع کنند؛ و مالها را بطریق معدلت استیفا نمایند؛ و بأهل استحقاق رسانند. و بدان کی نواب بادشاه و وزرا و عمال و کماشتکان او شرط است کی اهل امانت باشند. خدای تعالی می فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾.

این آیه در شان ولایة [۳۶۷] امور نازل شده و سبب نزول آن بوذ کی جون بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) فتح مکه فرمود مفاتیح کعبه از بنی شیبه عثمان حجی کی سادن کعبه بود^۱ باز گرفت. عباس از وی طلب کرد تا جمع کند ویرا میانه سقایه حاج و سدان کعبه. بس این آیه فرو آمد؛ و کلید کعبه با بنی شیبه داد. بس بر حاکمان و ولایة امور بادشاهان واجب باشد کی جون خواهند کی کسی را ولی عهد خود گردانند یا جهت کاری از کارهای مسلمانان و مصالح دیوانی نصب کنند، جون نیابت عامه و وزارت و قضا و استیفا و بیشوایی لشکرها و حمایت شهرها و عاملی خراج و تصرف در اموال و حراست حصون ومدامن و آنچه ازین قبیل باشد، کسی را اختیار کنند کی اهلیت و صلاحیت آن کار در وی زیادت از دیگران باشد. و از امانت و دیانت او و نصیحت و شفقت بر مسلمانان بحث و استکشاف کند و تا محقق نشود کی انکس کی شرائط آن شغل را جامعتر است تفویض نکند. و همچنان بر نواب و عمال واجب باشد کی بنایی یا معینی محتاج شوند در طبقه همین احتیاط کنند و تفویض کار با صلح کنند.

^۱ از بنی شیبه عثمان حجی کی سادن کعبه بود: "Bu parça müellif tarafından derkenarda zikredilmiştir."

Kâinatın Seyyidi (aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyât) şöyle buyurmuştur: "(Birisini) kendisinden daha lâyık birisi olduğu hâlde, İslâm halkının velâyetini üstlendiği takdirde Allah Resûlü'ne ve mü'minlere hıyanet etmiş olur."¹ Bir rivayete göre de şöyle buyurmuştur: "Kendisinden velâyet (yönetim, hakimiyet) konusunda daha liyâkatlı ve uygun kimseler olduğu hâlde, hâkim sıfatıyla devletin başına geçen kimse, Allah'a, Resûlü'ne ve mü'minlere hıyanet etmiştir."

Emîrül-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) şöyle der: "Ak-rabasından, yakınlarından birisini kendi velisi ya da yöneticisi olarak seçen kimse, Allah'a, Resûlü'ne ve mü'minlere hıyanet etmiştir." Bu sarîh delillerle ispat olunur ki görevi hak eden uygun kişiyi görevlendirmekten kaçınıp yakınlığından, dostluğundan veya kişiden aldığı rüşvetten, özel ilgisinden vs. dolayı başkasını o göreve tayin ettiği takdirde Allah Teâlâ'ya ve O'nun Resûlü'ne ve mü'minlere karşı hıyanet etmiş olur; Kelâm-ı Kadîm² de onu nehy etmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.*"³

Şöyle derler: Padişahın mülâzımı olan kimse, akıllı, ilim sahibi, padişah ile dost olmalı. Sadık, hayırsever, vefalı ve sır sahibi olmak, şehvetlere ve mala karşı iffetini muhafaza etmek, verdiği sözlere sadık kalmak, iyi niyetli, güler yüzlü ve heybetli olmak gibi meziyetlere sahip olmalıdır. Emanetin koruyucusu, hukuka riâyet eden, adaletli ve insafı olmak gibi birçok faziletlerle donanmış olmalıdır. Bu özelliklere aykırı olan huylardan da sakınmalıdır.

Serî es-Sakatî (rahmetullahi aleyh) şöyle der: "Edep usûlüne aykırı bir şekilde hükümdarla yakınlık kuran kimse kendini ölüm tehlikesine düşürmüştür."

1 Ahmed b. Hanbel, I, 177-178.

2 Metinde geçen "Kitab-ı Kadîm" veya "Kelâm-ı Kadîm" ibareleri hem İslâm'dan önce var olan dinlere ait "İncil", "Tevrat" gibi kutsal kitaplar hem de Kur'ân için kullanılmaktadır.

3 Enfâl, 8/27.

سید کائنات (علیه افضل الصلوات واکمل التحیات) فرموده: ”من ولی من امرالمسلمین شیء فولی رجلاً [۶۸] وهو يجد من هو أصلح للمسلمین منه فقد خان الله ورسوله والمؤمنین“. و در روایتی فرموده: ”من قلّد رجلاً عملاً علی عصابه وفي تلك العصابة من هو أَرْضَى اللهُ منه فقد خان الله وخان رسوله وخان المؤمنین“.

وأمیر المؤمنین عمر بن خطّاب (رضی الله عنه) کوید: ”من ولی من أمر المسلمین شیء فولی رجلاً لمودةٍ أو قرابةٍ بینهما فقد خان الله ورسوله والمسلمین“. بذین نصوص صریحه ثابت می شود کی اگر از انکس کی اَحَقّ و أصلح است عدول کند و عمل بدیکری دهد بسبب قرابتی یا تعلقی کی داشته باشد یا از جهت صداقتی یا انک رشوتی از وی بستاند یا بسببی و غرضی دیگر، خیانت کرده باشد با خدای تعالی و رسول او و مؤمنان و کلام قدیم نهی ازان فرموده: قوله تعالی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾.

و گفته اند: هر کس کی ملازم بادشاه باشد باید کی فضائل بسیار در وی جمع بود چون عقل و علم و درستی بادشاه و نصیحت و وفا و حفظ سِرّ و عَقّت از شهوات و اموال و صدق قول و صدق نیت و صدق نیت و حسن زبّ و هیبت و تازه رویی و امانت و مراعاة [۶۸] حقوق و عدل و انصاف و أمثال آن و از اُضداد آن اجتناب نماید.

سری سَقَطَى (رحمة الله علیه) کوید: ”من جالس الملوک بلا أدبٍ فقد تعرّض للقتل“.

Fasıl: [Vezir ve Nâiblerin Vazifeleri]

Saltanat ve imâmet-i kübrâ bâbında zikredilen vazifeler, eyaletler ve devletin tüm sınıfları için geçerli olan bir husustur. Lâkin burada özellikle vezirler ve nâibler ile ilgili olan kısım üzerinde muhtasar olarak durulacaktır, inşâallahu teâlâ. Padişah tarafından müslümanların işleri ile ilgili bir göreve tayin olunan veya divan işlerinden birisine görevlendirilen kimse-
5 nin dikkat etmesi gereken dört mesele vardır:

Birincisi: Hak Teâlâ'ya Karşı Olan Vazifeleri

Yani Allah Teâlâ, onu [vezirler ve nâibler] kulları arasından seçerek ona öncelik nimeti tanıdığından dolayı bu nimete şükretmeli ve O'nun kulları-
10 na karşı hayırsever, şefkatli, hoşgörülü ve insafli olmalıdır. Ayrıca tüm durumlarda şeriat ve adalete uygun davranmalıdır. Emîr ile memur arasında, alt sınıftan olan ile şerif olan arasında fark gözetmemelidir.

Hikâyelerde şöyle geçer: Seleme b. Saîd borçlu olarak vefat edince,
15 Halife Mansûr, Sevvâr b. Abdullah el-Kâdi'ya şöyle bir mektup yazdı: "Seleme bana borçludur. Onun malından bu borcu aldıktan sonra geriye kalanını diğer borçlu olduğu kişiler arasında taksim et." Sevvâr ise buna itina etmeden mevcut mal varlığını alacaklılar arasında eşit olarak böldü ve Mansûr'a düşen payını da yazdığı şu mektupla birlikte gönderdi: "Ben
20 Emîrû'l-mü'minîn'i alacaklılardan birisi olarak gördüm; şeriate aykırı davranmak ona yakışmaz." Mansûr ona hayırlı dualar ederek "İyi yapmışsın" diye cevap yazmıştır.

Rivayet ederler ki Sevvâr'ın halk arasında adaletsizlikle ve zulmederek hü-
küm verdiğiyle ilgili Mansûr'u haberdar etmişler. Onu Bağdat'a çağırmış. Ge-
25 lince sarayına çağırıp onunla gizlice sohbet ederek duyduklarının doğru olup olmadığı ile ilgili onu imtihan ettiği sırada Mansûr hapşırmış, fakat 'elhamdü-lillâh' dememiş. Bundan dolayı Sevvâr ona hapşırma duasında bulunmamış.

فصل

و وظائفی کی در باب سلطنت و إمامت کبری گفته شد در هر طبقه ای از طبقات آیالت و حکومت متوجّه شوذ. لکن اینجا بر وجهی کی مخصوص وزرا و نواب باشد، بر سییل اختصار یاد کنیم ان شا الله تعالی. بدان کی هر کس کی بادشاه امری از امور مُسلمانان یا کاری از کارهای دیوانی بوی تفویض کند، بر وی مراعات چهار ۵ جانب لازم شوذ:

اول: جانب حقّ تعالی

بدان کی جون خدای تعالی او را از میان جمعی بندکان برکزیذ و نعمت تقدّم بریشان ارزانی فرمود شکر این نعمت را شرط نصیحت و شفقت و نصفت با بندکان او بجای آورد. و در هر قضیه ای کی واقع شوذ حکم بر مقتضی شرع و عدل کند و ۱۰ میان امیر و مأمور و وضع و شریف فرق ننهد.

در حکایات آمده کی: سلمة بن سعید وفات کرد و دینی جند داشت منصور خلیفه بسوّار بن عبدالله القاضی نوشت کی: ”مرا دینی بر سلمة هست، اوّل آنرا از مال او استیفا کن [۶۸] و بعد ازان آنچه بماند بر غرما قسمت کن“. سوّار بدان إلتفات ننمود ۱۵ و مالی کی بوذ براستی میان غرما قسمت کرد. و آنچه حصه منصور بوذ بدو فرستاد و بوی نوشت کی: ”من امیر المؤمنین را یکی از غرما دیدم و نرسد او را کی عمل کند بغیر شرع“. منصور بدو نوشت کی: ”نیکو کردی“. و او را دعای خیر کرد.

و آورده اند کی: بمنصور رسانیدند کی سوّار در حکم میان مردم میل وجود میکند. او را بخواند جون بیغداد آمد در قصر منصور او را بنشانند و با وی سخن جند بسر می گفت و او را می آزمود. تا آنچه رسانیده اند راست باشد یا نه دران ۲۰ میان منصور را عطسه ای آمد ”والحمد لله“ نکفت. سوّار او را دعای تشمیت نکرد.

Mansûr ona şöyle demiş: “Ben hapsirince neden benim için dua etmedin?” O da şöyle cevap vermiş: “Allah Teâlâ’ya hamd etmediğin için.”

Mansûr şöyle devam etti: “Vallahi benim hapsirmama dalkavukluk yapmadığına göre benden başkasının hiçbir meselesinde de dalkavukluk yapmazsın.” Daha sonra kendisine ihsanda bulunarak görevine geri gönderdi. Allah’tan başkasına umut bağlamamalıdır ve O’ndan başka kimse-
den korkmamalıdır. Şöyle zikrolunmuştur: “Allah’tan korkusu olan kimse-
den, herkes ve her şey çekinir, korkar. Allah’tan korkusu olmayan kimse
de herkesten ve her şeyden korkar.” Devamlı olarak Allah Teâlâ’nın rızası-
nı kazanmak için çaba göstermelidir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Halka kar-
şı hiddetlendiği vakit, Allah rızasını nazarında tutan (göz önünde bulun-
duran) kimseden, Allah Teâlâ’nın isteği ile halk hoşnut kalır. Ancak Allah
Teâlâ’nın hışmına karşı halkın rızasını nazarında tutan kimse [yönetici]
hem Allah’ın hem de halkın hışmını kazanmış olur.” Şöyle anlatılır: Hak
Teâlâ’ya karşı dürüst ve samimi olan kimsenin, [yönetici] halk ile olan
işlerini Allah Teâlâ yoluna koyar ve hayırlı kılar.

İkincisi: Kendisine Karşı Olan Vazifeleri

Kendisinin başkalarına hizmet ederek dünyada bednâm ve âhirette
azaba dûçar olmak için yaratılmadığını, bilâkis Allah Teâlâ’yı tanımak,
ibadet etmek, O’na tâbi olmak ve (Allah’ın buyruklarına) uymak için ya-
ratılmış olduğunu bilmesi gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Ben cinleri
ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”¹ Mümkün olduğu
kadar halktan haksızlıkla mal elde etmekten sakınmalıdır. Zira elde etmiş
olduğu kâr kendisinden geri alındığında sadece kul hakkı ve günahı onun
boynunda kalacaktır. Kötü ve çirkin şeylere boyun eğmemekte büyük gay-
ret sarf etmelidir. Kendini tamamıyla padişaha mahkûm ve esir etmeyecek
şekilde yaşamını sürdürmelidir. Elbette ki ondan bir şey talep etmeden
(padişahın lutfu olmadan) yaşamak da mümkün değildir.

Şöyle demişlerdir:

1 Zâriyât, 51/56.

منصور او را گفت: ”جرا جون من عطسه کردم دعا نکفتی؟“ گفت: ”از بهر انک تو حمد خدای تعالی نکردی.“

منصور گفت: ”والله کی جون عطسه مرا مدهنه نمی کنی غیر مرا در قضیه ای مدهنه نخواهی کرد.“ او را صله داد و باز سر عمل خود فرستاد. و باید کی امید

۵ بغیر خدای تعالی ندارد و از غیر وی نترسد کی در خبرست کی: ”من خاف الله خافه کل شیء ومن لم يخف الله خاف كل شيء.“ و باید کی همواره سعی او در طلب رضای خدای تعالی [۳۶۸] باشد.

جه بیغمبر(صلی الله علیه و سلم) فرموده: ”هر کی رضای خدای تعالی نگاه دارد، در خشم خلق خدای تعالی خلق را از وی راضی کرداند؛ و هر کی رضای خلق طلب

۱۰ کند در خشم خدای تعالی و خلق از وی در خشم باشند.“ و در خبرست کی: هر که انچه میان او و میان حق تعالی است باصلاح آورد خدای تعالی انچه میان او و خلق است باصلاح آورد.

دوم: رعایت جانب خود

بداند کی او را از برای معرفت خدای تعالی و طاعت و عبادات او آفریده اند نه

۱۵ از بهر انک خدمت دیگری کند و ازان بدنامی دنیا و عذاب آخرت حاصل کند. قال الله تعالی: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾. و تا تواند از گرفتن اموال مردم بناحق احترام نماید. جه انتفاع ازان دیگران می گیرند و مظلومه در کردن او می ماند؛ و باید همت عالی دارد و بجیزهای رکیک سر فرو نیارد و جنان زید کی یکباره اسیر و محکوم بادشاه نباید شد؛ جنانجه البتّه بی مراد او نتواند زیست.

۲۰ جه گفته اند:

Beyit

Bin yıl nimet sahibi olarak yaşasan dahi
 Bir kimsenin ihtiyacını gidermek kadar kıymeti yoktur

5 Evet, padişaha karşı sadâkatle muhabbet duyması, diyanetini sergilemesi ve tüm müslümanlara karşı kâfi derecede şefkatli olması lazımdır ki kendi hizmetinde olanlar da onun davranışlarını kendilerine mübarek görerek ona uysunlar ve onun yolundan sapmasınlar.

İshâk-ı Mûsulî'den şöyle naklonur: “Günün birinde Hârûn’un evine gidiyordum, evine vardığım sırada onun dinleniyor olduğunu fark edince
 10 geri döndüm, yol esnasında aynı mekâna gitmekte olan Ca’fer Yahyâ¹ ile karşılaştım. Halife ile ilgili bana sordu; durumu anlayınca geri dönerek beni evine götürdü. Evinde yemek istedi, yemeği bitirdikten sonra hizmetçilerini çağırarak bir ziyafet tertip etmelerini emretti. Daha sonra ipekten yapılmış elbise istedi. Güzel kokması için ona hulûk (ıtır) sürdü ve
 15 giydikten sonra bana da aynısını yaptı ve aynı şekilde giydirdi, ardından hâcibe şöyle dedi: “Bugün kimsenin gelmesine izin yoktur, yalnız Abdülmelik gelirse onun girmesine izin ver.” Abdülmelik ise kendisiyle münasebeti ve yakınlığı olan zarif birisi idi ve onunla baş başa kalmayı severdi. O sırada âniden Abdülmelik b. Sâlih el-Hâşimî gelince hâcib onun
 20 Ca’fer’in bahsettiği Abdülmelik olduğunu zannederek içeriye aldı. Oysa gelen Abdülmelik (el-Hâşimî) ise, yüce kişiliğe sahip, fakat gayet miskin ve mütevazı biçimde yaşayan, halifenin kendisiyle devamlı sohbet etmeyi arzu etmesine rağmen bundan kaçınan birisi idi. O gelince, Ca’fer o kadar sinirlendi ki o bunu fark etti. O ise bizim bulunduğumuz eyvana gelip,
 25 kadehleri düşürdükten sonra yemek talep etti. Ca’fer onun için yemek getirmelerini emretti. Yemeğini bitirdikten sonra içki talep etti. Onu da içtikten sonra bizim meclise dönerek şöyle dedi: “Bulduğunuz ortama beni de ortak ediniz.” Ca’fer ona: “Gel” dedi ve ona ipek elbise ve hulûk (ıtır) ismarladı ve sakın bir ortama geçtiler. Oturdular ve sohbet başladı.

1 Bermekî Ca’fer b. Yahyâ el Bermekî (ö.187/803) hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, Ca’fer b. Yahyâ el-Bermekî, *DİA*, VII, Ankara, 1993, s. 4.

بیت

هزار سال تنعم کنی بدان نرسد کی يك زمان بمراد كسیت باید بود
 بلی، باید کی بوفور کفایت و ظهور دیانت و خلوص محبت بادشاه [۷۰] و عموم
 شفقت بر حال مسلمانان بجایی رساند کی مخدوم تدبیر او رابر خود مبارك داند و
 ۵ از رای او تجاوز نکند.

جنانك منقول است از اسحق موصلي کی گفت: روزی بیش هرون می رفتم چون
 بذر خانه او رسیدم در آسایش بود، باز کشتم. در راه جعفر یحیی را دیدم کی انجا می
 رفت و خبر خلیفه از من برسید. چون حال معلوم کرد، بازکشت و مرا بمنزل خود برد
 و طعام خواست. چون از طعام فارغ شدیم، کنیزکان را فرمود تا بیرون آمدند و مجلس
 ۱۰ بیاراستند و جامه حریر طلب کرد و بخَلوق معطر کرد و بیوشید و بمن بوشانید. بس
 حاجب را بخواند و او را گفت: ”امروز دستوری نیست کی هیچ کس درآید“. آنکاه
 گفت: ”اگر عبدالملك درآید، او را دستوری ده“. و این عبدالملك مردی ظریف بود
 کی جعفر با وی انسی داشت و خلوت با وی دوست داشتی. ناکاه عبدالملك بن صالح
 الهاشمي درآمد. حاجب تصور کرد کی این آن عبدالملك است کی جعفر گفته. او را
 ۱۵ دستوری داد و این عبدالملك از جلالت قدر و تقشّف جنان بود کی خلیفه در صحبت
 و معاشرت او رغبت تمام داشت؛ و دران سعی می کرد و او استنکاف می نمود و ابا
 می کرد. [۷۰] چون درآمد، جعفر ازان در خشم شد. جنانجه او اثر آن مشاهده کرد.
 چون برواقی آمد کی ما در آنجا بودیم جامها بینداخت و طعامی طلبید. جعفر فرمود
 و از برای او خوانی آوردند. چون فارغ شد رطلی خواست و بیاشامید. بس روی
 ۲۰ بمجلس ما کرد و گفت: ”مرا شريك کردانید درانجه شما دران اید“. جعفر گفت:
 ”درآی“. بس برای او نیز جامه حریر و خلوق بخواست و بنشستند و صحبت در گرفت.

Abdûlmelik latifeler yapmaya, şarkı söyleyerek eğlenmeye başladı; diğerlerine göre onun muhabbetli olması ve gönlü daha iyi okşamasından dolayı Ca'fer hoşnut oldu ve ona karşı beslediği olumsuz duyguları da değişti. Daha sonra Abdûlmelik'e dönerek şöyle sordu: "Senin hâcetin nedir." O

5 şöyle cevap verdi: "Şimdi hâcet zamanı değildir." Aşırı ısrar edince şöyle dedi: "Emîrû'l-mü'minîn bana kızgındır, onun rızasını kazanmak istiyorum." Şöyle dedi: "Artık Emîrû'l-mü'minîn senden hoşnut oldu. Başka isteğin, var mı?" "Hâcetim sadece budur." diye yanıt verdi. Ca'fer, "Aklında olanı söylemelisin." diye ısrar ediyordu, nihayet Abdûlmelik şöyle devam

10 etti: "Çok borcum var." O da şöyle dedi: "Dört milyon dirhem sana verdim, istiyorsan şimdi alabilirsin; lâkin senin değer, benim gibi birisinin ödeyebileceğinden çok daha fazla olduğu için yarın Emîrû'l-mü'minîn'in malından sana göndereceğime kefil oluyorum. Başka bir şey dile. O şöyle dedi: "Emîrû'l-mü'minîn'e söyle benim oğlumun namını yüceltsin." Şöyle

15 le dedi: "Emîrû'l-mü'minîn onu Mısır valiliğine tayin etti ve kendi kızı Âliye'yi de onunla nikâhladı ve kendi malından iki milyon dirhem ona mehir olarak tayin etti." İshak: "Biz kendi kendimize, 'Ca'fer sarhoştur ve kendini kaybetmiş!' diye düşündük." Ertesi sabah ben Hârûn'un evine uğradığımda, Ca'fer Yahyâ orada idi, kadı Ebû Yusuf'u ve diğerlerini de

20 çağırışlardı. Daha sonra Abdûlmelik Hâşimî ve oğlunu çağırdı. Reşîd'in yanına gelince, Reşîd, Abdûlmelik'e şöyle dedi: "Emîrû'l-mü'minîn sana kızgın idi, artık değil, senden hoşnut oldu, ayrıca dört milyon dirhem de sana bahşetti, şimdi Ca'fer Yahyâ'dan alırsın." Daha sonra onun oğlunu çağırarak şöyle dedi: "Şahit olunuz ki ben kendi Âliye'mi (kızımı) eş olarak

25 ona verdim ve mehir olarak da kendi malımdan ona iki milyon dirhem tayin ettim. Ayrıca Mısır vilâyetini de ona verdim." Ca'fer dışarıya çıktığında ona şöyle sordum: "Bu nasıl oldu?" O şöyle dedi: "Ben sabahleyin halifeye gelerek gece yaşananları anlattım, Emîrû'l-mü'minîn'in hoşuna gitti ve şaşırды." Ben kendisine: "Senin adına kefil oldum" dedim. O da:

30 "Konu nedir?" diye sordu; durumu izah edince şöyle dedi: "Onu çağır ve kefil olarak yapman gerekenleri yerine getir ve ona sadık kal; o da şahit olduğun gibi yaptı." Bu da sultan ve vezirin dayanışmasının ve ittifakının doruk noktasıdır.

و عبدالملك بمطاييه و سرود كفتن و ظرافت در آمد و محاوره او ازان همه حاضران خوشتر بوذ تا نفس جعفر خوش آمد و ازان حال كى دران بوذ باز آمد. انكاه روى بعبدالملك كرد و كفت: "حاجت تو جيست؟" كفت: "اين زمان وقت حاجت نيست". مبالغه كرد و الحاح مى نمود تا او كفت: "أمير المؤمنين با من در خشم است، مى خواهم كى او را راضى كردانى". كفت: "أمير المؤمنين از تو راضى شد". "حاجت ديكر جيست؟" كفت: "حاجت همين است". مبالغه مى كرد كى البتة انچه در خاطرست مى بايد كفت. انكاه كفت: "دينى بسيار دارم". كفت: "جهار هزار هزار درم تراست. اكر خواهى اين زمان بستان. لكن چون قدر تو بزرگتر ازان است كى مثل من در حق تو عطا [٧١] كند من ضامنم كه فردا از مال أمير المؤمنين بتو فرستم. حاجت ديكر بخواه". كفت: "با أمير المؤمنين بكوى تا نام بسر مرا بلند كرداند". كفت: "أمير المؤمنين ولايت مصر او را داد و عاليه دختر خود را در نكاح او آورد و از مال خود دو هزار هزار درم مهر او كرد". اسحق كفت: "ما با خود كفتيم كى جعفر طافح است و خبر از خود ندارد!" بس چون بامداد شد من بخانه هرون شدم، جعفر يحيى انجا بوذ و أبو يوسف قاضى و أمثال او را حاضر کرده بوذند. بس عبدالملك هاشمى و بسر او را بخواند چون بيش رشيد رسيدند، رشيد عبدالملك را كفت: "أمير المؤمنين بر تو در خشم بوذ و راضى شد و جهار هزار هزار درم ترا عطا فرمود همين ساعت از جعفر يحيى بستان". بس بسر او بخواند و كفت "كواه باشيد كى من عاليه خود را بزنى بوى دادم. و از مال خود دو هزار هزار درم مهر او كردم. و ولايت مصر بوى دادم". چون جعفر بيرون آمد من از وى برسيدم كى: "حال جون بوذ؟" كفت: "من بامداد بيش خليفه آمدم و صورت حال شبانه باز راندم. أمير المؤمنين را خوش آمد و تعجب نمود. بس كفتم: "من از تو او را ضمانتى کرده ام". كفت: "آن جيست؟" حال عرضه داشتم. كفت: "او را [٧١] حاضر كردان و بضمان خود وفا كن. بس جنان كرد كى مشاهده كردى". و هذا غاية الإتفاق بين السلطان والوزير.

Reâyâyâ karşı alçak gönüllü, mütevazı davranarak, takdir edilen ahlâkla ve çeşitli ihsanlarda bulunarak, onlara muhabbet göstererek onların gönüllerini fethetmelidir. Gönüllerin muhabbeti (sevgisi) büyük bir ilkedir. Büyükler şöyle demişler: Gerçek (sâf) arkadaş, büyük hazineden daha iyidir.

5 Mümkün merteye çok fazla dost edinmeye gayret etmek gerekir. Çeşitli seçimlerle muhabbet tohumunu onların gönlünde terbiye etmelidir. Şöyle demişlerdir: Kardeş edinmeyi başaramayan kimse insanların en âciz olanıdır ve ondan daha âciz olanı ise edindiği arkadaşını kaybedendir.

Beyit:

10 Dostu az olan kişi iyi olmayandır
Ondan daha beteri ise kazandığı dostu kaybedendir!

Başkalarına ziyânı dokunmadığı sürece mümkün merteye dostların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalıdır. Sâdık'a [İmâm Cafer-i Sâdık] (radiyallâhu anh) şöyle sordular: "Sultana hizmet etmenin keffâreti nedir?" O da şöyle cevap verdi: "Kardeşlerin [halkın] ihtiyaçlarını gidermektir." Ebû Müslim'e şöyle sordular: "Devlette ne buldun?" O şöyle cevap verdi: "Dostlara ihsan ve iyilik etmek, nimet sahiplerini mükâfatlandırmak."

Emîrü'l-mü'minîn Hüseyin b. Ali (radiyallâhu anhuma) buyurmuştur: "Yetmiş sene ibadet etmektense bir kardeşin ihtiyacını karşılamayı tercih ederim." İhtiyaç sahibi olanların sayılarının çokluğundan rahatsız olmamalıdır. Farz kılınan fırsatı değerlendirmelidir. Beş günlük dünyanın azametine ve itibarına güvenmemelidir. Kıyamet gününün rezaletini göz önünde bulundurmalıdır. Ayrıca şunu unutmamalıdır ki padişahlar nâiblerini veya âmillerini istedikleri zaman görevlerinden azlederler. Nitekim bu da görülen bir durumdur.

Şiir

Eğer fırsat bulursan (hayır amel işlemek için), ona hemence atıl
Zira başka zaman bu imkânı bulmayabilirsin

30 Yüksek makamdaki birisi görevinden azlolduğunda üzülop muzdarip oldu. Ona şöyle dediler: "Senin gibi birisinden bu kadar kederlenmek, perişan olmak beklenmez!" O şöyle cevap verdi: "Benim üzüntüm görevimden azledildiğimden dolayı değil,

و باید کی بتواضع و أخلاق حمیده و أنواع بزّ و إحسان قید محبّت بر دل زبردستان نهد کی محبّت دلها اصلی عظیم است. و حکما گفته اند: ”دوست خالص به از کنج وافر“ و دران کوشد کی دوستان او بسیار شوند و بأنواع اصطناع تخم محبّت را در دلهای ایشان برورش می دهد. چه گفته اند: ”عاجزترین مردم انکس است کی از حاصل کردن براذران عاجز باشد؛ و عاجزتر ازو انکس کی جون بر دوستی ظفر یابد او را ضایع گذارد“.

بیت

بذ کسی دان کی دوست کم دارد ازو بتر جون گرفت بگذارد
و تا تواند در بند قضای حاجات دوستان باشد مادام کی ملتسمات ایشان مودّی بمضرت دیکران نشود. از صادق (رضی الله عنه) سؤال کردند کی: ”ما کفارة خدمة السلطان؟“ گفت: ”قضاء حوائج الإخوان“. بو مُسلم را گفتند: ”در دولت چه یافتی؟“ گفت: ”احسان با دوستان و مکافات با اولیای نعمت“.

وأمیر المؤمنین حسین علي (رضي الله عنهما) گفت: ”قضای حاجت برادری دوست تر دارم از اعتکاف هفتاد ساله“. و باید کی [۷۲] از کثرت ارباب حاجات ملول نشود و فرضیت را غنیمت شمرد. و بر عزّت بنج روزه عمل دنیا اعتماد نکند و مذلت روز عزل را برابر چشم دارد. و فراموش نکند کی باذشاهان هر گاه کی خواهند نواب و عمال خود را معزول کنند، جنانجه مشاهده می رود.

شعر

إذا أمكنت فرصة فبادر إليها حذراً عن تعذر الإمكان
بزرگی از عمل معزول شد و جزع و اضطراب می نمود گفتند: ”از جون تو کسی جزع غریب است“. گفت: ”من نه از بهر معزولی می کریم

görevde olduğum sırada birilerine iyiliğim dokunmuşsa neden daha fazlasını yapmadığıma ve kötülüğüm dokunmuşsa bunu neden yaptığıma üzülmekeyim.”

5 Şöyle rivayet edilir: Büyüklerden birisi ihtiyaç sahiplerinin fazlalığından yakınıyormuş. Ona şöyle dediler: “Allah seni ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için seçmiştir ve onları sana muhtaç kılmıştır. Bundan dolayı Allah’a minnettar olmalısın.” Şeriatın belirgin hükümlerine uymalıdır, münkerlerden de uzak durmasının farz olduğunu bilmelidir.

10 Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun.”¹ Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Eğer sapmış vaziyette günah işlemekte olan bir kavim varsa ve kavmin halkı arasında diğerlerini doğru yola yönlendirebilecek bir kişi yeterli güce sahip olduğu hâlde bunu yapmıyorsa, Allah’ın bu kavme azap göndermesi yaklaşmış demektir.”

15 **Üçüncüsü: Padişaha Karşı Olan Vazifeleri**

[Vezirler ve nâiblerin] padişahın bütün emirlerine candan ve gönülden bütün gayretiyle uymaları gerekir. Bütün durumlarda âhireti bu dünyaya tercih etmelidir. Zira dünya değersiz ve geçicidir, ona güvenilmez, âhiret ise değerli ve bâkidir, hiçbir zaman sona ermeyecektir. Âhireti ihmal edip de dünyaya hizmet eden kimse, büyük bir hıyanet etmiş ve kusur işlemiş olur.

Beyit

Öyle bir tohum ek ki, âhirette mahsul versin, zira

Bu dünyanın durumu, kâh bahar, kâh hazan olan bir bağın hâline benzer

25 Allah’a şükürler olsun, Hazret-i vezâret-penâh², adaleti şîâr edinmiş yüce heybetli âsaf (vezir) (Allah onun muhabbetinin gölgesini bütün müslümanların üzerinde bâki kılsın), bütün himmet ve minnetini adalet ve ihsanı yaymaya, zulüm ve azgınlığı ortadan kaldırmaya sarf etmiştir.

1 Âl-i İmrân, 3/104.

2 Özellikle vezir ve vezâret makamını yüceltmek ve devlet işlerinin onun sayesinde iyi gittiğini vurgulamak için kullanılan mübalağalı bir kavramdır.

بل از برای انك اكر با کسی احسانی کرده ام تحسّر می خورم کی جرا زیادت ازین نکرده؛ و اكر بذی کرده ام می نالم ازان کی جرا کردم.“

و آّمده است کی: یکی از بزرگان دنیا شکایت کرد از بسیاری ارباب حاجات او را گفتند: ”مَتَّ خدای راست بر تو کی قبله ذو الحاجات کردانیده و بندکان خود را بتو محتاج کرده.“ و باید کی انچه در شریعت معروف باشد بدان قیام می نماید و انچه منکر باشد احتراز ازان واجب داند.

خدای تعالی می فرماید: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾. بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموده: [۷۲] ”هیچ قومی نباشد کی معصیت کنند و در ایشان کسی بوذ کی قادر باشد برانکار آن بر ایشان بس نکند. إلا کی نزدیک باشد کی خدای تعالی عذابی به ایشان فرستد.“

سوم: رعایت جانب باذشاه

باید کی در تمام مصالح و امثال فرمان او کمر بر میان جان بندد و در هر حال جهت آخرت را بر جهت دنیا مقدم دارد. جه دنیا خسیس و ناپایدار است و بران اعتمادی نیست و آخرت نفیس و باقی است و هرکز سبری نخواهد شد. و هر کس کی دنیای مخدوم را رعایت کند و آخرت او را مهمل گذارد، خیانتی و تقصیری عظیم کرده باشد.

بیت

بیخی نشان کی دولت باقیّت بر دهد کین باغ عمر کاه بهارست و گه خزان
بحمد الله تعالی حضرت وزارت بناه معدلت شعار آصفی اعظمی جلالی را
(أبد الله تعالی ظلال عاطفته في ظلّ ظله علی مفارق المسلمین) همکی همّت و
جملکی متّ بر اشاعت عدل و احسان و ازاحت جور و طغیان مصروف است.

Onun döneminde zulme yardım eden şeytanın dostlarının zulümleri son bulmuştur. Umulur ki keskin bakış açısı, doğru tedbir ile onun zatının güzelliği ile sıfatlarının hoşnutluğu sayesinde onun döneminde güzel şeyler olacak ve inşaallah devamlı olacaktır. Devamlı olarak ona boyun eğilmeli ve yüceltilmelidir. Ayrıca bütün durumlarda edepli ve saygılı olmanın bilincinde olunmalıdır.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Sultanı büyük ve yüce sayınız ve onu aziz kılınız, muhakkak ki o Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.” Padişah birisine soru sorduğu zaman, kişinin yerine onun [vezir ve nâiblerin] cevap vermemesi gerekir. Onun da bulunduğu bir topluma padişah, soru yönelttiği vakit onun diğerlerinden daha önce cevap vermeye atılmaması gerekir. Mümkün mertebe padişahın zulüm yapmasını önlemesi gerekir. Zira Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Kardeşine yardım et; ister mazlum olsun ister zâlim!” Kendisine şöyle sordular: “Zâlim birisi olması durumunda ona nasıl yardımcı olmak gerekir?” O şöyle cevap verdi: “Onun adaletsiz davranmasına mâni olarak.” Padişahın zulmüne rıza gösteren veyahut haksızlıkla reâyânın malını alıp padişaha veren kimse, onun devletinin düşmanı sayılır ve bu onun devletinin çivisinin çıktığı anlamına gelir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Zulmetmek kıyametin karanlıklarındandır.” Ayrıca şöyle buyurmuştur: “Mazlumun bedduasından sakın, zira onun duası kabul olunur.” Me’sûr dualarda¹ şöyle zikrolunmuştur: “Allah’ım birine zulmetmekten veya birinin zulmüne maruz kalmaktan sana sığınırım.”

Emîrû'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: “Allah’a andolsun, deve dikenlerinin üzerinde gecelemem ve elim kolum bağlanarak zincirlerle sürüklenmem; kıyamet günü kullarından bazılarına zulmetmiş ve dünya malından bir kırıntı bile olsa gasp etmiş olarak Allah’a ve Resûlü’ne kavuşmamdan bana daha sevimlidir. Çabucak imtihan yerine dönecek ve uzun zaman toprak altında kalacak nefis için, bir kula nasıl zulmederim. Yemin ederim ki eğer semâların altındaki bütün varlıklarla beraber yedi iklimi bana verseler bile Allah’a karşı gelerek bir arpa kabuğunu bir karıncadan alacak kadar haksızlık yapamam! Sizin bu kirli dünyanız benim gözümde, bir çekirge tarafından çiğnenmiş bir yapraktan bile değersizdir!

1 Da’âvât (Da’âvât-ı Me’sûre), Peygamber (s.a.v) tarafından tavsiye edilen dualara verilen isimdir.

و در عهد دولت او اَعوام ظلم و اخوان شياطين را زونق بازاری نمانده. و اميد هست کي بيمن رای ثاقب و تدبير صائب و برکت مآثر ذات و محاسن صفات او آثار جميله بر روی روزگار [۷۳] این دولت همایون مخلصمانند (ان شاء الله تعالی). و باید کي همواره در تعظیم و تبجیل او کوشد و در همه حال مراعاة آدب و حرمت از لوازم داند.

۵ بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموده: ”وقروا السلطان وأجلوه فإنه ظلّ الله في أرضه“. و اگر بازشاه از دیگری سؤال کند، او جواب نکويد. و اگر از جماعتی کند کي او دران میان باشد، بجواب مسابقت نکيرد. و باید کي تا تواند سعی دران کند کي او را از ظلم باز دارد. جه بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموده: ”انصر أخاك ظالماً أو مظلوماً“. گفتند: ”اگر ظالم باشد چگونه او را یاری کنند؟“ گفت: ”او را از ظلم باز دارند“. و هر کس کي بظلم بازشاه راضی شود یا مال رعیت بظلم ستاند و ببادشاه دهد، دشمن دولت او باشد و می کند.

بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموده: ”الظلم ظلمات يوم القيامة“. و فرموده: ”إياكم ودعوة المظلوم فإنها مستجابة“. و در دعوات مأثوره آمده: ”اللهم إني أعوذ بك أن أظلم أو أظلم“.

۱۵ أمير المؤمنين علي (رضي الله عنه) كفته: ”لأن أبيت على حسك السعدان مسهدا وأجر في الأغلال مصفداً أحب إلي من أن ألقى الله تعالى [۷۳] ورسوله ظالماً لبعض العباد وغاصباً لشيء من الحطام وكيف أظلم أحداً لنفس يسرع إلى البلى قفولها ويطول في الثرى حلولها والله لو أعطيت الأقاليم السبعة بما تحت أفلاكها على أن أعصي الله في نملة أسلبها بشعيرة ما فعلته وأن دنياكم لا هون علي من ورقة في فم جرادة تقضمها

۲۰

Ali'nin bu fânî lezzetler ve nimetlerle işi olmaz! Aklımın uyuşmasından, hata ve kötülüklerden Allah'a sığınır ondan meded umarım.”¹ [Vezirler ve nâiblerin] devamlı olarak padişahın hayratını ve sadakâtini halka ulaştırmaları gerekir ve bu konuda tam gayretle uğraşmalıydılar ki onun bereketinden padişahın devleti için birikim ve yatırım sağlansın.

Birisine yardım edebiliyorsan, yap!

Yapmak isteyip de ona gücün yetmeyeceği zamandan önce yap!

Deylem atabeklerinin² vezirlerinden Eminüddin Kâzerûnî, hayrat dağıtmakta ve hayırseverlikte mübalağa ederdi. Atabek, müstevfiye şöyle dedi: “Benim iznim olmadan herhangi bir hükmü kayda geçirirsen elini kestiririm.” Bir gün vezir, iktâ olarak bir değirmeni bir dervişe vermeye karar verdi. Müstevfî ise sözleşme emrini yazmaktan çekinerek işi aksatmaya çalıştı. Vezir ona şöyle dedi: “Elinin kesilmesinden korkuyorsun da yazmadığın durumda seni asacağımdan korkmuyor musun?” Nitekim müstevfî sözleşmeyi kayda geçirdikten sonra durumu atabekge bildirdi. Atabek veziri çağırtıp onu sorguladı. Vezir ise şöyle dedi: “Ben sadece senin devletinin çivisini sağlamlaştırıyordum.” Fakat o bununla ikna olmamış ve nihayet veziri bu amelinden dolayı asmıştır. Bir de, Abbâsî halifelerinden birisi kendi vezirine şöyle dedi: “Benim hazinemi boşaltıp isteyenlere dağıttın!” O da: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, senin âhiretin için sevap, dünyan için nâm kazanmana çalışıyordum ve benim bundan hiçbir kârım yoktur.” deyince halife ona tam yetki verdi. [Vezirler ve nâibler] padişahın sırlarını başkalarıyla paylaşmamalıdır. Gördüklerini görmemiş gibi ve işittiklerini de işitmemiş gibi kabul etmelidirler.

Padişahın hizmetinde bulunduğu sırada

Takvâdan en şiddetli elbiseyi giyin

Padişahın yanında iken kör (gibi) ol

Ondan ayrıldığında da sağır (gibi) ol

Şöyle derler: “Hür olan kimselerin sînesi (gönlü), sırların türbeleridir.”

Hamâsî şairi şöyle der:

1 Hz. Ali, *Nebcül-Belağa*, haz. Seyyid Râzî, Kevser Yayınları, İstanbul, 2013, s. 350; Ayrıca bkz. <http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga/> [Erişim tarihi: 22.11.2014].

2 Fars atabekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Edoğan Merçil, “Fars Atâbegleri, Salgurlular”, TTK, Ankara, 1991.

ما لعلی ولنعیم یفنی ولذة لا تبقی نعوذ بالله من شأن الفعل وفتح الزلّی“. و باید کی بیوسته خیرات و صدقات باذشاه به خلق می رساند. و درین باب جدّ و اجتهاد تمام می نماید تا برکات آن ایام دولت باذشاه را مدخر می گردد.

خیری بکسی جو می توانی برسان زان بیش کی خواهی و توانت نبوذ
 ۵ آمین الدّین کازرونی وزیر اتابک دکلمه بوذ. و در اشاعت خیرات و افاضت
 مبرّات مبالغه می نمود. اتابک مستوفی را گفت: ”بی بروانه من مثال منویس، و إلا
 دستت ببرند“. روزی وزیر آسیایی باقطاع جهت درویشی مقرر کرد. مستوفی ز
 نوشتن مثال تعلّلی می نمود. وزیر گفت: ”از بریدن دست می ترسی؟ نمی ترسی
 کی اگر ننویسی بیاویزمت؟“ مستوفی بنوشت و ازان حال اتابک را اعلام داد. اتابک
 ۱۰ از وزیر [۷۴] بازخواست کرد گفت: ”من میخ دولت تو محکم می کردم“. و او
 رضا نمی داد. لاجرم آویختنی باشد!. و همچنین یکی از خلفای عبّاسی وزیر خود
 را گفت: ”خزانه مال من تهی کردی و مال همه بسایلان دادی!“ گفت: ”یا امیر
 المؤمنین، ثواب آخرت و نیک نامی دنیا ترا حاصل می کنم و مرا ازان حظّی نیست.“
 خلیفه او را مطلق العنان گردانید. و باید که اسرار او را با دیکری در میان نهد. دیده
 ۱۵ را نادیده انکارذ. و شنیده را نا شنیده بندارذ.

إذا خدمت المملوك فالبس من التقوى أشد ملبس
 فادخل إذا ما دخلت أعمى واخرج إذا ما خرجت أحرص
 و گفته اند: ”صدور الأحرار قبورُ الأسرار“.
 شاعر حماسی گوید:

Her bir insanın kalbinde bir boşluk vardır, orası boş bir alandır
 Orası, kimsenin duyamayacağı sırların konuşulduğu yerdir
 O kişiler sürekli olarak çeşitli yerlerde dağınık vaziyette olmalarına rağmen
 Sırları, kırılmaz sert kayalar arasında emanet olarak saklanmaktadır

5 Derler ki Nüşîrvân'ın kızıyla evlenmek arzusunda olan gayet kuvvetli bir düşmanı var idi; Acem hükümdarlarının âdetine göre, düşmana kız verilmezdi. (Padişah) bu mesele üzerine Büzürgmîhr ile istişare etti. Büzürgmîhr “En iyisi şudur ki padişah süt çağında olan yabancı bir kızı hareme getirip büyütsün ve büyüdükten sonra kızı ona versin” diyerek Nüşîrvân'a tavsiyede bulundu. Bu fikri, Nüşîrvân kabul etti. Bir gün avlanmaya çıktığı sırada Kürtler'in yaşadığı bölgeye vardı. Kürt bir aileden yeni doğmuş kız çocuğunu aldı ve onu gizlice evine gönderdi. Bu meselenin gizli kalmasını da tavsiye etti. Kız orada büyümeye başladı. Büzürgmîhr'in de oldukça zeki ve akıllı bir kızı var idi. Kız arada sırada Kürt kızın yanına uğradı. Kürt çocuğu 15 Büzürgmîhr'in¹ kızını rencide ettiği bir gün kız, babası Büzürgmîhr'e onu şikâyet ederek onun kötü huylarını anlattı. Büzürgmîhr, kızarak kızına şöyle açıkladı: “O padişah kızı değil; o bedevî bir Kürt çocuğudur; tabii ki kötü huylu olacaktır.” Daha sonra, kızlar bir araya geldiklerinde (Kürt asıllı olan kız) yine Büzürgmîhr'in kızını rahatsız edince, (Büzürgmîhr'in kızı) ona 20 şöyle dedi: “Ey liyâkatsız (nâ-ehl) Kürt kızı, beni neden incitiyorsun?” Kız bunu duyunca Nüşîrvân'a gidip ona durumu anlattı. Nüşîrvân² buna üzül- dü ve Büzürgmîhr'in o sırrı kızıyla paylaştığını anladı. Âlimlerin (mu'bid)³ de bulunduğu bir grup toplayarak Büzürgmîhr'i ihzâr etti (çağırttı) ve ona: 25 “Asılmak ve ölüm.” Nüşîrvân da onun asılmasını emretti.

[Vezirler ve nâibler] mümkün olduğu kadar hükümdarın malında işlem yapmamalı; onun makamının memnuniyeti sayesinde mal elde etmeye gayret etmemelidir. Zira mal, kişinin maşûku gibidir. Başkasının maşûkunda gözü olan (tamah eden) kimse ile (mal sahibi) arasında husumet meydana 30 gelir ve tüm kötülüklerden onu sorumlu tutar. Padişahın sevdiği ve ilgilendiği şeylerden uzak durması ve onlarda gözünün olmaması gerekir.

1 Metinde, Nüşîrvân'ın meşhur veziri olan Bozorgmêhr'in künyesi Büzürgmîhr/Büzürgmîhr olarak farklı biçimlerde kullanılmıştır.

2 Burada müellif, “Nüşîrvân” yerine yanlışlıkla “Büzürgmîhr” sözcüğünü kullanmıştır.

3 Mu'bid kavramı, Zerdüşîr dininde din âlimi ya da din âlimlerinin reisi mânâsındadır.

لکل امرئ شعبٌ من القلب فارغٌ
وموضعٌ نجوی لا یرام اطلعها

یظَلُّونَ شتی فی البلاد وِسْرهَم
إلی صخرةٍ أعیَا الرِّجال انصداعُها

آورده اند کی: نوشروان را خصمی بغایت قوی بوذ و دختر او را خطبه می کرد. و
رسم ملوک عجم جنان بوذ کی دختر را بدشمن ندادندی. درین باب با بزرجمهر مشورت
کرد. گفت: ”مصلحت آن باشد کی باذشاه دختری بیکانه شیرخواره بحرّم آورد تا او
را بیوروند و بذو دهند“. نوشروان را [۷۴] موافق آمد. روزی بشکار رفت و در راه
بخانه کردان رسید. کردی را دختری متولّد شده بوذ دختر از وی بستد و در اخفای آن
وصیت کرد و بنهان بخانه فرستاد و آن دختر بزرگ شد. بزرجمهر نیز دختری داشت
عظیم عاقل و زیرک. گاه گاهی بیش دختر گُرد رفتی. و این کرد بجه دختر بزرجمهر را
رنجانیدی. روزی دختر بزرجمهر بیش بدر از وی شکایت کرد و از بذخویی او شمه
باز راند. بزرجمهر از سر غضب گفت: ”او دختر شاه نیست؛ او کرد بجه ای بیابانیست؛
لاجرم بذخلق باشد“. نوبت دیگر کی ایشان بهم رسیدند، بذخویی آغاز نهاد و دختر
بزرجمهر را برنجانید. او گفت: ”ای کرد بجه نا اهل، مرا جند رنجانی؟“ دختر چون
این بشنید بیش نوشروان رفت و آن سخن باز راند. بزرجمهر [نوشروان] ازان برنجید و
دانست کی بزرجمهر کی آن سرّ با دختر در میان نهاده. جمعیتی ساخت و موبدان را
حاضر کرد و بزرجمهر را بخواند. و گفت: ”هر کس کی راز باذشاه فاش کرداند سزای
او جه باشد؟“ گفت: ”کشتن و بر دار کردن“. نوشروان بفرمود تا او را بر دار کردند.
و باید کی تواند تصرّف در مال مخدوم نکند و جهد کند که مال از ره کذر جاه
او حاصل کند. جه مال معشوق شخص است و هر کس کی طمع در معشوق کسی
[۷۵] کند میان ایشان بعداوت انجامد. و بهر قدر آلودگی کی بیذا شوذ از نظر او
درافتد. و هر جه دانذ کی باذشاه بدان مائل است، از برای خود حاصل نکند.

Ca'fer b. Yahyâ, kendisi için gayet görkemli bir saray yaptırdı. Günlerin birinde Bağdat'ın önde gelenleri onun ashabından bazı kişiler ile birlikte sarayına uğradılar. O müthiş binayı görünce hayretlere kapılıp takdir, tahsin ve övgüler yağdırarak herkes bir şeyler söylemeye başladı. Büyüklerin arasında Mûnis b. Ümrân da bulunuyordu, tek sessiz kalan o idi. Ca'fer ona şöyle dedi: "Sen neden bir şeyler söylemiyorsun?" O da şöyle dedi: "Bunların söylediklerinin kâfi olduğunu düşünüyorum." O "Bir şeyler söyle" diyerek ısrar edince, Mûnis şöyle dedi: "Eğer buna dayanabilirsen, sabırlı olabilirsen doğruyu söyleyeceğim." O "Söyle" dedi. O da şöyle devam etti: "Dışarıya çıktığında, ashabından birisinin senin evine benzer ve yahut da ondan daha da güzel bir bina yaptırdığını görürsen ne yaparsın?" O "Anladım, şimdi ne yapmalıyız?" diye sordu. Ona şöyle bir tavsiyede bulundu: "Emîrû'l-mü'minîn'e gidip bu sarayı Me'mûn¹ için yaptırdığını ve buna benzer şeyler söyle." Daha sonra Ca'fer, Hârûn'un yanına gittiğinde, Hârûn² onun hâlini sorunca, yaptırdığı kasrın kıssasını anlatarak her odaya münasip birer halı dahi tahsis ettiğini de ilave etti. Hârûn bunu duyunca, memnun kalarak ona karşı beslediği kını unuttu.

Adamlarından birisinin güzel bir ata bindiğini gören Me'mûn onu üç gün boyunca kendine yaklaştırmadı. Daha sonra onu "Bundan sonra her şeyin iyisini kendin için değil, bizim için tahsil et" diyerek uyardı. Devlet adamına eşlik eden kimsenin edepli olması gerekir. Hükümdarı yalnız olduğu zamanlar izin almadan rahatsız etmemelidir. Zira padişahlar zarif tabiatlıdırlar ve birilerine kırgın oldukları zaman onları mutlu etmek zor bir iştir. Şeriata aykırı olmamak kaydıyla hiçbir şekilde emrolunanın dışına çıkmamalıdır.

Peygamber (sallallâh aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Size emrettiğim zaman, itaat ediniz. Böyle yaparsanız, Allah'ın cennetine girersiniz." Kusayr'ın binek üzerinde oturmuş, Muhammed Bâkır'ın³ (radiyallâhu anh) ise yaya olarak beraber gittiklerini görenler ona şöyle dediler:

1 Me'mun hakkında bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, "el-Me'mun", *DİA*, XXIX, Ankara, Ankara, 2004, s. 101-104.

2 Hârûnürreşid (786- 809) hakkında bilgi için bkz. N. Bozkurt, "Hârûnürreşid", *DİA*, XVI, Ankara, 1997, s. 258-261; Ayrıca Abbâsî hânedanı (750-1258) hakkında geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, I, Ankara, 1988, s. 31-48.

3 İsnâşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı.

جعفر یحیی قصری بغایت عالی بنا کرد. روزی اعیان بغداد و أصحاب او انجا رفتند و زبان بتحسین بکشوزند. و هر کس چیزی می گفت. مونس بن عمران از بزرگان حاضر بوذ و خاموش بوذ جعفر او را گفت: ”تو چرا چیزی نمی کوی؟“ گفت: ”انچه ایشان می کویند کفایت است.“ إلحاح نمود کی: ”البتّه چیزی بکوی.“ مونس گفت: ”راست بکویم اکر صبر بران توانی کرد.“ گفت: ”بکوی.“ گفت: ”اکر بیرون روی و یکی از أصحاب تو خانه ای بنا کرده باشد جون خانه تو یا بهتر ازان، جون آنرا بینی چه کوی؟“ گفت: ”فهم کردم، اکنون رأی چیست؟“ گفت: ”بیش امیر المؤمنین رو و بکوی کی این قصر را برای مأمون بنا کرده ام، و سخنی چند دیگر مناسب آن بکوی.“ بس جعفر پیش هرون آمد. هرون از خبر او برسید. قصّه قصر بکفت و گفت: ”از بهر هر خانه ای فرشی لایق آن ترتیب کرده ام.“ هرون را خوش آمد و کینه ای کی دردل داشت زائل شد. و یکی از ملازمان مأمون بر استری خوب نشسته بوذ. مأمون آنرا دید و سه روز او را بیش خود [۷۵] راه نداد. بعد ازان او را گفت: ”زنهار انچه خوب تر باشد از بهر ما حاصل کن، نه از بهر خود.“ و باید کی در ملازمت طریق ادب سپرد و در وقت خلوت بی دستوری بیش او نرود. کی طبیعت بادشاهان نازک باشد و جون از کسی ملول شوند تدارک خاطر متعذّر بوذ. باید کی بهیچ حال از متابعت فرمان تجاوز نکند، مادام که دران مخالفت شرع مطهّر نباشد.

بیغمبر (صلی الله علیه و سلّم) فرموده: ”وأطيعوا إذا أمرکم تدخلوا جنة ربکم.“ کثیر را دیدند کی سوار بوذ و محمّد باقر (رضی الله عنه) بیاده می رفت. او را گفتند:

“Ebû-Ca'fer¹ yürürken senin binek üzerinde olman doğru değildir!” O şöyle cevap verdi: “Kendisi bana binmemi emretmiştir; benim merkepte olup da ona itaat etmem, yere inerek ona itaatsizlik etmemden daha iyidir!” Muhammed Abdullah Yahyâ Hakan [Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Hakan (Abbâsî veziri)] şöyle anlatır: Babam beni bir iş için Mu-
 5 tezid'e gönderdi. Ona gittiğimde, bana “Otur” dedi. Saygısızlık olmasın diye oturmam. Bana şöyle dedi: “Ey Muhammed, söz dinlemek ayakta dikilmekten daha edepli bir davranıştır.”

Hükümdardan aşırı talepte bulunmamalıdır. Zaruri olan şeyleri ise
 10 münasip vakitte arzetmelidir. Muhallib şöyle der: “Padişaha arz edilmesi gereken her sözün bir zamanı vardır; onu herhangi bir şeyle kıyaslamak mümkün değildir, ancak namaz vaktine benzetmek mümkündür; lâkin bu vakitte hiçbir haber makbul görülmez.” Ne olursa olsun emanet muhafaza edilmelidir. Bu bağlamda şöyle demişlerdir: “Emaneti korumak normal
 15 insanların seviyesini yüceltir ve hıyanet² etmek de aziz insanları zelil eder.” Şöyle zikrolunur: “Emaneti korumak rızkı arttırır, emanete hıyanet etmek de fakirliği ve felaketi beraberinde getirir.”

Dördüncüsü: Reâyâya Karşı Olan Vazifeleri

Padişahlıktan ve yönetimden maksat, padişaha ait olan bir şey olmadığı
 20 gibi nâibler ve diğer görevlilere ait olan bir şey de değildir. Oysa padişahlıktan ve yönetimden asıl maksat, halkın hukukunu korumak ve memleketi mamur kılmaktır.

Kitabın girişinde de zikredildiği üzere eğer hükümdarlar olmadan halkın düzen bulması mümkün olsaydı, Allah Teâlâ, birilerinin diğerlerine hâkim
 25 olmasına nasıl müsaade ederdi? Dolayısıyla yöneticilerin ve valilerin reâyâyâ sahip çıkmaları gerekir. Bu padişah, yönetici ve halk yani her üçü için de en iyisi olacaktır. [Vezirler ve nâibler] halkın hukukuna riâyet ettikleri takdirde diğer şeylere de bu vesile ile zımnem riâyet etmiş olurlar. Sahih bir hadiste belirtildiği üzere kıyamet gününde halka, bu hususla ilgili sorulacaktır: “He-
 30 piniz çobansınız ve herkes güttüğünden sorumludur.”

1 Ebû Ca'fer, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın babası beşinci Şii İmamı Muhammed Bâkır'dır.

2 Müellif, “el-emânetuhu” kelimesinden sonra “el-hıyânetuhu” sözcüğünü derkenarda ilave etmiştir.

”روا نباشد کی أبو جعفر بیازده باشد و تو سوار“. کفت: ”او مرا فرمود کی بر نشین و مرا طاعت او در رکوب فاضلتر از فرو آمدن بنافرمانی“. محمد عبد الله یحیی خاقان کفت: ”بدر مرا بکاری نزد معتضد فرستاد. جون بر فتم“ کفت: بشین. تعظیم او را ننشستم. کفت: ”ای محمد، در قبول کردن سخن أدب زیادت ازان است کی در ایستادن“.

و باید کی حاجت بسیار بر وی عرض نکنند. و انچه ضرورت باشد وقت آن نگاه دارد. مهلب کویذ: ”عرضه کردن سخن را بیش باذشاه وقتی است کی مانده نتوان کرد، مگر بوقت نماز کی خبر دران وقت قبول نیفتد“. و باید کی [۷۶] در جمیع قضایا يك قدم از راه امانت فراتر نهند. جه کفته اند: ”الأمانة تُعزّ الأذلة والخيانة تدلّ الأعرّة“. و در اخبار آمده: ”الأمانة تجرّ الرزق والخيانة تجرّ الفقر“.

جهارم: رعایت جانب رعیت

بداند کی مقصود اصلی از بازشاهی و حکومت نه عمارت جانب بازشاه است و نه ازان نواب و کماشکان او، بل غرض کلی رعایت عباد و حمایت بلاد است. جنانجه در دیباجه کتاب ذکر رفته، جه اکر انتظام مصالح خلق بی وجود حکام ممکن بودی، خدای تعالی چگونه روا داشتی کی بعضی ازیشان بر بعضی مسلط شوند. بس باید کی مَطْمَح نظر حکام و ولایه رعایت جانب رعایا باشد کی صلاح او و ازان بازشاه و رعیت هر سه دران است. و جون جانب رعیت مرعی داشت، دیگر جوانب در ضمن آن مرعی باشد. و در قیامت مردم را ازان سؤال خواهند کرد. جنانجه در احادیث صحیحه آمده: ”کلکم راعٍ وکلکم مسؤول عن رعیتة“.

Her hâlükârda, olması gereken biçimde adaleti uygulamakta gayret edip en ufak ayrıntılarını bile ihmal etmemelidir. Zira hâkimiyetin en temel kaidesi adaletli olmaktır. “Her şeyin bir kâidesi ve kuralı vardır; bu dinin (İslâm) kâidesi de adalettir.”

5 Nasr b. Seyyâr¹, Semerkand'a vardığında, Türkistan meliki kendi annesini bir hayli hediyelerle beraber ona göndererek barışmak ricasında bulundu. Nasr onun teklifini kabul etti. Türkistan padişahının annesinin de katıldığı bir ziyafet meclisinde annesinin gayet akıllıca yaptığı konuşması şu hikmetli söyleyişe sebebiyet vermişti: “Padişahlık, ancak cömertlikle yapılr; padişahlığın bekası ve kıvamı, cömertlikle mümkün olur; mal olmadan da cömertlik mümkün olamaz; mal ve servet, ancak imar kılmakla sağlanır; imar kılmak da siyâset ve adalet ile mümkün olur.” Başka bir yerde de değinildiği gibi bu sözler Erdeşîr-i Bâbek'e nisbet edilmiştir. [Ve-
10 zirlere ve nâiblere] sözlerinde ve davranışlarında doğru, dürüst ve hayırsever olmalı ve bundan hiçbir zaman vazgeçmemelidir. Temellerinin rüzgâr üzerinde kurulduğu bu beş günlük dünya devletinde öyle bir zahire (birikim) yapması gerekir ki arz gününde (kıyamet gününde) utanç yaşamassın.

Naklolunur ki Sultan Melikşah, İsfahân'da avlanmaktan döndüğü sırada bir yamaçtaki köyde konakladı. O esnada adamlarından bir grup
20 o civarda sahipsiz dolaşan bir ineği yakalayıp keserek etinden bir miktar yemişlerdi. Oysa bu inek dört yetim çocuğun maişetini onun sütünden temin eden yaşlı bir kadına ait idi. Yaşlı kadın durumdan haberdar olunca, kendini kaybetmiş ve haykırmaya başlamıştı:

Tek bir şeye sahip olanın malı

25 Ondan eksiltince hiçbir şeyi kalmaz

Gece vakti, sabahleyin Melikşah'ın üzerinden geçeceğini düşünerek Zend-Rûd (Zâyenderûd) köprüsüne gidip orada oturarak bekledi. Padişah ve maiyeti geldiği vakit kalkarak şöyle dedi:

1 Horasan bölgesinde hüküm süren Emevî hânedanı'nın son hükümdarı hakkında geniş bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, “Nasr b. Seyyâr”, *DA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 415-416.

و بهر حال سعی کند کی مقتضی عدل را بعمل آورد و هیچ دقیقه از دقائق آن مهمل نکذارد چه عمده و أصل الباب آیالت معدلت است ”إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مَلَكَاً وَمَلَكَ هَذَا الدِّينِ الْعَدْلُ“.

جون نصر بن سيار بسمرقند [۷۶] رسید ملك تركستان ماذر خود را با هدایای بسیار بحضرت او فرستاد و صلح التماس نمود. نصر إجابت فرمود. و در مجلسی کی ماذر ملك تركستان را بار داده بوذ سخنان بر زبان آن زن اتفاق افتاد کی همه واسطه حكمت بوذ و ختم برین كلمات شد: ”لَا مُلْكَ إِلَّا بِالرِّجَالِ وَلَا رِجَالٌ إِلَّا بِالْمَالِ وَلَا مَالٌ إِلَّا بِالْعِمَارَةِ وَلَا عِمَارَةٌ إِلَّا بِالْعَدْلِ“. و این سخن به أردشیر بابك نسبت کرده اند. و در موضعی دیگر یاد رفت و باید کی طریقه صلاح و سداد و نصیحت و ارشاد سبرذ و دست ازان باز ندارد. و ازين دولت بنج روزه دنیا کی بنای آن بر باذ نهاده اند ذخیره ای اندوزد کی در روز عرض خجالتی بسیار نباید کشید. آورده اند کی: سلطان ملكشاه در اصفهان از شكار باز می كشت در اصفهان در مرغزاری بر در دیهی منزل فرمود. جند تن از غلامان او در حوالی آن دیه كاوی یافتند کی صاحب و حافظی نداشت، آنرا ذبح کردند و باره ای از كوشت آن بكار بردند. و آن كاو ملك بیرزنی بوذ کی او با چهار یتیم بشیر او تعیث داشتند. جو نكنده بیر ازان واقعه خبر یافت، از خود بی خبر شد و فریاد برآورد و می گفت: [۷۷]

مال من كان له واجدٌ غیب عنه ذلك الواحدُ

شب بسر بل زند روز رفت کی بامداد كذر ملكشاه برانجا خواست بوذ و انجا منتظر بنشست تا جون ركاب دولت ملكشاه برسید. برخاست و گفت:

“Ey Alparslan’ın oğlu, eğer ki benim hakkımı Zend-Rûd köprüsü üzerinde eda etmezsen, Allah’ın celâline [yemin olsun] sırat köprüsü üzerinde senden hakkımı almadan sana karşı beslediğim kinden vazgeçmeyeceğim. Bu iki köprüden hangisini seçeceğini iyi düşün!” Yaşlı kadının bu derin sözleri, Melikşah’ın içine işledi, içi sızladı, o sözlerin heybetine kapıldı. Daha sonra kadına şöyle dedi: “Aman, ey benim annem, benim diğer köprüde cevap verecek takatim yoktur; sana kim zulmetmişse söyle, senin hakkını ondan alayım.” Yaşlı kadın: “Bana zulmeden sensin, zira senin adamların yaptıkları her şeyi, senden aldıkları yetki ve kuvvete dayanarak yaparlar ve bundan sen sorumlusun, dolayısıyla bu da senin gâffetindedir.” diyerek durumu anlattı. Melikşah ağladı, daha sonra derhal en helâl olanlarından yetmiş ineğin ona verilmesini emrettiği gibi bu suçu işleyen adamlarını da iyice cezalandırdı. Bir süre sonra da fâni dünyadan bâki dünyaya göç etti. Yaşlı kadın Melikşah’ın (1072-1092) kendisine ikramda bulunmasından dolayı abdest alarak kıldığı iki rekat namazının sonunda yüzünü toprağa sürdü ve gözyaşı dökerek şöyle bir dua etti: “Ey padişahım ve ey Allahım, Alparslan’ın oğlu, kendi mütevazılığıyla benim hakkımda hem adaleti yerine getirdi ve hem faziletli davrandı. Sen ekremü’l-ekremînsin, ona fazilet ver.” Daha sonra Melikşah’ın adamlarından birisi Melikşah’ı rüyasında gördüğünde ona şöyle sormuş: “Allah Teâlâ sana nasıl davrandı?” O şöyle cevap vermiş: “Eğer ki Zend-Rûd üzerinde hakkını isteyen o yaşlı kadının duaları olmasaydı, Alparslan’ın oğlu ebedî şekâvette rezil ve perişan durumda kalmış olacaktı!”

Reâyânın yaşadığı kötü günlerinde onların elinden tutarak yardımcı olmalıdır ki herhangi bir kaza ve belâyâ yakalandıkları durumda da Allah Teâlâ onun feryadına yetişsin; “Mukît” Allah’ın isimlerinden birisidir. Me’sûr dualarda şöyle ifade edilmiştir: “Ey feryada yetişenlerin feryadına yetişen (ey, yardım edenlerin yardımcısı)!”

Allah korusun, kıtlık ve darlık gibi musibetlerle karşılaştıklarında halk için yiyecek temin etmeli ve esirgmeden onların maişetini padişahın hazinesinden ve kendi hâs malından veya başka yollardan vererek onlara yardımcı olmalıdır. Yusuf’un (aleyhi’s-selâm)

"بسر الب ارسلان، اگر داژ من بسر بل زند روز ندهی، بجلال آفریدکار کی بر سر بل صراط تا انصاف خویش از تو نستانم دست مخاصمت از دامن تو کوتاه نکنم؛ نیک اندیش کی ازین دو سر بل کدام اختیار می کنی. چون سخن بیرزن از سر سوز جگر و درد دل رفت مؤثر افتاد و باطن ملکشاه مستغرق هیبت این سخن شد، گفت: "زنهار ای مادر، من طاقت جواب آن سر بل ندارم؛ بر تو که ظلم کرده است تعیین کن تا انصاف تو از وی بستانم." بیرزن گفت: "بر من تو ظلم کرده ای؛ کی هر چه بندکانت کنند بقوت تو کنند و آن مضاف بتو باشد و ثمره غفلت تو بود." بس ماجرا عرضه کرد. ملکشاه بگریست و همان ساعت بفرمود تا هفتاد کاو از حلال ترین وجهی عوض به او دادند. و غلامان را زجری و تعریکی تمام فرمود. و بعد از مدتی از دار فنا بدار بقا رحلت کرد. بیرزن را حقّ انعام ملکشاه دامن گرفت و غسلی بسنت بیآورد و دو رکعت نماز گذارد بس روی بر خاک نهاد [۳۷۷] و در مقام مناجات بآب دیده گفت: "بازشاهها و بروردکارا چون بسر الب ارسلان با لئیمی خویش در حقّ من هم عدل اقامت فرمود و هم فضل بجای آورد، تو اکرم الأکرمنی، با وی فضل فرمای." بس یکی از عبّاد ملکشاه را بخواب دید برسیذ کی: "خداوند تعالی با تو چه کرد؟" گفت: "اگر دعای بیرزن دادخواه سر بل زندروژ نبودی بسر الب ارسلان در شقاوت ابد مانده بود".

و باید کی چون رعیت بسختی رسند و فرو مانند بفریاذ ایشان رسد تا اگر بلایی و حادثه ای نازل شود خدای تعالی بفریاذ همه رسد. و از نامهای خدای تعالی یکی مُقیّت است و در دعوات مأثوره آمده: "یا غیاث المستغیثین".

و اکر العیاذ بالله بقحط و تنگی مبتلا شوند ایشانرا طعام دهد و در تدبیر معاش ایشان از خزانه بادشاه و مال خاصّه خود و غیره معاونت دریغ ندارد. جنانک یوسف (علیه السلام)

Mısır azizi olduğu vakit yaptığı gibi; Mısır meliki memleketin işlerinden onu sorumlu tayin ettiğinde tüm hazinelerinin, ferah ve bolluk olan dönemlerde biriktirilmiş gıda ambarlarının anahtarlarını ona vermiştir. Kıtlıktan dolayı Mısır halkının yiyecek bulamadıkları ve sıkıntı yaşadıkları kışları meşhurdur.

Rivayet olunur ki Mısır halkı kıtlık yaşadıklarının ilk senesinde, sahip oldukları her bir altını ve gümüşü götürüp karşılığında yiyecek aldılar. İkinci senesinde, mücevher ve süs eşyaları vererek karşılığında gıda aldılar. Üçüncü sene, at gibi binek hayvanları ve diğer dört ayaklı hayvanları, dördüncü sene köle ve hizmetçilerini, beşinci sene, sahip oldukları ev, arsa, bağ ve tarla gibi şeyleri, altıncı sene çocuklarını sattılar, yedinci seneye geldiğinde satacak başka bir şeyleri kalmadığından dolayı kendilerini satarak yiyecek elde ettiler. Böylece daha önce benzeri görülmeyen bir hayli mal ve mülk toplandığı gibi hazine mücevherlerle dolup taşmış oldu. Yusuf (aleyhisselâm) Melik'e şöyle dedi: "Allah azze ve celle, bunca bol nimeti bize bağışladı; ne yapalım, bir düşün?" Melik şöyle dedi: "Karar, senin kararındır, doğru olan neyse onu yap." Yusuf (aleyhisselâm) şöyle dedi: "Allah Teâlâ şahidimdir; sen de şahit ol ki Mısır halkını azad ettim ve mal ve mülklerini de onlara geri verdim." Dolayısıyla o yıllarda yiyecek karşılığında verdikleri her şeyi onlara iade etti. Tefsirlerde, Yusuf'un (aleyhisselâm) bu yedi sene boyunca hiçbir zaman doycak kadar yemek yemediği kaydedilmiştir. Ona şöyle sordular: "Hazineler ve arsalar senin elinde olduğu hâlde neden aç kalıyorsun?" O şöyle cevap verdi: "Doyarsam, aç olanları unuturum diye korktum."

Reâyânın işleriyle ilgili sorumlulukları, o görevlere talip olan kimselere değil, aksine sorumluluklar kendisine verildiğinde sakınan ve ondan kaçınan uyanık, ileri görüşlü kimseye havale etmelidir. Gerçi din işleriyle ilgilenen kimseler divan işleriyle ilgilenmeye talip değillerdir. Sahih bir hadiste şöyle belirtilmiştir: Bir kavim Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek kendisinden valilik, vilâyet talebinde bulunmuşlardı. O "Biz kendi işimizin vilâyetini onun tâlibi olan kimseye bırakmayız." diye buyurmuştur.

کرد در وقتی کی عزیز مصر شد. و ملك مصر تولیت أمور مملکت خود بوی کرد و مفتاح خزاین و انبارهای طعام کی در سالهای فراخی ضبط کرده بودند بوی سپرد. و سالهای قحط درآمد و أهل مصر از نایافتن طعام برنج آمدند. و قصه آن مشهور است.

۵ آورده اند کی: مصریان در سال اول، هر زر و نقره کی داشتند بیاوردند و بدان [۷۸] طعام خریدند. و در سال دوم، حلی و جواهر بیاوردند. و در سال سوم، مواشی و چهار پایان؛ و در سال چهارم، غلامان و کنیزکان؛ و در سال پنجم، املاک و عقارات؛ و در سال ششم، فرزندان بفروختند. و در سال هفتم، جون چیزی نمانده بود نفسهای خود بوی فروختند و طعام بستند. انگاه چندین خزاین و اموال انجا جمع شد و بیش از آن هیچ کس را مثل آن مهیا نکرده بود. یوسف (علیه السلام) ملك را گفت: ”خدای عز وجل جنین نعمتی بی اندازه بر ما ارزانی فرمود. ببین تا مصلحت آن چیست و چگونه می باید کرد.“ ملك گفت: ”رأی، رأی تست. هر چه صواب دانی میکن.“ یوسف (علیه السلام) گفت: ”خدای تعالی را گواه گرفتم و تو نیز گواه باش کی أهل مصر را آزاد کردم و اموال و املاک ایشان ردّ کردم.“ بس هر چه دران سالها بقیمت طعام داده بودند، همه را با ایشان داد. در تفاسیر آورده اند کی: یوسف (علیه السلام) دران هفت سال هرگز طعام سیر نخورد. او را گفتند: ”جرا کرسنه می باشی با انک خزائن زمین در دست تو است؟“ گفت: ”می ترسم کی اگر سیر شوم کرسنکانرا فراموش کنم.“ و باید کی کار رعیت بکسی حواله کنند کی ازان مجتنب [۷۸] و محترز باشد و البتّه از طالبان منع کنند. جه أهل دیانت اعمال دیوانی طلب نکنند. در حدیث صحیح آمده کی: قومی بحضرت بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) آمدند و از وی إلتماس ولایت کردند. فرمود: ”ما تولیت کار خود بکسی کی طالب آن باشد نمی کنیم.“

۱۰

۱۵

۲۰

Rivayet edilir ki Abdurrahman Semre'ye (radiyallâhuanh) şöyle demiştir: “Ey Abdurrahman, imâret (hâkimiyet) isteme, talep etmeden o sana verilirse, o zaman Allah sana bu konuda yardım eder. Ancak senin talebin üzerine bir hâkimiyet ve yönetim sana verilirse o mevkinin bütün işleri sana havale olunmuş olur.” Ayrıca şöyle demiştir: “Kadılık talebinde bulunup da Allah'tan yardım dilemeyen kimseye Allah bir melek gönderir ve bu makama ulaşmasını engeller.” Allah bizi doğru insanlardan kılsın ve doğru yolu bize gösterson.

و رواية است كى با عبدالرحمن سمره (رضي الله عنه) كفت: ”يا عبد الرحمن، لا تسأل الإمارة فإن كان أعطيتها عن غير مسألة أعنت عليها وإن أعطيتها عن مسألة وكلت إليها“ و كفت: ”من طلب القضاء ولم يستعن عليه أنزل الله إليه ملكاً يسده“ جعلنا الله تعالى من أهل السداد وهدانا سبيل الرشاد“.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BU KİTABA UYGUN HİKÂYE VE SÖYLEYİŞLERE DAİR

Bunlar ile anlatılmak istenilen son bulmuş olacaktır. Bu bâb üç fasıldan oluşmaktadır.

5 **Birinci Fasıll: [Hazret-i Ömer'in Hayatına Dair Bir Özet]**

Bu fasıl Emîrül-mü'minîn el-Fâruk Ömer b. el-Hattâb'ın (radiyallâhu anh) hayatına dair bir özeti içermektedir. Çünkü bu fasılın ana konusu ve özü adaletli bir yönetimdir. el-Fâruk ise bu konuda etrafında dönülen bir kutup, tâbi olunan kimse ve gösterilen kişidir. O adalet kanunlarını vazedem, adalet binasını kuran ve adaletle hükmedendir. Daha önce de zikredildiği üzere, Hibrü'l-ümme¹ Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anhuma) şöyle der: "Ömer'i mümkün mertebe zikrediniz, çünkü hakikaten Ömer'i zikrederseniz, adaleti zikretmiş olursunuz. Adaleti zikrettiğiniz zaman da Allah Teâlâ'yı zikretmiş olursunuz." Bu ve benzeri söyleşilerden anlaşıldığı üzere, Ömer'in (radiyallâhu anh) menâkıbını, onun iyi sîretini, hoş ahlâkını, alışkanlıklarını ve onun hilâfeti devrindeki ahvalini ve iyi davranışlarını zikretmekte avâm ve havâstan müslümanlar için birçok fayda ve sayısız kazanç vardır. Dolayısıyla devlet adamlarının, reâyânın, devlet memurlarının, emîrlerin, yöneticilerin ve halkın alt ve üst sınıflarından olanların ve asillerin bu meseleye vâkıf olmaları ve ondan faydalanarak edep kazanmaları gerekir. Özellikle de biz ona ve onun dostu Sıddîk-i Ekberem (radiyallâhu anhuma) tâbi olmakla vazifeliyiz.

Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Benden sonra Ömer ve Ebû Bekir'e tâbi olunuz." Ömer (radiyallâhu anh) hakkında özellikle şöyle buyurmuştur: "Hak benden sonra Ömer nerde ise ordadır." Ayrıca şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ hakkı, Ömer'in dili, kalbi ve eli üzerine yaratmıştır." Bu mukaddimeyle beraber bu bâbda onun hoş davranışlarından bir hulâsa zikredilecek.

1 Abdullah b. Abbâs isminden önce "Hibrü'l-ümme" yani ümmetin bilgini ibaresi derkenarda bulunmaktadır.

باب چهارم

در بعضی از حکایات و کلمات کی مناسب این کتاب است

و مقصود بدان تمام می شود. و درین باب سه فصل است:

فصل اول

۵ در مختصری از سیرت امیر المؤمنین الفاروق عمر بن الخطاب (رضی الله عنه):

جون عمدہ و أصل الباب ریاست معدلت است، و فاروق (رضی الله عنه) درین معنی

قطب مدار علیه و مقتدی مشاراً الیه، بل واضع قوانین نصف و مؤسس بنیان [۱۷۹]

عدالت و معدلت است. و بیش ازین گفته شد کی خبر الأئمة عبد الله عباس (رضی

الله عنهما) گفته: ”ذکر عمر بسیار کنید، کی بدرستی کی جون ذکر عمر کنید ذکر

۱۰ عدل کنید، و جون ذکر عدل کنید ذکر خدای تعالی کنید“. و نیز ازین سخن و غیر

آن معلوم می شود کی در ذکر مناقب عمر (رضی الله عنه) و شرح سیرت بسندیده و

عادات و أخلاق مرضیه او و بیان وضع أحوال او در آیام خلافت و حکایت کردن از

محاسن أحوال و مرضی أقوال او خواص و عوام مسلمانان را فوائد بسیار و ثوبات

بی شمار است. سزد کی راعیان و رعایا و مأموران و أمرا و وضع و شریف مردم

۱۵ بران واقف شوند و ازان انتفاع گیرند و ادب آموزند. خاصه کی ما مأموریم باقتدا

کردن بوی و بصاحب وی صدیق أكبر (رضی الله عنهما).

قال النبى (صلى الله عليه وسلم): ”اقتدوا بالذین من بعدي أبي بكرٍ وعمر“. و

در شان عمر (رضی الله عنه) خاصه فرموده: ”الحقُّ بعدي مع عمر حيث كان“. و

فرموده: ”إنَّ اللهَ تعالی جعلَ الحقَّ علی لسانِ عمر وقلبه ویده“. بنابراین مقدمات

۲۰ درین باب شمه ای از طریقه مرضیه او (رضی الله عنه) ذکر می رود.

Rivayet olunur ki Abdülmelik b. Mervân'ın yanında Ömer'in (radiyallâhu anh) zikri geçince şöyle dedi: "Onu anmayı azaltın. Onu çokça anmak yöneticileri yaralamak ve ümmeti ise üzmeğdir." Şunu bil ki Emîrül-mü'minîn olarak lakaplandırılan ilk kişi odur. Bunun da sebebi şudur ki

5 Irak'ta kendi görevlilerinden birisine mektup yazarak, bazı işlerde istişare edebileceği iki akıllı ve uyanık adamın kendisine gönderilmesini talep etti. Yetkili mektubu alınca, Adiyy b. Hâtem'i ve Lubeyd b. Rabi'a eş-Şâir'i (radiyallâhu anhuma) Emîrül-mü'minîn Ömer'e gönderdi. Onlar Medine'ye varınca, cami tarafına yöneldiler ve develerini bir yere bağlayıp mescide

10 girdiler. Orada bulunan Amr b. el-Âs (radiyallâhu anh) onları karşıladı. Ona selam verdikten sonra ondan şöyle bir talepte bulundular: "Emîrül-mü'minîn Ömer'i görmemiz için izin iste." Amr onlara şöyle dedi: "Vallahi siz bu lakabı yerinde ve doğru söylediniz; bizler mü'minleriz ve o bizim emîrimizdir." Bunu söyledikten sonra hemen çekip gitti. Amr daha sonra

15 Ömer ile karşılaştığında onu şöyle hitap etti: "Essalâmu aleyke yâ Emîre'l-mü'minîn." Ömer (radiyallâhu anh), onun bu sözünü inkâr ederek şöyle dedi: "Yâ Amr, bunu neye dayanarak söylüyorsun?" O da şöyle cevap verdi: "Adiyy b. Hâtem ve Velîd b. Rabi'a bana gelip şöyle dediler: "Yâ Amr, bizim Emîrül-mü'minîn ile görüşebilmemiz için izin iste." Ben de onlara

20 şöyle dedim: "Vallahi bu lakabı doğru ve yerinde kullandınız; zira bizler mü'minleriz ve o da bizim emîrimizdir." Ömer (radiyallâhu anh) bunu duyunca sevindi. Bu olaydan sonra yazdığı mektupların başında "Min Abdillâh Emîri'l-mü'minîn Ömer ila..." ibaresini eklemiştir.

Bazılarına göre de, Ebû Bekir'den (radiyallâhu anhumâ) sonra Ömer'e

25 "Halifetu Halifet-i Resûlillâh"¹ olarak hitap edildiğini ve bunun uzun olduğunu öne sürmüşlerdir. Muğire b. Şu'be'nin: "Biz mü'minleriz ve sen bizim emîrimizsin; dolayısıyla Emîrül-mü'minînsin" diye zikretmesinden sonra artık bu lakap konulmuş oldu. Onun şerîf lakaplarından bir diğeri de Fâruk'tur.

1 Allah Resûlü'nün halifesinin (Ebû Bekir) halifesi (Ömer) anlamındadır.

آورده اند کی: بیش [۷۹] عبدالملک مروان ذکر عمر (رضی الله عنه) کردند. عبدالملک گفت: ”قَلِّلُوا مِنْ ذِكْرِهِ فَهُوَ طَعْنٌ عَلَى الْأُمَّةِ وَحَسْرَةٌ عَلَى الْأُمَّةِ“. بدان کی اول کسی کی او را ”أمیر المؤمنین“ لقب دادند او بوذ. و سبب آن بوذ کی او نامه نوشت بعاملی از عمال خود کی در عراق بوذ کی دو مرد عاقل بیزار بیش من فرست تا در کارها با ایشان مشورت میکنم. چون نامه برسید آن عامل عدی بن حاتم و لبید بن ربیعة الشاعر را (رضی الله عنهما) بخواند و ایشانرا بیش امیر المؤمنین عمر فرستاد. ایشان چون بمدینه رسیدند بدر مسجد فرو آمدند و راحلها بستند و در مسجد شذند عمرو بن العاص (رضی الله عنه) انجا بوذ و استقبال ایشان کرد و سلام کردند او را و گفتند: ”دستوری خواه ما را بر امیر المؤمنین عمر“. و ایشانرا گفت: ”والله کی نیک و بصواب کفتیز این لقب. ما مؤمنان ایم و او امیر ماست“. بس زود در شد و گفت: ”السلام عليك یا أمیر المؤمنین“. عمر (رضی الله عنه) برین سخن وی انکار کرد و گفت: ”یا عمرو این از کجا کفتی؟“ گفت: ”عدی بن حاتم و ولید بن ربیعة رسیدند و مرا گفتند: یا عمرو استیذان کن [۸۰] ما را بر امیر المؤمنین. و من ایشانرا کفتم: این لقب صواب است. ما مؤمنان ایم و او امیر ماست“. عمر (رضی الله عنه) این معنی خوش آمد و بعد ازان بر سر مکتوبات نوشتی ”من عبد الله امیر المؤمنین عمر إلى فلان.“

و بعضی گفته اند: عمر را بعد از ابو بکر (رضی الله عنهما) ”خليفة خليفة رسول الله“ می گفتند و درازی می کشید مغیره بن شعبه گفت: ”ما مؤمنان ایم و تو امیر مایی. بس امیر المؤمنین باشی“. انگاه این لقب قرار گرفت. و از جمله لقبهای شریف او یکی فاروق است.

Ebû Hind ed-Dârî şöyle anlatır: Müslüman birinin münafık birinden alacaklı olmasından dolayı aralarında husumet meydana geldi ve bunu Allah Resûlü'ne şikâyet ettiler. Münafığın haksız olduğu ortaya çıkınca, yalvararak kendisinin Ebû Bekir'e gönderilmesini talep etti. Durum Ebû Bekir'e bildirilince o şöyle dedi: "Ben Allah Teâlâ'nın ve O'nun Resûlü'nün hükmüne razı olmayan kimseler için hüküm veremem." Dolayısıyla tekrar Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne döndüler. Bu sefer münafık, kendisinin Ömer'e (radiyallâhu anh) gönderilmesini talep etti. "Gidiniz" diye buyurdu. Ömer'e gittiler. Ömer münafığın Allah Teâlâ'nın Resûlü'nün (sallâllâhu aleyhi ve sellem) hükmüne razı olmadığını fark edince onlara şöyle dedi: "Ben dönene kadar bekleyin." Kılıcıyla geri döndüğünde münafığın kafasından ciğerine kadar inen bir darbe indirdikten sonra şöyle dedi: "Ben Allah'ın ve O'nun Resûlü'nün kazasından, hükmünden memnun olmayanlar arasında ancak bu şekilde hüküm veririm." Daha sonra Cebrâil (aleyhis-selâm) gelip şöyle dedi: "Yâ Muhammed, Allah seni selâmlayarak şöyle diyor: "Allah azze ve celle, Ömer'in dili ve eliyle hakkı ve bâtılı birbirinden ayırdı." Bu olaydan sonra Ömer'e "Fâruk" lakabını verdiler.

Zührî¹ şöyle anlatır: "Ömer'e (radiyallâhu anh) ilk defa Fâruk diye hitap edenlerin kitap ehli kimseler olduğu ve müslümanların da onlardan rivayet ettiği bize ulaşmıştır." Emîrül-mü'minîn Ömer, Resûl'ün (sallâllâhu aleyhi ve sellem) bi'setinin (peygamberliğini duyurmasının) altıncı yılında müslüman olan ilk muhacirlerdendir. Oysa müslüman olmadan önce hem müslümanlar için hem de İslâm'ı yeni kabul edenler için çok zor biri idi. Özellikle onun kavminden birisinin müslüman olması daha da zor idi. O müslüman olduğunda, İslâm'ı kabul edenlerin sayısı otuz dokuz idi. Dolayısıyla ona "Mutemmimü'l-Erbaîn"² derler. O sırada da bu âyet indi: "*Ey Peygamber! Sana ve sana tâbi olan mü'minlere Allah yeter.*"³

1 Ömer b. Abdülazîz döneminde tâbiîn hadislerin tedvinini yapan ez-Zührî hakkında geniş bilgi için bkz. Halit Özkan, "Zührî", *DİA*, XXXIV, Ankara, 2013, s. 544-549.

2 Kırk sayısını tamamlayan (kırkı tamamlayan) anlamına gelir.

3 Enfâl, 8/64.

أبو هند الدّاري كويد كي: مردی را از مسلمانان بر منافقی حقی بود و خصومت
 بیش رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) بردند و قضا بر منافق متوجه شد. منافق
 إلتماس کرد کی او را بیش أبو بکر فرستد. بیامزند و قصه بوی گفتند. أبو بکر گفت:
 ”من حکم میان دو شخص کی از قضای خدای تعالی و رسول او (صلی الله علیه
 ۵ وسلم) رغبت کردانیده اند نمی کنم“. باز بیش رسول خدای (صلی الله علیه وسلم)
 آمدند. منافق درخواست کرد کی او را بیش عمر (رضی الله عنه) فرستد. فرمود کی:
 ”بروید“. بیش عمر آمدند. چون عمر بدانست کی منافق از حکم رسول (صلی الله
 علیه وسلم) رغبت کردانیده، ایشانرا گفت: [۳۸۰] ”باستید تا من باز آیم“. در رفت
 و شمشیر برکرفت و بیرون آمد و بر فرق منافق زد تا بجگرش برسید. و گفت:
 ۱۰ ”من میان آنان کی بقضای خدای و رسول او راضی نباشند حکم جنین کنم“.
 بس جبرئیل (علیه السلام) آمد و گفت: ”یا محمّد، خدایت سلام می رساند و می
 کويد خدای عزّ وجلّ فرق کرد میان حقّ و باطل بزبان و دست عمر“. عمر را انگاه
 ”فاروق“ نام کردند.

و زهری گفت: بما رسیده است کی اول کسانی کی عمر را (رضی الله عنه)
 ۱۵ فاروق گفتند، أهل کتاب بوذند و مسلمانان ایشان روایت کرده اند. و أمير المؤمنين
 عمر (رضی الله عنه) از سابقان اول از مهاجران است در سال ششم از بعثت رسول
 (صلی الله علیه وسلم) باسلام در آمد. و بیش ازان سخت بوذ بر مسلمانان و بر کسی
 کی مسلمان می شد، از قوم او سخت تر بوذ. چون باسلام در آمد، سی و نه مرد
 مسلمان شده بوذند و او را ”متّم الأربعین“ کویند. انگاه این آیه فرو آمد: ﴿يَا أَيُّهَا
 ۲۰ النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾.

Enes b. Mâlik (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün şöyle dediğini söyler: “Ömer'in müslüman olduğu gün, Cebrâil bana gelip şöyle dedi: “Yâ Muhammed, göklerdeki melekler Ömer'in (radiyallâhu anh) müslüman olduğunu birbirlerine müjdelediler.” Abdullah b. Mes'ûd (radiyallâhu anh) 5 şöyle demiştir: “Biz, Ömer İslâmı kabul ettikten sonra izzet bulduk.”

Ali b. Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün dua ederken şöyle dediğini zikreder: “Allah'ım, bu dini şu iki adamdan sana sevimli gelen ile izzetli kıl. Ebû Cehil b. Hişâm veya Ömer b. Hattâb.”¹ Onun bu duası kabul oldu. Ebû Cehil'in katli, İslâm'ın izzeti (yüceliği) idi. Ömer 10 de (radiyallâhu anh) İslâm'ı kabul etmekle izzet buldu. Onun izzeti günden güne artıyordu. Zira o, Hâlid b. Velîd'in kardeşi Osman b. el-Velîd b. Muğire'nin hizmetinde iken Allah Teâlâ onu müslümanlıkla aziz kıldı ve nübüvvet mucizesiyle ona vaad ettiğini şu âyet-i kerîmesinde açıklamıştır: “Allah, sizden imanı olanlara ve sâlih amel (nefs tezkiyesi) işleyenlere, 15 kendilerinden öncekileri yeryüzünde halife kıldığı gibi [mutlaka onları da halife kılacağını] vaad etti.”² Dolayısıyla Ebû Bekir'den (radiyallâhu anhuma) sonra onu yeryüzünün halifesi kıldı. Onun saltanatı âlemin her tarafına yayıldı ve kisraların ve kayserlerin hazineleri de ona götürüldü.³ Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) mushaf hâlinde Kur'ân'ı top- 20 layan ilk kişidir. Hicretin on dördüncü (m. 635/636) senesinde Ramazan ayı gecelerinde insanları toplayarak sünnetleri kıldırın (teravîh namazı) ve buna ilişkin çeşitli şehirlere mektup gönderen ilk kişidir. O tarih yazımını başlatan ilk kişi olup hicretin on dördüncü senesinin Rebûülevvel ayında hicreti esas alarak tarih yazımını başlatmıştır. Ayrıca Medine'de geceleri 25 bekçilik yaparak dolaşan ilk kişi de odur.

1 Bu hadis kaynaқта, metinden biraz farklı olmakla beraber şöyle kaydedilmiştir: “اللَّهُمَّ أَعِزِّ الْإِسْلَامَ بِأَخِي هَدَيْنَ الرَّجُلَيْنِ إِلَيْكَ يَا بِيَّ جَهْلٍ أَوْ بَعْمَرَ بْنِ الْحَطَّابِ”

2 Nûr, 24/55. (Metinde, âyetin “Ve amilûs sâlihâti” ibaresi derkenar edilmiştir). Âyetin tamamı şöyledir: “Allah, içinizden, iman edip de sâlih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri halife kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka halife kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.”

3 Burada, müellif, bahsedilen dönemde yapılan savaşlar ve fetihler sonucunda elde edilen değerli ganimetlerden bahsediyor.

و أنس مالک (رضی اللہ عنہ) گفت: رسول خدای (صلی اللہ علیہ وسلم) گفت: ”جبرئیل بمن آمد آن روز کی عمر مسلمان شد و گفت: یا محمد، ملائکة آسمان بشارت دادند یکدیگر را باسلام عمر رضی اللہ عنہ“. [۸۱] و عبد اللہ مسعود (رضی اللہ عنہ) گفته: ”مازلنا أعزة مذ أسلم عمر“.

۵ علی ابن عبد اللہ ابن عباس (رضی اللہ عنہم) گفت: رسول خدای تعالی (صلی اللہ علیہ وسلم) دعا کرد و گفت: ”اللّٰهُمَّ أعز هذا الدين بأحب الرّجلين إليك بأبي جهل بن هشامٍ أو بعمر بن الخطاب“. بس دعا مستجاب کردند او را در ابو جهل کی قتل او عزّی بوذ اسلام را؛ اما عمر را (رضی اللہ عنہ) عزیز کرداند باسلام. و عزّ او زیادت می شد وقت بوقت و روز بروز. جه او در جاهلیت خدمه عثمان بن الولید بن مغیره می کرد برادر خالد بن الولید تا خدای عزّ وجلّ او را باسلام عزیز کردانید. و وعده خویش در حقّ و معجزه نبوت در آیه کریمه: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ ظاهر کردانید. و او را بعد از ابو بکر (رضی اللہ عنهما) خلیفه کرد در زمین. و ملک او باطراف عالم برسید و خزانهای آکاسره و قیاصره بیش وی بردند. امیر المؤمنین عمر (رضی اللہ عنہ) اول کسی بوذ کی قرآنرا در صحیفها جمع کرد. و اول کسی بوذ کی سنت قیام شبهای رمضان نهاد و مردم را بران جمع کرد در رمضان سنه أربع عشرة و درین معنی نامها بشهرها نوشت. و اول کسی بوذ کی تاریخ نوشتها وضع کرد [۸۱] و آن در ماه ربیع الأول سنه أربع عشرة از هجرت بوذ؛ و از هجرت ابتدا کرد. و اول کسی بوذ کی بعس کشت در مدینه.

Eline kırbaç alıp suçluları cezalandıran ilk kişi odur. İlk defa ordu, devlet gelirleri ve halkın çeşitli işleri için divan teşkilatını kuran kişidir. Şehir-
lere kadı tayin eden, Basra ve Kûfe şehirlerini kuran ilk kişi odur. Basra'yı
on dördüncü (m. 635/636) senede ve Kûfe'yi on yedinci (m. 638/639) se-
nede inşa buyurmuştur. Ebû Bekr-i Sıddîk'tan (radiyallâhu anh) sonra ilk
fethihleri yapan odur; Pars, Ahvâz, Sipâhân, Nihâvend, Hemedân, Sevâd,
Cezîre, Beytü'l-Makdis, Şâm şehirleri vs. bölgeleri fethetmiştir. Onun dev-
rinde Sevâd¹ bölgelerinden alınan haraç miktarı, yüz yirmi milyon miskâle
ulaşmıştır.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: “Eğer benden
sonra bir peygamber gelecek olsaydı, o da Ömer olurdu!” Ayrıca şöyle de-
miştir: “Eğer (peygamberliğe seçilmemiş olsaydım), sen peygamber olarak
seçilirdin, ey Ömer!” Ayrıca şöyle demiştir: “Muhakkak ki Allah, Ömer'in,
kalbine ve diline hakkı yerleştirmiştir.”

Enes b. Mâlik (radiyallâhu anh) şöyle der: Cebrâil Allah Resûlü'ne
(sallallâhu aleyhi ve sellem) gelerek şöyle dedi: “Ömer'e selam söyle, onun
gazabının izzet, rızasının da adalet olduğunu ona bildir.” Allah Resûlü
(sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: “Şeytan bile Ömer'in gölgesin-
den korkar!”

Âlemin Seyyidi (aleyhi efdalü's-salavât ve't-tahiyât) şöyle buyurur:
“Hak celle ve 'alâ'nın ilk selam vereceği kişi Ömer b. Hattâb'dır.”

Ömer (radiyallâhu anh), yaya insanların arasında yürürken, onu uzak-
tan gören kimsenin onun binek üzerinde olduğunu zannedeceği derecede
gayet uzun boylu idi.

Fasıl

Allah (Subhâne ve Teâlâ), el-En'âm sûresinde şöyle buyurmuştur: “*Ölü
iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiği-
miz kimsenin durumu, hiç karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıka-
mamış kimsenin durumu gibi olur mu?*”²

1 Sevâd, hurma ağaçları ve yemyeşil tarlalarıyla meşhur olan Irak köylerine verilen isimdir, bkz. Dehhuda,
Lugatnâme, “Sevâd”, c. VIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 12184.

2 En'âm, 6/122.

و اول کس کی درّه برکرفت و بآن تادیب کرد مردم را. و اول کس بوذ کی دیوان نهاذ لشکر و مردمرا و عطاها را. و اول کس بوذ کی قضاة کماشت در شهرها. و شهر بصره و شهر کوفه را او بنا کرد. بصره را در سنه اربع عشره بنا فرمود. و کوفه را در سنه سبع عشره. و او اول کسی بوذ کی فتحها کرد بعد از ابو بکر صدیق (رضي الله عنه). فتح بارس و أهواز و سباهان و نهاوند و همدان و سواد و جزیره و بیت المقدس و شهرهای شام و غیر آن. و خراج سواد در عهد او بصد از هزار هزار و بیست هزار هزار مثقال رسید.

بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) گفت: ”اگر بعد از من بیغامبری توانستی بوذ، آن عمر بوذی“. و گفت: ”لولم أبعث لبعثت يا عمر“. و گفته است: ”إن الله وضع الحق على لسان عمر وقلبه“.

۱۰ أنس بن مالك (رضي الله عنه) كويذ: جبرئيل آمد نزد رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) و گفت: ”عمر را سلام برسان و اعلامش کن کی غضب او عز است و رضای او عدل است“. و رسول (صلی الله علیه و سلم) گفت: ”إن الشيطان ليضرب [۱۸۲] من ظلي عمر“.

و سید عالم (علیه افضل الصلوات والتحيات) فرمود: ”اول کسی کی حق جل و علا سلام کند بر وی عمر بن الخطاب باشد“.

۱۵ و عمر (رضي الله عنه) بغایت دراز بالا بوذ. بحدی کی جون بیازده در میان بیاذکان رفتی کسی کی از دور دیدی او را بنداشتی کی سوار است.

فصل

قال الله سبحانه وتعالى في سورة الأنعام: ﴿أَوْ مِنْ كَانَ مِيثًا فَآخِيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾.

۲۰

Bu âyet, Ömer b. el-Hattâb'ın (radiyallâhu anh) ve Ebû Cehil b. Hişâm'ın hakkında inmiştir. Bunun anlamı ise şöyledir: “Biz kâfir olarak ölmüş kimseyi dirilterek onu iman ve İslâm'a yönlendirdik. Ona öyle bir nûr verdik ki onunla halk arasında dolaşabilmekte. Yani ona halkı yönlendirebilecek ilim verdik ve bu sayede onun zikri dünyanın her yanına yayılmıştır, yani Ömer. Küfrün karanlıklarında ve cehâletin zilletinde olup oradan çıkamayan kimse ise elbette Ebû Cehil'dir. Buradaki maksat, bu iki kişinin birbiriyle eşit olmamasıdır.¹”

Şa'bî şöyle der: Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) bir görüş bildirdiğinde Kur'ân da onun görüşüne uygun olarak inerdi. Ebû Hüreyre (radiyallâhu anhu), Âlemin Efendisi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini söyler: “Sizden önceki ümmetlerde bazı görüş bildirenler (muhaddes yani zannı doğru çıkan kimseler) vardı. Benim ümmetimde böyle biri varsa o da Ömer'dir.” Ömer'in (radiyallâhu anh) bazı konularda düşündükten sonra meseleyle alakalı olan âyetlerin de indiği rivayet olunur.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Muhaddes olan kimse, meleklerin onun dilinden konuştukları kimsedir.” Kendisine, “Muhaddes nedir?” diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Tahmin ettiği veya düşündüğü şeyin olduğu gibi çıktığı kimsedir.” O (radiyallâhu anh), ilm-i kıyâfe bilgisine sahip idi. İlm-i kıyâfe ise kişinin iz ve eserleri ile hangi nesilden olduğunu tespit etme ilmidir.

Rivayet edilir ki minberde olduğu sırada orada bulunan kişilerden birisi dikkatini çekince ona şöyle dedi: “Senin Necran ehliyle herhangi bir ilişkin, bağın var mı?” Adam: “Hayır” diye cevap verdi. Ömer şöyle devam etti: “Evet, vallahi vardır.” Adam sinirlenerek şöyle dedi: “Sen kendi nesebini bilen birine muhalif mi oluyorsun?” Ömer şöyle dedi:

1 Eserin Osmanlıca tercümesinde müellifin bu görüşüne karşı çarpıcı bir eleştiri yapılmıştır: Müellif zikrolunan âyetin Hz. Ömer hakkında geçerliliğini savunurken, Ebû Cehil ile aynı kefeye konulmasını eleştirmektedir. bkz. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idî's-Siyâde*, Osmanlıca trc. Abdülaziz Efendi, Nuruosmaniye no: 2335, vr.123^b.

این آیه در شان عمر بن الخطاب (رضی الله عنه) و ابو جهل بن هشام نازل شده. و معنیش آنست کی: ”ای انکس کی مرده بوذ بکفر و ما زنده کردیم ویرا به انک راه نمودیم او را بایمان و اسلام و ویرا نوری دادیم کی می روذ بآن میان مردم یعنی علمی دادیم کی بدان راه برشاد می نماید و ذکر او بآن در اطراف جهان منتشر می شود“.^۵ یعنی عمر چون انکس است کی در تاریکیهای کفر و ضلالت و جهالت است و ازان بیرون نشود، البته یعنی ابو جهل. و مراد آنست کی ایشان هر دو با یکدیگر راست نباشند.

شعبی گفت: عمر بن الخطاب (رضی الله عنه) سخن کفتی و قرآن موافق آن فرو آمدی. ابو هریره (رضی الله عنه) [۸۲] گفت کی: مهتر اسلام (صلی الله علیه و سلم) گفت: ”لقد كان فيما قبلکم من الأمم ناسٌ محدثون فإن یک في أمّتي أحدٌ فإنه عمر“.^{۱۰} و آورده اند کی: در جند مسئله حقّ در خاطر عمر (رضی الله عنه) آمد و قرآن بر وفق آن نازل شد.

و بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) فرموده: ”المحدث الذي تنطق الملائكة علی لسانه“.^{۱۵} گفتند: ”محدث چه باشد؟“ گفت: ”الذي يرى ويظنّ الظنّ وكان كما رأى وكما ظنّ“.^۱ او (رضی الله عنه) علم قیافت داشت. و قیافت آنست کی بمعرفت خطّ و اثر نسل مردم معلوم کنند.

روایت کرده اند کی: وقتی بر منبر بوذ ناکاه نظرش بر مردی از حاضران افتاد. وی را گفت: ”ترا در اهل نجران نسبی هست؟“ گفت: ”نه“.^{۱۰} عمر گفت: ”بلی، والله کی هست“.^{۱۵} آن مرد تند شد و گفت: ”تُخالف رجلاً في نسبه؟“ عمر گفت:

¹ Bu parça müellif tarafından derkenar edilmiştir: ”کفتند محدث چه باشد؟ کفت: الذی یرى ويظنّ الظنّ وكان كما رأى وكما ظنّ.“

“Size yemin ediyorum ki içinde Necran’da bu adamın akrabasını bilen birisi varsa, söylesin.” O sırada bir adam kalkarak şöyle dedi: “Onun dedesi, anneannesi veyahut babaannesi Necranlı idi.” Daha sonra Ömer şöyle dedi: “Bizler izleri takip edebiliyoruz.” *“Andolsun, biz insanı, çamurdan (sü-zülmüş) bir özden yarattık.”*¹ âyeti indikten sonra Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu okurken âyetin *“Nihayet onu başka bir yaratılışla yarattık.”*² kısmına gelince Ömer şöyle ekledi: *“Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!”*³ Resûl (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “Senin dediğin gibi nâzil oldu.”

10 Ömer’in şarabın haram kılınmasını temenni etmesinin ardından şu âyet inmiştir: *“İçki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.”*⁴

Bir de İslâm’ın ilk devirlerinde kadınlar örtünmüyorlardı. Allah Resûlü’ne (s.a.) dedi ki: “Keşke mü’minlerin annelerine hicabı (örtünmeyi) emretseniz.” Hemen ardından şu âyet inmiştir: *“Evelerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın.”*⁵ *“Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin.”*⁶ Ayrıca, Peygamber (s.a.) münafıkların cenazesini teşyî ettiğinde, Ömer bundan hoşnut olmayarak Allah Resûlü’nün (s.a.) elbisesini tutup
20 şöyle dedi: “Allah Teâlâ senin onun için dua etmeni yasaklamıştır, neden namaz kılıyorsun?” Ardından şu âyet inmiştir: *“Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma.”*⁷ Ayrıca, Allah Resûlü’nün (s.a.) eşleri haset ve kıskançlık yaptıkları zaman, Ömer şöyle demiştir: “Şâ-yet bunlardan boşanırsa, Allah azze ve celle, ona bedel olarak müslüman,
25 mü’min, kanaatkâr, tövbe eden ve ibadet eden kadınları kendisine nasib eder.” Bunun ardından Allah azze ve celle şu âyeti indirmiştir: *“Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha hayırlı, müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.”*⁸

1 Mu’minûn, 23/12.

2 Mu’minûn, 23/14.

3 Mu’minûn, 23/14.

4 Mâide, 5/90.

5 Ahzâb, 33/33.

6 Ahzâb, 33/53.

7 Tevbe, 9/84.

8 Tahrim, 66/5.

”سوکند مى دهم کسی را که مى شناسد نسبى این شخص را در نجران کى بکویذ“.
 مردى برخاست و گفت: ”جده او مادر مادرش یا مادر پدرش از اهل نجران بود“.
 عمر گفت: ”إنا نقوف الأثار“، و جون آیه ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾
 فرو آمد، رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) بر خواند. جون به اینجا رسید کى ﴿ثُمَّ
 أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ﴾ عمر گفت: ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾. رسول (صلی الله علیه
 و سلم) [۸۳] فرمود کى: ”هكذا أنزل“.

و تمتى کرد کى خمر را حرام کردند. این آیه نازل شد: ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ
 وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾.

دیگر انک در اول عهد اسلام زنان محتجب نمى شدند. رسول خدای تعالی (صلی
 الله علیه و سلم) گفت: ”لو أمرت أمهات المؤمنین بالحجاب“، آیه فرو آمد: ﴿وَقَرْنَ
 فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى﴾، ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ
 وَرَاءِ حِجَابٍ﴾. دیگر بیغمبر (صلی الله علیه و سلم) مشایعت جنائز منافقان مى کرد. او
 را کراحت آمد و جامه رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) بکرفت و گفت: ”خدای
 تعالی ترا نهى فرموده از نماز کردن بر وی“، بس جون نماز بگذارد، آیه فرو آمد: ﴿وَلَا
 تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ
 فَاسِقُونَ﴾. دیگر انکاه کى زنان رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) مجتمع شدند در
 غیرت برسول خدای (صلی الله علیه و سلم) عمر گفت: ”باشد کى اگر ایشانرا طلاق
 دهد؛ خدای عزّ وجلّ بدل ایشان بوی دهد؛ زنانى مسلمات مؤمنات قانتات تائبات
 عابدات“، خدای عزّ وجلّ فرو فرستاد: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا
 مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا﴾ [۸۳] الآیه.

۱ ”در غیرت برسول خدای“
 ۲ صلی الله علیه و سلم

Ömer (radiyallâhu anh) gayet mütevazı biri idi. İbn Şihâb şöyle anlatır: Hicretin on altıncı yılında Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) ordusuyla Şâm'a gittiği sırada bir su geçidine rastladılar. Deveden inip çizmelerini ayağından çıkarıp eline aldı ve devesinin de dizginini tutarak sudan geçti. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ona şöyle dedi: “Bugün yer halkının nezdinde çok önemli ve büyük bir iş yaptın.” Ebû Ubeyde'nin omzuna eliyle dokunarak şöyle dedi: “Ah, eğer senden başkası bu lafı söylemiş olsaydı, siz Allah'ın en zelîl halkı sayılırdınız. Zira Allah Teâlâ'nın dışında birisinden izzet, keramet talep ettiğiniz takdirde, Allah azze ve celle sizi hakir kılacaktır.” Bunu da Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şu buyruğuyla bağlantılı olarak söyledi: “İzzetin kaynağını insanlardan elde etmeye kalkışanı Allah zelîl eder.”

Rivayet olunur ki Şâm ülkesine vardıkları zaman onları karşılamaya gelenler, onu deve üzerinde görünce: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, şehrin büyükleri, önde gelenleri ve halk seni karşıladıkları zaman atın üzerinde olman daha evlâ (iyi ve yakışır) olur.” dediler. O da onlara şöyle dedi: “Sizi bu makamda görmemeliyim, sakın bu işlere karışmayın.” Sonra “Bu iş oradandır,” diyerek göğü işaret etmiş, yani bu iş, Allah'ın takdiridir, devemi bırakın da beni taşıyın” diyerek cevaplarını vermiştir.

Abdullah b. Âmir Rebîa es-Sadî (radiyallâhu anh) şöyle anlatır: “Ömer (radiyallâhu anh) hacca gitmek üzere Medine'den Mekke'ye giderken ve Mekke'den Medine'ye dönerken de ona eşlik ediyordum. Onun için ne bir çadır kurdular ne de bir gölgelik. Gölgesinde dinlenebilecek herhangi bir bina da yok idi. Sadece bir kilim ya da deri parçasını bir ağaç üstüne atar ve gölgesinde otururdu.”

Rivayet ederler ki birçok insanın toplandığı bir gün minberde, Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ edip Resûl'e salavât gönderdikten sonra şöyle dedi:

و عمر (رضي الله عنه) بغایت متواضع بود. ابن شهاب کویذ: جون أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) با لشکر بشام می رفت و این در سال شانزدهم از هجرت بود او را در راه مخاضه ای درپیش آمد. از شتر فرو آمد و موزه از بای بر کشید و بدست برکرفت و زمام شتر در دست و بیاده ازان مخاضه باز گذشت. أبو عبیدة بن الجراح ویرا گفت: ”امروز کاری عظیم کردی کی نزد أهل زمین سخت بزرگ است“. دست بر أبو عبیدة باز زد و گفت: ”آه اگر غیر تو این سخن گفته بودی شما ذلیل ترین و حقیر ترین خلق خدای بودید. جون شما طلب عزت کنید بغیر از خدای تعالی، خدای عز و جل شما را خوار کند“. و این از انجا گفت کی رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) فرموده: ”من اعتز بالعبید اذله الله“.

و آورده اند کی: جون بلاد شام استقبالش کردند و او بر اشتر بود گفتند ویرا: ”یا أمير المؤمنين، اگر بر اسب باشی و بزرگان و مهتران و وجوه مردم کی استقبال می کنند ترا بینند، اولی باشد“. گفت: ”باید کی شما را درین مقام نه بینم. این کار از انجاست؛ و اشارت بجانب آسمان کرد؛ یعنی این کار خذائست. رها کنید اشتر را تا مرا [۸۴] می برد“.

عبد الله بن عامر بن ربیعة السعدي (رضي الله عنه) گفت: در صحبت أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) بودم از مدینه تا بمکه جون بحج می رفت و جون باز کشت از مکه تا مدینه و نه خیمه زدند او را در منزل و نه سایه وانی کردند و نه بنایی کی در سایه آن نشست. نطعی یا کلیمی بر سر درختی افکندندی و در سایه آن نشست. و آورده اند کی: روزی بر منبر می رفت و خلق بسیار حاضر بودند. بعد از حمد و ثنای خدای تعالی و صلوة بر رسول (صلی الله علیه و سلم) گفت:

“Ey insanlar, yiyecek olarak hiçbir şeyimizin olmadığını hatırlıyorum; dayılarım Benî Mahzûm’dan idiler; Medine’nin tuzlu suyunu onlar için tatlı suya çevirirdim. Bunun karşılığında birkaç avuç kuru üzüm verirlerdi ve benim tek yemeğim o idi.” Bu sözleri dedikten sonra minberden indi. Ona
5 şöyle sordular: “Ey Emîre’l-mü’minîn, bu sözlerden neyi kastettin?” O şöyle cevap verdi: “Sahip olduğum hilâfetten ve emirlikten dolayı nefsimde bir (kibir gibi) şeyler hissettim ve bunu bastırmak istedim!”

Şöyle rivayet edilir ki hac dönüşü sırasında Şi’âb-i Zehbân’a varınca durdu ve halkı da durdurarak şöyle dedi: “Lâ ilâhe illallâh, Hattâb’ın deve sürüsünü burada otlatığımı bilirim. Benim bana ağır gelen kaba ve yünden bir çuham vardı. Hattâb beni bir işe yolladığında kusur edersem beni çok fena döverdi. Bazen ot taşır bazan da odun götürürdüm ve çetin işlerde çalışırdım. Bugün ise Muhammed’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetinin işlerinden sorumluyum. Halk etrafımda toplanıp yanıma geliyor ve bunların hiçbirisi benden üstün değildir. Allah azze ve celle ile benim
10 aramda hiç kimse yoktur.” Daha sonra şu beyitleri söyledi:

Gördüğün şeylerden hiçbiri şaşaaıyla kalıcı değildir
Bir tek kalıcı olan Allah’tır, mal ve evlat fânidir
Hürmüz’ün (İran kralı) hazinesi bile bir gün daha vermedi ona
20 Ebedilik ise Âd kavmi çok çabaladı ama kalıcı olamadı¹
Şüphesiz burada içilen bir havuz vardır ki
Ondan, başkaları gibi herkes bir gün içer

Hasan Basrî (radiyallâhu anh) şöyle anlatır: “Ömer’i (radiyallâhu anh) bir gün üzerinde on iki yamalı bir izar ile minberde hutbe okurken
25 gördüm.”

Enes b. Mâlik de şöyle anlatır: “Ömer’in Emîrû’l-mü’minîn olduğu sırada her iki omuzunda çeşitli kaba yamaların olduğu bir kıyafeti giydiğini gördüm.” Yine Enes şöyle anlatır: “Üzerinde bazısı deriden olmak üzere on dört yaması olan bir hırka giydiğini gördüm.” Hasan, Ömer’in (radiyallâhu anh)
30 ölene dek sadece arpa unundan yapılmış ekmeğe türünden yediğini ifade eder.

1 Dağları yarararak en güvenli yerlerde yaşamaya çalışmışlardır! Ancak Allah’ın gazabından kurtulamamışlardır!

”ای مردم من خود را دیدم کی هیچ طعام و وجه طعام نداشتم. و مرا خالات از بنی محزوم بوذند. می رفتم و آب شور مدینه ایشانرا خوش می کردم. و مرا قبصهای میویز می دادند و قوت من همان بوذی“. این بکفت و از منبر فرو آمد. او را گفتند: ”بذین کی کفتی جه خواستی یا امیر المؤمنین؟“ کفت: ”در نفس خود چیزی یافتم
 ۵ از کار خلافت و امارت خواستم کی نفس را فرو افکنم“.

آمده است کی: وقتی از حج باز کشته بوذ اندر راه بشعاب ضحبان رسید. انجا بایستاد و مردم را باز داشت و کفت: ”لا إله إلا الله، من خویشان را دیدم درین جای [۸۴] که کله ای شتر خطاب داشتم و می جرانیدم. و جوقای بشمین زفت داشتم کی بر منکران بوذ. و جون خطاب مرا بکاری فرستادی و تقصیر کردم، مرا بزدی سخت. وقتی علف می کشیدم و وقتی هیزم می بردم و کارهای خسیس می کردم.
 ۱۰ امروز جنان شدم کی کار اُمت محمد (صلی الله علیه و سلم) با من افتاده است. و مردم بیرامن من می کردند؛ و بجنبات من فرو می آیند؛ و هیچ کس ازیشان فوق من نیست؛ و میان من و خدای عزّ و جلّ هیچ کس نیست“. بس این آیات برخواند:

لا شيء فيما تری تبقى بشاشته يَبْقَى الْإِلَهَ وَيَقْنَى الْمَالِ وَالْوَلَدَ
 لم تُغن عن هرُمز يوماً خزائنه والخلد قد حاولت عاد فما خلدوا
 حوض هنالك مورودٌ بلاكذب لا بدّ من ورده يوماً كما وردوا

حسن بصري (رضي الله عنه) کفت: ”عمر (رضي الله عنه) بر منبر بوذ و خطبه می کرد. بر وی ازاری بوذ و آنرا دوازده رقعہ زده بوذند.“

و أنس مالك كويد: ”عمر را دیدم جون امیر مؤمنان بوذ و جامه ای بوشیده بوذ میان هر دو کتف او رققها بردوخته بعضی زبر بعضی“. وهم أنس كويد: ”بر وی ازاری بوذ کی دران ازار چهارده رقعہ بوذ بعضی از اديم“. [۸۵] حسن کفت عمر (رضي الله عنه) هیچ نان نخوردی إلا کی آمیخته بوذی با جو تا انگاه کی از دنیا برفت.

Bir ara ashabı ile beraber oturdukları sırada yediği arpa ekmeğinden dolayı karnı guruldadığında ellerini göbeğinin üzerine koyarak şöyle demiş: “Sabret, yemin ederim; ölene dek sana bundan başka verebileceğim şey yoktur!”

5 Câbir b. Abdullah el-Ensârî şöyle dedi: “Aramızda Ömer (radiyallâhu anh) ve oğlu Abdullah’tan başka hiç kimse yoktur ki dünyaya gelip de dünya kendisini değiştirmesin!”¹ Hasan (rahimehullâh), Ömer’in sahâbeye karşı üstün olmasının sebebini, daha uzun namaz kılması veya orucunun fazla olması değil, lâkin daha zahit, dünyaya daha az rağbetli ve Allah’ın onu sorumlu kıldığı işlerde daha ciddi ve daha gayretli olduğundan diye ifade eder.

Rivayet olunur ki Medine’de iken, yemeğini bitirdikten sonra asâsı elinde halk arasında dolaştığı sırada ayakta ve sol elini kullanarak yemek yiyen bir şahısla karşılaştı. Ona: “Yâ abdallah [ey Allah’ın kulu], yemeğini sağ elinle tutarak ye!” dedikten sonra geçip gitti. Döndüğünde adamın hâlâ sol eliyle yemeğini tuttuğunu fark edince ona “Sağ elinle tut ve ye” dedi. Adam “Sağ elim meşguldur.” dedi. Üçüncü kez adama sorduğunda, adam yine aynı cevabı verdi. Bu sefer Ömer ona şöyle sordu: “Elini meşgul eden nedir?” Adam şöyle cevap verdi: “Bedir günü; Bedir savaşında kesildi (koptu).” Bunu duyunca Ömer, adamın yanına oturdu ve ağlayarak ona “O zaman kafanı kim yıkar? Abdest almaya kim yardım eder? Elbiselerini kim yıkar?” diye sorduktan sonra ona bir hizmetçi, sağlam bir deve, erzak ve ihtiyacı olan diğer şeylerden de kendisine verdi. Bunca şefkat ve rahmete şahit olan Allah Resûlü’nün (s.a.) ashabı (radiyallâhu anh) Allah’a dua ve senâya başladılar.

Zeyd b. Eslem babası Eslem-i Habeşî’den rivayetle şöyle anlatır: Bir gece Emîrû’l-mü’mînîn ile birlikte dışarı çıktığımız sırada Medine’nin dışında Harre-i Vâkım bölgesinde uzaktan bir ateşin yandığını fark ettik. Bana şöyle dedi: “Yâ Eslem, sanırım gecenin soğuşundan oraya sığınmış bir kervandır bu. Onların yanına gidelim.” Onlara doğru hareket ettik.

1 Müellifin “değişimden” maksadı, mal, mülk, makam gibi dünyevî ve fânî zevklerin etkisinde kalmaktır.

و بوذی کی نشستہ بوذی میان أصحاب و آواز قرقره از نان جو کی خوردی بر آمدی. دست بر شکم نهادی و کفتی: ”صبر کن و بخدای کی نیست ترا بر من بیش ازین همین باشد کی می بینی تا وقت مرگ“.

جابر بن عبد الله الأنصاري کفت: ”از ما هیچ کس نیست کی بدنیا در رسیدن إلا کی دنیا ویرا بگردانید از حال خود إلا عمر (رضي الله عنه). و عبد الله بسر وی.“
 ۵ حسن (رحمه الله) کفته: ”فضل عمر بر أصحاب رسول نه ازان بوذ کی نماز او درازتر بوذ یا روزه او بیشتر بوذ، لیکن فضل او بر ایشان ازان بوذ کی زاهدتر و کم رغبت تر ایشان بوذ در دنیا و سخت تر ایشان بوذ در کار خدای“.

آورده اند کی: وقتی در مدینه اطعامی می کرد و عصایی در دست داشت و بر سر مردم می کشت و نظر می کرد بمردی رسید و دید کی طعام بدست جب می خورد. کفت: ”یا عبد الله، بدست راست بخور“. عمر از وی درگذشت. بس باز آمد و دید کی هم بدست جب می خورد. دیگر کفت: ”بدست راست بخور“. جواب داد: ”مشغول است“. سوم بار [۸۵] دید و همین کفت. و همین جواب داد. انگاه عمر از وی پرسید کی: ”جه آنرا مشغول کرده است؟“ کفت: ”روز بدر در جنک بریزه شد“. عمر بیش وی بنشست و می کریست و کفت: ”بس که سرت می شویذ؟ که وضوَت می دهذ؟ که جامه ات می شویذ؟ کی و کی؟“ بس خادمی بخواند، و اشتري را حلّه بذو داد، و طعام و ما یحتاج به او داد. أصحاب رسول خدای (صلی الله علیه و سلم) و (رضي عنهم) چون آن شفقت و رحمت دیدند آواز بدعا برداشتند بشنا مشغول شدند.

زید بن أسلم روایت کند از بدر خود أسلم حبشی کی: شبی با أمير المؤمنين بیرون شدم بحرّه واقم. بیرون مدینه آتشی دیدیم از دور برافروخته. مرا کفت: ”یا أسلم بندارم کی کاروانی است کی سرمای شب ایشانرا انجا بداشته، برویم بیش ایشان“. برفتیم.

Orada küçük çocuklarıyla beraber bir kadın bir de ateş üzerine konulmuş bir kazan gördük, çocuklar aklıktan ağlaşıyorlar idi. Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: “Ey ıfık sahipleri size selam olsun.” Kadın şöyle cevap verdi: “Ve aleyküm esselâm; eğer ki hayır için gelmişseniz giriniz.” Ömer (radiyallâhu anh) yaklaşarak hâllerini ve durumlarını sordu. Kadın şöyle izah etti: “Gece ve soğuk hava bizi burada mahsur bıraktı!” Ömer, “Bu çocukların ağlamasının sebebi nedir?” diye sordu. “Açtırlar” diye cevap verdi. “Bu kazanda ne var?” diye sordu. “Biraz su ve birkaç taş parçasını kazanda kaynatarak çocukları bununla teskin ediyorum, böylece onlar iyice ağladıktan sonra yorulup uyuyorlar, Allah Teâlâ bizim hakkımızı bize acımayan ve beytülmâlden bizim hakkımızı ödemeyen Ömer’den alsın!” Ömer kadına şöyle dedi: “Allah’ın rahmeti üzerinize olsun, Ömer’in sizden haberi yok!” Kadın şöyle dedi: “Ömer bizim işlerimizden sorumludur, nasıl olur da bizden gafil olur!” Ömer ağladı ve daha sonra oradan geri döndük. Döner dönmez, Ömer derhal beytülmâlin sorumlusunu çağırıp şöyle emretti: “Dâru’d-Dakîk’in¹ kapısını aç, oradan bir çuval un al, üzerine bol miktarda yağ ve kuyruk yağı koy.” Görevli kapıyı açarak emrolunduğu gibi bir çuval un çıkardı. [Ömer] bize şöyle dedi: “Onu kaldırın ve benim sırtıma koyun.” Ben şöyle dedim: “Ben taşıyım.” O “Hayır” dedi. Çok ısrar etmeme rağmen izin vermedi. Daha sonra şöyle dedi: “Bu benim sorumluluğumda olan bir iştir. Eğer sen bunu taşırsan o zaman benim günahlarımın yükünü kim taşıyacak? Bu kadının bedduasından kıyamet gününde beni kim kurtaracak?” Sonra da yükü kendi sırtına aldı ve kadının evine kadar taşıdı. Ben yol boyunca onun yanındaydım. Eve varınca yükü yere indirdikten sonra kadına şöyle dedi: “Bunları al, kullan, derhal bu kazanı boşalt ve içine bir parça yağ ve bir parça un koy ve hemen çocuklara yemeleri için bir yemek yap.” Kadın undan ve yağdan, kazana koydu ve bunu yaparken şöyle dedi: “Allah seni mükâfatlandırsın. Sen bu işte Ömer’den daha üstünsün.” Daha sonra yemek yapmakla meşgul oldu.

1 Un gibi tahılların muhafaza edildiği depodur.

زنی را دیدیم با وی بجکان خرد و دیکی بر سر آتش داشت و بجکان زاری می کردند از کرسنکی. عمر (رضی الله عنه) گفت^۱: ”السَّلام علیکم یا أصحاب الضوء“.

زن گفت: ”وعلیکم السَّلام“. عمر را گفت: ”اگر بخیرخواهی آمذن، درای“. عمر (رضی الله عنه) نزدیک رفت گفت: ”حالتان چیست؟“ گفت: ”شب و سرما ما را اینجا بداشت“.

۵ [۸۶] گفت: ”این بجکان را چه بوذہ است کی زاری می کنند؟“ گفت: ”کرسنه اند“. گفت: ”درین دیک چیست؟“ گفت: ”باره ای آب است کی در دیک کرده ام و جند باره سنک دران افکنده ام تا می جوشد بجکان را بدان تسکینی می دهم تا نیک بگریند و ملول شوند و بخواب در شوند. خدای تعالی داد ما از عمر بستاناذ کی غم ما نمی خورد و از بیت المال نصیب ما نمی دهد“. عمر گفت: ”رحمک الله، عمر شما را نداند“. زن گفت: ”عمر کار ما را بر خود گرفته است و از ما غافل

۱۰ است“. عمر بگریست و ما بازکشتیم. از انجا بشتاب برفتیم در حال خازن بیت المال را بخواند و گفت: ”در دار الدقیق باز کن و یک تاوار آرد بیرون آور و جربش و بیه تمام بر سر آن نه“. در باز کرد و تاواری جنانک فرموده بوذ بیرون آورد و ما را گفت: ”بر کیریزد و بر بشت من نهید“. من کفتم: ”من بر کیرم“. گفت: ”نه“. جهد بسیار کردم و نکذاشت مرا و گفت: ”این کار در کردن من است. اکر تو این بار برکیری،

۱۵ بار کنه من که بر کیرد روز قیامت و دعای بذ این زن که از من باز دارد؟“ بس آن بار بر بشت خود گرفت و من با وی بوذم تا بمنزل آن زن آورد و بنهاند و گفت: [۸۶] ”این برکیر و بخرج می کن. و در حال این دیک را خالی کن و باره ای جربش و باره ای آرد درش کن و زود طعامی طفلان را بساز تا بخورند“. زن آرد و جربش در دیک کرد و گفت: ”جزاک الله خیراً، تو به این کار اولی تری از عمر“. بس زن مشغول شد

۲۰

1 Bu kelime der کنار olunmuş: ”گفت“

Emîrû'l-mü'minîn yemek hazırlanana kadar ateşi üflemele meşgul olduğu sırada ateşin külü ve dumanı mübarek sakalına konuyordu. Yemek pişince Emîrû'l-mü'minîn kalktı ve onların karşısında bir köşede tek kolu üzerine uzandı ve çocukların yiyip doyduktan sonra gülüp oyun oynamalarını seyrediyordu. Sonra uykuya daldılar. Daha sonra Emîrû'l-mü'minîn kalkarak kadına şöyle dedi: “Bu bittikten sonra Ömer'in kapısına gel ve beni orada bul ki tekrar nafaka (erzak, maaş) vereyim.” Bunu dedikten sonra geri döndük.

Şöyle derler: Zulüm görmüş bir çiftçi hakkını aramak üzere Ömer'e (radiyallâhu anh) gitti. O sırada izarını toplayıp başının altına koymuş kırbacı belinde uyuyordu. Adam şöyle dedi: “Emîrû'l-mü'minîn'i istiyorum.” Ona şöyle dediler: “Emîrû'l-mü'minîn işte ta kendisidir.” Bunu görünce adam “Nefsimi bastırarak ona yaklaştım ve kendi durumumdan onu haberdar ettim.” der. Sonra Ömer (radiyallâhu anh), bir deri parçası üzerine şöyle bir yazı yazdı: “Muhakkak bu çiftçiye insafî davranınız; buna uymayanlara insafî davranmayacağım!” Çiftçi kendi kendine şöyle dedi: “Kendimi küçük düşürdüm ve sadece küçük bir deri parçasında yazılmış mektup ile geri döndüm!” Mektubu atmak istediye de nihayet vazgeçerek ilgili âmile/görevliye götürüp teslim etti. Yazı parçasındaki yazının Ömer'e ait olduğunu fark eden âmil/görevli hemen oturduğu yerden ayağa kalktı ve onun hakkını ödeyene dek bir daha oturmadı. Çiftçi şöyle dedi: “Valla-hi ki padişahlık da itaatkârlık da işte budur, bizimkisi değil!”

Rivayete göre, Ömer'in (radiyallâhu anh) yakınlarından birisi ona gelerek kinâye yoluyla ondan kendisine beytûlmâlden bir şeyler verilmesini talep etti. [Ömer] onu azarlayarak: “Sen benim Hak Teâlâ karşısına hâin bir hükümdar olarak çıkmamı mı istiyorsun?” dedi. Sonra kendi malından on bin dirhem verdi. Ayrıca Ömer'in (radiyallâhu anh) bir gün okuduğu hutbe sırasında şöyle dediği rivayet olunur: “Muhammed'i doğru olarak halk için gönderen Allah'a yemin olsun, Fırat nehrinin kıyısında bir kuzunun zayı olup helâk olmasından, Hattâb oğullarının sorumlu tutulacağından (hesap vereceğinden) korkarım.” Ayrıca şöyle dediği de naklolunur: “Katran yağıyla terbiye edilmeden Fırat nehrinin kenarında bırakılan koyunun hesabını [Allah], kıyamet gününde onu oraya bırakana değil, bana soracaktır.”

و أمير المؤمنين آتش می دمید و خاکستر و دود بر روی و محاسن مبارک او می نشست تا آن طعام بخته شد. بس أمير المؤمنين برخاست و بکوشه ای برابر ایشان بر يك دست بخفت و نگاه می کرد تا طفلان از طعام سیر شدند و بخندیدند و بازی می کردند بس بیارامیدند. أمير المؤمنين برخاست و آن زن را گفت: ”جون این بآخر رسد بدر سرای عمر آی کی انجا مرا بینی تا دیگر بار نفقه دهم“. و بازگشت. ۵

آورده اند کی: دهقانی جهت مظلومه ای بیش عمر (رضي الله عنه) آمد او را دید خفته و ازار فراهم گرفته و زیر سر کرده و درّه ببهلوش نهاده. مرد گفت: ”أمير المؤمنين می خواهم“. گفتند: ”أمير المؤمنين این است“. مرد گفت: ”نفس خود را در غرر افکنم و آمدم“. بیش آمد و او را از حال خود خبر داد عمر (رضي الله عنه) بر باره ای بوست نوشت: ”لَتَنْصِفَنَّ هَذَا الدَّهْقَانَ أَوْ لَا تَعْبَنَ مِنْ لَا يَنْصِفُهُ“. [۸۷] دهقان با خود گفت: ۱۰

”خائب و خاسر شدم و نفس خود را در تعب افکنم و بازگشتم با باره ای بوست از صحیفه“. و قصد کرد کی بیندازد بس اندیشه کرد و با خود ببرد تا بیش عامل رسید و آن رُقعہ باو داد. عامل چون خطّ عمر دید از جای برجست و بایستاد و نشست تا داو وی بداد. دهقان گفت: ”والله کی باذشاهی اینست و طاعت این؛ نه آن کی ما دران بوذیم“.

آمده است کی یکی از خویشان عمر (رضي الله عنه) آمد و بتعریض از وی چیزی از بیت المال خواست. او را زجر کرد و گفت: ”تو می خواهی کی من چون بحضرت حق تعالی رسم ملکی خیانت کار باشم؟“ بس از مال خالص خود ده هزار درم بوی داد. و روایت کرده اند کی: عمر (رضي الله عنه) روزی خُطبه می خواند در اثنای خطبه گفت: ” ۱۵

بذات خدای کی محمّد را براستی بخلق فرستاد کی، اگر سَخَلَهُ یعنی بجهت کوسفندی ماده بر لب رود فرات ضایع گردد و هلاک شود، ترسم کی آل خطّاب را ازان باز برسند“. و ۲۰

آورده اند کی گفتی: ”اگر کوسفندی کرکن بر کناره رود فرات بگذارند و قطران و روغن را دران نمالند، روز قیامت سؤال از من کنند، [۸۷] نه ازیشان کی رها کردند“.

Abdullah b. Ömer (radiyallâhu anhuma) şöyle anlatır: Bir grup yabancı tüccâr geceyi mescitte geçiriyorlardı. Emîrû'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) Abdurrahman b. Avf'a şöyle dedi: "Gel bu gece bunları hırsızlardan koruyalım." Daha sonra birlikte gidip bu cemaatin muhafazasıyla meşgul oldular. O sırada Ömer, ağlayan bir çocuğun sesini duydu. Kalkıp ailenin yanına giderek çocuğun annesine şöyle dedi: "Allah'tan kork ve çocuğuna iyi davran!" Daha sonra geri döndü. Yalnız çocuğun tekrar ağladığını duyunca gidip çocuğun annesini aynı şekilde uyardı ve geri döndü. Gecenin son saatlerinde yine çocuğun ağladığını duyunca bu sefer annesine gidip şöyle dedi: "Yazıklar olsun! Senin kötü bir anne olduğumu görüyorum; neden çocuğun gecenin başından beri sürekli ağlıyor da susmuyor?" Cevabında kadın şöyle dedi: "Yâ, Abdellah (Ey Allah'ın kulu), bu gece çok üstüme geldin. Bu gece onu süttten kesmeye çalışıyordum fakat onu bir türlü memnun edemedim!" Ömer "Neden onu süttten kesiyorsun?" diye sordu. Kadın "Ömer'in, çocuklara süttten kesilinceye kadar nafaka vermesinden dolayı onları süttten alıyoruz." dedi. Ömer "Çocuğun kaç yaşındadır?" diye sordu. [Kadın] "Bir kaç aylıktır" diye cevap verdi. [Ömer] "Yazıklar olsun! Onu süttten almakta acele etme" dedikten sonra gidip sabah namazını kıldırdı. Fakat namaz esnasında çok ağladığından dolayı cemaat onu duymakta zorluk çekti. Selam verdikten sonra da şöyle dedi: "Ey Ömer, sana yazıklar olsun, nice müslüman çocukları senin yüzünden telef olmuştur." Daha sonra emrettiği üzere memurlar halka şöyle seslendiler: "Çocuklarınızı erken süttten kesmeyiniz. Artık İslâm'da her çocuğa nafaka ödenmesini farz kılıyoruz." Daha sonra bununla ilgili her tarafa mektupların gönderilmesini emretti.

Abdullah b. Ömer (radiyallâhu anh) şöyle anlatır: "Ömer (radiyallâhu anh) bir şeye kızdığı vakit Kur'ân âyetlerinden ona okunduğunda sakinleşirdi ve Allah'ın gazabından hep sakınırdı."

Tarih kitaplarında zikredilir: Emîrû'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) hicretin on yedinci yılında, çeşitli ordular kurduğu gibi her birinin başına da birer komutan tayin etmiştir. Bu komutanların her birine belirli bir sancak vermiştir. İstahr sancağını Osman b. Ebi'l-Âs'a verdi. Bisâ ve Dârâbcird sancağını Sâriye b. Zunaym el-Kinânî'ye vermiştir. Kirman sancağını ise

عبد الله عمر (رضي الله عنهما) گفت: جماعتی بازرگانان غریب بمصلی فرو آمده بودند امیر المؤمنین عمر (رضي الله عنه) عبدالرحمن عوف را گفت: ”بیا تا امشب حراست ایشان کنیم از دزدان“. برفتند و باسبانی ایشان می کردند. آواز طفلی بکوش عمر رسید. برخاست و روی به آن جانب آورد برفت و مادر آن طفل را گفت: ”از خدای بترس و با کوزك خود احسان کن“. بس باز جای خود آمد. دیگر بار آواز کریستن طفل شنید. برخاست و برفت و مادرش را همچین گفت و بازگشت. دیگر بآخر شب آواز کریستن کوزك شنید و برخاست و برفت و گفت: ”ويحکتر ماذری بذ می بینم. چرا این فرزند قرار نمی گیرد و از اول شب باز می کرید؟“ زن گفت: ”یا عبد الله، ابرام کردی امشب بر من. امشب او را از شیر باز می گیرم و خرسند نمی شود“. ۵

عمر گفت: ”چرا او را از شیر باز می گیری؟“ گفت: ”از برای انك عمر نفقه طفلان نمی دهد تا وقتی کی ایشانرا از شیر باز می گیرند“. گفت: ”سِن فرزند تو چند است؟“ گفت: ”چندین ماه“. گفت: ”ويحك، شتاب مکن در فِطام او“. بس عمر (رضي الله عنه) و نماز بامداد گزارد و می کریست [۸۸] جنانك از آواز کریه مردم قرأت او درنیافتند. چون سلام داد گفت: ”يا بؤس لعمركم قد قتل أولاد المسلمين“. بس فرمود و ندا کردند کی: ”کودکان شما را زود از شیر باز مکیرید. کی ما هر مولودی را ۱۰ در اسلام نفقه فرض می کنیم“. بس فرمود و به این معنی مکتوبات به آفاق نوشتند.

عبد الله عمر (رضي الله عنهما) گفت: ”هرگز ندیدم کی عمر را (رضي الله عنه) خشم گرفت و ذکر خدای تعالی بیش او کردند یا بآیتی از قرآن او را تخویف کردند، إلا کی انچه خواستی کردن از ان باز ایستادی و نکردی“.

۲۰ در تواریخ آورده اند کی: امیر المؤمنین عمر (رضي الله عنه) در سنه سبع عشرة لشکرها ترتیب داد. و بر هر لشکری آمیری کماشت و هر یکی را علمی داد: علم اصطخر بعثمن بن أبي العاص داد. و علم بسا و دارالجرد بساریه بن زُنیم الکنانی داد. و علم کرمان

Süheyl b. Âda'ya vermiştir. Bunlar h. 18 (m. 639-640) yılında belirlenen bölgelere gönderilmiştir. Osman b. Ebî el-Âs, İstahr ve Cûr, yani Firûzâbâd bölgesini h. 23 (m. 643-644) yılında güçle fethetmiştir. Sâriye b. Zunaym el-Kinânî ise Bisâ ve Dârâbcird'i fethettiği sırada Fars'ta toplanan orduyu kuşatmıştır. Onlar da çeşitli bölgelerden yardım talebinde bulunmuşlardı. Bir hayli asker topladıktan sonra Bisâ ve Dârâbcird bölgeleri arasında İslâm ordusuyla savaşmışlardır. Cuma günü, Ömer (radiyallâhu anh) hutbe okuduğu sırada bu hâl ona mâlûm olunca hutbe arasında haykırarak şöyle demiştir: “Ey Sâriye, dağa, dağa!” O sırada Sâriye ve askerleri Ömer'in sesini duyup dağı arkalarına almışlardır. Böylece Allah azze ve celle onları bu savaşta muzaffer kılmış ve Pers ordusunu da hezimete uğratmıştır. Sâriye geri döndüğünde şöyle anlattı: “Biz düşmanla savaşırken, “Yâ Sâriye el-cebel” nidâsını üç kez duyduk, ne olduğunu anlamadık, fakat sırtımızı dağa verdik ve Allah azze ve celle, düşmanı bizden defetti.”

Belâzûrî¹ şöyle anlatır: Benî Dırâm b. Mâlik el-Cuhenî'den olan Şihâb Muhammed b. el-Himre, Emîrû'l-mü'minîn Ömer'in yanına geldiğinde, Ömer ona “Senin adın nedir?” diye sormuş. O “Şihâb” demiş. “Kimin oğlusun” diye sormuş. O da “Himre'nin.” demiş. “Hangi kolundansın?” diye sormuş. “Haraka'dan.” demiş. “Hangi kabiledensin?” diye sormuş. “Benî Dırâm'dan.” demiş. “Nereden geliyorsun?” diye sormuş. “Hirretü'n-nâr/Ateşin olduğu yer.” diye cevap vermiş. “Evin nerede?” diye sormuş. “Zatü'l-lezâ'da” diye cevap vermiş. Sonunda Emîrû'l-mü'minîn şöyle demiştir: “Allah bizi ateşten korusun; ancak senin halkın ateşten kurtulamaz!” Geri döndüğünde tüm kavmini yanmış bir şekilde bulmuştur!

Şöyle anlatırlar: Acem'in son hükümdarı Yezdcird b. Şehriyâr, Emîrû'l-mü'minîn Ömer'e (radiyallâhu anh) onların âdetlerini ve huylarını öğrenmek üzere bir elçi gönderdi. Elçi Medine'ye gelince, halka “Sizin padişahınız nerede?” diye sordu. Ona şöyle cevap verdiler: “Bizim padişahımız yok; bizim emîrimiz var ve şu an sahradadır.” Elçi onun bulunduğu yere gitti.

1 *Fütûbu'l-büldân* eseriyle bilinen âlim (ö. 279/893) hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Belâzûrî”, *DİA*, V, Ankara, 1992, s. 392-393.

بشَهِيل بن عدي داد. و در سنة ثمان عشرة روانه شدند. و عثمان بن أبي العاص اصطخر و جور یعنی فیروزآباد در سنة ثلاث و عشرين فتح کرد بقره. و ساریه بن زُنَیم بسا و دار العجرد فتح کرد بقره. لشکرها فارس مجتمع بوذند انجا، و محاصره کرد ایشانرا. ایشان از هر جانب مدد خواستند و لشکر بسیار جمع کردند. و میان بسا و دار العجرد با لشکر اسلام [۳۸۸] محاربه کردند. در روز جمعه و امیر المؤمنین عمر (رضی الله عنه) بر منبر بوذ و خطبه می کرد. و آن حال بر وی کشف شد در میان خطبه آواز برداشت: ”یا ساریه، الجبل، الجبل“. دران میان ساریه و لشکر آواز عمر بشنیدند کوهی از بس ایشان بوذ. بشت با کوه دادند و خدای عزّوجلّ نصرت داد ایشانرا و لشکر بارس را بهزیمت کردند. چون ساریه باز آمد گفت: ”ما در جنک بوذیم با دشمن، سه بار این آواز شنیدیم کی: ”یا ساریه، الجبل“. ندانستیم کی چیست. بشت بکوه دادیم و خدای عزّوجلّ دشمن ما را از ما دفع کرد.

بلاذری آورده کی: شهاب محمد بن الحمرة از بني ضرام بن مالك الجُهَیّی بیش امیر المؤمنین عمر آمد. از او برسید کی: ”نام تو چیست؟“ گفت: ”شهاب“. گفت: ”بسر که؟“ گفت: ”حمرة“. گفت: ”از کدام گروهی؟“ گفت: ”از حرقة“. گفت: ”از کدام قبيله؟“ گفت: ”از بني ضرام“. گفت: ”از کجا آمدی؟“ گفت: ”از حرّة التّار“. گفت: ”منزلت کجاست؟“ گفت: ”بذات اللّطی“. امیر المؤمنین گفت: ”نعوذ بالله من التّار ما أظن قومك إلا و قد احترقوا“. چون بازگشت قومش همه سوخته بوذند. حکایت کرده اند کی: یزدجرد بن شهریار کی آخر ملوک عجم بوذ، در ایام ملک رسولی فرستاد بامیر المؤمنین (رضی الله عنه) تا شمائل [۱۸۹] و عادات و احوال او را باز داند. رسول چون در مدینه آمد برسید کی: ”بادشاه شما کجاست؟“ گفتند: ”ما را بادشاه نیست؛ مارا امیری هست، و بصحرا رفته“. رسول در اثر وی رفت بصحرا

Emîrû'l-mü'minîn'i güneşin altında, kırbacını başının altına koymuş, alnı kan ter içinde ve uzandığı toprağı vücudunun terinden ıslanmış vaziyette buldu. Onu bu hâlde görünce şöyle dedi: “Adalet sergilediğinden dolayı güvende uyuyor ve huzur buluyorsun! Bizim efendimiz ise zulüm ettiğinden dolayı geceleri binlerce asker tarafından korunduğu hâlde hâlâ korkuyor! Yemin ederim ki İslâm dini haktır, ben dönüp görevimin sonucunu bildirdikten sonra geri gelip müslüman olacağım!”

Rivayet edilir ki Ömer'in (radiyallâhu anh) yüzünde aşırı ağladığından dolayı iki siyah çizgi oluşmuş idi. Hasan (rahimehullâh) şöyle anlatır: “Ömer (radiyallâhu anh), bazen Kur'ân âyetlerinden birisine rastladığında duygulanıp yüksek sesle ağladıktan sonra yere düşerdi, öyle ki halk onun hasta olduğunu zannederek onu ziyaret etmek için evine giderdi.”

Hilâfetinin altıncı senesi, hicretin on sekizinci yılında büyük bir kıtlık yaşandı. Medine'de ise bunun etkisi daha da fazla idi. Buna “Kahtu'r-Rimâde”adı verildiği gibi aynı yıla da ‘Âmmu'r-Ramâde” adı verilmiştir. Bunun sebebi, rüzgâr estiği vakit yerden savurduğu toprağın küle benzesinden dolayıdır. Ramâd da kül demektir. Bu yılın dokuz ayı gayet büyük bir kıtlıkla geçti. Bu süre zarfında Emîrû'l-mü'minîn (radiyallâhu anh) ne süt, ne yağ, ne et ve ne de kuyruk yağı yedi. Bütün günleri oruç tutarak geçirirdi. İftar vaktinde de bir miktar ekmeği zeytin yağına doğrar yedi ve defalarca şunu zikrederdi: “Halkın yaşadığını yaşamazsam, onların başına gelen benim de başıma gelmezse onlarla nasıl ilgilenebilirim.”

Yusuf (aleyhisselâm) da kıtlık yıllarında çok az yemek yedi. Ona şöyle dediler: “Hazinelere tamamı senin elinde, neden açlık çekiyorsun?” O şöyle cevap verdi: “Doyarsam açları unutacağımdan korkuyorum!”

Şöyle anlatılır: O sırada zayıflıktan yüzünün rengi solmuştu. Onun siyahlaşan yüzünü fark eden biri, bunun sebebini sordu. Ona şöyle dediler: “Halkın vaziyetini düşünerek yağ, sütü ve yiyecekleri kendine haram edip sadece biraz zeytinyağı yediğinden yüzü kırışmış ve buruşmuştur.”

وأمیر المؤمنین را دید در آفتاب خفته، و درّه زیر سر نهاده و عرق بسیار بر بیشانی آورده و زمین از عرق وی تر شده. رسول جون ویرا بان صفت دید گفت: ”عدل کردی و ایمن خفتی و آسایش یافتی. و صاحب ما جور کرد و هر شب چندین هزار مرد ملازم او اند و هنوز می ترسند. کواهی میدهم کی دین اسلام حقّ است. من بروم و جواب رسالت باز رسانم و باز آیم و مسلمان شوم.“ ۵

آورده اند کی: در روی عمر (رضی الله عنه) دو خطّ سیاه بوذ از بسیاری کی کریسته بوذ. حسن (رحمه الله) گفته است کی: عمر (رضی الله عنه) گاه بوذه است کی بآیتی از قرآن بگذشتی، در وردی کی داشت و باواز سخت بکریستی و بیفتادی و در خانه بماندی و مردم کمان بردندی کی بیمار است و بیعادت رفتندی.

و در سنة ثمان و عشرة کی سال ششم از خلافت او بوذ، قحطی عظیم پیدا شد؛ و در مدینه سخت تر بوذ. و آنرا ”قحط الرمادة“ نام کردند. و سال را ”عام الرمادة“ نام کردند. [۳۸۹] از بهر انک جون باذ بیامدی، خاک از زمین برانکیختی مثل رماد بوذی. و رماد خاکستر است. و درین سال نه ماه قحط بغایت سخت بوذ. و درین مدّت امیر المؤمنین عمر (رضی الله عنه) نه شیر جشید و نه روغن و نه گوشت خورد و نه جربش. و همه روز بروزه بوذ وقت افطار زیتّ باره ای بیاوردندی نان ثرید کرده و قدری ازان بخوردی. و بارها کفتی: ”کیف یعنینی شان الرعیة إذا لم یمسني ما مسّتهم.“ ۱۵

همچنان کی یوسف (علیه السلام) در سالهای شدّت طعام کم خوردی او را کفتند: ”خزاین الارض در دست تو است. چرا کرسنکی می کشی؟“ کفت: ”می ترسم کی سیر شوم و کرسنکان را فراموش کنم.“

آورده اند کی: دران وقت از ضعف لونش متغیر شد شخصی او را دید کی رنک رویش سیاه بوذ. از سبب آن برسید. کفتند: ”روغن و شیر و خوردنی بر خود حرام کرده است موافقت مردم را و اندکی زیت می خورد و لونش ازان بشکسته.“ ۲۰

Yemek yediğinde de halkla beraber yerdi. Ata bindiği sırada atın tersinde arpa tanelerini fark edince şöyle dedi: “Mü'minler açlıktan, zayıflayarak öldükleri hâlde, bu hayvan (at) arpa yemiştir! Allah'a yemin olsun ki halkın durumu iyileşene kadar ben bu ata binmeyeceğim.”

5 Sâbir b. Zeyd, Ramâde yılında Ömer'in (radiyallâhu anh) üzerinde on altı yerinden yamalı bir cübbe giydiğini ve “Allah'ım, benim dönemimde Muhammed'in ümmetini helâk etme”, yani “Ey Allah'ım, Muhammed'in ümmetini benim devrimde helâk eyleme” diye dua ettiğini anlatır. Araplar falanın üzerindedir dediklerinde onun zamanında olduğunu kastederler.

10 Ömer bizzat ihtiyaç sahiplerine erzak götürerek onlara yardım ederdi ve gidemediği durumlarda da onlara un, hurma ve diğer gıdalardan gönderirdi. Geceleri de halk ile birlikte iftar ederdi. Bir gece şöyle dedi: “Bizimle kaç kişinin akşam yemeği yediğini sayınız.” Saydılar, yedi bin kişi olup ayrıca gelemeyip de kendilerine yemek gönderilen hastaların ailelerinin ve çocuklarının da eklenmesiyle sayının da kırk bin kişiye ulaştığı
15 ortaya çıktı. Başka bir gece tekrar saydılar. Bu sefer hazır bulunanların sayısının on bin kişi ve diğerlerinin de elli bin kişi olduğunu öğrendiler. Ömer'in (radiyallâhu anh) yemeği tek renk (tek çeşit) idi. Zeytinyağı, sirke veya pekmez idi. Mü'minlerin annesi Hafsa'nın evine gittiğinde,
20 Hafsa, onun önüne üzerine biraz zeytinyağı dökülmüş soğuk bir çorba ve bir de ekmek koydu. Ömer bunu görünce şöyle dedi: “Bir tabakta iki çeşit yemek! Allah sıkıntıyı (kıtlığı) bertaraf edene kadar, Allah'a yemin olsun ki onu tatmayacağım!”

Bir iş için adamlarından birisini gönderdiği zaman, onun ince elbise giymemesini, hızlı ve güzel yürür ata binmemesini, kendine hâcib tayin etmemesini, kapıcı görevlendirmemesini, çeşitli ve rengârenk yemeklerden yememesini şart koşardı. At, silah veya arzu ettiği başka şeyleri kendi parasıyla elde etmesi gerektiğini, dolayısıyla müslümanların beytül-mâlinden harcamada bulunmamasını, ihtiyaç sahiplerine karşı herhangi bir beklentisinin bulunmamasını tenbih ederdi.
25
30

و جون طعام خوردی دران وقت، آن قدر کی خوردی با مردم خوردی. وقتی بر اسب نشست و اسب سرکین انداخت، و نظرش بران افتاد و دران دانهای جو دید. کفت: ”المؤمنون يموتون من الجوع هزلاً وهذه الدابة تعتلف الشعير والله لا أركبها [١٩٠] حتى يحيي الناس“.

٥ و سابر بن زید کفت عمر (رضي الله عنه) را دیدم در سال رماده و ازاری کی بر وی بوذ شازده رقعہ بران زده بوذند. و می کفت: ”اللهم لا تجعل هلكة أمة محمد علي رجلي“. یعنی: ”خدایا، هلاک آمت محمد مکن در زمان من“. عرب کویذ: ”کان ذلك علي رجل فلان أي في زمانه“.

١٠ و دران زمان بنفس خود رفتی و تعهد مردم کردی و طعام با خود داشتی و مردم رادادی و جون خود نرفتی آرد و خرما و خوردنی فرستادی. و شبانکاه افطار با مردمان کردی. شبی کفت کی: ”بشمارید کی بیش ما جند کس طعام عشا خوردند“. عد کردند و هفت هزار مرد بوذند. و آنان کی حاضر نشده بوذند از عیالان بیماران و کودکان جهل هزار بوذند، و طعام به ایشان رسیده بوذ. و شبی دیگر بشمر دندده هزار حاضر بوذند. و بنجاه هزار دیگران و عمر (رضي الله عنه) طعام کی خوردی، يك لون بوذی زيت یا سرکه یا دوشاب. ١٥ وقتی بمنزل حفصه مادر مؤمنان رفت حفصه باره ای مرقه سرد شده و نان بیش او آورد و زيت باره ای در سر آن کرد. عمر کفت: ”دو خوردنی در يك ظرف! والله لا أذوقه حتى ألقى الله“.

و جون عاملی را بجایی فرستادی، شرط کردی با وی کی جامه رقیق نبوشد. و بر اسب رهوار [٢٩٠] ننشیند. و حاجب نصب نکنند. و دربان نشانند. و جمع میان ألوان طعام نکنند. و فرمود کی: ”اسب و سلاح کی بکار باید؛ و آرزوی کی خواهد از سیم خود کند؛ و در بیت المال مسلمانان تصرفی نکند؛ و بر خداوندان حاجات اقتراح هیچیز نکند“.

İmam Beyhakî¹ şöyle zikreder: Ömer (radiyallâhu anh), Sevâd-ı Irak'taki Cûhî bölgesine birini âmil/görevli olarak görevlendirerek ona şöyle dedi: "Git ve haracını tahsil et ve benden sana emir gelene kadar bu işin başında kal." Görevlendirilen kişinin bir kölesi bir de deveyi var idi. Giderken onları da yanında götürdü. Cûhî'ye yaklaşıp dek kölesiyle nöbetleşe deveye bindiler. O sırada köle, sahibine şöyle dedi: "Sen yaya vaziyette koşturarak deveyi yönlendirirken benim devede oturmam beni utandırıyor." Adam "O zaman ne yapalım? Zaten sıra da sende" dedi. Köle "Ben kendi sıramı sana veriyorum" dedi. Adam "Sen buna razı mısın?" diye sordu. O "Evet." dedi. Nitekim adam deveye bindi, kölesi de devenin dizginini tutup hareket ettiler. Cûhî'ye vardıkları zaman bölgenin önde gelenleri ve çiftçileri "Bir emîr geldi" diye seslendiler. Onu görünce herkes ona secde etti. O da deveden inerek secde etti. Onlar başlarını kaldırdıkları zaman, o hâlâ secde ediyor vaziyette idi. Bunu görünce ona şöyle sordular: "Sen neden secde ediyorsun?" O da şöyle dedi: "Secde eden bir toplumu görünce ben de onlara katılarak secde ettim." Onlar şöyle dedi: "Onlar sana secde ettiler." "Bana mı secde ettiniz?" diye sordu. "Evet" dediler. Bunu duyunca kölesine şöyle dedi: "Ömer beni Allah yerine koysunlar diye mi gönderdi? Acele et geri dönüyoruz!" Daha sonra deveye binerek Medine'ye geri döndüler. Ömer'i görünce ona şöyle dedi: "Beni Allah olarak kabul etsinler diye mi gönderdin?" Ömer (radiyallâhu anh) bunu duyunca gülmeye başladı ve onu serbest bıraktı. Bu sefer aynı görev için ensârdan iki kişi gönderdi. Onlar oraya vardıklarında halk birbirine şöyle dedi: "Onlara secde etmeyin, çünkü secde ederseniz bunlar da geri giderler." Daha sonra onlara bir yemek hazırladılar. Onlar "Bismillâh" diyerek yemeğe başladılar. Yemek esnasında bir şahıs onlara gelerek biraz yemek almak istedi. Ona şöyle dediler: "Bırak, bu çok lezzetli bir yemektir." O da şöyle dedi: "Bizde bundan daha lezzetli olanı var." Bunu dedikten sonra yemeği aldı ve yerine başka yemekten bir tabak getirip koydu. Görev için bölgeye gelen adamlardan biri diğerine şöyle dedi: "Biz buraya, dünyadaki lezzetli yemekleri yemek için mi gönderildik? Acele et, geri dönüyoruz." Daha sonra kalkıp Medine'ye geri döndüler. Ömer onları görünce şöyle sordu:

1 Âlim hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, "Behyakî Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 58-61.

امام بيهقي آورده كى عمر (رضي الله عنه) مردى را بعاملى بجوخى فرستاد از سواد عراق. ويرا كفت: ”برو و استخراج خراج آن بكن و بر سر آن باش كى فرمان من بيايد“. آن مرد غلامى و اشترى داشت، هر دو را با خود ببرد. و با غلام بنوبت بران شتر مى نشستند. عقبه او را و عقبه غلام را تا بنزديك جوخى رسيدند. غلام سپيد ۵ را كفت: ”من شرم دارم كى من بر شتر باشم و تو بيازه دوى و اشتر رانى“. كفت: ”جون كنم كى آن عقبه ترا است؟“. غلام كفت: ”من اين نوبت ترا كردم“. كفت: ”نفس تو با اين خوش است؟“ كفت: ”بلى“. بس بر نشست و غلام اشتر مى راند تا بجوخى رسيدند. زعما و دهقانان انجا ندا كردند كى: ”اميرى آمد!“ جون او را ۱۰ ديذند، سجده كردند او نيز از شتر فرو آمد و سجده كرد. ايشان سر برداشتند. او هنوز در سجود بود. جون سر برداشت، گفتند: ”تو چرا سجده كردى؟“ كفت: ”قومى را ديذم كى سجده كردند، و من نيز با ايشان سجود كردم“. گفتند: ”ايشان [۹۱] ترا سجود كردند“. كفت: ”سجود مرا كرديد؟“ گفتند: ”آرى“. غلام را كفت: ”عمر مرا فرستاد كى مرا بخدايى كيرند؟ بشتاب تا باز كرديم“. بس بر نشست و بمدينه باز آمد. جون عمر را ديذ كفت: ”يا امير المؤمنين، تو مرا فرستادى تا بخدايى كيرند؟“ ۱۵ عمر (رضي الله عنه) بخنديذ و ويرا رها كرد. و دو مرد ديكر را از انصار بفرستاد. جون انجا رسيدند مردم يكديكر را گفتند: ”سجده مكنيد ايشانرا. كى اكر سجود كنيد ايشان نيز باز كردند“. بس طعامى حاضر كردند ايشانرا. ايشان بسم الله گفتند و طعام مى خوردند. مردى بيامد و خواست كى طعام بر كيرد. گفتند: ”بگذار كى طعامى خوش است“. كفت: ”بيش ما طعام خوشتر از اين هست“. آن بر گرفت و قصعه ۲۰ ديكر آورد و بنهاد. يكى از ايشان ديكر را كفت: ”ما را فرستاده اند كى طيبات خوريم در حيوه دنيا! شتاب كن تا برويم“. برخاستند و بمدينه باز آمدند بيش عمر. كفت:

“Sizin geri dönmenize sebep olan nedir?” Onlar şöyle cevap verdiler: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, sen bizi dünya hayatında iyi ve lezzetli yemekler yiyelim diye mi gönderdin?” Ömer (radiyallâhu anh) bunu duyunca onlara kızarak “Ne yapayım? Kimi göndereyim? Kimden yardım isteyeyim?” dedi-
 5 dikten sonra onları da serbest bıraktı. Bu sefer Fureyne muhâcirlerinden olup Ebü'l-Yesâr adıyla da bilinen şahsı çağırıp bu görev için onu gönderdi. Cûhî'ye vardığında, bölgenin haracının tümünü ona getirerek şöyle dediler: “Bu bizim haracımızdır.” Üzerine bir şeyler ekleyerek “Bu da bizim sana hediyemizdir” dediler. Adam şöyle dedi: “Benim buna ihtiyacım yok ve Emîrû'l-mü'minîn bunu bana emretmemiştir.” Onlar şöyle dediler:
 10 “Biz kendi isteğimizle bunu veriyoruz.” Adam hediyeyi reddederek sadece haracı tahsil edip Emîrû'l-mü'minîn'e götürdü.

Emîrû'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh), görevlileri kendi tayin eder ve her birisini de bir seneden fazla görevlendirmez idi. Alçak gönüllü olanlarına karşı
 15 metin ve nazik, kibirli olanlarına karşı da sert davranırdı. Gerçeği ve hakkı gördüğü zaman nefsi onu haktan alıkoyamazdı. Bir gün şöyle dedi: “Bu yeni getirilen ağır mehirler de nedir? Allah Resûlü'nün (s.a.) koyduğu miktardan daha fazla mehir koyandan geri alırım!” O sırada kadınlardan birisi kalkarak şöyle dedi: “Yâ İbne'l-Hattâb, Allah azze ve celle böyle yapmamış, Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur: *“Yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın.”*¹ Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: “Bir yöneticinin hata yaptığını görürseniz şaşırmayınız ve doğruyu söyleyen bir kadına da şaşırmayınız. Bu kadın sizin emîriniz ile müsabaka meydanında yarışmış ve kazanmıştır.”

25 Birisinin “Allah'ım, beni az olanlardan kıl!” diye dua ettiğini görünce ona: “Okuduğun bu dua nedir?” diye sordu. Adam şöyle cevap verdi: “Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Kullarımdan şükredenler pek azdır.”*² Ben de Allah'a beni daha az olanlardan (çok şükredenlerden) etsin diye dua ediyorum.” Bunu duyunca Emîrû'l-mü'minîn şöyle dedi: “Bütün halk,
 30 Ömer'den daha bilgilidir.”

Bir gün bir genç ile karşılaştığında ondan su talep etti. Genç suyun içine biraz bal katarak getirdi. Emîrû'l-mü'minîn suyu içmeyerek şöyle dedi: “Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitir-
 diniz, onların zevkini sürdünüz.”*³ Genç şöyle der: “Yâ Emîre'l-mü'minîn,

1 Nisâ, 4/20.

2 Sebe, 34/13.

3 Ahkâf, 46/20.

”جه شما را باز آورد؟“ گفتند: ”یا امیر المؤمنین، تو ما را فرستادی کی طعامهای طیب لذیذ خوریم در حیوة دنیا؟“ عمر (رضی الله عنه) در خشم شد و گفت: ”جگونه کنم؟ عمل کرا فرمایم؟ و استعانت بکه کنم؟“ ایشان را رها کرد. و یکی را از مهاجران از فرینه کی او را أبو الیسار [۷۹۱] گفتندی بخواند. و او را بفرستاد. ۵
 جون بجوخی رسید، خراج بیش او آوردند بتمامی و گفتند: ”این خراج ما است.“ و چیزی دیگر بر سرش نهادند و گفتند: ”این هدیه است ترا.“ گفت: ”مرا به این حاجت نیست و امیر المؤمنین مرا به این نفرموده.“ گفتند: ”ما برغبت خود می دهیم.“ آنرا ردّ کرد و خراج برکرفت و بیش امیر المومنین برد.

و امیر المؤمنین عمر (رضی الله عنه) عاملان را خود حساب کردی و هر عاملی را یک سال زیادت تولیت نکردی. و نرمی کردی با کسی کی خاضع بودی؛ و دشوار و سخت بودی بر کسی کی تکبر کردی. و جون حقّ بر وی ظاهر شدی، هوای نفس او را ازان منع نکردی. روزی گفت: ”این کاوینهای کران جیست کی از نو آورده اند؟ هر کس کی کاوین زن زیاده ازان کند کی رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) کرد، ازو باز ستانم.“ زنی برخاست و گفت: ”خدای عزّ وجلّ جنین نکرده یا ابن الخطّاب. خدای عزّ وجلّ گفت ﴿وَأْتِيْتُمْ إِحْدِيهِنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا﴾ ۱۰ عمر (رضی الله عنه) گفت لا تتعجبوا من إمام أخطأ وامرأة أصابت ناضلت أميركم فَفَضَلْتَهُ.“

وقتی شنید کی شخصی دعا می کرد و می گفت: ”اللهمّ اجعلنی من القلیل.“ و آن شخص را گفت: [۹۲] این چه دعایی است کی می کوی؟“ گفت: ”خدای تعالی می کویذ: ﴿وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾ و دعا می کنم کی مرا ازان قلیل کند.“ امیر المؤمنین گفت: ”کلّ الناس أعلم من عمر.“ ۲۰

روزی بر جوانی بگذشت و ازان جوان آبی خواست. آن جوان باره ای عسل در آب کرد و بیاورد. امیر المؤمنین آن آب نخورد. گفت: ”خدای تعالی می کویذ: ﴿أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا﴾. جوان گفت: ”یا امیر المؤمنین،

öyle değil, ondan öncekini oku: “*İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün...*”¹ “(Hâlbuki) biz müslümanız.” deyince Ömer fark edip suyu alıp içti ve şöyle dedi: “Herkes Ömer’den daha fakihtir (bilgindir).”

5 O (radiyallâhu anh), bütün hak sahiplerini hakkına kavuştururdu ve şöyle demiştir: “Allah’a hamd olsun, eğer yönetici vasfıyla yaşıyor olsam, muhakkak müslümanların hukukunu tamamıyla yerine getireceğim. Hatta bir çobanın veya eşeğin hakkına da riâyet edeceğim; hatta bir eşeğin anırışına bile. Ve (bu yolda) mahcup olmayacağım.” Ayrıca şöyle demiştir: “Allah’a yemin olsun, eğer Allah beni korursa (yönetici olarak Allah bana 10 ömür verirse), benden sonra başkalarına ihtiyacı olmasın diye Irak bölgesinin dul kadınlarını aile sahibi yapacağım.” Kendisi erken dünyadan göç etmiştir (radiyallâhu anh ve ardâhu).

Bütün hâllerinde Allah’a karşı mütevazı, Allah’ın (azze ve celle) emirlerine karşı da alçak gönüllü idi. Yapması gereken işlerde kusur işlememiş; 15 emîrlik onu değiştirmemiş ve nimet onu gurura kaptırmamıştır. Hükümdarlığı süresince hiçbir müslümana karşı kibirli olmamış ve hiç kimseye üstünlük taslamaya yeltenmemiştir. İster önde gelen birisi ister kendi akrabası olsun hiçbir kulun hakkı konusunda kimseyi kayırmamıştır. Kendi oğlu Ebû Şahme Abdurrahman Asgar’ı Allah Resûlü’nün (s.a.) camiinde 20 kendi kölesi olan Eflah’a kırbaçlattı ve bundan dolayı öldüğü meşhurdur.

Kırk gün sonra Huzeyfe b. el-Yemân gelip şöyle dedi: Dün gece dua ve münacatımı bitirdikten sonra uykuya daldım, rüyamda Allah Resûlü’nü (sallâllâhu aleyhi ve sellem) ve onunla birlikte o genci, yani Ebû Şahme Abdurrahman Asgar’ı gördüm. Genç, yeşil bir izar giymişti. Allah Resûlü 25 (s.a.) bana şöyle dedi: “Ömer’e benden selam söyle ve ona de ki, Allah Teâlâ ona Kur’ân okumasını ve hadleri uygulamasını emretmiştir.” Genç bana şöyle dedi: “Yâ Huzeyfe, babama benden selam söyle ve ona şunu de: “Beni pâk ettiğin gibi (cezalandırarak günahı arındırdığın gibi), Allah da seni pâk etsin.”

30 O (radiyallâhu anh), hiçbir zayıfın hakkını elinden almamıştır. O kimşenin zayıflığı ve daha güçlü olanın kuvvetinden ötürü müsamaha göstermedi. Zayıfların, yaşlıların ve dul kadınların nafakasını kendi alıp onlara ulaştırırdı. Kendi omzunda su tulumlarını taşıyarak onlara götürürdü.

1 Ahkâf, 46/20.

این ترا نیست؛ ما قبل آیات برخوان: ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ﴾. ”وما مسلمانانیم“. عمر فرا گرفت و آب باز خورد و گفت: ”کَلَّ أَحَدُ أَفْقَهُ مِنْ عُمَرُ“.

و او (رضی الله عنه) هر صاحب حقی را بحلّ خود رسانید و گفت: ”والله لئن عَشْتُ إِلَى قَابِكُ لِيَأْتِيَنَّ كُلَّ مُسْلِمٍ حَقُّهُ أَوْ حَظُّهُ حَتَّى يَأْتِيَ الزَّاعِي بِسَرِّ حَمِيرٍ حَقُّهُ وَلَمْ يَعْرِقْ جَبِينَهُ“. و گفت: ”والله لئن سَلَّمَنِي اللهُ لَأَدْعَنَّ أَرَامِلَ أَهْلِ الْعِرَاقِ لَا يَحْتَجِّنَ إِلَى أَحَدٍ بَعْدِي أَبَدًا“. و خود زود از دنیا برفت (رضی الله عنه و أرضاه).

و در جمله احوال خود متواضع بود خدایرا و خاضع بود امر خدایرا عزّ وجلّ. و در هیچ کار کی قیام بدان لازم بود البتّه تقصیر نکرد. امارات او را از حال نکردانید. و نعمت او را [۹۲] در بطر نیاورد. و در سلطنت بر هیچ مؤمن تکبر نکرد. و بر هیچ تطاول اقدام نمود. و در حقّ هیچ آفریده را محاباة نکرد. و اگر چه انکس عظیم الشان بود یا خویش او بود، بسر خود ابو شحمة عبدالرحمن أصغر حدّ زد بدست أفلح کی غلام او بود در مسجد رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم). جنانک مشهور است و دران هلاک شد.

بعد از جهل روز خذیفة بن الیمان آمد و گفت: ”دوش جون از وردی کی داشتم فارغ شدم در خواب شدم. و رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) را دیدم و آن جوان، یعنی أبو شحمة عبدالرحمن أصغر با وی. و جوان حلّه ای سبز پوشیده بود. رسول خدای (صلی الله علیه وسلّم) مرا گفت: ”سلام من بعمر رسان و بکوی وی را خدای این جنین فرموده است ترا کی قرآن خوانی و اقامت حدّها کنی.“ و غلام مرا گفت یا خذیفة سلام از من بیدر من رسان و بکوی ویرا ”طَهَّرَكَ اللهُ كَمَا طَهَّرْتَنِي.“ و او (رضی الله عنه) استخراج حقّ از هیچ ضعیف فرو نکذاشت. ضعف او را و مسامحت هیچ قوی نکرد قوت او را. و نفقات ضعفا و عجزه و بیوه زنان بنفس خود برداشتی و به ایشان رسانیدی. و مشک آب در کردن خود گرفتگی و به ایشان بردی.

İmâm Abdurrahman Evzâ'î (rahimehullâh) şöyle anlatır: “Ömer (radiyal-lâhu anh), gece vaktinde evden dışarı çıktı. Talha b. Ubeydullah (radiyal-lâhu anh), onun bir eve girdiğini ardından o evden çıkıp başka bir eve girdiğini gördü. Ertesi sabah Talha o evlerden birisine uğradı. Orada gözleri görmeyen ve yatalak yaşlı bir kadın gördü. Ona şöyle sordu: “Dün gece o adam neden sana uğradı?” Kadın şöyle dedi: “O bir süredir benimle ilgileniyor, ihtiyacım olan şeyleri temin eder ve evimden çıkartılması gereken şeyleri de çıkarır.” Talha tefekkürde daldı ve kendi kendine şöyle dedi: “Ey Talha, annen, karanı bağlasın!¹ Ömer'in izlerini mi takip ediyorsun!”

Rivayet edilir ki Ömer (radiyallâhu anh), daha bilgili, faziletli ve basiretli olmasına rağmen sahâbîlerle istişare etmeden herhangi bir hükmü uygulamaz ve karar vermezdi. Hilâfeti süresince bin yedi yüz kere minberde İslâm ehlini doğru yola davet etmiştir. Derler ki o fazilet ve heybette kâmilidi, onda bundan daha fazlası da olamazdı. Anlatılanlara göre, müslüman olduktan sonra tebessüm etmek dışında hiç gülmemiştir. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra farkında olmadan yaptığı mizahların dışında tebessüm dahi etmemiştir.

Şöyle anlatılır: Haccâm sırasında haccâmın yaptığı muhabbetlerden hoşnut olup ona kırk dinar verilmesini emretmiştir. Onun (radiyallâhu anh) kerametleriyle ilgili şöyle anlatılır: İmâm Ebû Hanîfe'nin (rahimehullâh) civarında yaşayan değirmenci Râfizî bir adam varmış. Adamın iki atı varmış. Bunlardan birisine Ebû Bekir, diğerine de Ömer adını vermiş. Bir akşam atlardan birisi bir çifte atarak onu helâk etti. Ebû Hanîfe'ye bu haberi verince şöyle demişti: “İyice bakınız, muhtemelen Ömer olarak adlandırdığı at onu tekmelemiştir.” Araştırdıktan sonra onu öldüren atın, bahsedilen at olduğunu öğrenmişlerdi.

Bir de şöyle rivayet edilir: Râfizî olan bir şahıs birini evine misafir olarak götürmüş. İki tane balık pişirmiş. Misafirin önüne koyarken şöyle demiş: “Birisi Ömer, diğeri de Ebû Bekir'dir, buyur.” “Sen Ebû Bekir olanı ye,

1 Araçça bir beddua kavramıdır.

امام عبدالرحمن [۹۳] أوزاعي (رحمه الله) آورده کی: أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) در تاریکی شب بیرون شد طلحة بن عبیدالله (رضي الله عنه) او را دید کی در خانه ای شد، بس بیرون آمد و در خانه ای دیگر شد. بامداد طلحة دران خانه شد. بیرزنی را دید مُقعد و نابینا. گفت: ”این مرد دوش جه کار را بیش تو آمد؟“ گفت: ”او تعهد من می کند از فلان وقت باز. و آنچه مرا بکار می باید می آورد و هر اذایی کی در خانه من می باشد بیرون می برد.“ طلحة بخود باز رفت و گفت خود را: ”نکلتك أمك يا طلحة؟ تتبع عثرات عمر می کنی؟“

آمده است کی: عمر (رضي الله عنه) با فضل و وفقه کی داشت و با حسن بصیرت کی او را بود، در أخذ احکام و طرق قیاس و معرفت آثار تنفیذ هیچ حکم و امضای هیچ قضیه نکردی إلا بمجمع صحابه و حضور ایشان. و در ایام خلافت او هزار و هفتصد منبر دعوت نهاده است أهل اسلام را. و گفته اند: اگر او را بیش ازین نبودی فضلی تمام بودی و مهابتی تمام داشت. آورده اند کی: از انگاه کی مسلمان شد، نخندید إلا تبسم. و از انگاه کی رسول (صلی الله علیه وسلم) از دنیا رفت، تبسم نکرد و هرگز مطاح نکردی إلا بسهو.

آمده است کی: حجّامی مویش باز می کرد، و حجّام را حَدَث [۹۳] افتاد. بفرمود و حجّام را جهل دینار دادند. و از کرامات او (رضي الله عنه) آورده اند کی: در جوار امام أبو حنیفة (رحمه الله) آسیابانی رافضی بود و دو استر داشت. یکی را أبو بکر نهاده بود و یکی را عمر. شبی ازان هر دو یکی او را کلدی زد و او را بجای خود بکشت. أبو حنیفة را خیر دادند. گفت: ”بینید که آن یکی کی او را عمر نام کرده بود لکد زده است؟“ احتیاط کردند، و همان یکی او را کشته بود.

و آورده اند کی: شخصی رافضی یکی را بمهمانی برد دو ماهی بخته بیش مهمان آورد. و گفت: ”یکی أبو بکر است و یکی عمر. تو این یکی کی أبو بکر است می خور،

ben de Ömer olanı yiyeceğim. Çünkü o daha iridir ve onu yiyince kuvvetlenirim.” Balıktan bir parça alıp ağzına koyduğu sırada balığın kılıçığı boğazına saplanmış ve ölmüştür.

5 Emîrû'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) ordusunu savaşa gönderdiği zaman, alınan kölelerden cünüp olanlarının Medine'ye getirilmemesini emretmiştir.

10 Ömer tarafından Kûfe'ye vali olarak tayin edilen Muğire b. Şû'be (radiyallâhu anhuma), marangozluk, demircilik, terzilik, taş işçiliği, boyacılık vs. zanaatlarda usta olan, Firûz Ebû Lü'lü'e künyesi ile bilinen kölenin Acem ülkesinden getirildiği haberini aldı. Emîrû'l-mü'minîn'e mektup yazarak zikredilen kölenin Medine'ye insanların menfaati için gönderilmesi ile ilgili izin istedi. O da gönderilmesine izin verdi. Muğire onun harac/vergi olarak kendisine her ay yüz dirhem ödemesini şart koştu.

15 Köle, Emîrû'l-mü'minîn'e (radiyallâhu anh) giderek belirlenen verginin fazla olduğundan şikâyetçi oldu. Ömer ona şöyle sordu: “Ne iş yaparsın?” O da sahip olduğu meslekleri saydı. Ömer (radiyallâhu anh) ona şöyle dedi: “Sahip olduğun meslekler karşısında alınacak haraç fazla değildir!” Bahtsız (Firûz) bunu duyunca sinirlendi ve homurdanarak Ömer'in yanından çıktı. Daha sonra Ömer (radiyallâhu anh) onunla karşılaştığında ona şöyle dedi: “Bana su ile dönen bir değirmen yapabilir misin?” Müdebbir kızarak şöyle cevap verdi: “Sana öyle bir şey yapacağım ki doğuda ve batıda anlatılsın!” Ömer etrafındakilere “Bu adam beni tehdit etti.” dedikten sonra dönüp evine gitti. Ertesi gün Ka'bû'l-Ahbâr ona uğradığında şöyle dedi: “Yâ Emîrû'l-mü'minîn, sen üç gün içinde dünyadan gideceksin.” O “Nereden biliyorsun?” diye sordu. “Tevrat'tan biliyorum” diye cevap verdi. O “Sen Ömer b. Hattâb'ı Tevrat'ta mı görüyorsun?” diye sordu. O da “Vallahi hayır! Lâkin onda senin sıfatlarını ve özelliklerini görebiliyorum; senin hayatın sona ermiştir!” dedi. Ömer (radiyallâhu anh) ona “Ama vücudumda herhangi bir ağrı hissetmiyorum!” dedi. Ve şu sözlerle devam etti:

30 Ka'b bana üç gün mühlet verdi, ben o üç günü sayıyorum
Şaşırarak bir durum yok; Ka'b'ın bana söylediği doğrudur

و من این کی عمر است می خورم کی این غلیظ تر است و مرا قوت بیشتر باشد“. باره ای ازان در دهان نهاد. خاری دران بوذ آن خار سخت در کلویش گرفت و او را بکشت. و امیر المؤمنین عمر (رضی الله عنه) لشکری را کی بغزو فرستادی فرمودی کی برده کی آورند، آنرا کی احتلام افتاده باشد بمدینه نیاورند.

۵ مغیره بن شعبه عامل کوفه بوذ از جهت عمر (رضی الله عنهما) و از برده ای کی از بلاد عجم آورده بوذند، غلام بالغ رسیده نام و کنیتش فیروز أبو لؤلؤ بوی رسیده بوذ کی جند بیشه دانستی؛ دروگری و آهنگری و درزهی [۹۴] و آس تراشی و نقاشی و غیر آن. مکتوبی نوشت بامیر المؤمنین و دستوری خواست کی او را بمدینه فرستد منفعت مردم را. دستوری فرمود او را در فرستادن. و مغیره هر ماه صد درم بر وی نهاد ضریبه کی بمغیره می دهد.

۱۰ غلام بیش امیر المؤمنین عمر (رضی الله عنه) آمد و شکایت کرد از کرانی خراج. عمر از وی برسید کی: ”جه عمل کنی؟“ عملها برشمرد. عمر (رضی الله عنه) گفت: ”خراجت کران نیست در جنب عملهای تو“. آن مدبر بخشم از بیش عمر بیرون آمد و می دندید. بس عمر (رضی الله عنه) او را بدید و گفت او را: ”آسی بکن مرا کی بآب کردد“. آن مدبر بخشم گفت: ”آسی بکنم ترا کی در مشرق و مغرب حدیث ازان کنند!“ عمر با گروهی کی با وی بوذند گفت: ”این بنده تهدیدی کرد مرا“. و بازکشت و بمنزل شد. روز دیگر کعب الأحبار بیشش آمد و گفت: ”یا امیر المؤمنین، تو درین سه روز از دنیا خواهی رفت“. گفت: ”از جه دانستی؟“ گفت: ”در توریت می بینم“. گفت: ”تو عمر بن خطاب را در توریت می یابی؟“ گفت: ”اللهم لا، ولكن صفت حلیت تو می یابم؛ و مدت عمر تو باخر رسید“. عمر (رضی الله عنه) گفت: ”من در خود دردی و رنجی نمی شمارم“. بس گفت:

وأوعدني كعب ثلاثاً أعدھا ولا غرو أن القول ما قال لي كعب [۹۴ ب]

Benim ölümden korkum yok, muhakkak ki ben ölüyüm!

Velâkin ölmekten değil, günah, suç işlemekten korkmak gerekir

Müdebbir-i mel'ûn, Ebû Lü'lü'e Firûz, onu bu şekilde tehdit ettikten sonra, hicretin yirmi üçüncü senesinin Zilhicce ayında [Ekim-Kasım 644] 5 çarşamba günü sabah namazı sırasında ortasından saplı olan çift yanlı hançeriyle onu şehit etti.¹ O, kendisi şehit olarak ölmek istemişti. Üm-mü'l-mü'minîn (mü'minlerin annesi) Hafsa (radiyallâhu anh), Ömer'in (radiyallâhu anh) şöyle dua ettiğini zikreder: "Allah'ım rızık olarak, bana yolunda şehit olmayı hediye buyur ve bana ölümü peygamberin (sallallâhu aleyhi ve sellem) şehrinde nasip eyle."¹⁰

Eslem, Ömer'in (radiyallâhu anh) şöyle dua ettiğini nakleder: "Allah'ım, benim ölümümü, kendi hâcetinden dolayı sana secde eden kulun tarafından gerçekleştirme." Muharrem ayının ilk Cumartesi günü dünyadan gittiğinde oğlu Abdullah onu gusletti ve Suheyb-i Rûmî (radiyallâhu anh) onun için camide namaz kıldırdı. Dünyadan giderken başı Abdul-15 lah'ın dizi üzerinde idi, ona şöyle dedi: "Başımı yere koy ve yüzümü toprağa daya." Son sözü de şu idi: "Vay Ömer'in hâline, eğer Allah onu affetmez ise! Vay Ömer'in hâline eğer Allah onu ateşten (cehennem) korumaz ise (radiyallâhu anh ve ardahu)!"

20 İkinci Fasıl: [Ömer b. Abdülazîz'in Hayatına Dair Bir Özet]

Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Abdülazîz'in (radiyallâhu anh) ahval ve sî-
retine dairdir.

Hulefâ-yı Râşidîn'den ve hidâyete ermiş imamlardan sonra halife ve imamlardan hiç kimse adalet, dindarlık, zühd ve takvâ, doğru sözlü ve halka 25 karşı insaf ve merhametli olmada Ömer b. Abdülazîz (rahmetullahi aleyhi) gibi olmamıştır. Emîrlerden hiçbiri onun kadar iyi sıfatlara sahip olmadı ve hayır işlemedi. Onun kadar kimse halkın övgüsünü hak etmemiş ve iyilik ve muhabbeti onunki gibi gönüllerde hatırlanmamıştı. O (rıdvanullahi aleyhi min imamin âdilîn ve sultanin kerîmin) Aşecc-i Benî Mervân (kafası yarık) 30 adıyla biliniyordu. Zira kardeşi Abdülmelik adına Mısır valisi iken babasıyla beraber Mısır'da yaşıyordu. O sırada dört ayaklı bir hayvanın yüzüne çifte atması sonucunda yüzünde o yaranın izini taşıyordu.

1 Hz. Ömer'in ölümü ile ilgili ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe trc. M. Beşir Eryarsoy, c. II, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 543-546.

وما بي حذار الموت إني لميت ولكن حذار الذنب يتبعه الذنب

بس أبو لؤلؤ فیروز مدبر ملعون او را طعنه زد در محراب مسجد در نماز صبح روز چهارشنبه از ذوالحجّة سنة ثلاث و عشرين هجري، بکاردی دو سر کی دسته در میان داشت. و شهید شد و خود مَرک شهیدی بدعا خواسته بود. أم المؤمنین حفصه (رضي الله عنها) گفت: ”شنیدم از عمر (رضي الله عنه) کی دعا کرد و گفت: ”اللّٰهُمَّ ارزُقني شهادةً في سبيلك و وفاةً في بلد نبيك (صلى الله عليه وسلم).“

و اسلم گفت: ”شنیدم از عمر (رضي الله عنه) کی دعا کرد و گفت: ”اللّٰهُمَّ لا تجعل قتلي على يد عبدٍ قد سجّد لك سجدةً يحاجني بها يوم القيامة“. و روز شنبه زغرّة محرّم از دنیا برفت. و عبد الله بسرش او را غسل کرد. و صهيب رومي (رضي الله عنه) در مسجد بروی نماز کرد. آن ساعت کی از دنیا می رفت سرش بران عبد الله بود. گفت: ”سرم بر زمین نه و زخم بر خاک نه“. و آخر سخنش این بود: ”ويل لعمر إن لم يغفر الله له ويل لعمر إن لم ينجه الله من النار“ (رضي الله عنه و أرضاه).

فصل دوم

در شمه ای از احوال و سیرت أمير المؤمنين عمر عبدالعزيز (رضي الله عنه):
 بعد از خلفای راشدین و ائمه مهديّین هیچ کس از خُلَفَاء [۹۵] و ملوک جون عمر عبدالعزيز (رحمة الله عليه) نبوذ در عدل و باک دینی و زهد و تقوی و انصاف و رحمت و رفعت بر خلق و لسان صدق. و هیچ کس را از امرا آن محامد و مآثر نیست کی او راست. و هیچ کس را استحقاق ثنای خلق و ذکر جمیل و محبت دلها نبوذ. جنانک او را (رضوان الله عليه) من امام عادل و سلطان کریم او را ”أشجّ بني مروان“ گفتندی. زیرا کی در مصر با بذر خود بوذ در زمانی کی او از قبل برادر خود عبدالملك والی مصر بوذ. و چهار بای لکدی بر روی او زد و اثری ازان مانده بوذ.

Emîrû'l-mü'minîn Ömer [b. Hattâb] (radiyallâhu anh) onun hakkında şöyle demiştir: “Neslimden alını yaralı olan oğlum, suçla ve zulümle dolu olan yeryüzünü adaletle dolduracaktır.” Burada işaret Ömer b. Abdülazîz'dir. Onun annesi Asım b. Ömer b. el-Hattâb'ın kızı idi.

5 Emîrû'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) Medine'de bir gece güvenliği sağlamak amacıyla dolaştığı sırada bir evin duvarına yaslandı. O evden bir kadının kızına şöyle dediğini duydu: “Kalk, sütü karıştır!” Yani içine su kat. Kız şöyle dedi: “Ama Emîrû'l-mü'minîn Ömer bunu yasaklamıştır.” Annesi kızı tekrar şöyle dedi: “Kalk, süte su karıştır, 10 ne Ömer ne de Ömer'in münâdisi¹ bizi görüyor!” Kız şöyle dedi: “Ben bunu yapmam, görünüşte ona uyup da gizlice ona itaatsizlik yapmam!” Ömer (radiyallâhu anh) o evi işaretledikten sonra oradan ayrıldı. Ertesi gün o ailenin durumunu araştırdı, kızın bekâr olduğunu öğrenince onu 15 da Ömer b. Abdülazîz doğmuştur.

Ömer (radiyallâhu anh) halife olunca özellikle dedesi olan Emîrû'l-mü'minîn Ömer'in (radiyallâhu anhuma) izinden giderek onun adaletini ve insafını dünyaya yaydı. Onun şöyle söylediği rivayet olunur: “Allah Resûlü'nü (s.a.) rüyamda gördüğümde şöyle buyurdu: “Yaklaş ey Ömer!” 20 O'na yaklaşıp elini tutmak istediğim vakit sağında ve solunda oturmuş iki orta yaşlı adamı fark ettim. Resûl (s.a.) bana şöyle dedi: “Benim ümmetime hâkim olduğunda, bu iki kişi kendi vilâyetlerinde nasıl davranmışsa sen de öyle davran.” Daha sonra kendisine o iki adamı işaret ederek şöyle sordum: “Bunlar kimdir, yâ Resûlallâh?” O şöyle dedi: “Bu Ebû Bekir ve 25 bu da Ömer'dir.”

Vehîb b. el-Verd şöyle anlatır: “Makâm-ı İbrahim'in arkasında gizlenmişken, Benî Şeybe kapısından bir adam Mescidü'l-Harâm'a gelip şöyle dedi: “Allah'ın kitabı size halifeyi tayin buyurmuştur!” Ben ona: “O kimdir?” diye sordum. O da tırnağına işaret etti, orada “ayn, mim, re [Ömer] 30 yazıyordu. Böylece Ömer b. Ablülazîz'e biat edildiğinin haberini aldık.”

1 Kamuya duyurulmak istenilen mesajları yüksek sesle haber vermekle görevli olan kişiye verilen lakaptır.

- و قول أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) كى كفتى: ”إِنَّ أَشَجَّ مِنْ أَوْلَادِي يَمَلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا كَمَا مَلَأَ جَوْرًا“. اشتارت بوى بوذ. و ماذر وى دختر عاصم بن عمر بن الخطاب بوذ. آورده اند كى: أمير المؤمنين عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) شبى از خانه بيرون آمد و بطريق عَسَس. در مدينه مى كشت. در آخر شب بر ديوارى تكيه كرد. از خانه شنيد كى زنى با دختر ك مى كفت: ”برخيز و شير بياميز!“ يعنى آب درش كن. دختر ك كفت: ”اى ماذر، أمير المؤمنين عمر از ان نهى کرده است“. كفت: ”برخيز و شير را با آب بياميز؛ كى نه عمر ما را مى بيند، و نه منادى عمر!“ دختر ك كفت: ”من اين كار نكنم. كى در ملا فرمان او برم، [۹۵-] و در خلوت عصيان او كنم“. عمر (رضي الله عنه) آن خانه را نشانه كرد و برفت. روز ديگر از حال ايشان تفحص كرد و آن دختر شوهر نداشت. او را بزنى بسر خود عاصم داد. و از او ام عاصم در وجود آمد. و از ام عاصم عمر بن عبدالعزيز.
- ۵
- بس جون عمر (رضي الله عنه) بخلافت رسيد، بساط عدل و انصاف در عالم بكسترد. و بسيرت و طريق عمر (رضي الله عنهما) رفت، خاصه طريق جد خود أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه). آورده اند كى: كفت: ”رسول خدای (صلی الله عليه وسلم) بخواب ديدم. فرمود كى: ”أدن يا عمر“. من نزديك شدم. جنانك خواستم مصافحت او كردمى، نگاه كردم و دو كهل را يافتم. و يكى از جانب راست او نشسته بوذ و يكى از جانب جب. بس رسول (صلی الله عليه وسلم) مرا كفت: ”إِذَا وَلِيَتْ أَمْرَ أُمَّتِي فَاعْمَلْ فِي وَلَايَتِكَ نَحْوَ مَا عَمَلْ هَذَانِ فِي وَلَايَتِهِمَا“. و اشارت به آن دو مرد كرد. كفتم: ”يارسول الله، ايشان كيانند؟“ كفت: ”هذا أبو بكر و هذا عمر“.
- ۱۰
- وهيب بن الورد كفت: وقتى من از بس مقام ابراهيم خفته بوذم، ناكاه ديدم كى شخصى از باب بنى شيبه در مسجد حرام آمد و مى كفت: ”ولى عليكم كتاب الله“. من كفتم: ”كيست؟“ آن اشارت بناخن [۹۶] خود كرد. ديدم كى بر انجاع م نوشته بوذ. بس خبر رسيد كى: ”بيعت با عمر بن عبدالعزيز كردند“.
- ۲۰

Mâlik b. Dînâr¹ şöyle anlatır: “Bazıları şöyle der: Mâlik b. Dinâr bir zâhiddir. Oysa Ömer b. Abdülazîz’den başka zâhid yoktur, zira dünya ona yöneldiği hâlde o dünyaya rağbet etmedi; kendini dünyaya kaptırıp kirletmedi.”

5 Ebû Süleyman Dârânî² ile Ebû Safvân (rahimehumallahu teâlâ), Ömer b. Abdülazîz ile Üveys-i Karanî’den hangisinin daha zâhid olduğuyla ilgili tartışılar. Ebû Süleyman şöyle dedi: “Ömer daha zâhit idi.” Ebû Safvân bunun nedenini sordu. O da şöyle açıkladı: “Sebebi şudur ki Ömer mülk buldu, melik olduğu hâlde onu reddetti.” Ebû Safvân da şöyle dedi: “Üveys de dünya mülkünü, (dünya padişahlığını) bulmuş olsaydı, (elde etmiş olsaydı) aynısını yapardı.” Ebû Süleyman şöyle dedi: “Sınanmamış olanı sınananla bir tutma!”

Rivayet olunur ki Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) halife olmadan önce, hoş ve rahat bir hayat yaşıyordu. Öyle ki dört bin dirhemlik kıyafeti 15 bile var idi. Halife olunca refah içinde yaşamayı bırakıp dört dirhemlik sert bir elbise alıp giymişti.

Rivayet edilir ki minberde hutbe okurken giydiği gömleğin üzerinde birkaç yama mevcut idi. Anlatılanlara göre, gece vakti, lambasının dayanağı olarak, üç kamış parçasının uçlarını birleştirip çamurla tutuşturduktan 20 sonra yere saplarmış. Onun ayrıca topraktan başka herhangi bir şey üzerine secde etmediği de anlatılır.

Hakem b. Ömer er-Ruaynî şöyle anlatır: “Onun üç yüz nöbetçisi ve üç yüz koruması var idi; yürüyerek namazgâha giderken bir yoldan gittiğini ve dönüşünde başka bir yoldan geldiğini gördüm.”

25 Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali (radiyallâhu anhum) şöyle anlatır: “Bir iş için Ömer b. Abdülazîz’e gittiğimde bana şöyle dedi: Herhangi bir ihtiyacın olduğu zaman ya bir mektup yaz ya da birilerini gönder; Allah Teâlâ’nın seni benim kapımda görmesinden utanırım!”

1 İslâm döneminin ilk zâhidlerinden olan Mâlik b. Dînâr hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Demirci, “Mâlik b. Dinâr”, *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, s. 505.

2 Dimeşk’in Dârân bölgesinde doğan âlim, İslâm döneminin ilk zâhidlerindedir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Dârânî”, *DİA*, VIII, Ankara, 1993, s. 485.

مالك دينار كفت: ”مردم می گویند کی مالك دينار زاهدي است و زاهد نیست إلا عمر عبدالعزيز. دنیا روی بوی نهاده و او ملتفت آن نشد و آلوده نکشت.“

أبو سليمان داراني و أبو سفوان (رحمها الله تعالى) مناقشه کردند در باب عمر بن عبدالعزيز و اویس قرنی کی کدام یکی ازیشان زاهد تر بودند. أبو سليمان كفت: ”عمر زاهد تر بود“. أبو سفوان كفت: ”جرا؟“ كفت: ”از بهر انك عمر ملك يافت و از خود بینداخت“. أبو سفوان كفت: ”اویس نیز اكر ملك دنیا بیافتی همچین کردی“. أبو سليمان كفت: ”لا تجعل من جرب كمن لم تجرب“.

آورده اند کی: عمر عبدالعزيز (رضي الله عنه) بیش از خلافت تعیسی و تنعمی خوش داشت. و کسوت او به چهار هزار درم می رسید. و چون بخلافت رسید، دست از طیب عیش تنعم برداشت و به چهار درم جامه ای خشن خرید و در پوشید.

و آورده اند کی: بر منبر خطبه می کرد و جند رُقعہ به بیراهن زده بود. آمده است کی: در شب سه باره نی بر زمین فرو بردی و سرهاشان فراهم گرفتی و باره ای کل بر سر آن نهادی و چراغ بایش آن [۳۹۶] بودی. و گفته اند: سجد نکردی إلا بخاك.

حكم بن عمر الرعيني كويد: ”سصيد شرطی داشت و سيصد باسبان. و دیدم کی بنمازگاه می رفت، بیازده از راهی برفت و از راهی دیگر باز آمد“.

عبد الله بن الحسن بن الحسن بن علي (رضي الله عنهم) كفت: ”بحاجتی بیش عمر بن عبدالعزيز رفتم“. كفت: ”جون ترا حاجتی باشد، کسی را فرست یا مکتوبی بنویس کی من از خدای تعالی شرم دارم کی ترا بر در سرای من بیند“.

Umâre b. Ebî Hafsa şöyle anlatır: “Bir gün Ömer’in ziyaretine gittiğimde, üzerinde eski ve kaba bir gömlek vardı. O sırada kayınbiraderi Mesleme b. Abdülmelik geldi ve kız kardeşi Fâtıma’ya şöyle dedi: “İnsanlar Emîrû’l-mü’minîn’i ziyarete geliyorlar, ona başka bir gömlek getir.” Ömer 5 şöyle dedi: “Ey Mesleme, boş ver. Emîrû’l-mü’min’in giydiği bu gömlekten başka gömleği yoktur!”

Şöyle rivayet edilir: Halifelik sırası ona geldiğinde, evine gidip hizmetçilerini (câriyelerini) ve evin ehlini topladı, onlara şöyle dedi: “Artık sizlerle ilgilenemeyeceğim bir işim çıktı. Bundan böyle karar vermekte özgürsünüz! 10 Sizlerden kim özgür olmak istiyorsa onu özgür bırakacağım; kalmak isteyen de kalmasına müsaade ederim. Yalnız benim ona herhangi bir faydam olmayacaktır.” Eşi Fâtıma’yı da herhangi bir fayda görmeksizin Ömer’in yanında kalmak veyahut babasının evine geri dönmek konusunda serbest bırakmıştır. Bunları söylerken öyle hüngür hüngür ağlıyordu ki 15 evin dışındaki insanlar onun ağlamasını duyuyorlardı. Hatta onun vefatının ardından da Fâtıma’ya o olayın sebebini sormuşlardı. Onlara cevaben şöyle dedi: “Allah Teâlâ ona halifeliği nasip etmesinden vefat ettiği zamana kadar ne cenabet ne de ihtilâmdan dolayı gusül ettiğini görmedim!” Onun bir kölesi var idi, bir de işlerinde kullanması için ona bir at tahsis etmişti ve 20 bunun karşılığında ondan günlük olarak bir dirhem tahsil ediyordu. Kölesi bir gün ona bir dirhem yerine bir buçuk dirhem getirdiğinde sebebini sordu. O şöyle dedi: “Bugün pazar canlı idi, ondan.” O şöyle dedi: “Böyle bir şey yok, sen ata eziyet etmişsindir, şimdi üç gün onu dinlendir.”

Rivayet olunur ki kendisinden önce halife olan Süleyman b. Abdülmelik’i kendi elleriyle defnettikten sonra mezarlıktan dönerken bir kalabalığın sesini duyunca kalkarak şöyle dedi: “Bu nedir?” Şöyle dediler: “Binmen için hilâfet bineklerini getirmişler.” O şöyle dedi: “Benim bunlarla ne işim olur? Benim kendi atımı getirin.” Kendi atına bindiği sırada baş muhafız, sahibu’l-ceyş (şipehsalar) çavuşların yaptığı gibi silahını önüne 30 tutmuş vaziyette yaklaştığında (Ömer) ona şöyle dedi: “Uzaklaş! Ne senin benimle ne de benim seninle işim olmaz; ben sadece müsümanlardan birisiyim!” Bunu söyledikten sonra gitti. Ona “Dâru’l-hilâfeye yerleş” dediler. O şöyle dedi: “Ebû Eyyûb’un ailesi (yani Süleyman’ın) orada kalıyor, onlar başka bir yere taşınana kadar benim çadırım bana kâfidir.”

عمارة بن ابی حفصه كفت: ”بعیادت عمر رفتم. و بیراهنی كهنه و سِخ بوشیده بوذ. ناكاه مسلمة بن عبدالملك براذر زنش در آمد. خواهر خود فاطمة را كفت: ”بیراهنی دیگر بیار تا امیر المؤمنین در بوشد، کی مردم زیارت و عیادت او می آیند“. عمر كفت: ”ای مسلمة، رها كن کی امیر المؤمنین بغیر ازین بیراهن کی بوشیده است ندارد“.

۵ آورده اند کی: چون خلافت بوی رسید در خانه رفت و کنیزكان و أهل خانه را جمع كرد و كفت: ”مرا کاری بیش آمد کی مرا از شما مشغول كردانید. اکنون شما مخیر باشید کی هر کی خواهد کی ویرا آزاد كنم آزاد كنم، و هر کی خواهد کی او را بگذارم؛ اما او را از من حظی نباشد“. و فاطمة زن خود را مخیر كرد میان انك در خانه نشیند و ویرا از عمر [۹۷] حظی نباشد، یا بمنزل بدر شود این بحث می كرد و زار زار می کریست؛ جنان کی جمعی کی در بیرون سرای بوذند آواز کریه می شنیدند. و بعد از وفاة او از فاطمة صورت حال او برسیدند. كفت: ”از انكاه کی خدای تعالی خلافت بوی داد، تا آن روزی کی وفات كرد، هرگز ندانیم کی غسل كرد؛ نه از جنابت، و نه از احتلام“. او را غلامی بوذ. استری بوی داده بوذ کی بدان كار می كند. هر روز بیک درم. يك روز درمی و نیم آورد. از سبب آن برسید. كفت: ”امروز بازار نفاقی داشت“. كفت: ”نه جنین است؛ استر را رنجانیده ای! اکنون سه روز آسایش ده“.

۱۵ آورده اند کی: چون عمر (رضی الله عنه) سلیمان عبدالکریم را کی بیش از وی خلیفة بوذ بدست خود دفن كرد و از كور برآمده آواز غلبه ای شنید کی برخاست كفت: ”جیست؟“ كفتند: ”مراكب خلافت است کی بیش تو آورده اند تا بر نشینی“. كفت: ”مرا با این جكار است؟ استر من بیاورید“. استر را بیاوردند. بر نشست صاحب الشَّرط آمد با حربه ای کی برسم جاوشی در بیش باشد. كفت: ”دور شو کی ترا با من و مرا با تو کاری نیست. من مردی از جمله مسلمانان ام“. می رفت با وی كفتند: ”بدار الخلافة فروذ آی“. [۹۷] كفت: ”عیال أبو ایوب، یعنی سلیمان انجا اند؛ خیمه من مرا كفایت باشد تا انكاه کی ایشان از انجا نقل بجای دیگر كنند“.

Daha sonra mescide gidip minberde oturduktan sonra sohbete başladı: Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ edip Resûlü'ne (s.a.) salavat okuyup selamladıktan sonra şöyle dedi: “Ey müslümanlar, benimle istişare etmeden, kendi reyim ve isteğim olmaksızın beni bu işe mecbur bıraktılar. Ben de biat
5 ettim; şimdi karar sizin!” Halk birlikte bağırarak şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, biz seni seçtik. Senden razı olduk. İşimizde bereket ve hayırda senden razıyız.” O da şöyle dedi: “Size takvâyı ve dürüstlüğü vasiyet ederim. Allah'a karşı takvâlı olmanın hayrı çoktur. Lezzetleri yok edici âhiretiniz için çalışınız. Bu ümmet, dinar ve dirhem konusunda birbiri
10 ile muhalefet etmez. Allah'a hamd olsun ki ben kimseye karşı haksızlık yapmam ve kimsenin hakkını zayi etmem.” Yüksek sesle de şöyle devam etti: “Ey halk, Allah'a tâbi olan kimseye itaat etmek farzdır. Allah'a isyan eden birisine de itaat etmemek gerekir. Bana Allah'a itaat ettiğim takdirde uyunuz ve itaat ediniz; ne zaman ki Allah'a karşı isyan edersem, siz de
15 bana itaat etmeyin.” Daha sonra minberden inip evine gittikten sonra önceki halifelere ait kıymetli süs eşyasının tamamının kaldırılmasını, satılıp parasının beytülmâle konulmasını emretti.

Âmir b. Ubeyde şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in ilk reddettiği şey suydu: Bir cenaze esnasında dışarıya çıktıkları sırada, törenlerde halifelerin kullandığı örtüyü Ömer (radiyallâhu anh) görünce ayağıyla itip yere
20 oturdu. O sırada adamın biri karşısına çıkarak şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, ben fakirlikten zor durumdayım, Allah Teâlâ benim bu hâlimin hesabını sana soracaktır!” Ömer (radiyallâhu anh) ağlayarak onun ailesini kaç kişi olduğunu sordu. Adam şöyle cevap verdi: “Ben, eşim ve
25 üç çocuğum var.” Ömer onun için bir miktar maaş belirledi ve daha sonra kendisine beytülmâlden üç yüz dinar, ayrıca kendi özel malından da iki yüz dinar ödenmesini emretti. Sonra adama şöyle dedi: “Divandan maaşın çıkana kadar geçimini bununla idare et.”

Ribâh şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in yanında iken bedevî biri gelip şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, beni fakirliğim ve muhtaçlığım
30 senin yanına getirmiştir. Allah Teâlâ kıyamet gününde benim bu hâlimin hesabını sana soracaktır.” O da şöyle dedi: “Ey bedevî, söylediğini tekrarla.”

بس بمسجد رفت و بر منبر شد و آغاز سخن کرد و بعد از حمد و ثنای خدای تعالی و صلوة رسول (صلی الله علیه وسلم) گفت: ”ای مسلمانان، مرا مبتلا کردند به این کار بی انک مرا دران رایب بوذ یا خواستی ویا مشورتی و بیعت کردم. اکنون اختیار کنیذ نفسهای خود را“. همه بیکبار آواز بر آوردند و گفتند: ”اَحْتَرْنَاكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَرَضِينَاكَ فِي أَمْرِنَا بِالْيَمَنِ وَالْبُرْكَهٖ“. بس گفت: ”أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ، فَإِنَّ فِي تَقْوَى اللَّهِ خَلْفٌ وَعَمَلُوا لِآخِرَتِكُمْ فَإِنَّهُ هَادِمُ اللَّذَاتِ وَإِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ لَمْ تَخْتَلَفُوا فِي الدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا أُعْطِي أَحَدًا بَاطِلًا وَلَا أَمْنَعُ أَحَدًا حَقًّا“. بس آواز بلند برداشت و گفت: ”أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ فَقَدْ وَجِبَ طَاعَتُهُ وَمَنْ عَصَى اللَّهَ فَلَا طَاعَةَ لَهُ أَطِيعُونِي مَا أَطَعْتُ اللَّهَ تَعَالَى فَإِذَا عَصَيْتُ اللَّهَ تَعَالَى فَلَا طَاعَةَ لِي عَلَيْكُمْ“. [٩٨] بس از منبر فرو آمد و در خانه شد و بفرمود تا بردها کی فرو گذاشته بوذند برداشتند و جامها کی کسترده بوذند خلقا را همه بر گرفتند و بفروختند و بهای آن به بیت المال مسلمانان بردند.

عامر بن عبیده گفت: ”اول چیزی کی انکار کردند بر عمر عبدالعزیز آن بوذ کی با جنازه ای بیرون شد و برده ای کی خلفا را انداختندی، وقتی بجنازه ای حاضر شذندی بیاوردند تا بران نشیند. عمر (رضی الله عنه) بیامد و بای بران زد و آنرا دور کرد و بر زمین نشست. بس مردی آمد و برابر او ایستاد و گفت: ”یا امیر المؤمنین، فاقت من بغایتی رسیده است و خدای تعالی از تو پرسد ازین مقام من بیش تو“. بگریست و او را گفت: ”عیال تو جند است؟“ گفت: ”منم و زن و سه فرزند“. عمر وجه معاشی او را مقرر کرد بس فرمود و سیصد دینار از بیت المال و دوست دینار از مال خاصه خود بوی دادند. گفت: ”روزی برین می گذار تا انگاه کی عطای تو از دیوان بیرون آید“.

ریاح گفت: ”بیش عمر عبدالعزیز بوذیم، اعرابی بیدرآمد و گفت: ”یا امیر المؤمنین، فاقت و حاجت مرا آورده است بیش تو و خدای تعالی از تو پرسد ازین مقام من روز قیامت“. گفت: ”یا اعرابی، باز کوی انجه کفتی“.

Tekrarlayınca, Ömer başını önüne eğip ağlayarak adama: “Yazıklar olsun! Kaç kişilik ailen var?” diye sordu. Adam: “Üç kızım var” dedi. Kızların her birine yüz dinar ödenmesini emretti. Adama da üç yüz dinar, ayrıca kendi malından da iki yüz dirhem verdi ve şöyle dedi: “Bunu ailen için harca ve
5 müslümanlar için maaş bağlanana kadar bununla idare et.”

Hikâye

Rivayete göre Ömer b. Abdülazîz devrinde kıtlık meydana geldi. Bedvîlerden bir grup ona geldiler. Önde gelenlerinden biri ona epey dua ettikten sonra şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, açlıktan ve fakirlikten
10 vücudumuzdaki derimiz kurudu; çok zor durumdayız.” “Bizim geçimimiz daima müslümanların beytülmâinden sağlanmıştı; bu da üç şekilde olur: Mal, ya Allah Teâlâ'ya aittir ya Allah'ın kullarınındır ya da senindir. Eğer Allah'a ait ise, O'nun buna ihtiyacı yoktur, oysa kulları buna muhtaçtır. Eğer kullara ait ise, malı kullara ver. Eğer ki sana ait ise o zaman bize ta-
15 saddock et. Muhakkak ki; Allah sadaka verenlerin mükâfatını verir.”¹ Ömer (radiyallâhu anh) ağladıktan sonra onlara hazineden yardım edilmesini emretti. Geri dönmek istediklerinde ise o kavmin sözcüsü olan şahsa şöyle dedi: “Allah'ın kullarının sözlerini bana söylediğin gibi benim sözlerimi de Allah Teâlâ'ya söyle.” Adam göğe doğru bakarak şöyle dedi: “Ey Allahım izzetin celalin hakkı için, azamet ve kibriyan hakkı için Ömer b.
20 Abdülazîz'e o biz kullarına nasıl muamele ettiyse sen de ona öyle muamele eyle.” Ardından derhal hava bulutlandı ve yağmur yağmaya başladı, sonra doluya dönüştü. O sırada dolu tanelerinden birisi kerpiç üzerine düşerek parçalandı ve içinden bir kâğıt parçası çıktı, üzerinde şöyle yazıyordu: “Bu,
25 aziz olan Allah tarafından, Ömer b. Abdülazîz'in ateşten korunması için verilen berattır.”

Recâ b. Hayve (rahimehullâh) şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz, Emîrü'l-mü'minîn iken Hunâsıra'da onunla beraber oturuyorduk. O sırada, eski ve perişan kıyafet giyinmiş yabancı bir kadın gelip selam verdi. Daha sonra:
30 “Emîrü'l-mü'minîn'in evi nerededir?” diye sordu. Biz ona evi işaret ettik.

1 Kur'an'da “...ve tesaddak aleynâ...” iken, metinde “...fe tesaddak aleynâ...” diye kaydedilmiştir, bkz. Yûsuf 12/88.

[۳۹۸] مکرّر کرد. عمر سر در بیش افکند و بگریست و گفت: ”و یحک، عیالت جند است؟“ گفت: ”سه دختر“. دختران را صد دینار واجب کرد و او را سیصد دینار. انکاه از مال خود دوپست درم بوی داد و گفت: ”این را برعیال نفقه می کن تا انکاه کی عطای مسلمانان بیرون آید“.

حکایت

آورده اند کی: در روزکار عمر عبدالعزیز قحطی پیدا شد و جماعتی از أعراب بیامدند. یکی ازیشان کی لسان قوم و فصیح ایشان بوذ بیشتر دعا کرد ویرا گفت: ”یا امیر المؤمنین، ما بضرورت سختی رسیدیم جنانک بوست بدن ما بر أعضاء خشک شده. و راحت ما همیشه از بیت المال مسلمانان بوذه. و حال از سه بیرون نیست:

یا مال ازان خدای تعالی است؛ یا ازان بندکان خدای؛ یا ازان تو. اگر خدای را است، او را بدان حاجت نیست و بندکان محتاج اند. و اگر ازان بندکان است، به ایشان ده.

و اگر ازان توست، ﴿وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾. “عمر (رضی الله عنه) بگریست و بفرمود از خزانه کار ایشان بساختند. و جون خواستند کی بازکردند عمر گفت آن شخص لسان قوم را: ”ای مرد، آن جنان کی سخن بندکان خدای با من کفتی، سخن من با خدای تعالی بکوی“. آن مرد روی بجانب آسمان کرد و کفت:

[۱۹۹] ”یا رب بعزت و جلال تو و بعظمت و کبریای تو کی با عمر عبدالعزیز آن کنی کی او با بندکان تو کرد و می کند“. در حال ابری برآمد و باران باریدن گرفت. در اثنای آن تکرر آمد. یک دانه ازان باجری آمد و بشکست و از میان آن کاغذی بدر افتاد بدیدند برانجا نوشته بوذ: ”هذا براءة من الله العزيز لعمر بن عبدالعزيز من النار“.

و رجأ بن حیوه (رحمه الله) کفت: ”ما بیش عمر عبدالعزیز نشسته بوذیم در خناصره و او امیر المؤمنین بوذ. ناکاه زنی غریب کهنه جامه ای بذ حال در آمد و سلام کرد و کفت: ”سرای امیر المؤمنین کدامست؟“ ما او را اشارت کردیم بسرای.

Bizden şöyle rica etti: “Fâtıma bint Abdülmelik ile görüşmem için bana izin alın.” Biz onu şöyle yönlendirdik: “Kapısında bir görevli mevlâ (köle) oturuyor, ona git, o senin için izin alır.” Oraya gittiğinde mevlâ onu şöyle yönlendirdi: “Sen kendin evin avlusuna git ve ordan seslen, o senin sesini duyunca izin verecektir.” Seslendi, girmesine izin verildi. Kapıdan girdikten sonra duvarları ve çatısı çatlak, kırık dökük bir ev ile karşılaştığında şöyle dedi: “Hâlimize bak! Şuraya bak! Boşuna uğraşmışız! Yoksulluk sıkıntımı gidermek için beytü'l-fakire mi (fakirlerin evi) gelmişim!” Fâtıma bunu duyunca ona şöyle dedi: “Ey Allah'ın kulu, bu evin kırık ve dökük olmasının sebebi müslümanların evlerini mamur kıldığımızdandır. Bu ev mamur ve süslü olmuş olsaydı bu sefer müslümanların evleri harâb olurdu.” Bunu dedikten sonra onu oturarak muhabbete başladı. O sırada Ömer (radiyallâhu anh) elinde ıslatmış olduğu bir miktar balçık ile girerek evin dökük yerlerini tamir etmeye başladı. Aynı zamanda kadınların bulunduğu odaya bakıyordu. Kadın bunu fark edince Fâtıma'ya şöyle dedi: “Görüyor musun? Bu sıvacı adam senin evine göz gezdiriyor, evini izliyor!” Fâtıma kadına şöyle dedi: “O, Emîrû'l-mü'minîn'dir.” Ömer işini bitirdikten sonra evin kapısına gelerek Fâtıma'ya: “Misafirine yemek verdin mi?” diye sordu. O “Hayır” dedi. Evde asılı olan zembilden bir salkım üzüm alıp kadının önüne koydu. Yedikten sonra kadına şöyle dedi: “Ey hanım, hâcetini beyan et, hâcetinin ne olduğunu söyle.” O şöyle dedi: “Yâ Emîre'l-mü'minîn, eşim dünyadan göçmüş ve dokuz kız çocuğundan başka herhangi bir şey geriye bırakmamıştır. Kızlar zor durumdadır, Irak'tan kendi durumumu anlatmak ve onlara nafaka bağlaman için senin kapına geldim.” Ömer (radiyallâhu anh) onların her birisi için bir miktar maaş belirlediği gibi bir de bununla ilgili Kûfe'deki kendi görevlisine bir mektup yazdı. Daha sonra yol masrafı olarak kadına yirmi dinar verdi. Kadın da dua ettikten sonra geri döndü. O Kûfe'ye vardığı zaman, Ömer'in vefatının haberi kadından önce ulaşmış idi. Görevli de yas âdeti olarak dışarı çıkmıştı. O sırada yaşlı kadın mektubu kendisine verince adam yerinden kalkıp mektubu öptü ve kadına ikramda bulundu ve hürmet gösterdi. Sonra da şöyle dedi: “Ya Ebâ Hafs (Allah sana rahmet buyursun), sen hayatta iken emirlerine uyduğumuz gibi vefatından sonra daha fazlasını yapacağız.”

کفت: ”مرا دستوری خواهیذ بر فاطمة عبدالملك“. کفتیم: ”بر در سرای مولایی نشسته است برو تا او ترا دستوری خواهد“. جون بدر سرای شد مولی کفت: ”تو خود در دهلیز رو و آواز ده تا او بشنود و دستوری دهد“. آواز داد. او را دستوری داد و در رفت. سرایی دید شکسته و دیوارها شکافته و سقفها شکافته کفت: ”إِنَّا ۵
 لله على ضلّة المسعی!“، ”آمده ام کی سدّ خلل درویشی خود از بیت الفقر و منزل فاقه کنم؟“ فاطمة بشنید و کفت: ”یا أمة الله، خرابی و آشتکی این خانه برای آنست کی خانه های مسلمانان را معمور داشته است. [۳۹۹] کی اکر این سرای معمور و مزین بودی، سرایهای مسلمانان خراب بودی“ بس او را بنشانند و با او حدیث می کرد. ناکاه عمر (رضی الله عنه) درآمد و باره ای کل تر کرده بود و دست دران نهاد و اصلاح خانه می کرد. و بسیار در خانه زنان می نکریست. آن زن فاطمة را کفت: ۱۰
 ”نمی نکری کی این کلکار جون بخانه تو می نکرد؟“ فاطمة کفت: ”او امیر المؤمنین است“. بس جون عمر فارغ شد، بذر خانه آمد و فاطمة را کفت: ”مهمان خود را طعامی دادی؟“ کفت: ”نه“. یک خوشه از انکور از زنبیلی کیدر خانه آویخته بود برآورد و بیش آن زن بنهاد. و جون بخورد کفت: ”ای زن حاجت خود یاد کن“. ۱۵
 کفت یا امیر المؤمنین، شوهرم از دنیا رفته است و نه دختر گذاشته و هیچ چیز از وی نمانده و دختران بسختی اند. من از عراق قصد درگاه تو کردم تا حال خود بگویم و نفقه ایشانرا واجب کردانی. عمر (رضی الله عنه) بهر یکی ازیشان فرضی مقدر کرد و درین باب مکتوب بعامل خود نوشت در کوفه. و بیست دینار جهت نفقه راه بوی داد. زن دعا کرد و بازگشت. جون بکوفه رسید خبر وفات عمر بیش از وی رسیده بود. و عامل برسم عزا بیرون آمده. بیرزن نوشته بیش عامل آورد. [۱۰۰] برخاست ۲۰
 و بران بوسه داد و اکرام و اعزاز کرد و کفت: ”رحمك الله يا ابا حفص، والله کی اکر ما تنفیذ فرمان تو در حال حیوة تو می کردیم، بعد از وفات زیادت کنیم“.

Sonra da divan defterini önüne alarak yaşlı kadının ve kızlarının isimlerini kaydetmiş ve her sene onlara belirtilen rızkı ulaştırmıştır.

Büyük din adamlarından birisi Ömer'in ölümünden sonra rüyasında, Allah Resûlü'nün (s.a.) sağında Ebû Bekir (radiyallâhu anh), solunda da Fâruk (radiyallâhu anh) olduğu vaziyette oturduğunu görmüş. O sırada Ömer b. Abdülazîz gelmiş, Allah Resûlü ile Ebû Bekir'in arasına oturmuş. Ebû Bekir onu sıkıştırmış. Sonra kalkmış ve Allah Resûlü ile Ömer'in arasında oturmuş. Ömer de onu sıkıştırdınca Allah Resûlü onu çağırarak kendi yanına oturtmuştur.

Ru'aynî şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) halife iken halkın arasında öyle otururdu ki yabancı birisi onun kim olduğunu fark edemez, halka Ömer'in kim olduğunu sorardı. Halk ona işaret ederek gösterirlerdi ve o şahıs da kalkar ve halife ve emiri selamlardı. Ömer b. Mücahit şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz gece vakti yaktığı bir mum ışığında müslümanların işleri ve halkın ihtiyaçları ile ilgili işler yapar ve işi bittikten sonra hemen onu söndürür kendi lambasını yakardı.

Belâzurî şöyle rivayet eder: Ömer b. Abdülazîz halife olunca sahip olduğu gulâm (köle), kenîzek (hizmetçi kadın, cariye), eşya, elbise ve ıtır (güzel koku) gibi mal varlığının tamamını kendi emriyle sattırdı ve bundan elde edilen yirmi üç bin dinarın tümünü bağışladı. Ona şöyle dediler: "Kendi çocuklarına hiçbir şey bırakmadın!" O da şöyle dedi: "Vallahi ben onları sahip oldukları haklardan menetmediğim gibi onlara ait olmayan şeyleri de onlara vermeyeceğim. Benim çocuklarım itaat ettikleri takdirde Allah Teâlâ onları ihmal etmeyecektir. Günah işledikleri durumda da ben günaha yardım etmem."

Zeyd b. Eslem¹ şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in evinde, namaz kıldığı mekânında kaba yünden yapılmış cübbesini ve bir de zincirini (kelepçe) koyduğu bir sandığı dururdu. Gecenin geç saatlerinde sandığı açar o elbiseyi alır giyerdi, zinciri de boynuna takardı, ayakta durarak ibadete başlardı ve ağlardı. Sabah olunca da zinciri ve elbiseyi çıkarır tekrar sandığa koyardı.

1 Âlim hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Fatih Kesler, "Zeyd b. Eslem", *DİA*, XXXIV, Ankara, 2013, s. 318-319.

دفتر دیوان بیش گرفت و نام بیرزن و دختران ثبت کرد و هر سال آن رزق بایشان می رسانید. یکی از بزرگان دین بعد از عمر بخواب دبدب کی رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) نشست و از جانب راست او أبو بکر صدیق (رضی الله عنه) نشسته بود و از جانب چپ او فاروق (رضی الله عنه). و عبدالعزیز در آمد و میان رسول خدای و أبو بکر نشست. أبو بکر با وی مضایقت کرد. برخاست و میان رسول خدای و عمر نشست. و عمر نیز مُضایقه کرد. رسول خدای (صلی الله علیه وسلم) ویرا بخواند و در کنار خویش نشاند.

رُعَیْنِی کویذ: ”عمر (رضی الله عنه) در زمان خلافت در میان مردم جنان نشستی کی اکر غریبی در آمدی ویرا نشناختی و از مردم برسیدی کی عمر کدام است؟ تا اشارت کردندی انگاه برخاستی و سلام بخلافت و امارت کردی.“ عمر مجاهد کویذ: عمر عبدالعزیز جون در شب در أمور مسلمانان و حوائج خلق نظر کردی، شمعی باز کردندی و جون ازان [۱۰۰] فارغ شدی، شمع را فرو نشانددی و جراغ خود باز کردی.

یحیی بلاذری آورده است کی: عمر عبدالعزیز آن روز کی بخلافت نشست، هر جه او را بود بملکیت از غلام و کنیزک و متاع و لباس و عطر و غیر آن از انواع اموال بفرمود و همه را بفروختند بیست و سه هزار دینار بهای آن بود، و همه را سبیل کرد. او را گفتند: ”جیزی از بهر فرزندان نکذاشتی؟“ گفت: ”والله کی من منع نکردم ایشانرا از حقوق ایشان؛ و جیزی کی ایشانرا نیست به ایشان نخواهم داد. فرزندان من اکر طاعت کنند، خدای تعالی ایشانرا ضائع نکذارد؛ و اکر معصیت کنند، من إعانت بر معصیت نمی کنم.“

زید بن أسلم گفت: ”عمر عبدالعزیز را سَفَطی بود و در خانه ای کی نماز انجا می کرد نهاده بود. و در آن دُرَاعه ای بود از موی و غلّی. جون آخر شب بودی، در آن سَفَط بکشادی و آن دُرَاعه در بوشیدی و غلّ بر کردن نهادی و بایستادی و مناجات کردی و می کریستی تا وقت صبح. انگاه غلّ و دُرَاعه باز سَفَط نهادی.“

Habeşî b. Kassâb¹ şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz devrinde koyun ticareti yaptığım sırada bir çobana uğradığımda koyunlarının arasında birkaç kurdun olduğunu fark ettim. Onların köpek olduğunu zannettim, zira daha önce hiç kurt görmemiştim. Çobana “Bu kadar köpekle ne yapıyorsun?” diye sordum. Çoban şöyle dedi: “Ey oğul, bu gördüklerin kurttur.” Ben “Sübhanallah, kurtlar sürünün içindeyken onlara zarar vermiyor mu?” diye sordum. O şöyle dedi: “Ey oğul, insanoğlunun kafası [yöneticisi] düzelirse, artık vücudunda [halkı] hiçbir sıkıntısı kalmaz!”

Mûsâ b. A'yen şöyle anlatır: Biz Ömer b. Abdülazîz devrinde Kirman'da koyun otlattığımız sırada aynı otlakta koyun ve kurt bir arada idi. O sırada bir kurt bir koyuna saldırarak onu öldürdü. Kendi kendime şöyle dedim: “O sâlih adam yani Ömer b. Abdülazîz vefat etmiştir.” O tarihi kaydettik, daha sonra onun aynı gecede vefat ettiğinin haberini aldık.

Mûnis b. Ebî Habîb şöyle dedi: Ömer b. Abdülazîz'i halife olmadan önce, Kâbe'yi ziyaret ederken gördüm. Göbeği ihrâm örtüsünün bel kısmına bağladığı kemerin üzerini kapatmış idi. Halife olduktan sonra tekrar onu gördüğümde o kadar zayıflamıştı ki kaburgaları tek tek sayılabiliyordu.

Ezvâ'î şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz, meclisinde bulunanlara şöyle dedi: “Benimle konuşmak isteyen herkesin şu beş özelliğe riâyet etmesi gerekir: Bana adaletten sapmamam için yol göstermek, hayırlı işlerde yardım etmek, hâcet ve isteklerini bildirmek isteyip de iletemeyenlerin durumunu bana ulaştırmak, benim yanımda başkasının gıybetini etmemek ve bana yahut da başkasına olan emanetini eda etmek. Bunlara uymayan kimse benim meclisime (sohbet) katılmasın.”

Racâ b. Hayve şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in tüm giysilerini oluşturan gömlek, içlik, cübbe, mendil [sarık], külah, ridâ ve iki çizmesinin fiyatını araştırdılar, on iki dirheme tekabül etti.

1 Muinüddin Ebü'l-Fazl Ebû Abdullah Muhammed b. Ali İbnü'l-Kassâb (ö. 592/1196), 590/1194 yılında halife en-Nasır b. Lidînillah tarafından vezir olarak tayin edilmiştir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. XII, trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Hikmet Neşriyatı, İstanbul, 1987, s. 98, 111.

حبشي قصاب گفته است: ”من جلابی کوسفند می کردم در عهد عمر عبدالعزیز. بیش شبانی رفتم، و در میان کوسفندان او قدری کرك دیدم. بنداشتم کی سکان اند. جه کرك را [۱۰۱] هرگز ندیده بودم. شبانرا کفتم: ”این همه سکانرا جه می کنی؟“ کفت: ای بسر، این کرکان اند.” کفتم: سُبْحان الله، کرك میان کله کوسفند مضرت نمی رساند؟“ کفت: ”ای بسر، إذا صلح الرأس فما ۵
على الجسد من بأس“.

موسی بن أعین کفت: ما در کرمان کوسفند می جراندم در زمان عمر عبدالعزیز و کرك و کوسفند با هم جرا می کردند در يك مرعی ناکاه کرکی در کوسفندی جست و آنرا بکشت. با خود کفتم: ”جنان می نمایند کی آن مرد صالح یعنی عمر عبدالعزیز ۱۰
هلاک شده است.“ تاریخ را ضبط کردیم تا خبر رسید کی در همان شب وفات کرده بود.

مونس بن أبی حبيب کفت: ”عمر عبدالعزیز را دیدم بیش از خلافت در طواف کعبه و حجزه ازار کی بسته بود در شکن بدنش بنهان بود. بس او را دیدم بعد از خلافت جنان ضعیف شده بود کی بهلوهای وی يك يك ظاهر بود.“ ۱۵
أوزاعی کفت: عمر عبدالعزیز جلسای خود را کفت: ”هر کی صحبت با من دارد، باید کی بنج خصلت را رعایت کند: دلیلی کند مرا به آنچه راه بدان نبرم از عدل؛ و اعانت کند مرا در خیر؛ و بمن رساند حاجت کسانی کی خود نتوانند بمن رسانیدن؛ و غیبت کسی [۱۰۱-] بیش من نکنند؛ و امانت کی از من یا از دیگری داشته باشد ادا کند. و هر کس کی جنین نتواند کرد باید کی از صحبت من بیرون شود.“

رَجاء بن حیوه گفته است: ”مجموع بوششهای عمر عبدالعزیز از بیراهن و ۲۰
سراویل و قبا و دستار و کلاه و ردا و هر دو موزه را قیمت کردند در زمان خلافت، و بدوازده درم برآمد.“

Rivayet ederler ki Abdülmelik'in kızı Fâtıma'nın Ömer'in ona rağbet ettiği bir kadın kölesi var idi. Fâtıma, cariyeyi Ömer'e göndererek ona şöyle dedi: "Senin bu cariyeden hoşlandığını biliyorum; faydalanman için onu sana gönderiyorum." Ömer, hizmetçiye şöyle dedi: "Otur, vallahi bu dünyada benim için senden muradıma erişmek kadar hiçbir şey hoş değildir; bana kendinden bahset." O şöyle dedi: "Ben Berberiler'den bir cariyeyim. Babam bir cinâyet işledi ve Abdülmelik'ten önce İfrikiyye yöneticisi olan Mûsâ b. Nusayr'den kaçtı. Mûsâ beni tutup Abdülmelik'e gönderdi; Abdülmelik de beni Fâtıma'ya verdi; Fâtıma da benim mülkiyetimi sana bağışladı." Ömer: "Allah'a yemin olsun, muhakkak senin yüzünden rezil olacaktım." dedikten sonra derhal hizmetçiyi teçhiz ederek (hazırlayıp) onu kendi kavmine geri gönderdi.

Rivayet ederler ki onu halife tayin ettikleri zaman mal varlığı elli bin dinar idi, dünyadan giderken iki yüz dinar idi ve eğer kalsaydı onu da bağışlardı.

Fırat b. es-Sâib şöyle anlatır: Ömer, eşi Abdülmelik'in kızı Fâtıma'da kıymetli bir cevherin olduğunu gördü. Daha önce benzerini görmediğinden Fâtıma'ya şöyle dedi: "Seni uyarıyorum; ya bu cevheri beytül mâle bağışlarsın ya da boşanmamıza müsaade edersin. Zira ben, sen ve bu mücevherin aynı evde olmasını istemiyorum." Fâtıma şöyle dedi: "Elbette ki ben seni seçiyorum." Sonra Abdülmelik cevherin beytül mâle gönderilmesini emretti. Ömer dünyadan gidince Yezid b. Abdülmelik, Fâtıma'ya şöyle dedi: "Eğer istersen o cevheri sana geri vereyim." Fâtıma şöyle cevap verdi: "Ben, Ömer hayatta iken bu mücevherden vazgeçtim, onun vefatından sonra ona geri dönmem." Onun devrinde Fülüs sikke darb edildi ve sikkenin üzerine şöyle bir yazı bastırıldı: "Ömer bize adaletli ve sadâkatli olmayı emretmiştir."

Rivayet olunur ki Ömer'in sadık bir arkadaşı var idi. O ölünce ailesine taziyeye gitti. Onlar Ömer'i görünce bağıştılar ve ağladılar. Ömer onlara şöyle dedi: "Sizi rızıklandıran bu ölen kişi değil, muhakkak ki size rızık sağlayan,

آورده اند کی: فاطمة عبدالملك کنیزکی داشت کی عمر را بوی رغبتی بود. بعمر فرستاد و گفت: ”می دانم کی تو را با این کنیزک خوش است تا حظّ خود از وی برداری“. عمر آن کنیزک را گفت: ”بششین کی والله مرا از دنیا هیچ چیز جنان خوش نمی آید کی مرادی از تو بیابم! بس مرا از حال خود خبر ده“. گفت: ”من جاریه ایم از بَرَبَر و بذر من جنایتی کرد و از موسی بن نُصیر کی از قبل عبدالملك عامل شهر افریقیّه بود بگریخت. و موسی مرا بگرفت و بعبدالملك فرستاد. و عبدالملك مرا بفاطمة داد. و فاطمة مرا بملکیت بتو بخشیده است“. عمر گفت: ”کِدنا والله لِنَفْتَضِحَ“. در حال تجهیز آن کنیزک کرد و او را با بیش قوم خویش فرستاد.

آورده اند کی: دران وقت کی تولیت خلافت بوی می کردند، علّه و ارتفاع او بنجاه هزار دینار بود. و جون از دنیا [۱۰۲] می رفت، دوپست دینار بود. و اگر بماندی آن نیز ردّ کردی.

فراثُ بن السائب گفته: ”عمر دانه جوهر قیمتی دید بیش زنش فاطمة عبدالملك کی هرگز مثل آنرا ندیده بود، فاطمة را گفت: ”ترا تخیر کردم یا این جوهر را با بیت المال ردّ کن، یا دستوری ده در فراق تو. کی من کراهیت دارم کی من و تو و این جوهر در یک خانه باشیم“. فاطمة گفت: ”لا بل من ترا اختیار می کنم“. بس عمر بفرمود و آن جوهر با بیت المال بردند. جون عمر از دنیا برفت، یزید عبدالملك فاطمة را گفت: ”اگر خواهی آن جوهر با تو دهم“. فاطمة گفت: ”من در حیوة عمر دل ازان برکرفتم، بعد از وفات او دران رجوع نکنم“. در روزگار او فلوس زدند و کتابت سگّه این کردند ”أمر عمر بالوفاء والعدل“.

آورده اند کی: عمر را دوستی صادق بود و از دنیا برفت. عمر بیش أهل او رفت تا ایشان را تعزیت دهد. ایشان جون عمر را دیدند، آواز برداشتند و زاری می کردند. عمر گفت ایشانرا: ”إن صاحبکم هَذَا لم یکن یرزقکم ، وإن الذی یرزقکم

ölümsüz olan Allah'tır. Dostlarınız, sizin hayatınızdaki boşlukları dolduramaz. Çünkü dostunuzun (insanın) giderdiği sıkıntılardan illaki başka bir sürü sorunlar doğacaktır. Ancak Allah, sıkıntıları giderendir. Muhakkak ki Allah Teâlâ, dünyayı yaratırken, dünyayı harap olmakla ve dünya ehlini de fâni olmakla vasıflamıştır. Dünyayı nimetlerle donatması ancak imtihan içindir. Ayrıca bir araya gelen bütün toplumlar dağılacak ve dünyaya ve üzerinelere ancak Allah vâris¹ olacaktır. Sizlerden ağlamak isteyen varsa, kendi hâline ağlamalıdır. Bugün sizin dostunuzun gittiği yere yarın hepimiz gideceğiz.”

10 Ubeydullah b. Utbe'ye oğlunun ölümünden dolayı başsağlığı dilemek üzere yazdığı mektupta şu ifadeler geçer: “Biz âhîret kavmindeniz, bizi bu dünyaya yerleştirmişlerdir. Ölümlüyüz, ölümlerin çocuklarıyız, ölümlerin babalarıyız. Bir ölünün başka bir ölüye oğlunun ölümü için taziyede bulunması ne ilginç şey! Vesselam.”² Oğlu Abdülmelik vefat ettiğinde, cuma günü minbere çıkararak şöyle dedi: “Nimet veren Allah'a şükürler olsun. Almayıp bıraktıkları için de Allah'a şükürler olsun. Bizden aldıkları için de Allah'a şükürler olsun.”

Muhammed b. Sa'bed şöyle anlatır: Abdülmelik, Rum'dan getirilen esirleri orada esir olan müslümanlarla mübadele edebilmem için benimle gönderdi. Oraya gittiğimde günlerin birinde padişahın yanına gittim. Onu yere oturmuş vaziyette çok üzüntülü buldum. Sebebini sordum. O şöyle dedi: “Sâlih insanın vefat ettiğinden haberin yok mu?” Ben “Kim?” diye sordum. Şöyle cevap verdi: “Ömer b. Abdülazîz” ve şöyle devam etti: “Zannediyorum ki Mesih'ten (aleyhisselâm) sonra ölüleri dirilten birisi olsaydı, o da Ömer-i Abdülazîz olurdu.” “Bir rahibin dünyaya göz yumup inzivaya çekilmesi ve ibadet etmesine şaşırma; lâkin Abdülazîz'e hayret ediyorum, dünya ayağı altında iken ondan vazgeçerek zühde kapandı!”

Rivayet ederler ki Ömer b. Abdülazîz kendi mezarını Deyr-i Sim'ân³'da iki dinara satın aldıktan sonra mezarçıya yardım ederek mezarının yerini kazmış ve daha sonra şöyle demiştir: “Beni gömünce mezarımı yer ile aynı seviyeye getirin ve üzerinde tarım yapın. Çünkü ben yerin iç kısmını satın aldım, dışını değil!” Gömme işini bitirdikleri zaman

1 Enbiyâ, 21/105.

2 Müellif, herkesin, her şeyin ve bu dünyanın fâni olduğunu vurguluyor.

3 Çevresi bostanlarla sarılmış saraylardan ve evlerden oluşan Dimaşkta güzel bir bölgedir. Ömer b. Abdülazîz'in mezarı da burada bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemül-Büldân*, c. IV, tsh. Muhammed Emin el-Hancı el-Kutbi-eş-Şeyh Ahmed b. Emin eş-Şinkitü, Matbaatüs-Saade, Kahire, 1906, c. IV, s. 148-149.

حي لا يموت، إن صاحبكم هذا لم يسد شيئاً من حفركم، وإنما سد حفرة نفسه، لكل امرئ منكم حفرة لا بد والله أن يسدها، إن الله جل ثناؤه لما خلق الدنيا حكم عليها بالخراب، وعلى أهلها بالفناء، وما امتلأت [١٠٢] دار حبرة إلا امتلأت عبرة، ولا اجتمعوا إلا تفرقوا حتى يكون الله هو الذي يرث الأرض ومن عليها، فمن كان منكم باكياً فليبك على نفسه، فإن الذي صار إليه صاحبكم كلكم يصير إليه غداً.” ٥

وقتی نامه نوشت بعمر بن عبیدالله بن عتبة در تعزیت بسر وی دران نوشته بود: ”أما بعد، فإننا أقوامٌ من أهل الآخرة أسكننا الدنيا أموات أبناء أموات آباء أموات والعجبُ لميتٍ يكتب إلى ميتٍ يُعزّيه عن ميتٍ والسلام“. و جون بسرش عبدالملك وفات کرد، روز جمعه بر منبر رفت و گفت: ”الحمدُ لله على ما أعطى والحمد لله على ما أبقي والحمد لله على ما أخذ.“ ١٠

محمد بن صعبد گفته کی: ”عمر بن عبدالعزيز اسیران را کی از روم آورده بوذند با من فرستاد تا جمعی از مسلمانان را کی انجا اسیراند را بایشان باز خرم. جون انجا رفتم روزی از روزها بیش باذشاه رفتم. او را غمکین یافتم بر زمین نشسته. برسیدم کی: ”سبب چیست؟“ گفت: ”تو نمی دانی مرد صالح از دنیا رفته است؟“ گفتیم: ”که؟“ گفت: ”عمر عبدالعزيز“. بس باذشاه گفت: ”کمان می برم کی اگر کسی بوذی کی احیاء مردکان کردی بعد از مسیح (علیه السلام)، آن عمر عبدالعزيز بوذی.“ و گفت: ”عجب ندارم از راهب کی در بخوذ دربندد و دنیا بیندازد و رهبانیت ورزد؛ [١٠٣] و لکن عجب دارم از ان کی دنیا زیر قدم وی بوذ، و بینداخت و زهد ورزید.“

آورده اند کی: عمر جای کور خود در دیر سمعان بخریذ بدو دینار. و خود مدد کورکن داد تا کور فرو کند. بس گفت: ”جون مرا دفن کنیذ، کور با زمین راست کنیذ و بر روی آن زراعت کنیذ. کی من بطن زمین خریذه ام، نه بُشت زمین“. جون کور تمام کردند،

lahitte şöyle bir yazı belirdi. Okudular, şöyle yazılıydı: “Rahman ve Rahîm Allah’ın adıyla, bu Azîz ve Kerîm Allah’tan Ömer b. Abdülazîz’e cehennem ateşinden korunması için verilen berattır.” Yusuf b. Mâhek şöyle anlatır: Biz Ömer’in (radiyallâhu anh) mezarı üzerindeki toprağı düzelttiğimiz sırada bir anda gökten bir deri parçası düşüverdi. Üzerinde şöyle yazıyordu: “Rahman ve Rahim Allah’ın adıyla, bu Allah tarafından Ömer b. Abdülazîz’e cehennem ateşine karşı güvencedir.”

Üçüncü Fasıl: Çeşitli Hikâyelere Dair

Hâlid b. Yezid b. Muâviye şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) bir iş için birisini görevlendirmişti. Ancak ona görevlendirdiği kişinin Haccâc için çalıştığını haber verdiler, derhal onu görevinden aldı. Azledilen kişi Ömer’in huzuruna gelerek özür kabilinde şöyle demiştir: “Ben onun için sadece biraz çalıştım, o kadar!” Ömer (radiyallâhu anh) adama şöyle dedi: “Şer ile bir gün veya daha az bir süre dostluk kurmak bile kâfidir.”

Hikâye

Şa’bî şöyle anlatır: Bir kadın Emîrû’l-mü’minîn Ömer b. el-Hattâb’a gelip şöyle dedi: “Yâ Emîre’l-mü’minîn, Kıptî elbiseye (kumaşa) sarılı, süten kesilmemiş bir çocuk buldum. Elbisesine yüz altın dinar bağlı idi. Onu aldım ve onun için ücreti mukabilinde bir daye tuttum. Fakat bazen dört kadın birlikte gelerek bir süre çocuğu seviyorlar, okşuyorlar ve öpüyorlar. Ben onlardan hangisinin çocuğun annesi olduğunu bilmiyorum.” Ömer şöyle dedi: “Onlar gelince beni haberdar et.” Geldiklerinde haber verdi. Ömer geldi ve kadınlardan birisine şöyle sordu: “Aranızdan bu çocuğun annesi olan kimdir?” Aralarından biri şöyle dedi: “Ey Ömer, hiç iyi yapmadın! Allah Teâlâ’nın gizli tuttuğu kadını sen ifşa ediyorsun!” Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: “Doğru söyledin, doğru söyledin.” Daha sonra kadına (ilk olayı anlatan kadın) şöyle söyledi: “Bu cemaat (kadınlar) geldiklerinde onlara hiçbir şey sormadan onların çocuğuna iyi davran.” Bunu dedikten sonra geri döndü.

در لحد نوشته ای پیدا شد. برخواندند و این بود: ”بسم الله الرحمن الرحيم براءة من الله العزيز الكريم لعمر عبدالعزيز من العذاب الأليم“. و يوسف بن ماهك كفت: ”ما خاك بر كور عمر (رضي الله عنه) راست می كرديم، ناكاه از آسمان با ره ای رَقّ درافتاد و در انجا نوشته بود: ”بسم الله الرحمن الرحيم هذا أمان من الله لعمر بن عبدالعزيز من النار“.

فصل سوّم: در حكايات متفرّقه

خالد بن يزيد بن معويه كفت: عمر عبدالعزيز (رضي الله عنه) شخصی را بعملی فرستاد. بس او را اعلام كردند كی این شخص حجّاج را عمل كرده است. درحال او را معزول كرد. آن كس پیامد بیش عمر بطریق اعتذار و كفت: ”من عمل او نكرده الا اندكى“. عمر (رضي الله عنه) كفت: ”حسبك من صحبة الشرّ يوم أو بعض يوم“.

[۱۰۳ب]

حكايه

شعبي كفت زنی بیش أمير المؤمنين عمر بن الخطاب آمد و كفت ”يا أمير المؤمنين، كودكى شیر خواره یافته ام و با وی جامه ای قبطی بود. و دران جامه صد دينار زر بسته بوذند. بر كرفتم او را و دايه كرفتم از برای او باجرت. و أحيانا چهار زن باتفاق می آیند و آن بجهه رازمانی می نوازند و تقبيل و مانند آن می كنند. و نمی دانم كی ماذر وی كدام يكي است ازان چهار“. عمر كفت: ”جون بيايند خبر كن مرا“. جون بيامزند خبر كرد عمر را. بيامد و زنی را كفت: ”كدام از شما ماذر اين طفل است؟“ زنی از میان ایشان كفت: ”بيك نكردی أی عمر! زنی كی خدای تعالی ستر بر وی كرده است تو هتك ستر وی ميكنی؟“ عمر (رضي الله عنه) كفت: ”راست كفتی؛ راست كفتی“. و آن زن را كفت: ”جون اين جماعت بيايند، ازیشان هيچ سؤال مكن و با كودك ایشان احسان كن.“

این بكفت و باز كشت.

Hikâye

Benî Ümeyye meliklerinden (hükümdar) birisi, din âlimlerinin büküklerinden ve tâbiîn¹ âlimlerinden olan Ebû Hâzım-ı Medenî'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: “Herhangi bir hâcetin olursa ihtiyacını bize bildir ki onu yerine getirelim.” Şeyh ona cevabında şöyle yazdı: “Senden aldığım mektupta ihtiyaçlarımı senin vâsitanla gidermemde ısrar etmişsin, hâşâ, ben hâcetlerimi Allah Teâlâ'ya havale ettim; O'nun bana bahşettiklerini kabullendim ve beni sakındırdığı şeylere de kanaat getirdim.”

Hikâye

Benî Ümeyye emîrlerinden Ömer b. Hübeyre, Hasan, İbn-i Sîrîn ve Şa'bi'nin kendisine gönderilmesi için bir mektup gönderdi. Geldiklerinde, onlara hürmet gösterdikten sonra şöyle dedi: Emîrü'l-mü'minîn benden bir şey yapmamı istiyor. O ameli işlersem dinimden olmaktan korkuyorum, işlemezsem canımın gitmesinden korkuyorum; sizce ne yapmalıyım?” İbn-i Sîrîn ve Şa'bi öneri olarak mülayim ve zarif sözler söyledi. Hasan ise şöyle dedi: “Ya İbn-i Hübeyre, Allah azze ve celle, Yezid'i senden menedebilir. Yezid ise Allah azze ve celleyi senden menedemez. Ey Hübeyre'nin oğlu, Allah Teâlâ yakında seni tahtından indirecek, sarayın bu genişliğinden dışarı çıkarıp seni mezarının darlığına götürecektir. İşte o zaman seni amellerinden başka hiç kimse kurtaramayacaktır. Ey Hübeyre'nin oğlu, sen yaratılana itaat ederek yüce yaratana karşı günah işlememelisin.” İbn-i Hübeyre, Hasan'a dört bin dirhem verilmesini ve İbn-i Sîrîn ve Şa'bi'nin her birine iki bin dirhem verilmesini emretti. Bununla ilgili Şa'bi şöyle dedi: “Biz latif söyledik diye bize zarif bir bahşiş verdi!” Naklolunur ki Süleyman b. Abdülmelik b. Ebû Hâzım'ın “Kimin duası kabul görülmeye daha yakındır?” sorusuna şöyle cevap verdi: “İhsan edilen, iyilik gören kimenin kendine ihsanda bulunan kişiye yaptığı duadır.” O zaman Süleyman ondan kendisi için dua etmesini rica etti. O da şöyle bir duada bulundu: “Allah'ım, eğer Süleyman senin evliyalarından ve dostlarından ise onun hayırlı dünyevî ve uhrevî amellerinde yardımcısı ol; eğer o senin düşmanlarından ise onu ıslah et ve sevdiğin ve razı olduğun amellere onu yönlendir.”

1 “Tâbi” kelime anlamı olarak, birisinin peşinden gitmek, birisine uymak gibi anlamlar ifade eder. “Tâbiîn” ise bu kavramın çoğul hâlidir. Geniş bilgi için bkz. Arif Ulu, “Tâbiîn”, *DİA*; XXXIX; Ankara, 2010, s. 328-330.

حکایه

یکی از ملوک بنی اُمیّه به أبو حازم مدنی کی از جمله کبار مشایخ دین و علمای تابعین است، نوشته ای فرستاد و در انجا یاد کرده بود کی: ”حاجتی کی داری بما رفع کن تا بقضای آن قیام نماییم“. شیخ در جواب او نوشت کی: ”اما بعد کتاب تو بمن رسید و نوشته [۱۰۴] بودی بمبالغه کی من حوائج خود را بتو رفع کنم؛ و هیئات من حاجتهای خود بخدای تعالی برداشتم و انچه اعطا کرد قبول کردم و از انچه از من بازداشت قانع شدم“.

حکایه

عمر بن هُبیره از امرای بنی اُمیّه بود نوشته ای فرستاد کی حَسَن و ابن سیرین و شعبی هر سه را بیش وی فرستند. چون حاضر شدند احترام کرد ایشانرا و گفت: ”امیر المؤمنین مرا کاری می فرماید کی اگر می کنم، بر دین خود می ترسم و اگر نمی کنم بر نفس خود می ترسم. وظیفه جه باشد؟“ ابن سیرین و شعبی سخن رقیق گفتند. حَسَن گفت: ”یا ابن هُبیره، خدای عزّ و جلّ منع یزید بکند از تو و یزید منع خدای عزّ و جلّ از تو نتواند کرد؛ ای بسر هبیره، نزدیک است کی خدای تعالی ملکی فرستد کی ترا از تخت فرو آورد بفراخنای قصر تو و ترا از قصر بیرون برذ بتنکنای کور تو انگاه ترا نجاة ندهد إلا عمل تو؛ ای بسر هبیره، طاعت مخلوق را نباشد در معصیت خالق جلّ و علا؛ ابن هبیره بفرمود و حَسَن را چهار هزار درم بدادند. و ابن سیرین و شعبی را هر یکی را دو هزار درم. انگاه شعبی گفت: ”ما رقیق کفّیم و ما را در عطا رقیق کرد!“ و نقلست کی سُلَیْمَن عبدالمَلِک [۱۰۴] أبو حازم را گفت: ”دعای که باجابت نزدیکتر؟“ گفت: ”دعای کسی کی با وی احسان کرده باشند؛ و محسن خود را دعا کند“. انگاه سلیمان از وی إلتماس دعایی کرد. و گفت: ”اللهم إنَّ کان سلیمان من أولیائک، فیسره إلی خیري الدنيا والآخرة، وإنَّ کان من أعدائک فأصلحه، واهدِهِ إلی ما تحب وترضی“.

Hikâye

Meymûn b. Mihrân şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz beni çağırdı. Yanına gittiğimde Mekhûl da orada idi ve yersiz ve hoş olmayan sözler söyledi. Bu sözler Ömer'in (radiyallâhu anh) hoşuna gitmedi. Bunun üzerine
 5 yardım çağıran bir bakış ile bana baktı. Ben ona şöyle dedim: "Oğlun Abdülmelik'i çağır, hazır bulunsun." Onu çağırdı, gelince ona şöyle dedi: "Ey Abdülmelik, zulümle halktan alınan bu mallar hakkında ne düşünüyorsun? Malların sahipleri onları istiyorlar ve biz onların kimlere ait olduğunu biliyoruz." Abdülmelik cevabında şöyle dedi: "Benim görüşüm
 10 şudur ki; tamamını sahiplerine geri veresin. Bunu yapmadığın takdirde, onlardan mallarını adaletsizce alan kimselerle ortaklık yapmış olursun." Böylece malların tamamını sahiplerine geri verdi.

Hikâye

Bir şahıs Hârûn'u teskin ederken şöyle dedi: "Allah seni bâki olan şeylerle mükâfatlandırсын ve fânî olan şeylerden de sakındırсын." Hârûn bu
 15 sözden rahatsız olarak adamın hatalı konuştuğunu zannederek ona şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana! Ne diyorsun?" Adam şöyle dedi: "Allah azze ve celle'nin şöyle buyurduğunu duydun mu? "Sizin yanınızda olan şeyler fânîdir. Allah'ın indinde olan şeyler bâkidir [tükenmez]." Bunu söyleyince
 20 Hârûn hoşnut oldu, kızgınlığı gitti.

Hikâye

Amr b. Ubeyd zühd ve vaaz konusunda ün salmış Mutezile'nin reisi idi. Kendisine teveccühü olan Ebû Ca'fer Mansûr-ı Devânîkî'ye uğradığında, Ebû Ca'fer ona şöyle dedi: "Bana bir nasihat ver." O
 25 şöyle dedi: "Gördüklerimden mi, yoksa duyduklarımdan mı?" O şöyle dedi: "Gördüklerinden bana bir nasihat ver." [Amr b. Ubeyd] şöyle dedi: "Ömer b. Abdülazîz on bir oğlunu geriye bırakarak dünyadan gitti; mirası ise on yedi dinar idi. O paradan beş dinarını kefeni ve cenaze işleri için harcadılar ve iki dinara da ona mezar yerini aldılar; o paradan çocuklarının her birine on sekiz kırât kaldı."
 30

حکایة

میمون بن مهران گفته است: ”عمر عبدالعزیز مرا بخواند. چون حاضر شدم،“
 مکحول انجا بوذ و سخنی ضعیف گفت، کی عمر (رضی الله عنه) آنرا کراهیت
 داشت. بس بمن نکریست چون کسی کی استغاثت کند. من کفتم: ”یا امیر المؤمنین،
 عبدالملک بسر ترا حاضر کن“. بس او را بخواند. چون درآمد، او را گفت: ”ای
 عبدالملک، تو چه می بینی درین اموال کی از مردم بظلم گرفته اند و خداوندان آن
 حاضرند و طلب می کنند آنرا و ما مواضع آنرا می شناسیم؟“ عبدالملک گفت:
 ”رای من آنست کی، همه را با ارباب آن ردّ کنی. کی اگر نکنی تو شریک انکسان
 باشی کی آنرا گرفته اند بظلم“. بس همه را ردّ کرد بأصحاب آن.

حکایة ۱۰

شخصی تعزیت هرون داذ و گفت: ”خدای ترا مزد دهاذ درانجه باقی است و ترا
 برخورداری دهاذ درانجه فانی است“. هرون [۱۰۵] را کراهیت آمد و گفت ویرا:
 ”ویحک، چه می کویی؟“ ظنّ برد کی آن مرد غلط کرده است. مرد گفت: ”شنیده
 ای کی خدای عزّ وجلّ می فرماید: ”مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ“. چون این
 بگفت، آن کراهیت از هرون برخاست و خوش شد.

حکایة

که عمرو بن عبید رأس معتزلة بوذ و بزهد و وعظ معروف بوذ. وقتی
 بیش أبو جعفر منصور دوانیقی بوذ و أبو جعفر با او ارادتی داشت او را گفت:
 ”مرا بندی ده“. گفت: ”از انچه دیده ام یا از انچه شنیده ام؟“ گفت: ”از
 انچه دیده مرا پندی ده!“ گفت: ”عمر عبدالعزیز از دنیا برفت و یازده بسر
 بکذاشت و ترکه او هفده دینار بوذ. پنج دینار ازان بتجهیز و کفن او کردند؛ و
 بدو دینار جای کور خریدند؛ و فرزندان او را هر یکی هشده قیراط ازان رسید.

Hişâm b. Abdülmelik ise on dört oğlunu bırakarak öldü, çocuklarının her birine bir milyon dinar kaldı. Bir gün Ömer b. Abdülazîz'in oğullarından birinin, yüz bin süvari asker toplayıp Allah Teâlâ yolunda cihad ettiğini gördüm. Hişâm'ın oğullarından birisini de dilencilik yaparken gördüm.

5 **Hikâye**

Ebû Kılâbe Cermî eimme-i tâbiînden ve Allah Teâlâ'nın evliyâsından idi. Ömer b. Abdülazîz'in yanına gittiğinde Ömer ona şöyle dedi: "Ya Ebâ Kılâbe, bana bir öğüt ver." O şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, Âdem'in (aleyhisselâm) devrinden beri senden başka hiçbir halife kalmadı." O "Daha fazla söyle, ilave et" dedi. Şöyle devam etti: "Sen ölecek olan ilk halifesin." O "Daha fazla anlat" dedi. Şöyle dedi: "Allah Teâlâ seninle olduğu süre kimden korkarsın ki? Sana karşı olduğunda ise kime umut bağlayabilirsin ki?" Bunu duyunca, "Artık kâfidir, bu kadar yeter" dedi.

Hikâye

15 Ali b. İlyâs, Nisâbûr'un (Nişâbûr) sipehsalârı (komutanı), üstelik çok uyanık birisi idi. Üstad Ebû Ali Dakkâk'ın (rahimehullâh) yanına gittiğinde ona saygı duyarak dizleri üzerinde oturup şöyle dedi: "Ya üstad, bana bir öğüt ver." Üstad ona şöyle dedi: "Sana soracağım soruya riyasız ve doğru cevap vereceksin." O "Sor" dedi. Şöyle sordu: "Altını mı daha fazla seviyorsun yoksa düşmanı mı?" O "Altını seviyorum" diye cevap verdi. Üstad 20 ona şöyle dedi: "Nasıl olur da, sevdiğin şeyi burada bırakıp sevmediğin düşmanı yanında götürürsün?" Bunu duyunca emîr, ağlayarak şöyle dedi: "Vallahi bütün vaazlar bu sözlerin zımnında mündemiçtir." Allah en doğrusunu bilendir.

25 **Hikâye**

Sâlih Merrî (rahimehullâh) Mehdî'nin yanına gitmişti. Onunla birlikte özel bir halının üzerinde oturdukları sırada, Mehdî ona şöyle dedi: "Bana bir öğüt ver." O da şöyle sordu: "Senden önce baban Mansûr ve amcan Saffâh bu mecliste bulunuyorlardı, değil mi?" O "Evet" dedi. Tekrar ona şöyle sordu:

و هشام عبدالملك بمرد و چهارده بسر بگذاشت. و هر یکی را از فرزندان هزار هزار دینار رسید. و مردی را از فرزندان عمر عبدالعزیز دیدم کی روزی صد هزار سوار برنشانده بود و در راه خدای تعالی جهاد می کردند؛ و مردی را از فرزندان هشام دیدم کی سؤال می کرد!

۵ حکایة

أبو قلابه جرمي [۱۰۵] از جمله ائمه تابعین و اولیای خدای تعالی بود. بیش عمر عبدالعزیز رفت. عمر او را گفت: ”یا ابا قلابه، مرا بندی ده“. گفت: ”یا امیر المؤمنین، از عهد آدم (علیه السلام) باز هیچ خلیفه نماند جز تو“. گفت: ”زیاده کن“. گفت: ”تو اول خلیفه ای کی بمیری“. گفت: ”زیاده کن“. گفت: ”جون خدای تعالی با تو باشد، از که ترسی و جون بر تو باشد امید بکه داری؟“ گفت: ”بس است مرا“.

حکایة

علی إلیاس اسفہسالار نيسابور بود و مرزی زیرک بود. بیش أستاذ أبو علي دقاق (رحمه الله) رفت و بزانوی أدب در خدمت او بنشست. گفت: ”یا أستاذ، مرا بندی ده“ أستاذ گفت: ”از تو سؤالی کنم و بی نفاق جواب ده“. گفت: ”بیرس“. أستاذ گفت: ”زر دوست داری یا خصم؟“ گفت: ”زر دوست دارم“. گفت: ”بس چگونه است کی آنچه دوست داری اینجا رها کنی و خصم کی دوست نداری با خود ببری؟“ امیر بگریست و گفت: ”همه وعظها در ضمن این سخن است“ واللہ أعلم.

حکایة

صالح مزی (رحمة الله عليه) بیش مهدي رفت و با او بر فراش خاص نشسته بود. مهدي او را گفت: ”مرا بندی ده“. گفت: ”درین مجلس نه بیش از تو بذر منصور و عم تو [۱۰۶] سفاح بوذند؟“ گفت: ”بلی“. گفت:

“Onların kurtulabileceklerine ümidvâr olabileceğimiz iyi amelleri de vardı, doğru mu?” O “Evet” dedi. O şöyle devam etti: “Onların işledikleri bazı amellerin de onların helâkına neden olabileceğinden korkulabilir, değil mi?” O “Evet” dedi. O sözlerine şöyle devam etti: “O zaman sen, seni kurtarabileceğine ümidvâr olunabilecek ameller işle ve seni korkutanlardan da vazgeç ve onlardan sakın.” Mehdî ise şöyle dedi: “Vaazın zirvesine ulaştın, mükemmel, kısa, az ve öz söyledin!” Allah en doğrusunu bilendir.

Hikâye

Bir şahıs, Süleyman b. Abdülmelik ile görüşmeye gittiğinde onun namazının bittiğini, dua edip münâcâta bulunduğunu görünce geri döndü. O sırada Süleyman onu çağırarak gelmesinin sebebini sordu. O şöyle dedi: “Senden bir dileğim var, onun için gelmiştim. Ancak senin, ellerini kaldırarak yalvardığını görünce, hata yaptığımı fark ettim ve senin hacet dilediğin kimseden hacetimi dilemek için geri döndüm.” O da “O kimse [Allah] senin hâcetini kabul etti.” dedikten sonra ondan alınmış olunan şeyleri geri verdiği gibi ayrıca ona hilat vererek ikramlarda bulundu.

Hikâye

Âmir b. Behdele, Haccâc'ın astığı bir adamı görünce şöyle dedi: “Yâ Rab-bî, Senin zâlimlere karşı olan sabrın ve merhametin, mazlumların zararına işliyor!” O gece rüyasında kıyametin koptuğunu, cennete girdiğini ve asılmış olan o adamın Âlâ-yi İlliyyînde (cennetin en üst seviyesinde) olduğunu gördü. O sırada münâdînin (seslenici) şöyle nidâ ettiğini duydu: “Bizim zulmedenlere karşı sabrımız ve merhametimiz mazlumları İlliyyîne ulaştırır!”

Hikâye

İbn-i Cevzî, Bağdat'ta halifenin de bulunduğu bir vaaz verirken yüzü, gözü ve elbisesi siyah ve berbat bir vaziyette olan bir adam gelip “Mazlum, mazlum” diye bağırdı. İbn-i Cevzî bunu görünce halifeye dönerek şöyle dedi: “Mazlumun yüzü böyle ise, acaba zâlimin yüzü nasıl olacaktır!”

”نه ایشان را اعمال بود کی بدان امید نجات ایشان می توان داشت؟“ گفت: ”بلی“.
 گفت: ”و عملها بود کی بسبب آن خوف از هلاک ایشان هست؟“ گفت: ”بلی“.
 گفت: ”تو آن اعمال کی امید نجات بدان می توان داشت، اختیار کن و آنچه از آن
 می ترسی رها کن و از آن اجتناب نمای.“ مهدی گفت: ”و عظم را بحدّ خود رسانیدی
 و در آن طریق ایجاز سبردی“ والله أعلم.

حکایة

شخصی بیش سلیمان عبدالملک آمد در وقتی کی او از نماز فارغ شده
 بود و دعا و تضرّع می کرد. چون او را در آن حال دید بازگشت. سلمین او را
 طلب کرد و گفت: ”حال تو چیست؟“ گفت: ”آمدم کی حاجتی از تو خواهم
 بس چون ترا دیدم کی دست بآسمان برداشته بودی و تضرّع می کردی.
 دانستم کی خطا کرده ام. بازگشتم کی حاجت خواهم از انکس کی تو حاجت
 خود از وی می خواهی.“ گفت: ”انکس حاجت تو قضا کرد.“ بس چیزی
 کی از وی سنده بود باز کردانید و او را خلعت و عطاها داد و باز کردانید.

حکایة

عامر بن بهدله بر مردی گذشت کی حجّاج او را بر دار کرده بود. گفت: ”یا ربّ
 حلّم تو با ظالمان [۳۱۰۶] مظلومان را زیان کار است.“ بس آن شب در خواب
 دید کی قیامت برخاسته. بس در بهشت رفت و آن مصلوب را دید در اعلیٰ علیین
 و منادی ندا می کرد کی: ”حلّم ما ظالمان مظلومان را در علیین فرو می آورد.“

حکایة

ابن الجوزی در بغداد و عظم می گفت و خلیفه حاضر بود. مردی در آمد، روی
 و جامه سیاه کرده و فریاد می کرد و می گفت: ”مظلوم؛ مظلوم“. ابن الجوزی
 روی بخلیفه کرد و گفت: ”چون روی مظلوم جنین است، روی ظالم چگونه
 خواهد بود؟“

Hikâye

İskender, meliklerin birisine karşı galip geldikten sonra ona şöyle sordu: “Sana ne yapayım?” O da şöyle cevap verdi: “Büyüklerin zafer kazandıkları zaman onlara yakışan davranışı yapmanı isterim.” İskender onu serbest bıraktığı gibi, memleketini de ona geri verdi.

Allah'ın sonsuz fazileti ve kereminin ümidiyle nimetleri devamlı ve bol olsun, yüce hilâfetinin fetih bayrakları daima din ve devlet düşmanlarına karşı mansûr ve muzaffer olsun. Zafer ve ilahi yardım günbegün artsın, devlet-i hümayununun şanıyla emniyet, istikamet, intizam gayretleri ve halkın ahvali istikrara kavuşsun. Cümlenin iki cihan saadetine vesile olsun. Hayırlısıyla inşallahu teâlâ “vemâ zâlike alallâhi bi-azîz” (*Allah'a zor gelmez*).¹

1 Fâtır, 35/17; İbrahim, 14/20.

حکایة

اسکندر بر یکی از ملوک ظفر یافت. او را گفت: ”با تو جکنم؟“ گفت: ”انجه از بزرگان سزد کی کنند جون ظفر یابند.“ او را رها کرد و مملکت با وی داد.

امید بفضل و کرم نامتناهی إلهی تعالت آلاوه و تَوَالَّتْ نعماوہ واثق است کی

• رایات جهانکشای بندکی حضرت اعلیٰ سلطانی را (مَدَّ اللهُ تَعَالَى عَلَى الْخَافِقِينَ ظلال خلافتہ و سلطانہ) بیوستہ بر اعداء دین و دولت مظفّر و منصور دارد و امداد نُصرت و تأیید ربّانی روز بروز متضاعف می گردد و بفرّ دولت همایون مقدمات امن و استقامت و انتظام و احوال جمهور بر ترتیبی تألیف بذیرذ کی [۱۰۷] مُنتج سعادات دو جهانی همکنان باشد بالخیر إن شاء الله تعالی ﴿وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾.

HÂTİME

Yıllardan beri bu kul ilahi nimetleri zikir ve sonsuz faziletlerin feyizlerini tefekkür ile meşguldür. Sonunda Allah'ın rahmet ve bereketinden nasi-bimi almak hâsıl oldu. (Gölgesi arzların üzerinde payidâr olsun) Sultan'ın
5 keremine kavuştum ve bu şu anlama gelir ki bana karşı olan bu ikram öyle kuvvetlidir ki parçalanması imkânsız olduğu gibi sürekli gelişmekte ve ter-biye olmaktadır. Dolayısıyla benim gönlüm ile saltanat ricâlinin gönülleri arasında öyle bir bağ kuruldu ki bunu ifade etmeye dil yetersiz kalır.

Semnûn-i Muhib¹ (rahmetullahi aleyhi) şöyle der: “Bir şey ancak on-
10 dan daha ince bir şey ile ifade edilebilir. Muhabbetten daha rakîk bir şey de yoktur, nasıl ifade edilebilirsin ki?” Ayrıca şöyle demişlerdir: “İyiliğinden bir an bile kurtulamadığın kimseye nasıl olur da muhabbetsiz olabilirsin ki?”

Bu muhtasar eserin telifi bu vaziyette gerçekleşti. Onun kabaca çizilmiş
15 olan siyah rayıhası gönülleri okşadı ve sonunda siyahtan beyaza bürünmesi gerçekleşti.² Yüce makamlı [Sultan] (Allah, onun hilâfetinin gölgesinde, şeriatın erkânını yüce kılsın) ile olan münasebetlerimizden dolayı bu eser gönülleri okşayan özel bir eser oldu. Bu eserin, müellifin hakirliğinden dolayı ilim ehli kişiler tarafından istinsahına rağbet daha az olacağı dü-
20 şüncesinden dolayı dostların ve azizlerin okuması için iki mukaddimeyle birlikte bu kitaptan birkaç nüsha yazdım. Ümidim odur ki saf duygularla telif edilmiş bu eser, makbul eserler seviyesine ulaşsın. Bu kulun bu hedi-yeyi vermesi, kırbasında yağmur suyunu Bağdat halifesine hediye olarak taşıyan bedevînin hikâyesine benzer.

25 Meşhur olan bu hikâyede, çölde yetişmiş, acı suya ve oranın tu-zuna alışıp ona kanaat etmiş ve tatlı suyun varlığından habersiz olan bir bedevî günlerin birinde çölden geçerken susuzluktan bîtâb ol-muş vaziyette çalışırken çukurda birikmiş yağmur suyuna rastlamış.

1 Tasavvufta önde gelen isimlerden olan Semnûn-i Muhib hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Kartal, “Semnûn b. Hamza”, *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 498-499.

2 Müellif, yazdığı eserin temize çekilmesine işaret etmektedir.

خاتمه

آنک سالهاست تا اوقات بنده مستغرق تذکر نعم إلهی و تفکر در فیوض فضل نا متناهی است کی از راه کذر نظر عاطفت کیمیا خاصیت بندگی حضرت اعلیٰ خلافت بناه سلطنت مآب (أنعم الله بخلود ظلال سلطانه علی أهل الأرضین) بر بنده ۵
فایض می شود و این معنی بواسطه تکرّر نعم و تواتر احسان در آنجا ضمیر و احتیاء ضل و عبر وجهی استحکام یافته و متمکن شده کی قابل انحلال و انفکاک نیست. بل هر دم قوتی می کیرد و هر زمان تربیتی می بذیرد تا بدان سبب معامله سويداء دل با ملازمان سریر سلطنت بمرتبه ای رسیده کی تعبیر از ان متعذراست.

جنانک سمنون محبّ (رحمة الله علیه) کویذ: ”لا یعبر عن شيء إلا بما هو أرق منه ولا شيء أرق من المحبة فيماذا یعبر“. و گفته اند: ”کیف لا یحبّه من لا ینفک عن برّه طرفه عین“.

جون تألیف این مختصر در جنین حالی اتفاق افتاد و از سواد آن روائح إخلاص بمشام جانها می رسید، آن را بر منضّۀ بیاض جلوه داد. و معلوم است کی از [۱۰۷] جهت نسبتی کی با حضرت علیا مصنّف له شیّد الله تعالی ارکان الشریعة الغراء بخلود ظلال خلافته دارد و مرغوب و مطلوب و محبوب دلها باشد، و بواسطه ۱۵
خمول مصنّف و حقارت مؤلف اهل تمیز در انتساخت آن کمتر رغبت فرمایند، بنابراین دو مقدمه جند نسخه ازان جهت مطالعه دوستان و عزیزان در قید کتابت کشید. بامیذ انک بنظر صفاء مقبلی رتبت قبولی یابد. و مثل بنده در اهداء این تحفه، مثل آن اعرابی است که مشک آب باران از بیابان برسم هدیه بحضرت خلیفه بغداد برد. و آن حکایتی مشهور است کی: اعرابی در شورستان نشو و نما یافته بوذ و مدّتی مدید ۲۰
بآب تلخ شور انجامعتاد شده و بدان قناعت نموده و از وجود آب شیرین بی خبر. روزی برای حاجتی در بیابان می رفت، تشنگی در وی اثر کرد. اندکی آب باران در کوی ایستاده دید.

Uzun zaman hareketsiz kaldığından tadı değişmiş bu sudan bir miktar iştahla içtikten sonra, çok mutlu olmuştu. Ondan bir miktar içmiş ve tadı çok hoşuna gitmiş. Daha önce benzerini görmediğinden ve kimseden işitmediğinden sanmış ki o su cennetten geliyor. Kendi kendine bunu devrin halifesine götürüp bu vesileyle bazı ihtiyaçlarını karşılayabileceğini düşünmüş. Bu ümitle Bağdat'a doğru yola koyulmuş. Bağdat civarına yaklaştığında tesadüfen halife de ava gitmek ya da başka mühim bir şeyden dolayı dışarı çıkmıştı. Zavallı bedevî ihtişamlı bir grubu görünce halifenin orada olduğunu anladı. Amacına hangi yolla varacağı hususunda düşünceli ve şaşkın olarak yanlarına gitti. Heyecandan ne diyeceğini şaşırarak zavallı bedevîyi fark eden halife, kendisinden bir talebinin olduğunu sezmişti. Halifenin lutfu ona vesile oldu ve onu yanına çağırıp hâlini sordu. Bedevî ona cennetten getirdiği suyu emirü'l-mü'minîne takdim etmek istediğini söyledi. Halife ise bu duruma şaşırıp biraz düşündükten sonra buna tanıklık edenlere durumu izah etmiş. Yüksek ahlâkından ötürü eski kırbayı almış ve o tadı değişmiş sudan yudumlamıştı. Sonra ağzını sıkıca bağlayıp bir hizmetçiye emanet etmelerini emretmişti. Ondan sonra bedevînin ihtiyacını gidermiş ve ikramda bulunmuş. Sonra ona geldiği yoldan evine dönmelerini emretmiş ve bu mevzuda fazla ısrar etmişti. Adam gittikten sonra halifenin bazı hizmetkârları geldiği yoldan geri dönmesinde bu kadar fazla ısrarcı olmasının sebebini sormuşlardı.

Halife şöyle dedi: "Zavallı adam, kendi hayalinde çok değerli zannettiği suyu bunca yol meşakkatle taşımış, Bağdat'ın nefis havasını, Dicle'nin zülâl ve güzel suyunu fark edince hayal kırıklığına uğrayıp müteessir olacağını tahmin ettim. Dolayısıyla onu hayal kırıklığına uğratmanın halifeye yakışmayacağını düşünerek onu geri gönderdim."¹

1 Müellifin anlattığı bu hikâyenin kaynaklarından biri Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sidir. Geniş bilgi için bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 109-118.

و بواسطه طول مكث أوصاف آن متغیر شده. شربتی ازان تناول نمود بمذاق او عظیم خوش آمد و جون مثل آن هرگز نذیده بود و از کسی نشنیده، تصور کرد کی آن آب از بهشت است. مشککی داشت [۱۰۸] و ازان بر کرد و با خود اندیشید کی آنرا به خلیفه وقت برد و وسیله بعضی از حاجات خود سازد. بدین امید متوجه بغداد شد. ۵ جون بحوالی بغداد رسید، اتفاقاً خلیفه بعزم شکار یا مهمی دیگر بیرون آمده بود. اعرابی بیچاره کوبه ای دید و معلوم کرد کی خلیفه است. بنزدیک رفت متحیر و متفکر درین اندیشه که بکدام وسیله بمقصود خود طریقی جوید. ناکاه نظر خلیفه بر وی افتاد، و از وضع او تفرس فرمود کی حاجتی دارد. لطف خلیفه وسیله او شد و او را بیش خود خواند و از کیفیت حال وی سؤال فرمود. او در جواب ۱۰ گفت کی: ”باده ای از آب بهشت جهت امیر المؤمنین آورده ام“. خلیفه تعجب نمود. و بعد از تأمل بقرائن معلوم فرمود کی حال جیست. ازانجا کی کمال خلق او بود، آن مشک کهنه برکرفت ازان آب متغیر باده تجرع نمود و بفرمود تا سر مشک را محکم کردند و بدست خادمی سپردند. انگاه بقضاء حاجت آن اعرابی حکم فرمود و او را عطائی کرامت کرد. و فرمود تا هم از انجا بمسکن مألوف ۱۵ بمراجعت نمایند. و درین باب مبالغتها فرمود. جون او روانه شد، بعضی از ملازمان حضرت [۱۰۸] سؤال کردند که: ”سبب مبالغه در باب مراجعت او چه بود؟“ گفت: ”این بیچاره با خود تصویری کرده و یقین کی به تنسم هواء بغداد و تجری آب دجله بطلان آن او را محقق کرد و موجب انفعال او شود، کمال کرم ما روا نداشت که مشرب امید او بشائبه خجالتی مکدر کرد یا غبار ملالتی بر ناصیه مرادات او نشیند.“ ۲۰

Allah kullarının en zaif bendesi, kullarının en fakiri, en âcizi ve en hakiri Şihâb en-Neyrîzî lakaplı Muhammed b. Abdülkerîm (Allah onun hâlini iyi etsin), fazilet sahibi olanların faziletinden habersiz olduğum için, kendisi (Allah Teâlâ onun hilâfet gölgesini alemlere daim kılarak nime-
 5 tini artırsın) cümle faziletlerin menbâi ve bütün fazilet sahiplerinin bahçesi olduğundan cahilce bu kıymetsiz eseri arz etmeye yeltendi. Devlet-i hümâyûnun erkânından basîret sahibi ve yüce makamlı olan kimselerden (Allah Teâlâ onları İslâm yolunda muvaffak etsin, kendi rızasına mazhar olanlardan kılsın ve onların muhabbetlerinin sâyesini, padişahın sâyesin-
 10 de ebedî kılsın) dileğimiz şudur ki lutfederek bu eseri inceleyip tashih ettikten sonra uygun gördükleri takdirde mübarek sultanın arzına sunsunlar. İnşâallah hayırlı olsun. Allah doğru yolun ilham kaynağıdır; bütün mahlûkât O'na geri dönecektir; her zaman sadece O'na (Allah) tevekkül edilmelidir; yardım ve tevfiik ancak O'ndan istenmelidir; mahlûkâtın
 15 tek umudu O'dur. Allah'a devamlı olan nimetleri için şükürler olsun; nimetlerinin bolluğu için ona şükürler olsun; Allah'ın Resûlü Muhammed Mustafâ'ya, ailesine, sahâbilerine, halifelerine ve sevenlerine selam olsun.

Bu kitabın telifi, Muharrem ayının ortasında, hicrî, yedi yüz yetmiş yedi [m. 1375] senesinde tamamlanmıştır. Bu nüsha yedi yüz seksen sene-
 20 sinin Rebülevvel ayında [m. 1378] istinsah edildi. Evvelde ve âhirde hamd Allah'a mahsustur. O'nun Resûlü Muhammed Mustafâ'ya zâhirde ve bâtında salât olsun!

بندة ضعيف أضعف عباد الله تعالى و أفقرهم و أعجزهم و أحقرهم محمد بن عبد
 الكريم الملقب بشهاب النيريزي (أصلح الله حاله) جون از نهايت فضل فضلا خبري
 نداشت، ازین معنی کی حضرت علياء خلافت بناه (أنعم الله تعالى بدوام ظلال خلافته
 على العالمين) منبع جميع فضائل و مرتع طوائف أفاضل است، تجاهل کرده بعرض این
 بضاعت مزجاة تجاسر نمود مأمول از إلطاف شاملة نقّاد صاحب بصيرت أعنى مخاديم
 أعظم کی أركان دولت همایون اند(وفقههم الله تعالى لمراضيه و أبد ظلال عواطفهم
 في ظلّ ظله على الإسلام وذويه) آنست کی از راه بنده نوازی و عاطفت منعمین
 مأجورین غیر مأورین بنظر عنایت و رضا مطالعه فرمودی بعد از تشریف [١٠٩] تنقیح
 و تصحیح اکر صواب افتد، بعزّ عرض همایون رسانند بالخیر إن شاء الله تعالى والله
 سبحانه ملهم الصواب وإليه المرجع والمآب وعليه التكلان في كلّ حين وأوانٍ ومنه
 المعونة والتّوفيق وهو بتحقيق رجاء الرّاجين حقيق والحمد لله على تواتر نعمائه وتوافر
 الآیة والصلوة والسلام على رسوله محمد المصطفى وآله وصحبه وخلفائه وأوليائه.
 اتفق الفراغ من تأليفه في أواسط محرّم الحرام لسنة سبع وسبعين وسبعمائة
 الهجرية الهلالية. و تحرير هذه النسخة في ربيع الأوّل لسنة ثمانين وسبعمائة والحمد
 لله أوّلا و آخراً والصلوة على رسوله محمد المصطفى باطنا و ظاهراً.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
شکر و سپاس منتهی و حمد و ثنا غایت باذ شامی را تقدس
اسماؤه و معالمت الآدوه کما نوع انسان را بحال عقل و کمال فضل از انواع
مخلوقات ممتاز گردانید و در شان او فرمود و لقد کرمنا بنی آدم و
جعلناهم فی البر و البحر و رزقناهم من الطیبات و فضلناهم علی کثیر ممن
خلقنا تقضیله و بعنایت ازلی و کفایت لم یزل انبیاء و رسل را از
سایر امیان برگزید تا خلق را از ظلمات جهل و ضلالت و غوایت برسانید
و بنور معرفت و هدایت و ولایت رسانیدند و بر وفق کتب لیسانه و در معرفت
کریم قوانین شریعت عزرا نهادند تا خلق بدان وسیلت منافع و مضار را
از یکدیگر تمیز کنند و عملاً بستان اسباب سعادت دنیا و آخرت حاصل
کند و از درجات هبوطی بد درجات عالیه ترقی نمایند و ان برای حفظ قوانین
شرع کریم و اقامت مردم بر جاده مستقیم امامان دین دار و بادشاهان
کامکار را نصب فرمود و تا میبخشید تا هر کس که بمواعظ کتاب قدیم
امثال احکام شرع قویم را عنایت نداند و بر واجبات قرآن عظیم دست از

كتاب أمور السلطنة المرقوم بفتح السعادة

مرقد التواريخ

كتاب مفتاح السعادة في قواعد السيادة
ع ١٥

لمنارة كتب الضاحك العظيم المرسي الأفاضل

الأكرم معركا كبير وزوايا العجم واللائحة

والمعالي واللامادى والنعم مذبح لصور إيران

لصاحبه في البحر والبر والفتن سلعة لعلهم

الضمان وعظم في المراتب أضراره

لقد وقف بفتح السعادة على ما لا يحصى
والمعظم ما كنت أرى في الكتب من
الكتب التي لا تقرأها إلا من
العلماء والفقهاء والحنابلة
للمطالع وسمر وغيره وذكره في
البلاد وأما في سمرقند في
سجستان والهندستان وأما في
السويس وغيرها

Mikrofilm Argwa
1669

تنقيح وتصحيح الصواب افقد بقر عرض همايون رسانند بخميد
ان شاء الله تعالى والله سبحانه ملهم الصواب واليه المرجع واللاب
وعليه التكلان في كل حين واوان ومنه المعونه والتوفيق وهو
محقق رجا الراجين حقيق والحمد لله على تواتر نعمائه وترافي الهديه
والصاوة والكم على رسوله محمدا المصطفى وآله وصحبه وخلفائيه واوليائه ه
التقى الفراغ من تاليفه في واسط محرم الحرام سنة
سبع وسبع مائة الهجره الهلاليه
وتحرر هذا النسخه في ربيع الاول سنة ثمان مائة وسبعه واهم الله
اوله وآخرا والصاوة على رسوله محمدا المصطفى
باطنا وظاهرا ه

سوال کردند که سبب میالته در این مراجعت لوجه بود گفت این
بیجان با خود تقوی کرده و یقین که به نیتش هوا بفرماید
و تجرع آب حله بطلان آن او را محقق کرد و صحبت افعال او
شود کمال کرم ما را و انداخته مشرب امید او بتبانه خجالی
مکده که باغبان ملائی بر ناصیه مراد آن او نشیند بند
ضعیف اصغف عباد الله تعالی و افرمهم و اعجزهم و احقرهم
محمد بن عبد اللہ الملقب بشهاب التبرکات اصلح الله طابعه
لذنهایت فضل فضل خیری نداشت ازین صغری حضرت علیا
خلافت بناه انعم الله تعالی بدوام ظلال خلافت علی العالمین
منیع جمع فضائل و مرتع طوائف افاضل است تجامل کرد
بعرض این رضاعت زجاة بخاسر خوف ماصول از الطاف شامله
نقاد صاحب بصیرت اعی خادیم اعظم که ارکان دولت مایرون اند
وقفتم الله تعالی لمراضیه و آند ظلال عواطفهم فی ظل ظله علی
الاسلام و ذویه آنست که از زه بند نوازی و عاطفت منعمین باجورک
غیر ماصولین بنظر عنایت و رضاعت لعه فرمودی بعد از تشریف

DİZİN

A

- Abbas 45, 46, 72, 86, 100, 134,
156, 168, 178, 216, 230,
242, 276, 282
- Abbâsî 116, 164, 218, 260, 264,
266
- Abdullah b. Âmir Rebîa es-Sadî
290
- Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan
b. Ali 322
- Abdullah b. Mes'ud 100
- Abdullah b. Ömer 300
- Abdurrahman b. Avf 66, 300
- Abdurrahman Semre 274
- Abdurrezzâk b. Hammam 88
- Abdülaziz 13, 17, 31, 58, 70, 72,
86, 96, 150, 160, 186, 286,
328, 334, 338, 340
- Abdülkerîm 356
- Abdülmelik 134, 154, 160, 190,
222, 224, 234, 238, 250,
278, 318, 330, 336, 338,
344, 346
- Abdülmelik b. Sâlih el-Hâşimî
250
- Abdülmelik Deylemî 222
- Acem 28, 54, 126, 164, 198, 200,
262, 302, 316
- Âd 292
- Âdem 346
- Ahvâz 284
- Ali 15, 17, 29, 32, 42, 43, 45,
46, 66, 72, 74, 78, 98, 104,
122, 132, 136, 140, 148,
166, 172, 228, 230, 234,
236, 254, 258, 260, 282,
334, 346
- Âliye 252
- Alparslan 118, 270
- Âmîr b. Behdele 348
- Âmir b. 'Ubeyde 326
- Amr b. el-Âs 220, 236, 278
- Amr b. Hind 112
- Amr b. Leys 114
- Amr b. Ubeyd 344
- 'Arâbe-i Avsî 194
- Arap 35, 37, 54, 112, 204, 230,
234, 236
- Aristo 152
- Âsım 320
- 'Avf b. Malik el-Eşceî 176

B

- Bağdad 246, 348, 354
- Basra 284
- Bedehşân 228
- Bedir 82, 294
- Behlül 204
- Behrâm-ı Gûr 202, 204, 212, 234
- Belâzurî 332
- Belkıs 234
- Benî Mahzûm 292
- Benî Mervân 318

Benî Şeybe 242, 320

Benî Zerâm 302

Beyhakî 44, 308

Beytü'l-Makdis 284

bilim 4, 5

Bisâ 300

Bulûr 228

Büzürgmîhr 35, 76, 114, 124,
134, 186, 210, 262

C

Câbir b. Abdullah el-Ensârî 294

Câfer-i Sâdık 254

Cafer Yahya 250

Câlnûs 180

Cebraîl 282, 284

Cezîre 284

Cûhî 308

Cûr 302

Cüveynî 118, 228

Ç

Çin 158

D

Dârâ 218

Darâbcird 300

Dâvûd 68, 96, 118, 200, 212

Deylem 260

Deyr-i Sim'ân 338

Dicle 354

E

Ebû Ali Dakkâk 346

Ebû Amr b. Nüceyd 98

Ebû Bekir 60, 64, 72, 74, 100,
110, 240, 278, 280, 282,
314, 320, 332

Ebû Cafer 148, 222, 224, 266,
344

Ebû Cafer-i Simnânî 222

Ebû Cehil b. Hişâm 286

Ebû Eyyûb 324

Ebû Hanife 314

Ebû Hâzım 342

Ebû Hıfz 70

Ebû Hureyre 174, 178, 194

Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sure
et-Tirmizî 74

Ebû İshak İsfereyînî 194

Ebû Kılâbe Cermî 346

Ebulfazl Bustî 216

Ebû Müslim 218

Ebû Nasr-ı Mişkân 208

Ebû Nu'aym 160

Ebû Safvân 322

Ebû Said Hudrî 168, 240

Ebû Süleyman Dârânî 322

Ebû Süleyman Hitâbî 170

Ebû Şehme Abdurrahman Asgar
312

Ebû Tayyib Mütenebbî 186

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 60, 290

Ebû Yusuf 29, 252

Ebü'l-Alâ el-Marrî 43, 158, 162

- Ebû'r-Râmil 204
 Eflâh 312
 Eflâtun 96
 Efrâsiyâb 154, 190, 220, 226
 Ehl-i Beyt 33, 170
 Enes b. Mâlik 100, 282, 284, 292
 Ensâr 60, 62, 234
 Erdeşir 198
 Erkam b. Kuleyb 192
 Esed Toğan 110
 Esfâr b. Şireveyh 222
 Eslem 294, 318
 Esma'î 43, 234
 Evzâ'î 314, 334
- İ**
- İbrâhim 194
 idrak 4
 İmam 21, 39, 62, 66, 82, 98, 150,
 182, 208, 266, 308, 314
 İmamet 64
 insan 4
 inşâ 4, 5
 İrâhistân 42, 212
 İsa 150
 İsfahân 268
 İshak 152, 252
 İshâk-i Mûsulî 250
 İskender 76, 78, 152, 158, 210,
 216, 218, 350
 İslâm 14, 18, 31, 35, 37, 39, 43,
 44, 45, 84, 116, 118, 128,
- 130, 132, 198, 204, 208,
 234, 244, 268, 280, 286,
 288, 302, 304, 314, 318,
 322, 356
- İsmail 31, 43, 114, 186, 226
 İsnâ Aşeriyye 64
 İstahr 300
 İstanbul 5
- K**
- Kâbe 82, 178, 242, 334
 Ka'bû'l Ahbâr 316
 Kadı Ebû Bekir 64
 Kadı Hüseyin 64
 Kadı Şureyh 236
 Kahtu'r-Rimâde 304
 Kâinatın Efendisi 60, 122
 Kâinatın Seyyidi 224, 244
 Kayser 120
 Kâzerûnî 152, 260
 Kermasânî 152
 Kıptî 340
 Kirman 110, 112, 300, 334
 Kisra 98, 216
 Kûfe 284, 316, 330
 Kur'an-ı Kerîm 21, 32, 52, 234
 Kureyş 64, 72, 178
 Kusayr 264
 Kürt 262
- L**
- Lubeyd b. Rabî'â 278

M

- Mâlik b. Dînâr 43, 322
 Ma'n b. Zaide 192
 Ma'n-i Zâ'ide 218
 Mansur 208, 246, 248, 344, 346
 Mâverâünnehir 114
 Medayin 190
 Medine 5, 28, 35, 156, 278, 282,
 290, 294, 302, 304, 308,
 316, 320
 Mehdi 47, 98, 346
 Mekhûl 344
 Mekke 28, 86, 208, 242, 290
 Melik Kâbil 164
 Melikşah 230, 268
 Me'mûn 82, 192, 264
 Menât 206
 Menbic 112
 Mervan 164, 190, 220, 222, 238,
 278
 Merzbân 196
 Mesih 338
 Mesleme b. Abdümelik 324
 Meymun b. Mihrân 344
 Mezâlim 226
 Mısır 160, 252, 272, 318
 Mihricân 126
 Muaviye 194, 220, 236
 Mu'âz 82
 Mu'bid 128, 262
 Mugîre b. Şu'be 66
 Muhalleb b. Ebî Sufra 184
 Muhammed Abdullah Yahya 266
 Muhammed b. eş-Şeybânî 182
 Muhammed b. Ka'b 90
 Muhammed b. Sa'bed 338
 Muhammed b. Vüheyb 196
 Muhammed Mervan 164
 Muhammed Mustafa 52, 356
 Mukît 270
 Mûnis b. Ebî Habib 334
 Mûnis b. Ümrân 264
 Musa 47, 240, 334, 336
 Musa b. A'yen 334
 Musa b. Nusayr 336
 Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şahir
 184
 Mu'tezid 114
 Mübârizüddîn Muhammed b. el-
 Muzaffer 128
 Müslim 47, 82, 96, 104, 106, 122,
 140, 164, 218, 220, 254
 Müslim b. el-Haccâc 122
 Müslüman 172, 280

N

- Nasr b. Seyyâr 42, 220, 268
 Necran 286, 288
 Nevruz 126
 Nihâvend 284
 Nisâbûr 346
 Nizâmülmülk 38, 46, 166, 228
 Nûbe 164
 Nûşirvân 35, 76, 96, 98, 124,

126, 200, 210, 238, 262

O

Osman 15, 41, 46, 66, 74, 106,
198, 228, 242, 282, 300

Osman b. el-Velid b. Muğire 282

Ö

Ömer b. Abdülaziz 134, 150, 154,
160, 184, 186, 280, 318,
320, 322, 326, 328, 332,
334, 338, 340, 344, 346

Ömer b. el-Hattâb 54, 66, 70, 72,
100, 244, 276, 286, 320,
340

Ömer b. Hübeyre 342

Ömer-i Abdülaziz 328, 332, 334,
338

R

Râbia-i 'Adeviyye 228

Racâ b. Hayve 334

Râfizî 314

Ra'sü'l-Kelb 222

Recâ b. Hayve 90, 190, 328

Reşîd 252

Rey 222

Ruaynî 322, 332

Rum 338

S

Sâbık 86

Sâbık-ı Berberî 86

Sâ'd b. Ebî Vakkas 66

Sâdık 254, 266

Sahâbe 60, 66

Sahâbe-i Kibâr 60

Said Mahmud Sebüktekin 118

Sakîfe-i Benî Sâide 60

Sâlih Merrî 346

Sâlim b. Abdullah b. Ömer 90

Sâmânî 114, 186

Sâmânîler 47, 186, 208

sanat 4, 5

Sâriye b. Zunaym el-Kenânî 300

Sefinetü'l-Mevlâ 74

Seleme b. Avf 112

Seleme b. Said 246

Semer kand 268

Semnûn-i Muhib 352

Sencer 230

Sevâd 43, 284

Sevvâr b. Abdullah el-Kadı 246

Seyf b. el-Eş'as 190

Seyfûddevele 46, 230, 232

Siddîk-ı Ekber 66

Simcûrîler 208

Simnân 222

Sinâî 46, 94, 98, 160, 162, 184

Sipâhân 284

Sokrat-i Hakîm 150

Suheyb-i Rûmî 318

Sûmenât 118

Süfyân 86

Süheyl b. Âda 302

Süleyman Abdülmelik 342
Süleyman b. Abdülmelik 154,
324, 348

Ş

Şâfiî 18, 38, 66, 82
Şâh Şücâ 19, 56
Şeriat 96, 102
Şeyh Zâhid Ahmed b. Selâm 150
Şi'âb-i Zehbân 292
Şu'ebî 340

T

Tâbiîn 47, 342
Talha 66, 314
Talha b. Ubeydullah 314
Temim-i Dârî 168
Tetimmetül-İbâne 64
Tevrat 204, 244, 316
Türk 15, 17, 41, 44, 45, 46, 47,
226
Türkistan 268

U

Ubeydullah b. Utbe 338
Uhud Savaşı 176
Ukbe b. Amîr 188
Umâre b. Ebî Hafsa 324

Utbi 45, 208
Uveym b. Sâide 60

Ü

Ümeyye 184, 222, 236, 342
Üveys-i Karanî 322

V

Velîd Abdülmelik 134
Velid b. Rabi'â 278
Vuhayb b. el-Verd 320

Y

Yemen 82
Yezdcird 202, 234, 302
Yezdcird b. Şehriyâr 302
Yezid 218, 306, 336, 340, 342
Yezid b. Abdülmelik 336
Yezid-i Mezyed 218
Yusuf b. Mâhek 340

Z

Zend-Rûd 268
Zerdüşt 126
Zeyd b. Eslem 45, 294, 332
Ziyâd b. Ebih 236
Zubeyr 66
Zührî 46, 280